

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Zgodovinski zapisi

Izdalo: Zgodovinsko društvo Ormož

Zanj: Predsednik Anton Luskovič

Glavna in odgovorna urednica: Zdenka Kresnik

Uredniški odbor: Zdenka Kresnik

Anton Luskovič

Nevenka Korpič

Franc Krnjak

Lektoriranje: Nadica Granduč

Grafična priprava in prelom: Zvonko Kustec

Tisk: Roko internacional, Veščica 45/a, Murska Sobota

Izdajo zgodovinskih zapisov so omogočili: TSO – TOVARNA SLADKORJA d.d. – ORMOŽ

INVEST KOOPERACIJE d.o.o. – ORMOŽ

FIPOSOR d.o.o. – ORMOŽ

JERUZALEM ORMOŽ SAT d.d.

Naklada: 300 izvodov

Ormož, 2006

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji.

KAZALO

Nevenka Korpič ČAROVNIŠKI PROCESI V ORMOŽU – LOV NA ČAROVNICE	5
Simona Menoni ZADNJA SODBA KOT POMOČ V BOJU ZA REKATOLIZACIJO DEŽELE ŠTAJERSKE	13
Brane Lamut ORMOŠKO OBZIDJE	25
Viktor in Metka Vrbnjak ŠTAJERCİ NA VARAŽDINSKI GIMNAZIJI	31
Marija Hernja Masten OBČINSKE VOLITVE NA ORMOŠKEM 1864	39
Viktor Vrbnjak KULTURNI STIKI MED VARAŽDINOM IN SLOVENSKIM PODRAVJEM	52
Anton Luskovič KMEČKO VPRAŠANJE, JOŽE KERENČIČ IN AKADEMSKI AGRARNI KLUB NJIVA MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO.....	58
Franc Krnjak DNEVNIK UJETEGA JUGOSLOVANSKEGA REZERVISTA	64
Ciril Vnuk DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE.....	71
Rajko Topolovec 60 LET OD PRISILNE KOLEKTIVIZACIJE NAŠE VASI	84
Frane Goljevšček ŠTEFAN VRZELA – METEOR, KI ŠE VEDNO ŽARI	90
Maja Botolin Vaupotič ORMOŠKI PARK – NEZNANI ZNANEC.....	98
Iztok Luskovič LEDINSKA IMENA V KATASTRSKI OBČINI JASTREBCI.....	103
Zdenka Kresnik ORMOŠKE ULICE	110
Marko Mele ARHEOLOŠKI MUZEJ NA PROSTEM – TUDI V ORMOŽU?	120

Nevenka Korpič*

ČAROVNIŠKI PROCESI V ORMOŽU – LOV NA ČAROVNICE

Članek govori o pojavu lova na čarovnice in njegovih posledicah, posebej v času od 14. do 16. stoletja. Kaže razloge za strah, ki je preplaval Evropo in naše kraje in prerasel v histerično paniko. Cela doba je bila obsedena od satana, pekla, greha. Bolj, kot so preganjali čarovništvo, večja je bila vera v njegovo učinkovitost. Celo žrtve so med okrutnim mučenjem že same začele verjeti, da so v zvezi s hudičem, in so tudi izdajale »domnevne soudeležence«.

Uvod

Lov na čarovnice je bilo v zgodovini obdobje sabatov¹ in črnih maš, velikih inkvizicijskih procesov in grmad, ki nas s svojimi podobami prevzemajo še danes. Izvor ima v globoko zakoreninjeni želji v človekovi naravi, da bi imel oblast nad neznanimi silami ter jih uporabljal v svojo korist. Krščanstvo je imelo zelo velik vpliv na življenje in miselnost ljudi. Duhovščina si je prizadevala, da bi zatrla stare kulte. Pod njenim vplivom so naši predniki opustili tradicionalno verovanje v poganske bogove in sprejeli krščansko vero. Tako so izginili številni bogovi, v katere so verovali naši predniki. Cerkev je poganska verovanja povezala s čarovništvom in jih izkoristila za krvave sodne procese, ki so v Evropi in Severni Ameriki potekali od 14. do 18. stol.² Zaradi krivoverstva so inkvizitorji obsodili veliko moških in žensk ter jih sprva obešali, kasneje pa sežigali na grmadah. Kot je v svojih delih pisal priznani zgodovinar in literarni znanstvenik Karlheinz Deschner, naj bi zaradi cerkvene blaznosti v omenjenem obdobju umrlo 9 milijonov ljudi.³ Tako omenja ustanovitelj evangeličanske cerkve Martina Lutera, ki je dejal: »Nočem sočutja za te čarovnice, želim, da se jih sežgejo eno za drugo«.⁴

Tudi Luter je dal sežigati čarovnice. V Sloveniji je bilo mnogo čarovniških procesov.⁵ Dokumentirano število obtoženih čarovnic je okoli 500. Največ obtoženih so obsodili na smrt – kar 265, zaradi posledic mučenja pa je življenje izgubilo 41 oseb. Oprostili so 54 oseb, kamor so se štele tudi vse kazni, ki so bile milejše kot smrtna (npr. denarne kazni, bičanje, izgon). Za 131 primerov izid procesa ni znan, čeprav se sklepa, da je večina med njimi končala na grmadi.

Začetek boja proti čarovništvu

Teorij o vzrokih preganjanja čarovnic je več. Nekateri avtorji trdijo, da je šlo le za discipliniranje ljudi od države ali cerkve, s čimer so želeli omejiti ženske pri nekaterih dejavnostih, jih narediti poslušne in ubogljive.⁶

Že predkrščanska Evropa je bila prežeta z verovanji v zle in dobre duhove, volkodlake, hudiče in čarovnice. Ljudje so poznali številne kulte, v okviru katerih so bogovom žrtvovali stvari, živali in celo ljudi. S širjenjem krščanstva pa so se stari kulti morali umakniti novi veri, saj so poganske kulte proglasili za hudičeve. Krščanstvo je nastopilo proti magiji in poganskim ljudskim običajem, ki so dobili predznak hudičevega dela. Cerkev je poganska imena bogov preimenovala/povezala s krščanskimi in pogansko prispodobo dobrega in zla sta nadomestila satan (zlo) in Bog (dobro). Krščanstvo je torej uvedlo nove bogove ter prepovedalo stare, hkrati pa poganske praznike nadomestilo s svojimi krščanskimi obredi. Mit o čarovništvu se je rodil v stiku s herezijami, prvi »čarovniki« so bili heretiki, ki so častili hudiča.⁷ Čarovniški procesi imajo korenine v verovanju v hudiča, ki je bil izmišljeno mitološko bitje, preži na grešne duše in nenehno vzpodbuja ter povzroča zlo na zemlji. Zato so vzroke za nesreče, lakote ..., pripisovali hudiču. Celo menihi so se med seboj prepirali, koliko hudičev biva v peklu.⁸

V Evropi je kljub temu, da je cerkev do 12. stol.

* Nevenka Korpič, univ. dipl. zgodovinarica in univ. dipl. etnologinja, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Sabat je ime za nočne shode čarovnic. Izpeljano je bilo iz hebrejskega imena šabat, ki ga uporabljajo judje za sedmi dan v tednu.

² Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 31.

³ Deschner, K., Abermals krah der Hahn, München, 1957, str. 347.

⁴ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 18.

⁵ Prav tam, str. 23.

⁶ Prav tam, str. 12.

⁷ Sallmann, J. M., Čarovnice satanove neveste, Ljubljana, 1994, str. 15.

⁸ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota 1997, str. 9.

stopnjevala svojo moč, vladala med cerkveno aristokracijo moralna revščina. Čarovništvo je bilo nekakšen odgovor na tesnobno versko ozračje. To je porodilo nezadovoljstvo in pojav herezij, ki so se razvile zlasti v Nemčiji, Franciji in ostalih evropskih državah.⁹ Cerkev je na pojav sekt reagirala z reformami in si tako prizadevala postati privlačnejša za siromašne sloje. Zato je leta 1184 oblikovala tudi institucionalno kontrolo praznovernosti »*Sveto inkvizicijo*«, ki je imela nalogo odkrivati herezije.¹⁰ Čarovništvo je iznajdba 15. stoletja, njeno orodje pa se je oblikovalo v inkvizicijskih procesih. Inkvizicija je bilo posebno sodišče, ki je imelo nalogo razsojati o dejanjih in namerah. Splošna inkvizicija je v prvem obdobju, na prvi stopnji, osumljence obravnavala kot krivoverce, ki so verovali v še kaj drugega, kot je predpisovala prava vera, ter na krivoverce, ki so povsem zanikali pravo vero. Tako so razlikovali med malo, bolj in najbolj sumljivimi krivoverci. Čarovništvo je bilo na eni strani po mnenju cerkve nadnaravna moč, po drugi strani pa protiversko delovanje. Inkvizitor je pozival meščane, da prijavijo vsakogar, ki ga sumijo za krivoverstvo, tudi člane družine (ženo, otroke). Sodniki so upoštevali tudi ovadbe otrok na račun staršev, pa čeprav otroci še niso bili polnoletni. Starši naj bi jih po njihovih trditvah vpeljali v čarovništvo. Kasneje se je pojavila krvava inkvizicija, kjer je imel inkvizitor popolne pristojnosti tožilca, porote in sodnika. Procesni niso bili javni, osumljenec ni imel pravice do zagovornika in njegovo priznanje so pogosto dosegli z mučenjem. Lov na čarovnice je prerasel v histerično paniko in obsedenost od smrti, pekla, greha, satana in demonov.

Tako je inkvizicija v čarovništvu videla sekto, ki ogroža krščanstvo. S preganjanjem čarovnic si je oblast hotela okrepiti politično oblast in discipliniranje prebivalstva, pri tem pa je šlo tudi za uničenje »*modrih*« žensk. Posebej so se borili proti starejšim ženskam, ki so poznale razne metode preprečevanja nosečnosti, zdravljenja. Cerkev si je prizadevala k čim večji rodnosti, pri čemer so jo ženske s svojo vednostjo in z znanjem ovirale. Krščanstvo je imelo vsakršno žensko znanje za greh, hudičevo delo, zato jo je prepovedalo. Zato je bila iztrebljevalska gonja cerkve osredotočena proti modrim ženskam, predvsem proti modrim babicam, ki so bile znane tudi po tem, da so bile strokovnjakinje za nadzorovanje rojstev. Tako lahko preganjanje čarovnic razumemo tudi kot stranski produkt boja proti nadzorovanju rojstev od cerkve in države.

Zanimivo je, da so večino procesov proti »čarovnicam« začeli ali spodbudili ljudje z različnimi ovadbami. Sodne oblasti, župnije, gosposčine so od njih imele precejšen denarni strošek.¹¹ Kmetje so ponekod sami linčali domnevne čarovnice, če se sodna oblast ni zmenila za njihove ovadbe. Ljudje so ovajali predvsem tiste, ki so bili drugačni od večine (označevali so jih za hudičeve pomočnike), z obtožbami so se hoteli znebiti tudi neprijetnih sosedov ali sovražnikov.

Pojav »*lova na čarovnice*« je bil v posameznih evropskih državah različen.¹² Čarovniški procesi so bili redkejši tam, kjer se je absolutizem pojavil zgodaj (npr. v Španji). Kjer pa je bila fevdalna razdrobljenost izrazitejša in je prihajalo do nenehnih spopadov med vladarji in fevdalci (npr. v Nemčiji), pa so se čarovniški procesi zavlekli pozno v novi vek. Čarovniški procesi so tukaj služili državi in cerkvi kot sredstvo discipliniranja prebivalstva. Prebivalstvo se je postopoma začelo zavedati svoje moči, ki jo lahko uporabi proti nlemstvu. Tako sta cerkev in država nastopili skupaj proti »nepsušenju«. S čarovniškimi procesi sta odstranjevali politične nasprotnike, drugače misleče ter jih usmerjali v »*pravo vero*«. V predrazsvetlenski Evropi so za čarovnice proglasili v večjem številu ženske iz revnih slojev, v novem veku pa predvsem žide (v Nemčiji kot premožen sloj).¹³

Čarovniški procesi so bili velika zmota cerkve in države, saj so z njimi preusmerjali pozornost in blažili socialne prepade v družbi, v njih pa so kot heretike obsojali tudi kmečke upornike. Obtoženim ženskam so iskali čarovniška znamenja. Obsojenke so ostrigli in odstranili dlake po celem telesu. V vsako pigmentno znamenje, bradavico so zapičili iglo in če ni krvavelo, je bil to dokaz, da gre za hudičevo znamenje. Ta znamenja so iskali tudi po intimnih predelih. Nato so jo oblekli v grobo konoplino srajco, ki je morala biti stkana v enem dnevu, da je ne bi začaral hudič. Sledilo je dolgotrajno mučenje.¹⁴ Oblike mučenja so bile različne.¹⁵

⁹ Sallmann, J. M., Čarovnice satanove neveste, Ljubljana, 1994, str. 15

¹⁰ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota 1997, str. 13.

¹¹ Udeleženci procesov (z izjemo žrtve) so bili v procesih izjemno dobro plačani. Procesni so bili vir lahkega zaslužka. Pri čarovniškem procesu v Ormožu leta 1669, ko so bile usmrčene štiri ženske, je krvni sodnik v 15-ih dneh zaslužil 88 goldinarjev, sodni pisar 26 goldinarjev in krvnik 53 goldinarjev in 30 krajcarjev. (Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 154.)

¹² Prav tam, str. 14.

¹³ Po židovskem pravu velja imeti otroke, ki jim ni mogoče zagotoviti prihodnosti, za hudo brezobzirnost. (Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, str. 6.)

¹⁴ Prav tam, str. 15.

¹⁵ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 36 - 45.

Osumljene heretike in čaravnice so žgali z razbeljenim železom ali jim s kleščami trgali meso. Izkopali ali iztrgali so jim oči. Za čaravnice so inkvizitorji izumili posebno orodje: pajek so bile namenske klešče, sestavljene iz šestih zavitih jeklenih osti. Rabelj je razbeljenega pajka nastavil ženski čez dojk, klešče stisnil, da so se osti zarile vanjo, ter jo razmesaril in odtrgal. Obtožene čaravnice so pogosto privezali na čarovniški prestol, poseben naslanjač, posejan z žebli: da bi se osti bolje zarile v meso, so jim v naročje naložili uteži. Če vse to še ni zadostovalo za priznanje, so v posebno pečico pod sedežem naložili žareče oglje, ki je žeblje razbelilo. Uradni pariški lovec na čaravnice in priznan teoretik demonologije Jean Bodin (1530–1596) je priporočal mučenje z ognjem, t. i. raženj – podobna naprava, kot jo še danes uporabljamo za pripravo hrane, le da so na njej pekli ljudi.¹⁶ Po Bodinovem mnenju je bilo počasno cvrtje ali kuhanje še mila kazen v primerjavi s tem, kaj je čaravnice čakalo v pekl.¹⁷ V Angliji so obsojene čaravnice največkrat obesili. V celinski Evropi je bila najpogostejša metoda usmrčitve sežig na grmadi. Usmrnitev s sežigom na grmadi je izhajala iz katoliške logike, da »Cerkev ne sme prelivati krvi«. Občasno so obsojenca, preden so prižgali ogenj, če se je pred sežigom pokesal, kot dejanje posebnega usmiljenja, zadavili. V 17. stol. so v mestu Neisse v Šleziji za usmrčitve čaravnic uporabljali velikega, iz brona ulitega bika: obsojence so strpali v votli trebuh, zaprli loputo in pod trebuh prižgali ogenj. Kriki umirajočih so odmevali skozi usta skulpture, kar je spominjalo na »krike prekletih duš v peklenem breznu«. V bronastem biku so sežgali okrog 2000 mladih deklet. Ker so verjeli, da je mogoče moč čaravnic izničiti, če jim izpustijo kri, so obsojene ponekod »zarežali nad usti in nosom«. Včasih je bilo puščanje krvi pravzaprav milostno dejanje, saj so mnoge žrtve pred sežigom na grmadi izkrvavele. Ker so inkvizitorji verjeli, da je duša heretika ali čaravnice umazana zaradi grehov, so jo pred usmrčitvijo včasih »očistili«: skozi poseben tulec so žrtvi v usta vlili velike količine vode (15 litrov), kar je povzročilo, da ji je počilo črevesje. V mnogih delih Skandinavije so čaravnice zakopali žive. Verjeli so namreč, da lahko le tako izničijo njihove kletve. Čez grob so morali zasejati žito in ga tudi požeti: šele s tem so bili čarovniški uroki dokončno mrtvi.¹⁸

Položaj žensk v srednjem veku

Povod za začetek pregonov žensk je bil v zelo slabem ekonomskem položaju celotne družbe. Vzroke za slabe letine, neurja, točo so moški pogosto pripisovali ženskam, češ da so s svojimi zbori priklicale dež (še danes v ljudskem izročilu velja mnenje, da, če se ženske zberejo in pogovarjajo, napovedujejo dež). Tudi za vojne, lakoto in umrljivost dojenčkov so obtoževali ženske, s čimer se je njihov družbeni položaj zelo poslabšal. Država si je prizadevala za povečevanje rodnosti in s tem zagotavljanje delovne sile. Zato se je borila proti vsem oblikam kontracepcije ter kaznovala tiste, ki so se zatekale k splavu ali detomoru. Ženske so obtoževali, da se branijo pred boleznijo s čarovništvom. Peganjali so neposlušne babice, ki so morale dajati od srede 15. stol. cerkvenim oblastem prisego pred Bogom, da ne bodo nikoli umorile novorojenčka ali v dogovoru z materjo prekinile nosečnosti. Prav tako so morale obljubiti, da se ne bodo ukvarjale s čarovništvom. Ker pa je bila umrljivost pri otrocih velika, so krivde prenašali kar na babice.¹⁹ Porodničarstvo je postalo še posebej nevarno opravilo. Nezaupanje do babic se je stopnjevalo tudi zaradi dejstva, da so se z babištvom ukvarjale izključno ženske. Babice so pogosto svetovale ženskam občevanje v neplodnem obdobju ženskega cikla ali pa celo dajale razne napitke, ki bi povzročali neplodnost. Cerkev pa je te napotke načrtovanja in nadzorovanja rojstev zavračala in prepovedala. Prepoved je utemeljevala s tem, da je človek božje stvarstvo in da je življenje »dano od Boga«, zato se navadni ljudje »ne smejo vtikati v božje zadeve«. Oblasti so kaznovale s sežigom na grmadah tudi ženske, ki niso mogle imeti otrok (češ da so bile povezane s hudičem). Za žensko neplodnost bi lahko bili krivi tudi moški, toda njih oblasti niso obsodili čarovništva, temveč so jih celo pomilovali »češ, kako ubogi so, da imajo ženo hudičevko«.²⁰ Cerkev je postavila nova moralna pravila, da je vsaka spolnost zunaj zakonske zveze grešna. Prišlo je do demografskega in ekonomskega razcveta. Položaj žensk pa se je v družbi kljub temu slabšal, saj se je pojavila delitev spolnih vlog (v družini, delovnem procesu), z novo moralno pa so postavili tudi stroga patriarhalna pravila.

Peganjanja žensk

V celotni zgodovini pregonov je bilo med obtoženimi vsaj dvakrat več žensk kot moških. Pred letom 1400 je čarovništvo pomenilo tradicionalno hudodelstvo (prinašanje nesreče in povzročanje naravnih katastrof)

¹⁶ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, str. 5.

¹⁷ Jean Bodin (1529–1596) je dvanajst let poučeval rimsko pravo v Toulousu in bil tudi sam osumljen herezije. (Sallmann, J., Čaravnice satanove neveste, Ljubljana, str. 39.)

¹⁸ Vojasko., M., Košir, M., Čaravnice, Ljubljana, 1995, str. 68–84.

¹⁹ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, 1997, str. 7.

²⁰ Vojasko., M., Košir, M., Čaravnice, Ljubljana, 1995, str. 55.

in ni bilo povezano s hudičem. V 15. stol. so čarovništvo povezali z diabolizmom, v 16./17. stol. pa so čarovniški procesi dosegli višek. Pregoni čarovnic so se začeli pri babicah, a so se kmalu sprevrgli v množično histerijo, v kateri ni bil pred obtožbo varen nihče. Lovci na čarovnice so ponekod obsojali cele vasi.²¹

Papež Inocenc VII. se je sredi 15. stol. bal čarovnic, zato je izdal posebno listino, s katero je v Nemčiji odobril preganjanje čarovnic.²² Leta 1486 sta inkvizitorja Institoris in Sprenger izdala delo *Malleus Msaleficarum* (*»Kladivo, ki ubija čarovnice«*), v kateri avtorja razvijata svojo tezo o moči čarovnic in prepoznavanje le-teh.²³ V 15. stol. so čarovništva obsodili rosno mlada dekleta. Tako so obsodili šestletne deklice, da so imele odnose s hudiči. Čarovnice so obsodili nečistovanja, prešuštva, kastracije, sterilizacije, občevanja z živalmi, preprečevanja zanositve, splava, uboja otrok.

Preganjanci pa so se usmerili zlasti v tri najhujša dejanja:

- neizpolnjevanje zakonskih dolžnosti (imeti otroka),
- ženska ne zanosi, če pa zanosi, naredi splav,
- če čarovnice ne naredijo splava, otroka požrejo ali izročijo demonom.

S preganjanjem čarovnic so se bojevali proti nadzorovanju rojstev. Toda očitek čarovništva se ne omejuje na uboj otroka in splav, temveč se nanaša tudi na preprečevanje nosečnosti, ki je izenačeno z umorom. Ženske so veljale za manjvredne, morale so biti doma in biti vzor svojim otrokom (hčeram). Predznak manjvrednosti se je oprijel žensk tako v »krščanskih« kot »islamskih« deželah. Zato so ženske težile k vključitvi v različne sekte, kjer so dokazovale, da se lahko kosajo z moškimi. Enakopravnost se je uveljavila v heretičnih sektah. Zato so bila ta ženska gibanja prepovedana in razglašena kot hudičeva. Cerkev je prepovedala žensko duhovništvo, češ: *»Če se ženske dotikajo svetih posodij in posvečenih prtov, pomeni to kršenje svetosti.«*²⁴ Že v srednjem veku se je pojavila želja po drugačnem, enakopravnem položaju žensk v instituciji Cerkve, a zaman.

Pred čarovnicami so se hoteli ljudje (država, cerkev) obvarovati. Najpogostejši način je bilo njihovo odkrivanje in sežiganje. Kjer to ni bilo možno, so

ljudje morali trdno verovati v Boga in Jezusa Kristusa, morali so ob nedeljah hoditi k maši in moliti.

Čarovništvo na Slovenskem

Čarovnice, coprnice ali vešče, pozna slovenska mitologija že od nekdaj. Tako so bile poleg vračev pri Slovanih spoštovane osebe, ki so se ukvarjale z zdravljenjem, izganjanjem zlih sil in napovedovanjem usode. Z nastopom krščanstva pa se je njihov položaj močno spremenil. Na Slovenskem si je krščanstvo počasi utiralo pot med poganskimi prebivalci slovenskih dežel. Poganska božanstva so se spremenila v hudičeva in postavili so v ospredje »edinega in pravega Boga«. Poganstvo so začeli povezovati s satanom in jim pripisovati krivde za nevihte, točo, bolezni, smrt. Ljudje so prevzeli krščansko vero in začela se je gonja proti čarovnicam. Tudi naši kraji niso bili imuni proti tem dogodkom. Na Slovenskem je čarovništvo imelo korenine v ljudskih predstavah o posedovanju nadnaravnih moči in ni bilo vedno povezano z zlom. V naravnih silah so ljudje videli utelešeno božanstvo, zato so hoteli te sile pridobiti na svojo stran z raznimi uroki in s čaranjem. Po njihovem prepričanju je čarovnica uporabljala zdravilna zelišča, pomagala je bolnim ljudem, vrnila je izgubljeno ljubezen. Po mnenju oblasti pa je znala priklicati prekletstvo nad sovražnika ali deželo. V ljudskih predstavah so se lahko čarovnice spreminjale v različne živali, po zraku so letale na metlah ali jezdile kozle, včasih so se tudi slekle in se od nog do glave namazale s čarovniško mastjo, ki naj bi si jo same izdelovale iz posvečenih hostij in otroških src.²⁵ Ljudje so se pred njimi branili s česnom in z drugimi neprijetnimi vonjavami, najboljše obrambno sredstvo zoper njih pa je bil križ. Čarovnice naj bi se prikazovale na določene dneve, največkrat na sveti večer, ponekod na veliko noč. Na časovno najbližji današnji dan »noči čarovnic« (31. oktober) pa se je dalo tudi čarovnice videti ob jesenskem enakonočju. Vraževerje, predvsem vera v čarovnice in s tem povezani procesi, so dosegli na Slovenskem v drugi polovici 17. stol. največji razmah.

Slovenski izraz za čarovnice je vešča. Izraz predstavlja žensko, ki vse ve, ali pa nočnega metulja (simbol duše umrlih). To naj bi bila tudi lastnost bitij, ki se vračajo iz sveta umrlih. Zato so vešče povezali s hudičem. Vešče po ljudskih predstavah pijejo kri. Razširjene so bile zgodbe o zborih starih ženska v gozdu, kjer naj bi morale otroke. Domišljijo o čarovnicah je dopolnil leta 1682 J. V. Valvazor z

²¹ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, 1997, str. 10.

²² Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota 1997, str. 14.

²³ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, 1997, str. 5.

²⁴ Prav tam, str. 10.

²⁵ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 25.

bakrorezi v knjigi »Prizorišče človeške smrti«. ²⁶ Značilen je izraz »čarovnica z metlo«. V Slavi pa je Valvazor zapisal zgodbe o čarovništvu, dodal pa je tudi vraže in verovanja, ki so bila poznana med našimi predniki. Valvazor pravi, da v čarovnice ne verjame (predvsem, da bi lahko letele), je pa seveda skrbno zapisal vsak tak pripetljaj. Nekatere je celo raziskal, ko je potoval po deželi Kranjski. ²⁷ Tudi Ivan Tavčar je v Visoški kroniki opisal zgodbo Agate, ki so jo obtožili čarovništva in ji sodili. Znan je še usoda Veronike Deseniške, ki je bila pred sodiščem obtožena čarovništva, vendar je bila oproščena. A jo je dal Herman II. Celjski utopiti, češ da je začarala njegovega sina Friderika II. ²⁸

Procesi na Slovenskem

Na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so procesi potekali od 2. pol. 16. stol. do 1. desetletja 18. stol. Največ sodnih procesov je bilo na Štajerskem, kjer so bila privilegirana deželna sodišča (Maribor, Gornja Radgona, Ormož, Ljutomer, Hrastovec,...). ²⁹ Manj sodnih procesov je bilo na Kranjskem, nobenega pa ni bilo na Goriškem. Na Koroškem in Štajerskem je bilo najprej obsojenih več moških kot žensk, kasneje se je število obsojenih žensk povečalo.

Na Slovenskem ³⁰ so se čarovniški procesi odvijali na podoben način kot drugod po Evropi. Ženske so obsodili sodelovanja s hudičem ob raznih nesrečah: ob toči, suši, če niso mogle imeti otrok ... Zadnji proces je bil v Radgoni (1744–1746), vendar sta bili obtoženki oproščeni. Na Koroškem pa so bile verjetno zadnje žrtve 1. 1710. Čarovnice naj bi se zbirale na Kleku in na Rogaški gori. Na Kranjskem so bila glavna žarišča čarovniških procesov v Škofji Loki, okolici Cerknice in Planine, v vasi Bačkovo, Ljubljani, Ribnici in Krškem. Na Štajerskem so bila središča čarovniških procesov v mestih Maribor, Ljutomer, Radgona, Ptuj, Ormož, Celje. Posebno na Štajerskem je med kmečkim prebivalstvom veljalo, da čarovnice povzročajo točo, neurja, zmrzali in podobne vremenske neprilike, škodujejo živini, zastrupljajo in ljubezensko čarajo, kradejo hostije, spreminjajo ljudi v živali. Zanimivo je, da so vinogradniki pobirali davek za smodnik, da so streljali proti čarovnicam, povzročiteljicam toče. ³¹ Na Koroškem so se izvajali

sodni procesi, vendar je o njih bolj malo znanega. ³² Veliko vlogo pri čarovniških procesih je imel K. Frölich von Fröhlichsburg, prof. prava na innsburški univerzi. ³³ Zagovarjal je najstrožjo kazen. Med zagovorniki lova na čarovnice pa je bil na Slovenskem tudi slovenski pravnik, astronom in skladatelj Janez Jurij Hočevnar (tudi Gottscher). ³⁴ V Padovi je doktoriral iz prava. Med letoma 1695 in 1703 je opravljal službo deželnega krvnega sodnika. V tem obdobju je zelo kruto sodil v čarovniških procesih na preddeželnih sodiščih na Slovenskem. Verjetno je »najuspešnejši« slovenski lovec na čarovnice. Na nasprotnike lova na čarovnice na slovenskih tleh žal ne naletimo. To okrutno obsojanje je prepovedala šele Marija Terezija. ³⁵ Določila je, da morajo vse sodbje v čarovniških procesih predložiti njej osebno. Prvi evropski vladar, ki je leta 1714 iz kazenske zakonodaje odstranil člene čarovništva, je bil pruski kralj Vilijem I. ³⁶

Čarovniški procesi na ormoškem območju

Leta 1635 je toča, ki je padala v okolici Ormoža, naredila ogromno škode. ³⁷ Zato so 9. julija razjarjeni ljudje obtožili čarovništva, linčali in žive sežgali tri ženske iz Viltuža in z Zavrča. Vlada je nato pisala deželnemu glavarju Grofu Karlu von Saurau, naj ormoško deželno sodišče kaznuje krivce tega linčanja. Toda sodni uradniki si zaradi razjarjenih ljudi niso upali prijeti voditeljev linča. Šele 26. januarja 1639 so dva voditelja linča obsodili na smrt, druge pa so prebičali in denarno kaznovali. Dne 1. avgusta 1669 so pred deželnim sodiščem v Ormožu obsodili na smrt štiri čarovnice. Barbaro Rodik, Nežo Majcen in Marino Murkovič so usmrtili takoj po razglasitvi obsodbe, nosečo Marino Rep pa so do poroda obdržali v ječi in jo šele nato usmrtili. Konec leta 1676 so v Ormožu obsodili in sežgali šest čarovnic, in sicer: Marino Hergula, Plohlino, Šnajderjevo, Finkovo, Koračinovo in Petrinino. Na smrt v davljenjem pa so obsodili Uršulo Konstantin (po Fr. Kovačiču priimek Lastovec). Obtožena je bila čarovniškega plesa na Donački gori, in ker je delala vreme. Pri tem procesu je

²⁶ Jaklič, F., Zadnja na grmadi, Celje, 2001, str. 267.

²⁷ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, 1997, str. 13.

²⁸ Prav tam, str. 14.

²⁹ Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 47.

³⁰ Prav tam, str. 47.

³¹ Čarovništvo nekoč, magija danes, Ljutomer, 1997, str. 14.

³² Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 51.

³³ Heinsohn, G., Steiger, O., Uničenje modrih žensk, Ljubljana, 1993, str. 111.

³⁴ Vojasko, M., Košir, M., Čarovnice, Ljubljana, 1995, str. 169.

³⁵ Cesarica Marija Terezija je bila prepričana, da se je čarovništvo pojavilo le tam, kjer je gospodovala nevednost, zato je treba ljudi izobraziti in čarovništvo bo izginilo samo od sebe. (Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota 1997, str. 23.)

³⁶ Prav tam, str. 23.

³⁷ Prav tam, str. 118.

zanimivo, da je graška vlada krvnemu sodniku Juriju Villu prepovedala uporabo t. i. preizkusa z vodo.³⁸

Leta 1677 je sodnik Vill v Ormožu zaslišal Dorotejo Weda (Beda), tržanko iz Središča, staro okoli 70 let. Tudi njo so najprej zaslišali brez mučenja. Nato so jo soočili s pričo, ki je o njej trdila, da čara bolezni. Poleg tega so ji pokazali razne predmete, ki so jih našli pri njej doma.³⁹ V zapisniku iz procesa so naštet: razna mazila, modra krogla, korale, krpa, prebodena z žebljem, v platno všit obroček, vrvica z gumbi in čudno pecivo. Priznala je, da je vse sumljive predmete kupila na Madžarskem. V času sojenja proti Bedi so iz ormoškega zapora ušle Mravljakova in še nekatere druge ženske, obtožene čarovništva.⁴⁰ Konec leta 1700 so v Ormožu usmrtili čarovnico Barbaro Čemšek (Themšok).⁴¹ Poleg nje je bila zaprta še ena ženska, vendar ni znano, kaj se je z njo zgodilo.

O čarovnicah in čarovniških procesih na središčem/ormoškem območju je pisal prof. Fr. Kovačič v kroniki Trg Središče, krajepis in zgodovina.⁴² Pravi, da so bili tudi pri nas v povezavi s starim sodstvom čarovniški procesi, s katerimi so se ukvarjali magistrati in deželne sodnije. Te so od 16. stoletja preganjale čarovnice. Na območju Slovenskih goric, vse do medžimurske meje, se je namreč močno »ugnezdila« praznovernost. Zato je bilo tudi veliko žrtev, ki so bile po mučenju obsojene na smrt pri mariborski, hrastovski, radgonski, vurberški in ormoški sodniji.

Fr. Kovačič pravi, da je bila iz Šalovcev pri Središču znana coprnica Tajčarica, ki je bila po ustnem izročilu doma iz Središča ali iz Šalovcev.⁴³ Njen priimek pa naj bi se ohranil v priimku Dovečar. Sežgali so jo v Koračici. Zato se je kraj pri Šalovcih, kjer so sežgali Tajčarico, imenoval »Grmača«. Navada je bila, da so mimoidoči na to grmado vrgli suhljad. Kovačič opisuje v prispevku, da naj bi Tajčaričin hlapec zvečer namazal kolesa voza, ker naj bi naslednji dan vozil gnoj. Po pomoti pa je vzel tisto mast, ki jo je gospodinja uporabljala za svoje čaranje. Če je namreč hotela kam leteti, se je s to mastjo namazala pod pazduho. Hlapec je že zvečer na voz nametal gnoj, da bi ga zjutraj odpeljal na njivo. Ko pa je zjutraj prišel s konji do gnojišča, voza tam ni bilo. Pogledal je

naokrog in opazil voz, postavljen na slemenu hleva. To je povedal gospodinjji, ta pa mu je odvrnila, da naj v miru zajtrkuje, ona pa bo že spravila voz s strehe na tla. To se je tudi zgodilo. Druga zgodba o Tajčarici pripoveduje, da je čevljar šival čevlje v njeni hiši.

Ko je videl, da se je namazala z mastjo pod pazduho, je tudi sam to storil. Takoj sta oba poletela, in ko je čevljar naredil križ, se je znašel na visokem drevesu, od koder je le težko priplezal dol. Nekoč je Tajčarica svoji dekli na jurjevo naročila, naj gre pred sončnim vzhodom na njeno pšenico nabirat roso. S to roso je nameravala poškopiti svojo pšenico ob mlatenju. Ker pa je bila v pšenici prevelika rosa in se dekle ni hotelo zmočiti, je nabrala roso okrog trnja in praproti. Gospodinja jo je shranila, in ko so jo vozili domov, jo je z roso poškopila. A snopi so se spremenili v trnje in praprot in mlatiči so ga le težko odnesli v Trnavo. Zaradi teh dejanj je Tajčarico ovadil mlatič Cvekl, bila je obsojena in sežgana.⁴⁴

Po Kovačičevem zapisu sta bila v Graškem arhivu v tistem času še dva zapisa, ki sta opisovala čarovniška procesa na ormoški sodniji, od katerih se eden nanaša na Središče.⁴⁵ Kot na osnovi virov navaja Kovačič, naj bi bila leta 1677 pri ormoški sodniji zaradi čarovništva obsojena 40-letna velikonedeljska podložnica iz Cvetkovcev Urša Lastovec. Pod prisilo in zaradi mučenja je priznala krivdo in izjavila:⁴⁶

- 1) *Z Marino Herguljo, Plohlco, Šnajderco, Finkovico, Kovačičko in Petrinko (ki so bile v prejšnjem procesu, po priliki pred pol letom, obsojene in sežgane) je petkrat letala nad Donačko goro, kjer so jedle, pile in plesale; hudobni duh, Janže imenovan, jih je gostil.*
- 2) *Trikat je s hudobnim duhom nečistovala.*
- 3) *Hudobnemu duhu je zaobljubila svojo dušo in v znamenje se je z iglo vbodla v srčni prst (Herzfinger) desne roke ter ji je hudič iz prsta sesal krv.*
- 4) *Kadarkoli je s svojo družbo letela na Donačko goro, vselej jim je duh dal zadostno pijače iz nekega velikega soda.*
- 5) *Na Donački gori je s svojimi prej imenovanimi*

³⁸ Obtoženke so hoteli vreči v Dravo, da bi ugotovili njihovo nedolžnost. (Radovanovič, S., Bog se usmili uboge grešne duše, Murska Sobota, 1997, str. 118.)

³⁹ Vojasko, M., Košir, M., Čarovnice, Ljubljana, 1995, str. 213.

⁴⁰ Prav tam, str. 214.

⁴¹ Prav tam, str. 226.

⁴² Kovačič, Fr., Trg Središče, krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 406 - 418.

⁴³ Prav tam, str. 406.

⁴⁴ Zapis o Tajčarici je Fr. Kovačič izpisal iz zapisa središkega kaplana Mateja Slekovca iz ljudskega pripovedovanja v arhivu Zg. društva. Slekovec je prišel leta 1871 za kaplana v Središče in tukaj maševal do leta 1878. Veliko je pisal o krajevni zgodovini, izdal je več knjig, članke pa je objavljaval v raznih časopisih. Bil je prvi predsednik Zgodovinskega društva, ki je prevzelo tudi njegovo slovstveno zapuščino.

⁴⁵ Fr. Kovačič si je oba procesa leta 1907 z dovoljenjem arhivskega vodja tudi izpisal. Leta 1908 je Dr. Fritz Byloff v »Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark«, Graz, s. 27-46, objavil središki proces.

⁴⁶ Kovačič, Fr., Trg Središče, krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 407.

tovarišicami trikrat napravila točo: Hergulja in Plohleca sta bili mojstrnji in sta točo kuhali.

- 6) *Strašno točo pred 3 leti, ki je tako daleč segnila po Hrvaškem in vse pobila, so tudi one napravile na Donački gori.*
- 7) *Pri čarovniški družbi je bila pet let.*

Fr. Kovačič navaja, da jo je deželni sodnik Janez Jurij Franc pl. Will, ki je bil ormoški in ljutomerski sodnik, obsodil na smrt. Ker pa je bila noseča, so morali čakati na porod. Sodnik je 15. maja 1677 poročal notranjeavstrijski vladi, da je Urša Lastovec rodila že pred šestimi tedni. Otroka je vzel mož, sodnik pa je sedaj predlagal sodbo: *Urša Lastovec se zaradi dobrovoljno in prisiljeno priznanega čarovništva izroči krvniku, ki jo odvede na grmado, jo zadavi in njeno truplo sežge, pepel pa se pokoplje v zemljo.*⁴⁷

Prve dni marca leta 1677 pa je trški sodnik in župan Martin Kolarič dal zapreti 70-letno tržanko Dorotejo Bedo, na katero je že dalj časa letel sum, da je v povezavi s »hudim duhom«.⁴⁸ Odvedli so jo v ormoško graščino, kjer je bilo 15. marca zaslišanje, ki ga je nastavljeni sodnik v ormoški graščini Janez Jurij Franc pl. Will natančno opisal v svojem poročilu notranjeavstrijski vladi. Pri procesu so bili navzoči: deželni sodnik Janez Jurij Franc pl. Will, ormoški mestni sodnik Jakob Link, Martin Habič, svetovalec Jurij Dopusch in trški sodnik in župan Martin Kolarič. Obravnava je potekala po deželnosodnem redu iz leta 1574. Iz poročila je razviden potek čarovniškega procesa in nam kaže na zvitost sodnika pri postavljanju vprašanj, pri čemer je pogosto zmedel obtoženko.⁴⁹ Med zaslišanjem je sodnik zbiral še dodatne dokaze proti obtoženki. Ko je dobil sodnik od deželne vlade 16. aprila 1677 »milostni ukaz«, da sme med zaslišanjem uporabljati natezalnice, se je začelo drugo zaslišanje. Žensko so odvedli k natezalnici in »jo še enkrat z dobrega opomnili, naj prizna resnico. Ona odvrne, da bo na vsa vprašanja resnično odgovorila, kolikor ve.«⁵⁰ Med zaslišanjem so jo zvezali in nategnili. Med zmedenim izpovedovanjem je povedala, da so »žena sedanjega in prejšnjega župana Repešica in Gera Plevec, pa 2 ali 4 ciganice kuhale človeško glavo, ona (Bedovka) sicer ni bila zraven, ampak, ko so kuhale, je šla mimo hiše in ji je Repešin hlapec to povedal.« Na vprašanje, kaj so ženske delale naprej, je dajala same lažne odgovore. Iz tega so sodniki skeptični, da »Bedovka to govori iz hudobije in sovraštva«. Pustili so jo 45 minut na natezalnici, a ni priznala nič. S tem je bilo zaslišanje

končano. Dne 27. aprila so jo zopet privedli k natezalnici in ji »prigovarjali, naj pomisli na svojo starost in na svojo dušo in naj ne bo tako zakrknjena, ampak naj pove in prepozna resnico«. Prosila je, naj jo pustijo, »da bo vse z dobrega priznala«. Spustili so jo in jo opomnili, »naj ne draži sodnije, ampak naj resnico govori«. Po kratkem zaslišanju je »28. aprila ob 9. uri prišla na mučilni stol in je bila na njem do 9. ure drugega dne, torej celih 24. ur, pa ni dala nikakršnih znamenj, da bi čutila bolečine, čeravno so se porabila vsa duhovna sredstva, da bi se odgnal satan, ves čas je ostala brezčutna, iz česar je sklepati, da je zli duh njene čute storil neobčutljive, da bi si ohranil žrtev.«⁵¹ Ko so jo naslednjega dne izpustili z mučilnega stola, se je zgrudila, »a v 3 urah se je zopet zavedla in je bila tako zdrava in sveža, kakor bi nikoli ne prestala muk. Ker je že trikrat prestala hudo natezalnico in so se uporabila vsa duhovna in dopustna sredstva, pa neče nič izpovedati, je daljne mučenje odveč, razen če nastopijo novi dokazi.« Dne 3. maja 1677 so jo našli mrtvo, pri čemer je sodnik v poročilu vladi zapisal, da so na njenem vratu opazili modre in črne pege. Še istega dne je bilo Bedovkino truplo sežgano v prah in pepel.

V poročilu sodnik navaja, da je »nastalo med 11. in 12. uro pred tistim prostorom v gradu, kjer je ženska mrtva ležala, tako pasje lajanje in tuljenje, kakor da bi bilo skupaj 200 do 300 psov, ki se med seboj grizejo in trgajo za kost ali meso. Gospa graščakinja je zaukazala svojim ljudem, naj naženejo pse, pa se niso upali, ker jih je spopadla groza zaradi strašnega tuljenja: naposled so se vendar osrčili, vzeli posvečena sredstva ter šli psov nagajat. Ko so pa prišli na mesto, od koder je prihajalo lajanje, so našli le enega črnega in enega šarastega psa, ki sta se kmalu tudi izgubila, in je potem nastal mir. Čez pol ure pa je prihrul tak vihar, kakor bi hotel cel grad vzdigniti v zrak. Tako je ženska gotovo napravila s hudičem strašno in za nje koristno pogodbo, zato so jo pa zli duhovi branili, da ni povedala resnice; pasje grizenje in praskanje pa se ne da drugače razlagati, kakor da so se hudiči prepirali, kateri je pri tem več pripomogel in bo za to pri njihovem poglavarju Luciferju dobil večjo pohvalo. Nagloma nastali vihar pa ne pomeni drugo kakor velikansko veselje zlih duhov, ki so po Bedovkini zakrknjenosti zmagali in tako sodnijo za norca imeli. Motvoz z gumbi in zviti so se našli tudi pri prejšnjih čarovnicah ter so jih nosile v ta namen, da bi ljudje ne mogli nič hudega

⁴⁷ Prav tam, str. 408.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Prav tam, str. 408–412: opis poteka prvega zaslišanja.

⁵⁰ Prav tam, str. 413: opis poteka drugega zaslišanja.

⁵¹ Štiriindvajset ur mučenja na čarovniškem stolu je pomenilo izjemno hudo kazen in bilo je največ, kar je človek lahko prestal. Notranjeavstrijska vlada je leta 1702 določila, da sme mučenje na čarovniškem stolu trajati največ 12, izjemoma 14 ur. (Jaklič, F., Zadnja na grmadi, Celje, 2001, str. 270.)

govoriti ali jih sumničiti, zlasti pa da jim sodnija ne bi mogla škodovati.«⁵²

Tako je končala zadnja središka coprnica. Ormoški sodnik pa je imel kasneje težave zaradi tega procesa, saj so se v poročilu pokazale razmere na takratni deželni sodnji v Ormožu. Dne 4. maja 1677 je notranjeavstrijska vlada zahtevala od ormoškega sodnika odgovor na 4 vprašanja.⁵³ Med drugim mu postavlja vprašanje, zakaj ni dokončal procesa proti dvema središkima tržankama, ki sta bili obtoženi čarovništva (neka Mravljakovića in Bedovka). Vlada vprašuje sodnika, zakaj je tako dolgo odlašal z izpolnitvijo smrtnih obsodb nad Bedovko. V 4. točki je vlada postavila vprašanje, kako varujejo kaznjence v ormoški ječi. Na posebej priloženem listku sodnik zagotavlja, »da vestno izpolnjuje svoje dolžnosti in poroča le golo resnico. Da pa ne pride med njim in graščakinjo⁵⁴, lastnico sodnije, do prepira, lepo prosi, naj višji sodnik v svojem naročilu ali ukoru ne imenuje njegovega imena, da je namreč on ovadil te nerednosti.« V 5. točki je vlada vprašala, »ali so se proti Bedokovi uporabila vsa sredstva, da bi se pripravila k priznanju resnice«. Že 15. maja 1677 je vlada graščakinji in sodniku poslala pismo, v katerem sodniku očita, da je »pustil poginiti glavno coprnico Bedovko, njene sokrivke, katerih je gotovo bilo veliko število, pa pustil, da so izginile in še bodo tako ubogim ljudem veliko škodovali. Še glavno coprnico je pustil brez straže, zato je sklepati, da so mu druge babe ušle iz ječe. Strogo se naroča, naj se odslej bolj pazi na jetnike in na njihovo življenje, sicer bi se morala sodnija kam drugam prestaviti.«

To naj bi bila po Kovačičevih podatkih iz Središke kronike zadnja čarovniška smrtna obsodba iz središke okolice. Kot zadnja coprnica je bila na Slovenskem Štajerskem na smrt obsojena Lenika Klanečnik pri Sv. Trojici v Halozah, 6. oktobra 1701. leta.⁵⁵

Literatura

- Čarovništvo nekoč – magija danes. Ljutomer, 1997.
- Čarovnice, vedeževalke, alkimisti. Ljubljana, 1990.
- Kovačič, Fran, 1910: Trg Središče, krajepis in zgodovina. Maribor.

- Deschner, Karlheinz, 1957: Abermals krahte der Hahn. München.
- Heinsohn, Gunnar; Steiger, Otto, 1993: Uničenje modrih žensk. Ljubljana.
- Jaklič, Fran, 2001: Zadnja na grmadi. Celje.
- Klasinc, Anton, 1973: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. V: *Ormož skozi stoletja I*, Ormož.
- Kultur im Leben und Denken. V: *Gott ja! Kirche nein!*.
- Radovanovič, Sašo, 1997: Bog se usmili uboge grešne duše. Amen. Murska Sobota.
- Sallmann, Jean-Michel, 1994: Čarovnice satanove neveste. Ljubljana.
- Tratnik Volasko, Marjeta; Košir, Matevž, 1995: Čarovnice / predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah /. Ljubljana.

Ključne besede

Kršćanstvo, cerkev, krivoverec, herezija, vraževerstvo, inkvizicija, proces, lov, čarovnice, ženske, grmada, hudodelstvo.

Povzetek

Politične oblasti in Cerkev sta lov na čarovnice uvedla kot posledico strahu zaradi ogroženosti pred zlom. To pa so v prispodobi predstavlje ženske, ki so sodelovale s hudičem in se niso mogle upreti opojnosti hudičevih del. S svojo drugačno naravo so se ženske vtikale v božje zadeve in po cerkvenem mnenju povzročale nesreče, naravne katastrofe, smrti,... (stvari, ki jih je bilo težko razložiti). Odnos cerkve do žensk se vidi tudi v reku jezuita Georga Steingla (1584–1651): »Na povelje boga kličem tako glasno, kot le morem, ne pustite živeti čarovnicam, to človeško nadlego je treba pokončati z ognjem in mečem«. Šele v času Marije Terezije so oblasti spoznale, kako okrutni, krivični in nečloveški so bili lovi na čarovnice in sodni procesi proti njim. Ženske so bile pogosto žrtve zavisti, sovraštva, obrekovanja in »praznih« čenč. Vendar pa je tudi res, da je bilo v slovenskem ljudskem izročilu razširjenih veliko vraž, ki so sodnikom dajale podlago za kazenska postopanja. V ljudskem znanju obstaja veliko »receptov in formul«, s katerimi so se ljudje zavarovali ali zdravili pred neznanimi pojavi. Vendar je treba o pojavu vraževerstva, magije, črnih bukev in kolomonovega žegna v slovenskem ljudskem izročilu posebej govoriti.

⁵² Kovačič, Fr., Trg Središče, krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 416.

⁵³ Prav tam, str. 417.

⁵⁴ Ormoško gosposčino je med leti 1657 in 1680 upravljala Ana Marija Pethe. (Ormož skoti stoletje I, Ormož, 1973, str. 85.)

⁵⁵ Kovačič, Fr., Trg Središče, krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 418.

⁵⁶ Kultur im Leben und Denken. V: Gott ja! Kirche nein!.

Simona Menoni*

ZADNJA SODBA KOT POMOČ V BOJU ZA REKATOLIZACIJO DEŽELE ŠTAJERSKE

Razprava obravnava čas ob izteku 16. in na začetku 17. stoletja na slovenskem Štajerskem, ko so se tehtale moči protestantov in prebujajoče se protireformacije. Avtorica razprave z intenzivnim delovanjem na področju protireformacije in katoliške verske prenove v Notranji Avstriji povezuje tudi vnovičen razmah uporabe eshatološkega motiva Zadnje sodbe znotraj stenskega slikarstva v katoliških cerkvah. Avtorica je poskušala tri lokacije na območju slovenske Štajerske, kjer se pojavi motiv, umestiti v širši zgodovinski kontekst in jih osvetliti predvsem iz ikonografskega vidika.

Po smrti nadvojvode Karla II. leta 1590, vnetega borca za katoliško versko prenovo notranjeavstrijskih dežel, je protestantizem dobil nov polet v upanju na zmago. Razmere za razširitev protestantizma so bile v naslednjih letih zelo ugodne, saj so turški vpadi v habsburške dežele terjali od vladarja ogromno denarnih sredstev za učinkovito obrambo pred »dednim sovražnikom krščanskega sveta«, ki si jih je ta lahko pridobil le na osnovi privoljenja deželnih stanov, zato jim je v verskih rečeh moral popuščati. Plemstvo in meščanstvo, ki se je pri nas v največji meri oklenilo novega duhovnega gibanja, je spričo nemirnega časa 16. stoletja postajalo vse močnejše, proti koncu stoletja pa se s protestantsko aktivnostjo srečamo ne le v mestih in na gradovih, temveč so se vplivi nove vere vse bolj poznali tudi na podeželju, kjer so se kazali v verski mlačnosti prebivalstva,¹ v npravnem življenju duhovščine (življenje v t. i. *konkubinatu*) in v prikritem, včasih pa celo v javnem prestopu k protestantizmu (dajanje skupne odveze in zanemarjanje osebne spovedi, obhajanje vernikov *pod obema podobama* – *sub utraque* itd.). Tako je vse bolj kazalo, da se s smrtjo Karla II. katolicizmu pišejo poslednje ure. Po letu 1595, ko je iz Ingolstadta, kjer

se je šolal na jezuitski visoki šoli, prišel v Gradec Karlov sin Ferdinand II., so se razmere vendarle prevesile v korist katoliške vere. Šele nove okoliščine – predvsem dokončno prenehanje turške nevarnosti – so v notranjeavstrijskih deželah omogočile učinkovito protireformacijo in rekatolizacijo.

V takšnih, za katoliško stran in njeno versko življenje neugodnih okoliščinah je pričel delovati Martin Brenner (1585-1615), najodličnejša osebnost v procesu katoliške verske prenove v Notranji Avstriji, posebej na Štajerskem. Že pred nastopom svoje službe je kot sekovski škof (1585) prejel vrsto pooblastil za svoje delovanje. Že v prvem letu škofovanja mu je salzburški nadškof Janez Jakob Kuen-Belasy (1560-1586) zaupal vizitacijo župnij, nad katerimi je sekovska škofija imela pravico patronata, oziroma tistih, ki so ji bile inkorporirane. V letu 1591 je Brennerja nadškof Wolfgang Teodorik pl. Reitenau (1587-1612) imenoval za svojega generalnega vikarja na ozemlju celotne Štajerske, kakor daleč je ta spadala k salzburški metropoliji, h kateri je dodal še dunajsko-novomeški dekanat (Dekanat Neustadt). V naslednjih letih je Martin Brenner prejel od salzburškega nadškofa in tudi od apostolskega sedeža vrsto pooblastil, ki so mu omogočale neovirano delovanje v škofiji in vikariatu.² Svoj cilj je škof v prvi vrsti nameraval doseči z vizitacijami na ozemlju njemu zaupanega generalnega vikariata, saj sta si tako cerkvena kot posvetna oblast o razširitvi protestantizma med duhovščino in verniki lahko ustvarili realno podobo le z ogledom na terenu. Kot generalni vikar salzburškega nadškofa se je Brenner prvič odpravil na vizitacijo vikariata že leta 1593 in tako vizitiral tudi župnije na slovenskem Štajerskem, pri čemer je naletel na žalostne razmere, ki so pri vernikih in duhovščini vladale tako v verskem kot v npravnem pogledu.³ Nekaj let po delovanju

* Simona Menoni, univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Podeželsko prebivalstvo je v verskem pogledu postajalo mlačno, ni pa se moglo ogreti za *novo vero*, vero svojih zemljiških gospodov, ki so jo v veliki večini širili tujci (cf. Mlinarič, J., Vizitacije sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina na slovenskem Štajerskem, Klagenfurt-Ljubljana-Wien, 1994, str. 191).

² Mlinarič, J., Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1612) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-19, Ljubljana, 1983, str. 11-12.

³ Mlinarič, J., Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, Ormož, 1983, str. 85.

protireformacijskih komisij⁴ sta salzburški nadškof pl. Reitenau in sekovski škof Brenner čutila potrebo, da vnovič ugotovita na terenu samem, kako je z verskim življenjem, da bi tako čim prej dokončala rekatalizacijo svojega ozemlja. Škof Martin je s spremljevalcem in kaplanom Viljemom Paulitijem vizitacijo opravil v letu 1607. Že v naslednjem letu je moral Brenner ponovno na pot, tokrat po naročilu deželnega kneza nadvojvode Ferdinanda. Potem ko se je škof z vizitacijama v letih 1607 in 1608 po mestih in na podežlju dodobra seznanil s stanjem verskega življenja, je skušal odpraviti vse pomanjkljivosti pri laikih in duhovščini.⁵

Po odstopu škofa Martina Brennerja leta 1615 je salzburški nadškof Marko Sittich (1612-1619) avgusta istega leta posvetil za naslednika njegovega nečaka Jakoba Eberleina (1615-1633), ki mu je bila prav tako kakor predhodniku zaupana skrb za številne župnije v salzburški cerkveni provinci na ozemlju Štajerske. Eberlein je vse svoje moči posvetil nadaljevanju dela svojega predhodnika, pri čemer se je osredotočil na skrb za dušno pastirstvo, za vizitacije in korespondenco s podrejeno mu duhovščino. Največje Eberleinovo delo pa so njegove vizitacije v letih 1617 – 1619, ko je z izjemno energijo obiskal vse župnije in vrsto samostanov svojega obsežnega teritorija.⁶

Kljub številnim opozorilom in obljubljenim kaznim, ki so sledile neizpolnjevanju božjih in cerkvenih zapovedi, pa je iz vizitacijskih zapisnikov in številnih naročil, ki sta jih generalna vikarja salzburškega nadškofa Brenner in Eberlein pošiljala duhovščini, razvidno, da se je stanje sicer pričelo izboljševati, a je bilo na terenu še vedno veliko neposlušnosti glede upoštevanja vseh zakramentov katoliškega nauka, župniki in vikarji na nekaterih župnijah so še vedno podeljeval skupno odvezo, zanemarjali so osebno spoved, podeljevali obhajilo pod obema podobama ter še naprej živeli v konkubinatu.⁷

Tudi na področju dela habsburških dežel, kamor je segala cerkvena oblast oglejskega patriarhata, razmere

v poznem 16. stoletju niso bile nič kaj ugodne. Ob preteči nevarnosti razširjenega reformacijskega gibanja ni bila za Oglej brez določene nevarnosti tudi katoliška stranka okoli nadvojvode Karla, saj je nadvojvoda upal, da si bo v novem kritičnem trenutku priboril določeno neodvisnost ustreznega dela svojih dežel od cerkvene nadvlade oglejskega patriarha. Poleti leta 1581 je Pavel Bizancij – kotorski škof, sufragan in generalni vikar oglejskega patriarha, v zgodovini naših dežel pa znan predvsem kot eden izmed nosilcev protireformacije druge polovice 16. stoletja – v imenu patriarha Giovannija Grimanija opravil vizitacijo oglejskih župnij na Kranjskem in deloma na južnem Štajerskem, ki so sodile pod oglejsko jurisdikcijo. Jedro vizitacijskega zapisnika tvorita personalni status duhovščine in seznam podružnic z njihovo oddaljenostjo od župnijskih sedežev. Posebno zanimivi so tisti deli popisa, ki nam razsvetljujejo razmere v župnijah, kjer so delovali duhovniki, ki so prevzemali navade protestantizmu naklonjene dobe, kjer so zapisane omembe protestantskih hiš ter zaplenjene protestantske literature.⁸ Zvezek se do današnjega časa žal ni ohranil kot izvirnik, ohranjena je le njegova kopija, nastala v drugi polovici 17. ali v začetku 18. stoletja. Drugi pomemben dokument iz oglejskega dela Štajerske je popis cerkva, ki ga je sestavil Polidor Montagnana; prinaša nam po župnijah urejen seznam cerkva z imeni in zadolžitvami duhovnikov ter opisom beneficijev. Njegovo življenje sicer ni povsem raziskano, kljub temu pa lahko razberemo, da gre za primer ambicioznega visokega cerkvenega uradnika, ki se mu je z udinjanjem patriarhovi kuriji v Vidmu v razburkani dobi, ko so se tehtale moči protestantov in prebujajoče se protireformacije, posrečilo nakopičiti najpomembnejše cerkvene nadarbine in slržebe oglejskega dela Kranjske in Štajerske. Čeprav je bilo gradivo po vsej verjetnosti zbrano za boljšo vednost patriarha oziroma njegovega generalnega vikarja in njima v pomoč pri uresničevanju cerkvene politike, se tu in tam pojavljajo tudi podatki, karakteristični za kanonične škofijske ali arhidiakonske vizitacije. Zanimivo je, da se iz dokumenta zrcali – glede na siceršnji položaj cerkva v luči protestantizmu naklonjene dobe – da protestantizem cerkvene organizacije na Štajerskem, vsaj v vidikih, ki se jih dotika obravnavani popis, ni bistveno prizadel.⁹

⁴ Martin Brenner je leta 1599 oblikoval t. i. protireformacijske »leteče komisije«, ki naj bi pod vodstvom sekovskega škofa in v spremstvu vojaštva prehodile deželo ter zajezile dejavnost protestantov na terenu (cf. Mlinarič, J., Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenavo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-1619, Ljubljana, 1983, str. 13).

⁵ Mlinarič, J., Vizitacije sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina na slovenskem Štajerskem, Klagenfurt-Ljubljana-Wien, 1994, str. 196-198.

⁶ Prav tam, str. 196-199.

⁷ Prav tam, str. 197-198.

⁸ Protestantske literature je bilo sorazmerno veliko za razmere, v katerih so bili podeželski župniki, zanimivo pa je spoznanje, da je bilo med knjigami zelo malo slovenskih (cf. Höfler, J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana, 1982, str. 14).

⁹ Höfler, J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana, 1982, str. 7-10.

Tako nas v času intenzivnega delovanja na področju protireformacije in katoliške verske prenovе v Notranji Avstriji – tako na področju salzburške nadškofije severno od Drave kakor tudi oglejskega patriarhata južno od nje – ne preseneti vnovičen razmah motiva na poslednje reči opominjajoče *Zadnje sodbe* na zidovih katoliških cerkva, ki se je pred očmi vernika razgrnila kot opominjajoča slikana pridiga. Kot tak je motiv namreč predstavljal podporo prizadevanjem po ureditvi razmer na posameznih župnijah, saj je dvignjen vernikom pred oči deloval kot didaktični opomin pred duhovnimi zmotami in neustreznim нравnim življenjem. Na slovenskem Štajerskem ob izteku 16. in v prvi tretjini 17. stoletja na stenah cerkva namreč srečamo kar tri monumentalne in vsebinsko bogate upodobitve *Zadnje sodbe*. V podružnični cerkvi sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptujju je *Zadnja sodba* na južni steni prezbiterija, poslikava je datirana v leto 1588. *Zadnja sodba* v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem na Pohorju je nastala v zadnjem desetletju 16. stoletja, velikopotezna *sodba* ormoške župnijske cerkve sv. Jakoba pa naj bi cerkev krasila od leta 1629 naprej.¹⁰ Četrto *Zadnjo sodbo* tega časa najdemo na oboku t. i. Lutrovske kleti v Sevnici, kjer nedvomno gre – po vsebinski in kvalitativni strani – za vrh pri nas ohranjenega stenskega slikarstva časa okoli leta 1600, a poslikave protestantske molilnice zaradi ikonografske in slogovne kompleksnosti v pričujoči razpravi ne bomo podrobneje obravnavali.¹¹ *Zadnja sodba* namreč predstavlja eno izmed tistih upodobitev, pri katerih je izrazita predvsem eshatološka narava motivike. Gre torej za motiv, ki s svojo temo vzbuja razmišljanja o poslednjih rečeh, ki neizogibno čakajo vsakega posameznika; o smrti, o vsem kar je povezano s smrtjo, o vstajenju po smrti, zadnji sodbi

ter večnem življenju po smrti. Motivika s takšno vsebino v 16. stoletju seveda ne predstavlja novosti, saj jo skorajda redno srečujemo od 9. stoletja naprej, kjer je vsebinsko zaznamovala številne cerkvene fasade ali samo lunete nad vhodi v cerkve. Tudi v slikarstvu je motiv *Zadnje sodbe* doživel številne monumentalne izvedbe, ki so jih slikarji običajno nameščali predvsem v notranjščinah na zahodno steno, v alpskih in predalpskih deželah pa jih pogosto srečamo tudi na zahodni steni cerkvenih zunanjščin, ki je nosilka simboličnega pomena delitve med zunanjim in notranjim svetom, med svetnim in sakralnim.¹² Pri tem portalne podobe dodatno naglašujejo mejo med vsakodnevnim življenjem, kjer je človek nagnjen k skušnjavam grešnega življenja, in sakralnim prostorom, kjer se lahko z navzočnostjo boga odreši svojih zemeljskih strasti in s krepostmi pridobi zveličanje. Pri verniku eshatološka motivika upodobitev torej vzbuja dvoje; najprej strah pred grozotami, ki kot posledica sledijo grešnemu življenju, ter istočasno zbujajo upanje za doseg obljubljene nagrade po smrti. Na podlagi povedanega je povsem razumljivo, da motiviko s takšno vsebino pogosto zasledimo tudi v cerkvenih notranjščinah, in sicer na zahodni steni ali še pogostejše na slavoloku, ki pomeni prehod v najsvetejši del cerkvene stavbe, kjer sta takšen pomen in opozorilo še posebej upravičena.¹³ Spričo povedanega ni nobenega dvoma, da je motiv *Zadnje sodbe* v tem času velikokrat uporabljen kot slikana pridiga vernikom in da je v nekaterih cerkvah pogнал iz zmagoslavja obnovljenega katolištva kot svareč opomin vernikom, naj ohranijo katoliški nauk kot edino zveličaven. Vizitacijski zapisniki in številna naročila, ki sta jih generalna vikarja salzburškega nadškofa Brenner in Eberlein pošiljala duhovščini, namreč pričajo, da se je stanje na prelomu v 17. stoletje na slovenskem Štajerskem sicer postopoma pričelo boljšati, da pa je kljub intenzivnim protireformacijskim prizadevanjem in delovanju v smeri katoliške verske prenovе v ljudeh še tlel spomin na ogenj verske reformacije, ki ga je močno podpiralo tudi nadaljevanje razvratnega življenja duhovščine. Kot smo že omenili, motivika s takšno vsebino v 16. in 17. stoletju ne predstavlja novosti, saj jo skorajda redno srečujemo od 9. stoletja naprej. Iz ohranjenega gradiva slovenskega srednjeveškega stenskega slikarstva pa je razbrati, da

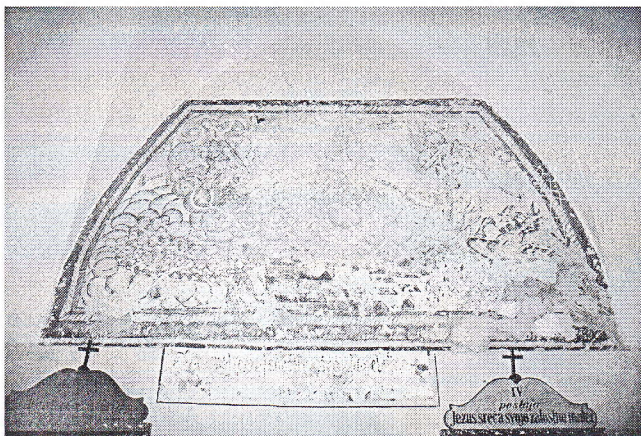
¹⁰ Letnice 1629 danes na kompoziciji ni najti, je pa bila – po ustno posredovanem podatku gospoda Viktorja Gojkoviča, ki je v cerkvi izvajal restavratorska dela – dobro vidna ob odkritju. Letnico 1629 navaja tudi Jože Curk (cf. Curk, J., Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož, Ormož, 1983, str. 75). Emilijan Cevc poslikavo postavlja v leto 1631, saj mu je to letnico posredoval restavrator Viktor Gojkovič (cf. Cevc, E., Stenske slikarije 17. stoletja v ormoški župnijski cerkvi, Ormož, 1993, str. 16), medtem ko Janez Mikuž v poročilu navaja, da je Poslednja sodba morala nastati v 17. stoletju, ampak po letu 1632, vendar pred sedemdesetimi leti 17. stoletja, ko so odstranili ravni strop, do katerega je segala (cf. Mikuž, J., Ljubljana, 1977, str. 356).

¹¹ Tudi luterani namreč niso povsem zavračali motiva *Zadnje sodbe*, zavračali pa so priprošnje svetnikov kot posrednikov med človekom in Bogom; zato so odklanjali tudi t. i. motiv *Deesis*. Ta pa je bil v ikonografskih predstavah na slovenskem geografskem prostoru že tako zakoreninjen, da je bil vključen tudi v poslikavo protestantske molilnice (cf. Cevc, E., Stenske slikarije 17. stoletja v ormoški župnijski cerkvi, Ormož, 1993, str. 18).

¹² V glavnem v strokovni literaturi velja, da cerkvena stavba simbolično predstavlja bodisi božje kraljestvo, nebeški Jeruzalem, božjo državo ali paradiz na zemlji, pri čemer pomeni vhod poudarjeno delitev med zunanjim in notranjim svetom, med svetnim in sakralnim. (cf. Bandmann, G., Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger, Berlin, 1978, str. 66 ss.)

¹³ Peskar, R., Srednjeveške poslikave zunanjščin cerkva v osrednji Sloveniji, Ljubljana, 1991, str. 33, 42-43.

postane od sredine 15. stoletja naprej aktualen ikonografski tip, ki je zasnovan v več pasovih. Prizor se navadno začne na levi ali na sredini spodaj, kjer je upodobljeno vstajenje mrtvih in kjer se običajno že nakazuje razločevanje med zveličanimi na levi strani – Sodnikovi izvoljeni desni – pred vrati nebeškega Jeruzalema in pogubljenimi na desni strani – Sodnikovi levi – pred Leviatanovim žrelom.¹⁴ Zgornji in srednji del zavzema centralni Kristus Sodnik, ki ga ob straneh spremljajo apostoli ter pogosto v priprošnjiški vlogi tudi prva priprošnjika Marija in Janez Krstnik.¹⁵ Gre torej za upodobitev uvodne vizije Razodetja, kjer Janez vidi Kristusa kot »Sina človekovega, oblečenega v dolgo haljo in opasanega na prsih z zlatim pasom. V svoji desnici je imel sedem zvezd in iz njegovih ust je prihajal dvorezen oster meč« (Raz 1,9-17), saj božja desna ni enaka levi. Na desno stran se bodo namreč iz božjih ust glasile besede ovcam, ki jih bo izmed vseh narodov izbral Sodnik, kakor pastir loči ovce od ovnov: »Pridite, blagoslovljeni mojega Očeta, prejmite kraljestvo, ki vam je pripravljeno od začetka sveta!« (Mt 25, 34) Desnica kaže, kje je kraljestvo. In kot bi meč prihajal iz ust, se glasijo besede ovnom na levi: »Proč izpred mene, prekleti,« kar običajno energično kaže levica, »v večni ogenj, ki je pripravljen hudiču in njegovim angelom!« (Mt 25, 41)

Slika 1: Zadnja sodba na južni steni prezbiterja v podružnični cerkvi sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptuj.
Foto: Simona Menoni.

Z ohranjeno letnico nastanka poslikave 1588 je med omenjenimi poslikavami najstarejša Zadnja sodba na južni steni prve obočne pole prezbiterja v podružnični cerkvi sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptuj,¹⁶ z močno uničenim napisom v poznogotski minuskuli spodaj.

Ikonografska kompozicija motiva ne odstopa od opisane srednjeveške ikonografske sheme, le da se v njeni zasnovi med posameznimi pasovi – kakor tudi pri ostalih obravnavanih poslikavah – ne zarisujejo naslikane cezure. Prav tako se kungoška upodobitev Zadnje sodbe pred vernika ne dviguje z množico pripovednih detajlov, temveč se omejuje zgolj na bistvene elemente, kar doprinese k njeni manjši narativnosti, ter ji odvzame nekaj zastrašujočega in didaktično opominjajočega učinka. Središče kompozicije predstavlja Kristus Sodnik, ki sedi na mavričnem loku in se z nogami opira v kroglo sveta. Iz njegovih ust prihaja dvorezen meč, ki so ga slikarji upodabljali kot lilijo na Kristusovi desni, ki vabi čiste k zveličanju, in kot oster meč v smeri levice, ki spuščena zavrača pogubljene in kaže v večni ogenj. V nebeški sferi med zvrtničenimi oblaki klečita ob Kristusu prva priprošnjika, Marija in sv. Janez Krstnik. Spodnji pas kompozicije je razdeljen v tri

¹⁶ Kraj Kungota se v virih prvič omenja leta 1328 (*»Ain kaufbrief von Jorgen Pernamber, verkauft herrn Friderichen von Pettau 18 hieben zu Sittendorf bei St. Kunigunden anno 1328«* (cf. Loserth, J., Das Archiv des Hauses Stubenberg (Supplement II). Archivregister von Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543 nebst einem Wurmberger Schloßinventar von 1525. Veröffentlichungen des Historischen Landes-Kommission für Steiermark, Graz, 1911, str. 35, št. 130)). Jože Koropec je v članku Srednjeveški Vurberk (cf. Koropec, J., Srednjeveški Vurberk, Maribor, 1968, str. 117-136) prvi navedel to letnico 1328, ki je prej za Kungoto pisci niso navajali, saj listina ni ohranjena in se omenja v inventarju vurberškega popisa listin iz leta 1543, vendar zgodovinarji menijo, da podatku lahko povsem verjamemo (cf. Hernja Masten, M., Kungota in Ravno polje, v: ČZN, letnik 75, n. v. 40, Maribor, 2004, str. 43). V starejši literaturi so navajali kot prvo omembo Kungote leto 1443 po fevdni knjigi Friderika III., za katero je ohranjena listina, v kateri se omenja, da je Viljem Guntshaher imel v fevdu tri hube, ki ležijo v Gerečji vasi pri sv. Kunigundi v župniji sv. Martina (*»1443: Narestorf bey S. Kunigunden in S. Merten pharr«* (cf. Blaznik, P., Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, Maribor 1988, p. 369)). Splošna literatura (Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1937, str. 510; Krajevni leksikon Slovenije IV. Podravje in Pomurje, Ljubljana, 1980, str. 403; Priročni krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana, 1997, str. 161; Curk, J., Vodnik po ptujski okolici, Maribor, 1992, str. 17 itd.) nastanek cerkve postavlja – brez omembe vira ali zapisa letnice v sami cerkvi – v leto 1520, ki jo danes lahko preberemo na slavoločni steni (*»Post. 1520 Pren. 1999«* Branko Vnuk navaja – po besedah ključarja Martina Panikvarja – da je bila letnica 1520 že prej napisana na slavoločni steni, a so jo leta 1999, ko so prebelili notranjščino cerkve, zakrili in vnovič napisali na slavoločno steno (cf. Vnuk, B., Podružnična cerkev sv. Kunigunde, Maribor, 2004, str. 173)), a je cerkev po vsej verjetnosti v svoji osnovi starejša.

¹⁴ Reprezentativna primera omenjene ikonografske sheme v ohranjenem, gradivu srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem sta v Mengšu, ž. c. sv. Mihaela, delo delavnice Janeza Ljubljanskega iz ok. 1460, in na Krtini pri Dobu, p. c. sv. Lenarta, delo Mojstra Leonarda in njegove delavnice med leti 1494 in 1500 (cf. Höfler, J., Srednjeveško slikarstvo v Sloveniji I, Gorenjska, Ljubljana, 1996, str. 117-120 in 127-128).

¹⁵ Motiv Kristusa Sodnika, ob katerem kot priprošnjika klečita Marija in Janez Krstnik (večkrat namesto Janeza Krstnika srečamo Janeza Evangelista) ali t. i. *Deesis* (molitev, priprošnja, posredovanje), izvira iz bizantinske umetnosti, v Zahodni Evropi pa se je uveljavil ravno na upodobitvah Zadnje sodbe.

dele: osrednji del prikazuje vstajenje mrtvih, na Kristusovi desni je upodobljen angel s palico, ki usmerja sprevod izvoljenih v raj, na levi pa krilati hudič beza pogubljen v pekel, ki ga ponazarja odprto Leviatanovo žrelo, na katerem jezdi peklenšček s polomljeno trombo. Na obeh straneh kompozicije med oblaki lebdi angela, ki s trombama dvigujeta mrtve, skrajno ob polkrožnih robovih upodobitve pa srečamo še dve personifikaciji vetrov.¹⁷ Slikano celoto didaktično dodatno podkrepi le deloma čitljiv napis v nemščini pod prizorom: »*Kommet Gesegneten und nehmet ins Besitz...*«¹⁸ Torej že omenjeni citat iz Matejevega evangelija »*Pridite, blagoslovljeni, in prejmite v svojo last...*« (Mt 25, 34) Med ostalimi v cerkvi odkritimi in prezentiranimi prizori je v sklopu obravnave treba omeniti še upodobitev personifikacije *Razvratnosti – Luxurije* na severni steni cerkvene ladje kungoške podružnice, saj gre tudi v tem primeru za priljubljen didaktično moralizirajoč motiv versko npravnega opozorila na nevarnost skušnjave *mesa* in na minljivost trenutnih telesnih užitkov, ki prav tako kot Zadnja sodba spada med eshatološke teme. Brez globljega pomenskega akcenta bi si namreč upodobitev golega ženskega telesa le s težavo predstavljali v cerkveni notranjščini podeželske podružnice. Najznamenitejša na slovenskih tleh je gotovo Luxurija, ki jo je na severni zunanjščini cerkve na Visokem pod Kureščkom leta 1443 upodobil Janez Ljubljanski.¹⁹ Po ugotovitvah Roberta Peskarja²⁰ podobna slikarska rešitev v širšem alpskem prostoru doslej še ni bila najdena, pač pa je poznana vrsta upodobitev Luxurije od 11. stoletja naprej v stavbni plastiki, zlasti na Francoskem in Španskem, medtem ko nastopa v Nemčiji in Italiji nekoliko redkeje. Pri teh primerih je zanimivo predvsem to, da so jo upodabljali le na zunanjščinah, predvsem na cerkvenih fasadah in portalih, tako je primer kungoške razuzdanke toliko bolj edinstven in zanimiv. V 16. stoletju najdemo na slovenskih tleh motiv Luxurije le še v širše zastavljenem ikonografskem sklopu v podružnični cerkvi Matere božje v Marija Gradcu pri Laškem, kjer je motiv zgolj del bogatega dekorativno

simboličnega vsebinskega sklopa poslikave sklepnih stranic prezbiterija.²¹ Kljub slabi ohranjenosti prizora v Kungoti lahko razberemo obrise dveh celopostavnih figur, ob Luxuriji je namreč tradicionalno upodobljen še hudič, ki razuzdanko mami v skušnjava in jo vleče v pogubo. Luxuriji je peklenški ogenj že objel stopala, kljub uničenosti prizora pa je zaznati še sledove njenih dolgih razpuščenih las, ki so že sami po sebi znamenje razvrata, in kači, ki jo grizeta v prsi in se ovijata okrog njenega golega telesa.

Polidor Montagnana²² v popisu cerkva na oglejskem delu Štajerske iz zadnje desetine 16. stoletja cerkev sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptujju navaja kot podružnico sv. Martina na Hajdini, katere vikar je bil takrat Anton Jarmenič, a nas s podatki, ki bi nam širše razsvetlili dogajanje ob koncu 16. stoletja pri podružnici, ne osreči. Bržkone pa je naročnika poslikave prej kot pri cerkvenih dostojanstvenikih treba iskati med gospodarji danes žal propadle Kungoti bližnje graščine Ravno polje (*Ebensfeld*). Na mestu, kjer je bila kasneje zgrajena graščina, je že leta 1265 omenjena pristava gospostva Vurberk, pri čemer je že iz prve omembe Kungote in pristave Ravno polje vidna povezanost z gospostvom Vurberk in s Ptujskimi gospodi. Po smrti zadnjega moškega potomca rodbine Ptujskih, Friderika Ptujskega, sta veliko posest Ptujskih podedovali sestre Neža, drugič poročena z Leopoldom Stubenbergom, in Ana, poročena Schaumberg. Neža Stubenberška je poleg številnih drugih posesti dobila tudi vurberško posest in s tem tudi pristavo Ravno polje, ki je tako prišla v last rodbine Stubenberg.²³ Ta pristava se je med leti 1572 in 1586 osamosvojila kot samostojno gospostvo z lastnim višjim sodiščem²⁴ in patronatsko pravico nad kungoško podružnično cerkvijo. V času osamosvojitve gospostva, in torej tudi v času nastanka poslikav v kungoški podružnici, je bil gospodar graščine grof Jurij Žiga Stubenberg (1570-1631). Tako kot domala večina štajerskega plemstva je tudi del

¹⁷ Personifikaciji vetrov znotraj kompozicije Zadnje sodbe na južni steni prezbiterija kungoške podružnice smemo v ohranjenem gradivu stenskega slikarstva tega časa na Slovenskem označiti za edinstveni, čeprav motiv vsebinsko korenini v evangeliju: »*In ob močnem glasu trombe bo poslal svoje anđele in zbrali bodo njegove izvoljene od štirih vetrov, od kraja do kraja neba.*« (Mt, 24, 31)

¹⁸ Pucko, I., Podružnična cerkev sv. Kunigunde pri Kungoti na Dravskem polju, Maribor, 2004, str. 169.

¹⁹ Stele, F., Slikar Johannes concivis in Laybaco, Ljubljana, 1921, str. 9 ss in Cevc, E., Luxuria z Visokega pod Kureščkom, v: Kronika VIII, Ljubljana, 1959, str. 161-163.

²⁰ Peskar, R., Srednjeveške poslikave zunanjščin cerkva v osrednji Sloveniji, Ljubljana, 1991, str. 37.

²¹ Marijagraški grisaili na sklepnih stranicah prezbiterija – celotna poslikava notranjščine je datirana v leto 1526 – so s svojo kompozicijo bujnega rastlinja in vanj vključenimi osemnajstimi samostojnimi simboličnimi motivi, ki niso brez določene humanistične ironije, enkratni.

²² Höfler, J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana, 1982, str. 81.

²³ Hernja Masten, M., Kungota in Ravno polje, Maribor, 2004, str. 43.

²⁴ V opisu meja zbelovskega deželno knežjega sodišča 1586 je omenjeno grajsko pomirje Ravno polje, last Stubenberških, pa tudi krvo sodstvo na tem območju. Že takrat je torej obstajala samostojna gosposčina Ravno polje. (*»Ebensfeld, den Stubenbergern gehörig, soll auch einen Burgfried haben, dazu das hohe Gericht auf allen bseinen Gründen«* cf. Pirchegger, H., Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte, München, 1962, str. 79.)

plemiške družine Stubenbergov konvertiral k protestantizmu, med njimi tudi Jurij Žiga, ki je tudi po vseh pritiskih protireformacije in katoliške preнове ostal zvest svojemu prepričanju, zaradi česar je moral po letu 1625 zapustiti deželo.²⁵ Glede na patronatsko pravico gospostva Ravno polje nad podružnično cerkvijo sv. Kunigunde v Kungoti bi naročnika poslikave bržkone smeli videti v samem Juriju Žigi Stubenbergu ali v njegovem ožjem krogu, kar pomeni, da moramo vnovič vsebinsko pretresti poslikavo v smislu iskanja premika poudarka v prid luteranski verski miselnosti. Res je, da bi upodobitev Zadnje sodbe lahko naročil tudi protestant, kajti Luther motiva ni povsem odklanjal, odklanjal pa je srednjeveški način prikazovanja Kristusa kot srditega in maščevalnega sodnika, pred jezo katerega nas morata braniti priprošnjika Marija in Janez Krstnik,²⁶ pri čemer je še posebej ostro zavračal kakršno koli posredništvo med človekom in bogom, in zato tudi motiv Deesis. Ta pa je bil v ikonografskih predstavah že zelo zakoreninjen in je večkrat obstal tudi v luteranskem krogu, za kar imamo tudi na Slovenskem primer na Zadnji sodbi v že omenjeni t. i. *Lutrovski kleti* pri gradu v Sevnici. V prid poudarka v skladu z novim duhovnim gibanjem govori tudi preprostost in nazornost upodobitve, saj je Luther zagovarjal le jasne in povsem nedvoumne likovne uresničitve, ki se naslanjajo na svetopisemska besedila, ter ob tem priporočal, naj natančen pomen slike pojasnjuje še spremljajoče besedilo, čemur prav tako sledimo v Kungoti. V protestantski duhovni kontekst povsem spada tudi upodobitev prizorov iz Pasijona, ki krasijo severno in južno stran prezbiterja, ob tem pa ni zanemarljivo še dejstvo, da so tudi te po vsej verjetnosti dopolnjevali citati iz Svetega pisma, ki so danes žal povsem uničeni. Nikakor pa v izbor motivov, ki bi govoril o protestantskem duhu celote, ne moremo vključiti motiva Luxurije, ki kot alegorija pregrehe nima neposrednega izvora v Svetem pismu in je tako ne

srečujemo znotraj poslikav protestantskih molilnic in drugih, protestantskemu bogoslužju namenjenih prostorov.²⁷ Sklepati smemo, da ikonografska sestava motivov ne odstopa od katoliškega izročila, da pa bi v poslikavi vendarle lahko sledili premiku poudarka v smeri protestantske verske miselnosti. To pa še ni dovolj, da bi smeli sklepati, da je poslikava rojena iz luteranskega duha, saj se v njej lahko zrcali le neka nova – prevetrena – miselnost časa. Namreč tudi katoliška cerkev je s sklepi tridentinskega koncila (1543/63) dogmatsko "očistila" krščansko ikonografijo v smeri jasnosti in razumljivosti. Tako ni povsem izključena razlaga, da se je pod naročništvo podpisal kak *pravovernik* – cerkev je bila ne nazadnje podružnica močne vikariatne cerkve sv. Martina na Hajdini. Obe sta spadali pod pomembno in obsežno pražupnijo sv. Jurija v Hočah, ki je bila v podelitveni pravici nadvojvode štajerskega in v potrditvi patriarha oglejskega²⁸ - in bi celoto vendarle smeli razumeti kot slikani opomin pred zmotami in zablodami *nove vere* in z Luxurijo tudi kot opomin pred *prostostjo mesa*, ki ga je protestantizem, kot piše France Kovačič,²⁹ proglasil za *privilegij pristnega krščanstva*, pri čemer se, kot pravi Kovačič, ne kaže čuditi, da je to, *človeški slabosti tako laskavo reklo*, našlo odmev med vsemi plastmi prebivalstva, iz katerih ni (bila) izvzeta niti duhovščina.

Za dokončen odgovor, kdo je bil naročnik poslikave v podružnični cerkvi sv. Kunigunde v Kungoti, ki bi nam naposled osvetlil duhovni *milje* njenega nastanka, bo treba najti ustrezne zgodovinske vire, kaj več pa bi nam povedalo že celovito odkritje poslikave, ki se v veliki večini še skriva pod kasnejšim ometom.

Župnijska cerkev sv. Martina v Šmartnem na Pohorju je bila kot lastniška cerkev nekega krajevnega posestnika sezidana v času okoli leta 1200 ali malo zatem in si je najkasneje v 14. stoletju pridobila župnijske pravice; kot župnijsko jo v virih prvič srečamo šele leta 1408.³⁰ Zaradi v jedru povsem ohranjene enoladijske romanske zgradbe z vhodnim zvonikom je cerkvi doslej pripadalo prav posebno mesto v okviru romanske arhitekture na

²⁵ Janisch, J. A., *Topographisch – Statistisches Lexikon von Steiermark (Mit historischen Notizen und Anmerkungen)*, III. Band, Graz, 1885, str. 1026-1028. Iz sočasnih dokumentov je razvidno, da je v času lastništva Stubenbergov postal grad Vurberk pomembna postojanka novega duhovnega gibanja, od koder so našle luteranske ideje svojo pot na Ptuj in širšo okolico. Na Vurberku so med drugim našli svoj poslednji mir mnogi luterani, ki jih niso smeli pokopavati »v *blagoslovljeni zemlji*« (cf. Mlinarič, J., *Ptujska župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške preнове*, Ptuj, 2003, str. 53).

²⁶ »...machen aus Christo nichts, denn einen strengen, zornigen Richter, für dem man sich fürchten müsse, als der uns wollte in der Hölle stoßen, wie man ihn gemalt hat aus dem Regenbogen zu Gericht sitzend und seine Mutter Maria und Johhanes den Täufer zu beiden Seiten als Fürbitter gegen seinen schrecklichen Zorn (Luthers Werke. Weimarer Ausgabe, 1883 ff, p. 46).« (cf. Koepplin, D., *Reformation der Glaubensbilder: Das Erlösungswerk Christi auf Bildern des Spätmittelalters und der Reformationszeit*, Nürnberg, 1983, str. 334.)

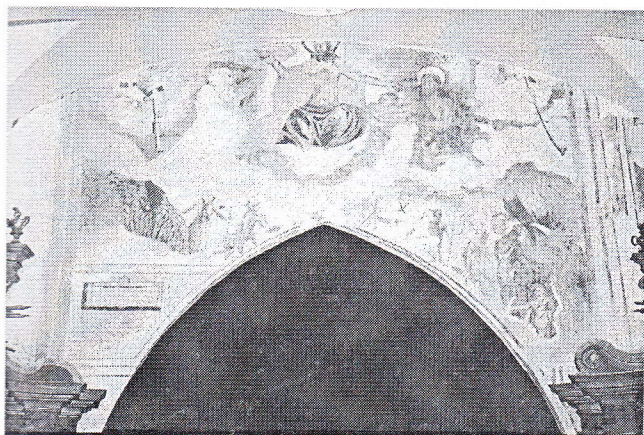
²⁷ Kirschbaum, E., *Lexikon der christlichen Ikonographie*, III, Rom – Freiburg – Basel – Wien, 1994, str. 123-124.

²⁸ Höfler, J., *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*, Ljubljana, 1982, str. 81.

²⁹ Kovačič, F., *Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928*, Maribor, 1928, str. 260.

³⁰ Prva arhivska omemba župnijske cerkve sv. Martina v Šmartnem na Pohorju – v neki za studeniški samostan izdani listini – datira v leto 1252, zatem jo srečamo v štajerskem deželnoknežjem urbarju iz let 1265 do 1267 (cf. Höfler, J., *Srednjeveško slikarstvo v Sloveniji IV, Vzhodna Slovenija*, Ljubljana, 2004, str. 216).

Slovenskem,³¹ od raziskav sten in oboka v prezbiteriju leta 2000, pa je k njeni imenitnosti prispevalo še odkritje poslikave oltarnega prostora. Izkazalo se je namreč, da gre za izjemno odkritje, saj sodijo freske med naše najstarejše in kljub poškodbam in naključni površini tudi med najbolj ohranjene spomenike stenskega slikarstva tega časa. Restavratorji pa so ob svojem delu naleteli na zanimivo poslikavo tudi na zunanji, ladijski strani slavloloka, kjer je naslikana ikonografsko pomenljiva varianta Zadnje sodbe.

Slika 2: Zadnja sodba na ladijski strani slavloloka v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem na Pohorju.
Foto: Simona Menoni.

Kot v prvih izsledkih o najdenih poslikavah ugotavlja že Janez Balažic,³² je bila kompozicija sprva uravnana na višino ravno kritega, gotiziranega ladijskega prostora, baročni svod pa je njen zgornji del deloma zakril. Za časovno umestitev poslikave je pomenljiv napis pod obravnavanim prizorom na levi slavloločni strani, ki razkriva naročnika poslikave: »MEMORA RENOVISSIMA / ET INCI... ??? / LUCASA... VATICUS«. V Montagnanovem popisu cerkva na Štajerskem iz konca 16. stoletja (1592/1596) dvakrat srečamo Luca Adaquaticusa, župnika pri sv. Martinu na Pohorju, in nobenega dvoma ni, da napis omenja prav njega. Iz Montagnanovega popisa je jasno razvidno, da je šlo za zelo ambiciozno osebnost, ki je bila spričo svojega aktivnega delovanja za katoliško versko prenovo dobro zapisana pri patriarhovi kuriji v Vidmu, na podlagi česar si je Luca Adaquaticus uspel pridobiti – zraven župnikovanja pri sv. Martinu v Šmartnem na Pohorju – še beneficij pri sv. Andreju v Makolah in vikarsko službo v bližnjih Črešnjicah

(vikariatna župnija sv. Jurija v Konjicah).³³ Ob povedanem se je v nemirni čas, ki ga je zaznamoval boj za rekatolizacijo dežele, zapisal še kot naročnik Zadnje sodbe na ladijski strani slavloloka v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem na Pohorju.³⁴ Šmartenska Zadnja sodba predstavlja na osnovne ikonografske elemente reducirano likovno uresničitev, ki kljub nastanku v zadnjih letih 16. stoletja korenini v poznogotski deskriptivnosti. Središče kompozicije zavzema monumentalna upodobitev Kristusa Sodnika, ki sedi na mavrici, pod njo pa se odkriva še krogla sveta. Ob Sodniku v priprošnji tradicionalno klečita Marija in Janez Krstnik, ob treh osrednjih protagonistih pa sta na vsaki strani tradicionalno pridana še angela s trombama, ki kličeta k vstajenju. Čeprav je upodobitev reducirana na najosnovnejše pripovedne elemente in je spodnji pas, kjer so naslikani zveličani pod vodstvom (prsatega) angela na poti v raj na naši levi, in pogubljeni, ki jih požira Leviatanovo žrelo, na naši desni strani, v nesorazmerju z velikostjo z osrednjimi protagonisti Sodbe, upodobitev vendarle učinkuje deskriptivno in pripovedno dovolj zgovorno. Nekoliko svobodnejše je upodobljen le del ob šilastem zaključku slavloloka, kjer se odvija poslednji boj za duše med angeli in peklenščki. Iz srednjeveškega besednjaka je prevzeta še veriga, ki je oklenila obsojene na večno temo in grozo pekla. Zanimivo je še dejstvo, da je na upodobitvi izpuščen prizor vstajenja mrtvih, ki ga sicer redno srečamo na tovrstnih upodobitvah. Vstajenje je slikar po vsej verjetnosti opustil zaradi precej omejenega prostora ob šilastoločnem zaključku slavloloka, prejkone pa pod vplivom Schäufelainovega grafičnega lista B. 34-30 z isto vsebino, ki ga je slikar šmartenske sodbe gotovo poznal bodisi izvorno ali preko kakšne izmed kopij. Zraven ostalih slogovnih sorodnosti je namreč primerljiv tudi vsebinski

³³ Montagnan pri župniji sv. Jerneja v (Slovenski) Bistrici zapiše: »V omenjeni župniji je v kraju Bistrica in zunaj njega četvero beneficijev: ...Drugi sv. Andreja zunaj mesta (v Makolah); podeljujejo ga meščani in potrjuje patriarh in zdaj ga ima Luka Adaquaticus, župnik pri sv. Martinu na Pohorju (...p{re}sbýter Lucas Adaquaticus alias Parochus S. Martini in Pacher)«. Omenjenega župnika ponovno srečamo pri župniji sv. Jurija v Konjicah: »...Ima prav tako dva vikarja z dušnim pastirstvom in pokopališčem v župnikovi vmestitvi, Pankracija Rosekarja na Tinju (cerkev sv. Petra in Pavla) in (Luka) Adaquatica v Črešnjicah (...Praesbý{terum} Adaquaticum in Kirchstetten...), ki prav tako imata podružnice, katerih imen in patronov nimam«. (Cf. Höfler, J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja, Ljubljana, 1982, str. 82-85).

³⁴ Najnovejše raziskave kažejo, da je Luca Adaquaticus ob slavloločni steni dal vnovič poslikati tudi ves oltarni prostor. Zaradi fragmentarne ohranjenosti ikonografske zasnove poslikave oltarnega prostora iz konca 16. stoletja ni več mogoče razbrati.

³¹ Zadnikar, M., Romanika v Sloveniji, Tipologija in morfologija sakralne arhitekture, Ljubljana, 1982, str. 370.

³² Balažic, J., Prvi izsledki o poslikavi prezbiterija župnijske cerkve v Šmartnem na Pohorju, Ljubljana, 2001, str. 142.

poudarek na osrednjem Kristusu sodniku in prvih dveh priprošnjikih, v prizor vključeno vstajenje mrtvih pa je na grafičnem listu potisnjeno v ozadje kompozicije.³⁵

Najmlajša med obravnavanimi poslikavami je Zadnja sodba na ladijski strani slavoloka v **župnijski cerkvi sv. Jakoba v Ormožu**.³⁶ Cerkev naj bi se po nekaterih

podatkih prvič omenjala leta 1271,³⁷ leta 1376 pa se z navedbo oltarja sv. Katarine omenja že kot župnijska.³⁸ Če so arhivski podatki za čas ob izteku 16. in na začetku 17. stoletja za že obravnavani cerkvi – podružnično cerkev sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptuj in župnijsko cerkev sv. Martina v Šmartnem na Pohorju – skromni, kar velja tudi za čas srednjega veka pri križniških župnijah, se nam ti za slednje od pojava protestantizma naprej pojavljajo v obsežnejši meri. Pri križniških župnijah se v prvi polovici 16. stoletja še niso poznali sadovi novih idej,³⁹ česar ne bi mogli reči tudi za čas ob izteku 16. stoletja, saj so *novo vero* – ob zanikni katoliški duhovščini in v verskih rečeh nevednem in malomarnem ljudstvu – podpirali mogočni velikaši: sinova Luke Szekelyja, Jakob in Mihael v Ormožu, ter Jurij Zrinski v Medžimurju.⁴⁰ Mihael je dobil po očetovi smrti gradove Krapino, Ormož in Središče. Skupaj s svojim sosedom Jurijem je na vso moč širil *novo vero* med svojimi podložniki. Medtem ko je imel protestantizem in kalvinizem v graščakih močno oporo, pa na katoliški strani med nemškimi vitezi, ki so imeli v rokah cerkve velikonedeljske pražupnije, vidimo popolno propadlost.⁴¹ Križniki in njihovi vikarji ter kaplani na inkorporiranih župnijah so v večini sicer ostali pristaši katolicizma, vendar so mnogi v nravnem oziru zdrknili zelo nizko in bili vernikom vse prej kot dober zgled.⁴² Ko je škof Martin Brenner v letu 1593 vizitiral križniške župnije na slovenskem Štajerskem, je

³⁵ Predvsem v obrazu Marije Priprošnjice, v obrazih in tudi v stopnjevani telesnostih figur ostalih dveh protagonistov osrednje Deesisne skupine prepoznamo odmeve pomembnega slikarja in grafika Hansa Schäufeleina (ok. 1480-1540), ki je poznan predvsem kot popularizator Dürerjeve umetnosti. Med leti 1505-1507 je sodeloval v Dürerjevi delavnici pri izdelavi lesorezov za knjižne izdaje Ulricha Pinderja: »*Der beschlossenen gart des rosenkränzen mariae*« (izšlo 1505) in »*Speculum passionis domini nostri Ihesu Christi*« (izšlo 1507). Schäufeleinov je pasijonski cikel v »*Speculum passionis*«, s tridesetimi ilustracijami velikega formata, pri katerih zaznavamo močan prevzem Dürerjevega figuralnega sloga (tipi figur, obrazci gubanja draperije), vendar z določenimi specifikami, ki Schäufeleina ločijo od Dürerja (stopnjevana telesnost figur). Izjemno pomembno je dejstvo, da je bila serija zelo popularna, saj je šlo za knjižno ilustracijo pomembnega Pinderjevega teksta, ki je sooblikoval religiozne tokove ob izteku srednjega veka in hkrati razširjal in populariziral Dürerjevo, pa tudi Schäufelainovo stilno govorico. Odmeve omenjenih Schäufelainovih lesorezov srečamo tudi na Koroškem, pri čemer poudarjam zgolj oltarni retabel s stoječimi svetniki in prizori iz pasijona, posvečen je sv. Juriju, ki je v proštjski, župnijski in romarski cerkvi Marijinega Vnebovzeta v Maria Saal in je datiran z letnico 1526 (cf. Höfler, J., Die Tafelmalerei der Dürerzeit in Kärnten, 1500-1530, Klagenfurt, 1998, str. 178, Kat. Nr. 51). Vsi prizori iz Kristusovega pasijona, pa tudi za nas najpomembnejša Zadnja sodba, so z neznatnimi predelavami kopirani po omenjenih lesorezih Hansa Schäufeleina. Tako gre pri Zadnji sodbi na Šmartnem, kakor tudi pri tisti v Maria Saalu, za poznavanje Schäufelainovega grafičnega lista B. 34-30 (cf. Bartsch, A., Le peintre graveur, 21 Bände, Wien 1803 bis 1821, neue Ausgabe mit Illustrationen, Ergänzungen und Kommentaren: The Illustrated Bartsch (hrsg. von Walter STRAUSS), New York, 1981 ff, Vol. 11), pri čemer je težko ali celo nemogoče z gotovostjo trditi, ali je avtor poslikave na Šmartnem poznal izvorno Schäufelainovo delo ali pa zgolj predelave po njem. Gotovo pa je, da monumentalne in korpulentne figure z rahlo karikiranimi obrazi niso daleč od izvornega Hansa Schäufelaina in njegovih lesorezov za »*Speculum passionis*«.

³⁶ Ormož, ki se v arhivskih virih prvič omenja šele leta 1273 (»Holermus« cf. Klasinc, A., Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, Ormož, 1973, str. 104), leta 1322 (»in foro Holermuos« cf. Klasinc, A., Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, Ormož, 1973, str. 104) ga srečamo kot trg, je že leta 1331 (Herdegen Ptujski, maršal štajerski, in njegov brat Friderik Ptujski podelita prebivalcem v Ormožu (»unsern Bürgern darzue dem Hollermues«) vse pravice in svoboščine, kakor jih imajo meščani v mestu Ptuj (cf. Klasinc, A., Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, v: Ormož skozi stoletja, Ormož, 1973, str. 104). Ko so križniki okoli leta 1200 za pomoč v bojih proti Madžarom od Friderika Ptujkega, salzburškega ministeriala, prejeli ozemlje okoli Velike Nedelje, je kmalu zatem (najkasneje leta 1236) to postala središče obsežne pražupnije, v okvir katere je med drugimi sodila tudi cerkev sv. Jakoba v Ormožu (cf. Mlinarič, J., Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, v: Ormož skozi stoletja II, Ormož, 1983, str. 81 ss).

³⁷ Kovačič, F., Trg Središče. Krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 103; Curk, J., Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož, Ormož, 1983, str. 70.

³⁸ »25. 3. 1376: an sand Kathrein alter in der pharr kirchen ze Fridau... Fridaw pey der pharr« (cf. Blaznik, P., Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, Maribor, 1986, str. 34).

³⁹ Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 258.

⁴⁰ Jurij Zrinski je bil sin slavnega sigetskega junaka Nikolaja Zrinskega, ki ga je imel v drugem zakonu z ženo protestantko Evo Rosenberg s Češkega ter je bil tudi sam naklonjen novi veri. Nikolaj katoliški cerkvi ni odpovedal, pač pa se je Jurij Zrinski leta 1570 očitno priznal za protestanta ter začel kruto preganjanje katoličane. Istega leta je ustanovil v Nedelišču tiskarno, kjer so se tiskale luteranske knjige v hrvaškem jeziku, ter se širile ne le po Medžimurju, ampak tudi okoli Središča, Ormoža in Ljutomera. Zlasti ob sejnih in cerkvenih shodih se je nudila prilika raznim agitatorjem, da so širili med ljudi luteranske knjige; ker pa je takrat le malo ljudi znalo brati, so agitatorji sami glasno brali, da so ljudje poslušali (cf. Kovačič, F., Trg Središče. Krajepis in zgodovina, Maribor, 1910, str. 176-177).

⁴¹ Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 258.

⁴² Mlinarič, J., Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-1619, Ljubljana, 1983, str. 51.

ugotovil, da pri vernikih in duhovščini vladajo tako v verskem kot v nravnem pogledu zelo žalostne razmere.⁴³ Komturji so se vizitacijam sekovskega škofa upirali, saj se je nemški viteški red kot eksempten red, ki je bil v duhovnih rečeh podložen le rimski stolici, rad skliceval na stare privilegije, tudi take, ki jih je npr. glede pravic v dušnem pastirstvu odpravil že tridentinski cerkveni koncil.⁴⁴ Ni torej čudno, da je bila prav duhovščina na križniških župnijah, ki se je skrivala za komturji in starimi redovnimi privilegiji, na izredno slabem glasu.⁴⁵ Vendar vsi opomini bodisi redovnega vodstva bodisi tisti, ki so jih na komturje in njihove vikarje naslavljali ordinariji in njihovi generalni vikarji, niso nič zalegli.

Slika 3: Zadnja sodba na ladijski strani slavloloka v župnijski cerkvi sv. Jakoba v Ormožu.

Foto: Simona Menoni.

Tudi pri Veliki Nedelji in njej pridruženih župnijah je ostalo vse po starem.⁴⁶ 12. junija 1607 je škof Brenner ponovno vizitiral križniški župniji Veliko Nedeljo in Ormož, pri čemer je vizitator našel prav tako žalostne

razmere kakor leta 1593.⁴⁷ Tudi naslednik škofa Martina Brennerja Jakob Eberlein (1615-1633) je v svoji škofiji in v zaupanem mu vikariatu opravil v letih od 1617 do 1619 temeljito vizitacijo, ki pa zaradi nasprotovanja nemškega viteškega reda ni zajela njihovih župnij. V letu 1621, ko so bile vendarle vizitirane tudi te, je vizitacija pokazala, da se je na teh župnijah resda marsikaj obrnilo na bolje, vendar je ponekod v življenju vikarjev ostalo vse po starem.⁴⁸ Na ponovno utrditev katolicizma v teh krajih je gotovo najpomembneje vplivala vrnitev največjih zemljiških posestnikov tega in sosednjih območij v katolicizem. Protestant Mihael Szekely je že v letu 1598 zaradi prevelike zadolženosti prodal Ormož s Središčem Rupertu Herbersteinu, ta pa leta 1604 ogrskemu plemenitašu Ladislavu Petheju de Hethesu, ki je bil sicer katoličan, a razmer ni mogel učinkovito spremeniti, saj je bil z mestom in s podložniki v nenehnem sporu. Ko je 1617 Ladislav umrl, mu je sledil zmernejši sin Štefan, ki je mesto vodil vse do svoje smrti okrog leta 1634 in imel le nekaj sporov in pravnih z ormoškimi meščani.⁴⁹ S tem sta kalvinizem in protestantizem izgubila močno oporo. Leta 1613 se je povrnil v katoliško cerkev tudi Jurij Zrinski mlajši, s čimer je tudi v Medžimurju odklenkalo protestantizmu.

Glede na opisane razmere pri križniških župnijah nas v sklopu prizadevanj za katoliško versko prenovo,

⁴³ Razmere slikovito opisuje France Kovačič: »Kar so uganjali vitezi-duhovniki, je postalo prekosmato celo velikemu mojstru, nadvojvodu Maksimilijanu, ki je v posebni okrožnici leta 1594 zabičal vsem komturjem, naj z vso resnostjo skušajo odpraviti napake, ker se je zvedelo, da stari in mladi vitezi živijo nedostojno, imajo pri sebi nesramne ženske in uganjajo razne nespodobnosti, vsled česar je prišel na slab glas celi red.« (cf. Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 259).

⁴⁴ Sicer pa je že salzburški nadškof Eberhard v listini, s katero je potrdil križnikom daritev Ptujskih, pridržal pravico investiture kandidata za upravljanje dušnopastirske postojanke, svojemu arhidiakonu pa je pridržal pravico vizitacije župnije (cf. Mlinarič, J., Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja, Ormož, 1983, str. 82).

⁴⁵ Mlinarič, J., Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-1619, Ljubljana, 1983, str. 51.

⁴⁶ Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 259.

⁴⁷ Župnika pri Veliki Nedelji sploh ni našel doma, izredno žalostne razmere pa so ga presenetile ravno v Ormožu, zlasti kar zadeva nravno življenje vikarja in kaplana. France Kovačič stanje slikovito opisuje: »Ormoški vikar Janez Dvorčič je bil popoln nevednež in pohujšljivec. S svojo priležnico je bil »navidežno poročen« in se z njo v veliko pohujšanje ljudstva vozaril po sejnih in gostijah. Ljudi je odvezoval kupoma, po luteranski navadi, obhajilo je delil v obeh podobah. Škofa sploh ni maral prositi za jurisdikcijo, češ, da so mu njegovi predstojniki to prepovedali. Nič boljši ni bil njihov kapelan, bil je popoln pijanec in je živel v priležništvu« (cf. Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 259). Vikar od škofa ni bil potrjen, ker mu je to po njegovih besedah prepovedal tedanji velikonedeljski komtur Gotfrid pl. Schratteppach. Ormoški vikar je dajal po vzgledu luteranov skupno odvezo in delil obhajilo pod obema podobama, kar je vizitator zatrjeval tudi za vikarja pri Mali Nedelji. Kmalu po opravljeni vizitaciji je škof Brenner pisal graškemu nunciju Janezu Krstniku Salvagu (1606-1610) ter mu v pismu prikazal vso nravno bedo križniških vikarjev, ki jih je jemal v zaščito komtur Schratteppach (cf. Mlinarič, J., Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-1619, Ljubljana, 1983, str. 99-100).

⁴⁸ Kovačič, F., Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928, Maribor, 1928, str. 260.

⁴⁹ Klasinc, A., Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož, 1973, str. 78-81.

predvsem pa za ureditev nramnega življenja, ki je bilo še v času zgodnjega 17. stoletja pri križnikih več kot porazno, tako več ne preseneti velikopotezna in ekspresivno učinkovita kompozicija Zadnje sodbe na ladijski strani slavoločne stene župnijske cerkve sv. Jakoba v Ormožu.

Kompozicija ikonografsko povzema omenjeno srednjeveško razdelitev v pasove: zemeljskemu pasu, ki mu na nasprotni strani odgovarja grozljivost pekla, sledi pas med zemljo in nebom, na vrhu pa kraljuje Sodnik z Marijo in tokrat s sv. Janezom Evangelistom, nebeščani, apostoli, očaki in angeli z orodji Kristusovega trpljenja ter s trombami, s katerimi kličejo mrtve k vstajenju. V srednjem pasu se vstali vzdignejo v nebo do Sodnika, ko je sodba izrečena pa na desni – za Sodnika seveda levi – strani, strmoglavljeni v večno pogubo. Njihova skupina strmoglavlja proti peklu v neurejenem padcu, nase pa jih priklepa dolga, od srednjega veka sposojena veriga, ki smo jo srečali tudi na upodobitvi Zadnje sodbe v Šmartnem na Pohorju. Na vrhu se veriga ovija okoli vratu bradatega pogubljenca z loparjem za peko kruha v rokah, ki ga hudič z burklam podobnimi vilami peha navzdol. Od desne jaha na kozlu peklenšček, ki predstavlja razvratnost, in kot tak za desnico vleče mlado deklico v pogubljenje, saj se je ta v času življenja očitno vdajala tej hudi pregrehi. Med pogubljenici izstopa še možak z igralno karto in s pivsko ročko v roki kot predstavnik pogostih pregreh kvartopirstva in pijančevanja. Napis na traku sporoča božji ukaz: SURGITE MOR(T)VI, VENITE A(D) (IV)DICV(M) – Vstanite, mrtvi, pridite k sodbi!

Čeprav je v poslikavi zaznati rahle odmeve Michelangelove Zadnje sodbe v Sikstinski kapeli v Vatikanu,⁵⁰ katere bakrorezní posnetki so bili že dobra desetletja dostopni, čeprav so tudi telesa rahlo renesančno *heroizirana* in anatomsko prepričljivejša kot v gotiki, je slikar na drugi strani še vedno črpal iz srednjeveških likovnih predstav, pri čemer vsebinska in slogovna heterogenost za poljudno slogovno varianto manierizma nista nič nenavadnega. Kljub kompozicijski neuravnoteženosti leve in desne strani ter neprepričljivemu podajanju prostorske globine nas

slikarja prevzame predvsem s »svojo dramatično pripovednostjo in ekspresivno učinkovitostjo«, ⁵¹ pa tudi z »dinamično močjo, ki jo je slikar znal vdihniti barvam ter skicoznostjo, s katero je nekaterim partijam vdahnil mik trenutne spremenljivosti, ki že prebujajo slutnjo zgodnjebaročne slikovitosti.« ⁵²

Zelo verjetno je, da je Zadnjo sodbo z željo po čim hitrejši ureditvi razmer tudi na območju križniških župnij, kjer smo skozi vse obdobje protireformacijskih prizadevanj sledili močnemu protestantskemu gibanju in duhovščini, ki je bila na zelo slabem glasu, naročil takratni ormoški graščak Štefan Pethe de Hethes.

Tudi razburkani in nemirni čas, zaznamovan s tehtanjem moči protestantov in prebujajoče se protireformacije, je ob izteku 16. in na začetku 17. stoletja na slovenskem Štajerskem – kot kažejo najnovejše raziskave – zapustil pomembno dediščino stenskega slikarstva, ki še čaka na primerno umetnostnozgodovinsko ovrednotenje. S pričujočo razpravo smo poskušali osvetliti le zanimiv in pomenljiv eshatološki motiv *Zadnje sodbe*, ki je v obravnavanem času doživel vnovičen razmah, po vsej verjetnosti v podporo prizadevanjem po ureditvi razmer na posameznih župnijah, saj je dvignjen vernikom pred oči deloval kot opominjajoča slikana pridiga pred duhovnimi zmotami in neustreznim nramnim življenjem. Dokončen odgovor, ki bi nam v celoti osvetlil duhovno razpoloženje, v katerem so nastajale obravnavane poslikave, se po vsej verjetnosti še skriva v zgodovinskih virih, k celovitejšemu razumevanju posameznih poslikav pa bi pripomogle še slogovne analize in primerjave, ki se jim v pričujoči razpravi – zaradi preglednosti in jasnosti prispevka – nismo natančneje posvetili.

Literatura

- Balažic, Janez, 2001: Prvi izsledki o poslikavi prezbiterija župnijske cerkve v Šmartnem na Pohorju. V: »Hodil po zemlji sem naši...«. Marjanu Zadnikarju ob osemdesetletnici: Festschrift Marjan Zadnikar, Ljubljana, str. 139-157 (s shemami).
- Bandmann, Günter, 1978: Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger. Berlin.
- Blaznik, Pavle, 1986: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Maribor.

⁵⁰ Michelangelovemu Kristusu sodniku je zelo sorodna drža telesa ter gestikulacija rok ormoškega Sodnika. Emilijan Cevc, ki je edini obširneje pisal o Zadnji sodbi v ormoški župnijski cerkvi v svojem prispevku, meni, da o renesančnih vplivih v ormoški freski ni prave sledi ter ob tem izključuje vpliv kakšnega izmed bakroreznih posnetkov Michelangelove Zadnje sobe v Sikstinski kapeli. Slikarja v celoti povezuje s severnim, srednjeevropskim krogom z občutnimi vcepitvami nizozemske variante manierizma (cf. Cevc, E., Stenske slikarije 17. stoletja v ormoški župnijski cerkvi, v: Ormož skozi stoletja IV, Ormož, 1993, str. 18).

⁵¹ Curk, J., Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož, Ormož, 1983, str. 75.

⁵² Cevc, E., Stenske slikarije 17. stoletja v ormoški župnijski cerkvi, Ormož, 1993, str. 15-39.

- Cevc, Emilijan, 1993: Stenske slikarije 17. stoletja v ormoški župnijski cerkvi. V: *Ormož skozi stoletja IV*, Ormož, str. 15-39.
- Curk, Jože, 1983: Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož. V: *Ormož skozi stoletja II.*, Ormož, str. 61-78.
- Hernja Masten, Marija, 2004: Kungota in Ravno polje. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, n. v. 40, Maribor, str. 41-59.
- Höfler, Janez, 1982: Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Ljubljana.
- Höfler, Janez, 1996: Srednjeveško slikarstvo v Sloveniji I. Gorenjska, Ljubljana.
- Höfler, Janez, 1998: Die Tafelmalerei der Dürerzeit in Kärnten, 1500-1530. Klagenfurt.
- Höfler, Janez, 2004: Srednjeveško slikarstvo v Sloveniji IV, Vzhodna Slovenija. Ljubljana.
- Klasinc, Anton, 1973: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja. V: *Ormož skozi stoletja*, Ormož, str. 101-133.
- Klasinc, Anton, 1973: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. V: *Ormož skozi stoletja*, Ormož, str. 50-100.
- Koepplin, Dieter, 1983: Reformation der Glaubensbilder: Das Erlösungswerk Christi auf Bildern des Spätmittelalters und der Reformationszeit. V: *Marin Luther und die Reformation in Deutschland (Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers. Veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, Herausgeber Gerhad Bott)*, Nürnberg.
- Kovačič, France, 1910: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor.
- Kovačič, France, 1928: Zgodovina Lavantinske škofije 1228-1928. Maribor.
- Mikuž, Janez, 1977: V: *Varstvo spomenikov XXI*, Ljubljana, p. 356.
- Mlinarič, Jože, 1983: Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja. V: *Ormož skozi stoletja II*, Ormož, str. 81-98.
- Mlinarič, Jože, 1983: Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja (1585-1615) in Jakoba Eberleina (1615-1633) kot generalnih vikarjev salzburških nadškofov za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-1619. V: *Acta ecclesiastica* 5, Ljubljana, str. 9-52.
- Mlinarič, Jože, 1994: Vizitacije sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina na slovenskem Štajerskem. V: *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564-1628*, (ur. Werner Drobesch), Klagenfurt-Ljubljana-Wien, str. 191-203.
- Mlinarič, Jože, 2003: Ptujška župnija v času reformacije ter protireformacije in katoliške prenove. V: *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Statut mesta Ptuj iz leta 1513* (Mednarodni simpozij Ptuj 5. – 7. november 1997, ur. Hernja Masten, M.), Ptuj, str. 47-73.
- Peskar, Robert, 1991: Srednjeveške poslikave zunanjščin cerkva v osrednji Sloveniji (diplomska naloga, tipkopis v knjižnici oddelka za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani). Ljubljana.
- Pirchegger, Hans, 1962: Die Untersteiermark in der geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München.
- Pucko, Ivan, 2004: Podružnična cerkev sv. Kunigunde pri Kungoti na Dravskem polju. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75, n. v. 40, Maribor, str. 167-170.
- Vnuk, Branko, 2004: Podružnična cerkev sv. Kunigunde. V: *ČZN*, letnik 75-n.v. 40, Maribor, str. 171-190.
- Zadnikar, Marjan, 1982: Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture. Ljubljana.

Ključne besede

Zadnja sodba, protireformacija, protestantizem, katoliška verska prenova, rekatolizacija, vizitacija.

Povzetek

Razprava obravnava čas ob izteku 16. in na začetku 17. stoletja na slovenskem Štajerskem. V razburkani dobi, ko so se tehtale moči protestantov in prebujajoče se protireformacije, so tako na območju salzburške nadškofije severno od reke Drave kakor tudi oglejskega patriarhata južno od nje, potekale številne vizitacije, saj sta si cerkvena in posvetna oblast o razširitvi protestantizma in npravnem stanju med duhovščino in verniki mogli ustvariti realno podobo le z ogledom na terenu. Avtorica razprave z intenzivnim delovanjem na področju protireformacije in katoliške verske prenove v Notranji Avstriji povezuje tudi vnovičen razmah uporabe eshatološkega motiva *Zadnje sodbe* znotraj stenskega slikarstva v katoliških cerkvah. Gre namreč za upodobitev, ki s svojo temo vzbuja razmišljanje o poslednjih rečeh, ki neizogibno čakajo vsakega posameznika; o smrti, o zadevah,

povezanih s smrtjo, o vstajenju po smrti, zadnji sodbi ter večnem življenju po smrti. Kot tak je motiv predstavljal podporo prizadevanjem po ureditvi razmer na posameznih župnijah, saj je dvignjen vernikom pred oči deloval kot opominjajoča slikana pridiga pred duhovnimi zmotami in neustreznim nravnim življenjem. Na slovenskem Štajerskem ob izteku 16. in v prvi tretjini 17. stoletja na stenah katoliških cerkva namreč srečamo kar tri monumentalne in vsebinsko bogate upodobitve Zadnje sodbe. V podružnični cerkvi sv. Kunigunde v

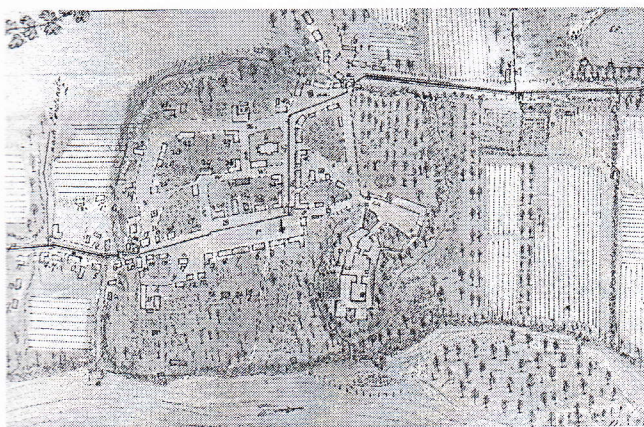
Kungoti pri Ptuju je Zadnja sodba na južni steni prezbiterija, poslikava je datirana v leto 1588. Zadnja sodba v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem na Pohorju je nastala v zadnjem desetletju 16. stoletja, velikopotezna sodba ormoške župnijske cerkve sv. Jakoba pa naj bi cerkev krasila od leta 1629 naprej. Avtorica je poskušala omenjene lokacije umestiti v širši zgodovinski kontekst, zaradi preglednosti prispevka je poslikave osvetlila predvsem z ikonografskega vidika, ni pa se ustavljala ob slogovnih analizah.

Brane Lamut*

ORMOŠKO OBZIDJE

V prispevku skušam približno določiti čas rušitve nekdanjega srednjeveškega obzidja mesta Ormož. Pri tem je upoštevana pripomba iz opisa mesta v publikaciji Slovenija na vojaškem zemljevidu iz 1763-1787.

Problematika v zvezi s srednjeveškim obzidjem mesta Ormož je v precejšnji meri dobro poznana, v več člankih jo je obravnaval Jože Curk, seznam literature je predstavljen na koncu. Naselju ob gradu so gospodje Ptujski leta 1331 podelili mestne pravice po vzoru na ptujske. S tem je bilo meščanom omogočeno, da sami poskrbijo za svojo obrambo, realna se zdi ocena, da je bilo obzidje potem zgrajeno v petnajstih letih, približno do sredine 14. stoletja. Obod je ostal vseskozi enak, vendar so ga potem večkrat dodatno utrdili, po turških vpadih v letih 1479, 1483, 1493 in posebno po tistem leta 1632, ko je odločilna vloga pri njihovi zavrnitvi pripadla ormoškemu graščaku Jakobu Zeklu (Szekely). Ta jih je s pomočjo 5000 konjenikov pregnal s Štajerskega.¹

Slika 1: Ormož, tloris mesta leta 1801.

Na karti je jasno viden potek bronastodobnega obrambnega sistema. Srednjeveško obzidje, ki je med sredjo 14. stoletja in jožefinsko dobo v glavnem potekalo po nasipu, je že porušeno, ohranjena pa sta portala zahodnih in severovzhodnih mestnih vrat. Izsek iz ročno narisane kolorirane zemljevide, ledinske karte ormoške gosposčine. Hrani Občina Ormož. Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj.

O obnovi nam sporoča tudi napis na enem od kamnitih mestnih grbov, ki sta danes vzdana v vhodni veži gradu, nekoč pa sta na vhodnih mestnih vratih popotnikom sporočala, v katero mesto prihajajo. Grb z začetnim nemškim verzom in letnico obnove 1635 naj bi bil prvotno vzdan v vzhodnih vratih. Podatek je navedel 18. decembra leta 1910 na 9. rednem občnem zboru Zgodovinskega društva Maribor takratni tajnik, prof. dr. Fran Kovačič, v predavanju pred štiridesetimi poslušalci, ki je bilo prav v Ormožu, posvečeno je bilo ormoški zgodovini in je trajalo kar uro in pol. Kovačič pravi:

»Še v 1. polovici 19. stoletja se je nad vzhodnimi mestnimi vrati videl grb: solnce in mesec obsevata stražni stolp, in pa napis:

*Diese alte Stadt
Ist in Gotteshand
Friedau ist sie genannt.
Von vorigen Zeiten wohl bekant.*

*Kamen z napisom so vandalsko razbili».*² Ni povsem jasno, ali je obstajal danes znanemu še en podoben kamen ali pa se je zapisovalec Kovačičevega govora zmotil. Zaključek nemškega verza se namreč glasi: - VOR URALTEN/ZEITEN WOLBEKANT/ in pod grbom RENOVIERT Ao 1635. Če gre za pomoto, je podatek o vandalsko razbitem kamnu netočen, saj je grb, kot je bilo že rečeno, ohranjen. Žal Kovačič ne navaja, ali gre pri navedbi o vzdavi kamna le za ustno izročilo ali pa za kakšen pisni vir.

Vrnimo se k obzidju. Obnova po turškem vpadu 1532 se ni zaključila z letom 1535, ampak je trajala vse do leta 1540.³ Kako je obzidje izgledalo po tej temeljiti obnovi, bi nam utegnili kaj povedati vrisi na najstarejših zemljevidih. Pri tem pa je vedno vprašljivo, ali gre le za konvencionalne znake ali pa tudi za poskus prikaza realnega stanja. Lep primer je zemljevid dežele Štajerske, ki ga je leta 1679 na Dunaju in v Gradcu publiciral Georg Mattheus Vischer, pri nas pa je izsek južne Štajerske kot prilogo k njegovi Topografiji nazadnje izdal Umetniški kabinet Primož Premzl.⁴

Ormož je na navedenem zemljevidu prikazan kot pravokotna trdnjava s štirimi okroglimi vogalnimi stolpi

* Brane Lamut, dipl. arheolog in etnolog, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ Kovačič, F., Predavanje o zgodovini Ormoža, Maribor, 1911, str. 113.

² Prav tam, str. 114.

³ Curk, J., Ormož in okolica, Ormož, 1998, str. 27.

⁴ Vischer, G. M., Topographia, 1681, 2006.

in z vrati sredi stranic. Pregled ostalih utrjenih mest na zemljevidu kot so Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec in Maribor nam hitro razkrije, da je tudi zanje upodobljen skoraj enak znak. Risar se je sicer z vrisom kakšnega v tlorisu drugače oblikovanega stolpa, s prikazom trga ali drugače orientirane ulice morda skušal približati realnosti, a v osnovi je znak vedno enak. Kot nam pokaže le nekaj let mlajša veduta mesta, ki jo je Vischer objavil leta 1681, mesto nima na zahodu kakšnih vogalnih stolpov. Vischerjev bakrorez, ki ga je izdelal Gleischer, je tudi edina znana slika mesta z obzidjem. Pri tem gledamo na naselbino z zahodne strani, kar nam pove delček reke Drave v desnem spodnjem vogalu, in nekoliko z vrha. Ker ni v tej smeri tu nobenega tako visokega griča, vemo, da gre za namišljen pogled in ne za realno perspektivo. Mesto najprej varujejo globok jarek, za njim pa še zemljen nasip, na katerem je sezidano obzidje, ki se na vrhu zaključuje s cinami in strelnimi linami. Na jugozahodnem delu se zahodni obrambni zid pod ostrim kotom zalomi v južni del, medtem ko na severozahodu ni jasno, ali se prav tako pod pravim kotom zasuka v severno obzidje ali pa sledi polkrožno speljanemu jarku. Sredi zahodnega obrambnega zidu je bil zgrajen precej višji pravokotni obrambni stolp, prav tako s cinami na vrhu in tremi, proti zahodu gledajočimi linami. V spodnjem delu stolpa pa je bil zgrajen obokan kamnit portal. Pogled v notranjost mesta nam razkrije približno pravokotno zasnovo obzidja. V ozadju vidni nepovezani odseki zidu v resnici potekajo v ravni liniji in predstavljajo dele vzhodnega zidu, ki ima na sredi identična stolpasta vrata kot zahodna stranica. Ker gre le za vzhodni zid, potem vrhnji del stolpa, ki ga vidimo na levi strani bakroreza, ne predstavlja severnega, ampak severovzhodni vogalni stolp mesta.

Cesta, ki vodi med zahodnimi in vzhodnimi stolpastimi vrati, deli mesto na severni in južni del. Na jugu se ob cesti zvrsti le en niz hiš, ki so (drugače kot danes) s čelnimi stranicami obrnjene proti glavni ulici, in se potem razširi v lijakast trg. Južno od tega niza hiš lahko vidimo le še cerkev, ki se je dotika obsežnejša nadstropna arhitektura. Prikazan je nekdanji frančiškanski samostan, za gradnjo katerega je graščak Jakob Zekel (Sekely) že leta 1493 dobil dovoljenje od takratnega papeža Aleksandra VI.; temeljni kamen je bil zaradi turških vpadov položen šele dve leti kasneje, dograjen pa je bil zaradi nadaljnjih vpadov in kuge šele leta 1504.⁵

Pri tem je razumljivo, da arhitektura, ki se stika s cerkvijo, pripada samostanu, vprašanje pa je, kaj predstavlja večnadstropna stavba za njo. Ali grad, ki ga navaja napis na vrhu bakroreza, (pri čemer ni jasno, kje

je grajski stolp, ki je bil že v prvi polovici sedemnajstega stoletja povišan z osemkotnim stolpičem) ali pa je bila zgradba samostana tako obsežna?

Severno od glavne ceste in trga se med obzidjem in župno cerkvijo, ki ima še gotski zvonik, zvrstijo preostale meščanske hiše.

Pred sredino petdesetih let 20. stoletja je veljalo, da sta jarek in zemljen nasip srednjeveško delo. Ker obdajata grajski kompleks tudi z vzhodne strani, bi bila postavitev grajske stavbe znotraj zidu (kot nam jo prikazuje Vischerjeva upodobitev) razumljiva.

Leta 1959 in potem še leta 1962 pa so arheologi z dvema sondama raziskali obrambni nasip na severu in severozahodu. Bernarda Perc je ugotovila, da obrambni nasip pripada še prazgodovinski dobi.⁶ Najdbe lahko danes še precizneje razvrstimo v dve fazi, od katerih prva sodi na prehod med bronasto in starejšo železno dobo oziroma na prehod med mlajšo kulturo žarnih grobišč in halštatsko kulturo, druga faza pa tudi še v halštatski čas. Najmlajše prazgodovinske najdbe so naknadno v nasip vkopane keramične ostaline iz mlajše železne ali latenske dobe iz zadnjih dveh stoletij pred našim štetjem.⁷

Z ugotovitvijo, da jarek in nasip nista bila zgrajena z namenom, da bi na nasipu postavili mestno obzidje, je postalo jasno, da se gradnji nujno ne prekrivata.

S pomočjo primerjav zemljevidov, kot sta ledinska karta ormoške gosposčine, ki jo je objavil Viktor Skrabar⁸, in zemljevida iz franciscejskega katastra iz leta 1825-izsek barvne reprodukcije na primer v publikaciji *Srednjeveška mesta*⁹, je Jože Curk¹⁰ prikazal razvoj gradu in mesta. Najprej je na skrajnem vzhodnem robu znotraj prazgodovinskega nasipa v prvi polovici 13. stoletja zrasel stolpast grad, ki so mu kasneje postopoma prizidali ostala krila grajske stavbe, in še kasneje stavbe predgradja s tremi notranjimi dvorišči, ki jih prikazuje ročno risana ledinska karta iz leta 1801, prikazuje pa stanje vsaj iz 18. stoletja ali pa morda še starejše (?). Predgradje se je razširilo proti severu, pa tudi preostala zemlja v tej smeri vse do deželne ceste, ki je vodila na vzhod, je ostala v grajski lasti. Tako je grajski kompleks zasedel ves vzhodni del nekdanje bronastodobne naselbine, srednjeveška naselbina pa se je razvila zahodneje. Najprej jo omenjajo v drugi polovici 13. stoletja kot vas Holerm(o)us, proti koncu stoletja je trg z enakim imenom, leta 1331, ko dobi mestne pravice, pa

⁶ Perc, B., *Prazgodovinska naselbina*, Ptuj, 1962 in Perc, B., *K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine*, Ljubljana, 1962/63.

⁷ Lamut, B., *Ormož in okolica*, Ormož, 2006, str. 13.

⁸ Skrabar, V., *Stara ledinska karta*, Maribor, 1935.

⁹ Curk, J., *Ormož*, Ljubljana, 1998, str. 152.

¹⁰ Curk, J., navedena literatura.

⁵ Vogrin, M., *Samostan manjših bratov*, Ormož, 1993, str. 10.

prevzame po gradu ime Fri(e)dau in se do srede stoletja obda z obzidjem, kot smo omenili na začetku.

Vprašanje je, ali je imel tudi grajski kompleks svoje zunanje obzidje, in tudi, kakšno obrambo je imelo mesto na vzhodu. Na prvo vprašanje stari zemljevidi ne dajejo pozitivnega odgovora in le nadaljnje arheološke raziskave bi lahko potrdile domneve. Glede na karto iz leta 1801, se zdi logično, da je morala biti strmina med južno točko gradu in reko Dravo pozidana z obrambnim zidom. Razdalja med gradom in reko je bila takrat namreč bistveno krajša, kot nam kaže zemljevid, predel ravnine ob Dravi je bil nasut do otoka na reki šele v času gradnje železnice med leti 1856-1860. Šele takrat je bila močno poglobljena nizbrežna povezava, za cesto proti železniški postaji, poglobitev do takrat v tolikšni meri sploh ni obstajala. Zemljevid iz leta 1801 nam kaže, da si je zahodno od grajskega kompleksa le ozek potoček vrezal strugo in franciscejska karta iz 1825 nam prikazuje le skromno pešpot.¹¹ Če je grajsko obzidje dobro zapiralo vrzel proti reki, pa je naselbina vendarle rabila dobro obrambo proti Dravi.

Arheološke raziskave v sedemdesetih letih preteklega stoletja so v jugozahodnem delu mesta, na robu, preden se strmina prevesi proti reki, razkrile temelje nekdanjega okroglega obrambnega stolpa. Opečna gradnja iz treh nizov opek je dala debelino sten 1m, zunanji premer pa je znašal 6, 10 m. Vzhodno od stolpa so ležale ruševine obrambnega sistema.¹² Kdaj natanko je bil ta v tlorisu drugačen stolp zgrajen, je za sedaj še nemogoče ugotoviti, tipološko so okrogli stolpi običajno mlajši. Torej je ta južni stolp nastal po drugi polovici 14. stoletja, najverjetneje v času, ko je v drugi polovici 15. stoletja resneje zapretila turška nevarnost.

Za del mestnega obzidja na severovzhodu nam Vischerjeva veduta kaže, da je potekalo od severovzhodnega stolpa proti jugu. Kako natanko, pa je vprašanje. Položaj ob samih ogrskih ali severovzhodnih vratih je jasen. Tu je še danes ohranjen del obzidja za zidom zgradbe, kjer je danes Ljudska univerza. Obok mestnih vrat se je od zahodnega roba tega zidu vzpenjal preko ceste v smeri proti sedanjí stavbi hotela. Tako je razvidno iz ledinske karte ormoške gosposčine iz leta 1801. Na zemljevidu iz leta 1825 pa je ta portal že podrt. Iz franciscejskega zemljevida pa je razvidno še, da križišče s cesto proti vzhodu, kot jo poznamo danes (od druge polovice šestdesetih let prejšnjega stoletja), še ni obstajalo. Kdor je potoval na vzhod, je moral najprej proti severu skozi mestna vrata in šele tu je lahko pri današnjem gasilskem domu zavil na desno proti vzhodu.

Dolžina ohranjenega zidu vzhodno od mestnih vrat znaša približno toliko kot stavba Ljudske univerze, oziroma kot na zemljevidu iz leta 1825 prikazana stavba. Od tu dalje lahko ugibamo. Če je imelo grajsko ozemlje tudi v tem predelu svoje zunanje obzidje, je moralo od tu slediti robu nekdanjega prazgodovinskega nasipa, ki ga danes prekinja cesta proti vzhodu, vendar to ne more biti notranje mestno obzidje, ki ga prikazuje Vischerjeva veduta. Mestno obzidje pa je po vsej verjetnosti od tu zavilo pravokotno proti jugu do vzhodnih vrat. Vprašanje pa je, katera so vzhodna mestna vrata. V virih so izpričana »Platzertor«, torej Trška vrata, tista, ki so vodila z vzhoda na Glavni (današnji Kerenčičev) trg. Curk jih predvideva nekaj vzhodneje od današnjega Kerenčičevega trga, tam, kjer je arhitekt Moškon z obokom preko ceste tudi nakazal lego nekdanjih mestnih vrat. Ta naj bi bila prikazana na Vischerjevi veduti, za njimi naj bi cesta vodila ali naravnost na vzhod do portala grajskega predgradja (to potem na bakrorezu ni vidno) ali pa je pred predgradjem ostro zavila na sever (današnji severni del Kolodvorske) kot nekakšen koridor med grajskim in mestnim delom, proti ogrskim vratom na severu.

Slika 2: Ormož, izsek iz ledinske karte iz leta 1801.

Zahodna mestna vrata so narisana kot obokan portal, z ravno lomljeno linijo pa je nakazan potek tranzitne ceste.

Pravokotnik s podaljški v vogalih zahodno od mestnih vrat predstavlja po vsej verjetnosti most preko obrambnega jarka.

Zemljevid hrani Občina Ormož.

Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj.

Tu bi želel opozoriti, da obstaja še možnost drugačne razlage. Pri imenu »Platzertor« ni nujno, da pomislimo na vrata ob nekdanjem Glavnem (sedanjem Kerenčičevem) trgu.

Že Fran Kovačič je v prej navedenem predavanju navajal, da se v 15. stoletju poleg zgornjih in spodnjih omenjajo tudi Platzertor proti Hardeku.¹³ Ko pogledamo na načrt mesta z ledinske karte, potem zahodno od ogrskih vrat res opazimo majhen trg, ki ga na

¹¹ Curk, J., Ormož, Ljubljana, 1998, str. 125.

¹² Tomanič-Jevremov, M., Ormož, Ljubljana, 1997 in Lamut, B., Ormož in okolica, Ormož, 2006 in sl. na str. 24

¹³ Kovačič, F., Predavanje o zgodovini Ormoža, Maribor, 1911, str. 114.

jugovzhodu omejujejo diagonalno potekajoča deželna cesta in tri hiše južno od nje, na severu in zahodu pa prav tako nekaj zgradb. Sredi trikotnega dvorišča opazimo pravokoten znak modre barve s piko v sredini. Ker je enaka označba tudi v jugovzhodnem delu na notranjem grajskem dvorišču, hitro ugotovimo, da gre za označbo vodnjaka. V eni od bližnjih hiš pa je nekaj časa prebival obrtnik, ki je pri svojem delu nujno potreboval vodo, kovač namreč¹⁴, njega pa so potrebovali prevozniki, ki so se skozi »Platzertor« odpravljali ali na sever ali pa na vzhod.

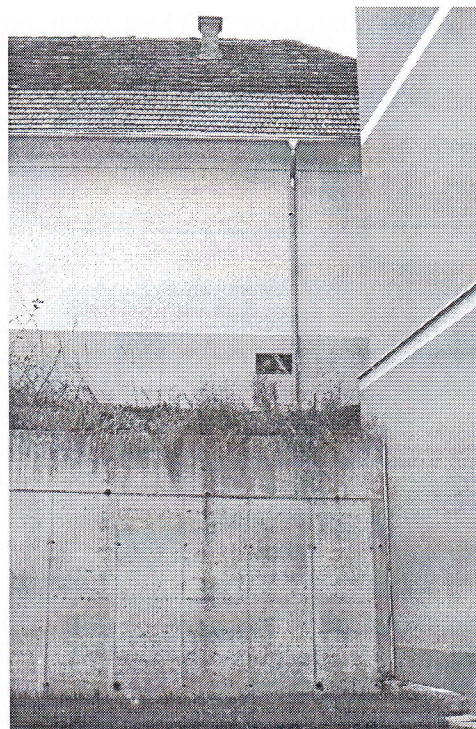
Sika 3: Del mestnega obzidja se je še ohranil zahodno od Heidenkumerjeve hiše, ki stoji na prazgodovinskem obrambnem nasipu oziroma severno od nekdanjih srednjeveških mestnih vrat. Pogled od juga proti severu.

Foto: A. Lamut.

Zahodna mestna vrata pri današnji Heidenkumerjevi hiši so se torej imenovala zgornja (»Obertor«), ker so ležala nekaj višje kot vzhodna ali spodnja vrata (»Niedertor«). V tem primeru bi bila lahko spodnja vrata identična z vrati, ki so vodila na grajsko preddverje, v času nastanka Vischerjeve vedute bi bila to stolpasta vrata, po podrtju pa bi ostal le skromen portal. Vrata, ki so danes nakazana s sodobnim obokom, pa sploh ne bi obstajala. Obstoje vrata na tem mestu se zdi vprašljiv tudi iz podatkov, razvidnih na zemljevidu iz leta 1801. Tu so zahodna in severovzhodna vrata nakazana z obokanim portalom, vhod na grajsko predgradje z dvema stebričema, vrata na nekdanji Grajski ulici pa niso nakazana.

Nekaj vzhodneje je sredi ulice narisana kvadrata, ki pa predstavlja mostiček. S severa, z območja Studenčne ulice »Brunnengasse« (kjer je lociran tudi naslednji studenec oziroma vodnjak, prav tako z bližnjo kovačijo) priteka namreč majhen potoček, ki nadaljuje svojo pot

ob zahodnem robu grajskega kompleksa in se še pred iztekom v Dravo združi s podobnim potočkom, ki priteka z vzhodne strani grajskega kompleksa. Da pravokotnik sredi ceste res predstavlja most, nam potrjuje pravokotnik pred zahodnimi mestnimi vrati, ki je vodil preko obrambnega jarka. Pri obravnavanih domnevnih vzhodnih vratih je posebej nerazumljivo predvsem to, kako bi od njih proti severu, preko terena, ki ga namaka potok, potekal vzhodni zid mesta, kakor ga prikazuje Vischerjev bakrorez.

Sika 4: Del Heidenkumerjeve hiše, ki stoji na prazgodovinskem obrambnem nasipu. Ohranjeno srednjeveško obzidje zakriva danes v pogledu od zahoda proti vzhodu betonski zid.

Foto: A. Lamut.

Pri razlagi, da so vzhodna ali spodnja vrata identična z vrati predgradja, se zdi potem razumljiv obrambni zid na Vischerjevi veduti, ki od njih poteka proti jugu do roba grajske stavbe, do njenega severozahodnega vogala. Pri takšni razlagi bi se v tem jugozahodnem delu mestna obramba zanašala na zahodno grajsko obzidje, v severovzhodnem delu pa bi mestno obzidje (ali morda obenem zahodno, notranje grajsko obzidje) potekalo ob vzhodnem robu današnje Kolodvorske ceste vse do zahodnega roba ogrskih vrat.

Posebej je zanimivo vprašanje, kdaj so porušili mestno obzidje. V že navedenem članku Kovačič navaja, da so se utrdbe ormoškega mesta ohranile še do 19. stoletja.¹⁵ Takšne trditve se potem še ponavljajo prav zaradi

¹⁴ Fournier, G., Hernja-Masten, M., Hiše in hišni posestniki, Ormož, 1988, str. 124 in sl., mesto 43.

¹⁵ Kovačič, F., Predavanje o zgodovini Ormoža, Maribor, 1911, str. 114.

različnih podatkov, ki jih dajeta oba do sedaj omenjena zemljevida oziroma načrta mesta. Na ledinski karti ormoške gosposčine iz leta 1801 so namreč še narisana mestna vrata, medtem ko jih na zemljevidu iz leta 1825 ni več videti. Toda upodobitve obokanih portalov iz leta 1801 so le blede senca stolpastih vrat z vedute iz leta 1681. To vprašanje je do neke mere rešila objava publikacije Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787.¹⁶ Tu je na zemljevidu jasno viden polkrožni obod nekdanje prazgodovinske naselbine, v zahodnem delu je njegov obod pozidan s stavbami. Iz uvodnega dela publikacije zvedemo, da so meritve ozemlja današnje Slovenije potekale v letih 1784-1787, dela je vodil polkovnik Jeney, sekcija 197, v katero spada tudi Ormož, pa je kartiral in opisal nadporočnik Werthenpreis. Za nas je na tem mestu zanimiva predvsem njegova zaključna pripomba: »To mesto je bila nekdanj trdnjava, na katero spominjajo ostanki zidov in jarkov okoli tega malega mesta. Obvladujeta pa ga grajski hrib in hrib Dobrava (Dubrava). Jarki so zamočvirjeni.« Iz zapisa torej jasno izvedemo, da mesto že sredi osemdesetih let 18. stoletja ni imelo več uporabnega obzidja. Besedica *nekdanj* nam razkriva, da njegova rušitev ni bila ravno v bližnji preteklosti. Vendar najdemo zapis, ki omenja mestno obzidje še v prvi polovici 18. stoletja.

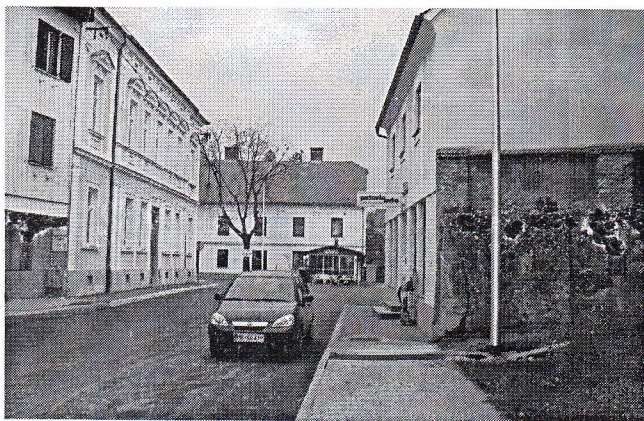
Slika 5: Severovzhodna mestna vrata so na zemljevidu iz leta 1801, narisana kot obokan portal.
Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj.

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranijo (zvezano skupaj z bolj znano Topografijo Kranjske in Koroške) delce: Topografija Štajerske iz leta 1727 (Topographia ducatus Styriae etc.), ki so ga spisali študentje graške univerze. Slovenski javnosti je bilo predstavljeno v kratkem članku v zborniku Med Dravo in Muro.¹⁷ Tu je med štajerskimi mesti omenjen tudi Ormož, tekst se v prevodu glasi: Fridavia je sicer majhno mesto, pa z zidovi in stolpi, ob Dravi blizu hrvatske meje«. Poleg farne cerkve omenja tekst samostan, ki ga je leta 1495 ustanovil Jakob Szekely.¹⁸ Tekst so

študentje sicer povzeli po drugih avtorjih, a dejstva niso mogla bistveno odstopati od realnosti, saj so med navedenimi tudi slušatelji s Spodnje Štajerske, po eden iz Žalca, Celja in Slovenske Bistrice ter dva iz Maribora. Ti so po vsej verjetnosti poznali realno stanje.

Sika 6: Del kamnitega mestnega obzidja zahodno od nekdanjih severovzhodnih vrat je danes ohranjen za zgradbo Ljudske univerze.
Foto: A. Lamut.

Slika 7: Ormož, Vrazova ulica. Na desni del ohranjenega mestnega obzidja, levo od tod je nekoč stal portal severovzhodnih mestnih vrat.
Foto: A. Lamut.

Obzidje Ormoža je moralo biti porušeno med 1727 ter 1784-87. Morda obstaja kakšen zgodovinski vir, ki bo omogočil natančnejšo datacijo rušitve znotraj teh šestdesetih let, a meni ni poznan. Če sklepamo iz splošnega, potem velja, da so začeli mestna obzidja rušiti v jožefinski dobi, da bi omogočili hitrejši urbanistični razvoj. Če štejemo v to obdobje tudi čas, ko je Jožef II.

¹⁶ Rajšp, M., ur., Slovenija na vojaškem zemljevidu, Ljubljana, 1995, sekcija 197/I, str. 218.

¹⁷ Pivec-Stele, M., Topografija Štajerske, Maribor, 1968.

¹⁸ Prav tam.

vladal skupaj z Marijo Terezijo, torej med 1764-1780, potem se zdijo najverjetnejša leta rušenja ormoškega mestnega obzidja pozna šestdeseta ali morda še sedemdeseta leta osemnajstega stoletja. Kasneje, v dvajsetih letih 19. stoletja, so porušili le še portale mestnih vrat.

Literatura

- Curk, Jože, 1968: Urbanistično – gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju. V: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor, str. 287–310, Ormož, str. 30, 203 in sl. na 304.
- Curk, Jože, 1998: Ormož in okolica. V: *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*, Ormož.
- Curk, Jože, 1998: Ormož. V: *Srednjeveška mesta, Dnevi evropske kulturne dediščine*, Ljubljana, str. 152–153.
- Curk, Jože, 2001: Ormoško gradbeništvo med renesanso in historicizmom. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 72, nova vrsta 37/1-2, Maribor, str. 287-296.
- Fournier, Gernot in Hernja Masten, Marija, 1988: Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož. V: *Ormož skozi stoletja 3*, Ormož, str. 79–136.
- Kovačič, Fran, 1911: Predavanje o zgodovini Ormoža in ormoškega okraja. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 8, Maribor, str. 107-115, IX. Redni občni zbor 18. dec. 1910 v Ormožu.
- Lamut, Brane, 2006: Ormož in okolica med prazgodovino in novim vekom. V: *Brane Lamut in Marko Mele: Med Dravo in Muro, predstavitev arheološke dediščine obmejnih občin Prlekije in Medžimurja*, Ormož.
- Perc, Bernarda, 1962: Prazgodovinska naselbina v Ormožu. V: *Ptujski zbornik* 2, Ptuj, str. 202.
- Perc, Bernarda, 1962–63: K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu. V: *Arheološki vestnik* 13-14, Ljubljana, str. 357 – 381.
- Pivec Stelé, Melita, 1968: Topografija Štajerske iz leta 1727. V: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor, str. 321–323.
- Rajšp, Vincenc, (ur.), 1995: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Ljubljana.
- Skrabar, Viktor, 1935: Stara ledinska karta v ormoškem gradu. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 30/1-2, Maribor.
- Stopar, Ivan, 1977: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem, Ljubljana.
- Stopar, Ivan, 1991: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji II, Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Ljubljana.
- Tomanič Jevremov, Marjana, 1997: Ormož. V: *Drobci nekega vsakdana. Archaeologia historica Slovenica* 2, Ljubljana, str. 107–139.
- Vischer, Georg Matthaeus, 2001: *Topographia Ducatus Stiriae* (Graz 1681 in Wien 1681) in isti, *Topographia ducatus Stiriae*. Izbor: Knjiga slovenještajerskih gradov 1676 – 1703. Spremnna besedila Ivan Stopar in Primož Premzl. Založil in izdal umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor, Ormož na pod št. 69 in opis na str. 68.
- Vogrin, p. Marjan, 1993: Samostan manjših bratov observantov v Ormožu. V: *Ormož skozi stoletja IV*, Ormož, str. 9–14.
- Wengert, H.
- Die Stadtanlagen in Steiermark, Graz, 1932.

Ključne besede

Ormož, srednjeveško mestno obzidje.

Povzetek

V članku je predstavljena poselitev v poznem srednjem veku znotraj nekdanjega polkrožnega obrambnega sistema bronastodobne naselbine. Naselbina velikosti 400 x 380 m je prenehala obstajati na prehodu med sedmim in šestim stoletjem pred našim štetjem, v mlajši železni dobi je prostor spet poseljen, a v nekdanji obrambni jarek in nasip ni bilo bistvenih posegov.

V srednjem veku (13. stol.) je najprej zrasel obrambni stolp, ob njem pa se je kasneje razvil grad, ki se je s predgradjem razširil proti severu. Celoten grajski kompleks z vrtom na severu je tako zavzel približno četrtno ozemlja na vzhodu nekdanje naselbine. V preostalem delu je zraslo naselje, ki je leta 1331 dobilo status mesta in s tem pravico do obrambnega zidu. Sledi kratek opis zidu s stolpastimi vrati, na koncu pa že l.m ugotoviti, kdaj približno je bilo obzidje podrto. Razlage, da je doživelo še začetek 19. stoletja,¹⁹ so pretirane. Takratni načrti nam kažejo, da so okrog 1820 podrli le še preostale portale.

Kot mesto z obzidjem omenja Ormož ena od Topografij Štajerske, izdana leta 1727 v Gradcu²⁰, opomba na koncu opisa Ormoža v publikaciji Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787²¹ pa navaja, da je bilo mesto nekdanj trdnjava. Nekje v tem razponu lahko torej domnevamo rušitev ormoškega obzidja, najverjetneje na začetku jožefinske dobe (Jožef II, 1764-1790), v drugi polovici šestdesetih ali morda še v sedemdesetih letih 18. stoletja.

¹⁹ Kovačič, F., Predavanje o zgodovini Ormoža, Maribor, 1911, str. 114.

²⁰ Pivec-Stele, M., Topografija Štajerske, Maribor, 1968.

²¹ Rajšp, V., Slovenija na vojaškem zemljevidu, Ljubljana, 1995.

Viktor in Metka Vrbnjak*

ŠTAJERCERCI NA VARAŽDINSKI GIMNAZIJI

Avtorja v svojem prispevku navajata priimke učencev iz mariborskega okrožja, ki so obiskovali varaždinsko gimnazijo med šolskimi leti 1807/08 in 1829/30. Vpisnice varaždinske gimnazije, ki jih hrani zgodovinski arhiv v Varaždinu, je za to dobo prepisala Metka Vrbnjak. Prepisi so sestavni del pisne zapuščine Viktorja Vrbnjaka.

Izpisala sem samo tiste učence, ki so prihajali iz mariborskega okrožja. Priimki in kraji v vpisnicah so različno vpisani (v različnih razredih) za iste učence; tudi navedbe starosti niso vselej natančne. Ponekod so navedeni razredniki, drugje zopet ne. Nekatere vpisnice niso bile dostopne, ali so bile tedaj v neki drugi uporabi ali v restavriranju.

Nameravala sem nadaljevati z »iskanjem štajerskih učencev« na varaždinski gimnaziji, vendar so bile okoliščine takšne, da mi to ni bilo mogoče. Zakaj sem izpisovala štajerske učence, sicer po navodilu V. Vrbnjaka, tudi ne vem več natanko. Mislim pa, da je nameraval sestaviti nekakšen pregled varaždinskih dijakov z mariborskega oz. slovenjgoriškega območja, ki so kasneje delovali na slovenskem štajerskem. Že statistični pregled izpisanih šolskih let dokazuje, koliko učencev iz mariborskega okrožja je študiralo na varaždinski gimnaziji.

leto	I. gr.	2. gr.	3. gr.	4. gr.	1. hum.	2. hum.	skupno
1807/1808	7	3	9	5	5	3	32
1808/1809	6	7	5	9	6	4	37
1809/1810	7	5	8	7	10	5	42
1810/1811	8	3	5	4	6	7	33
1811/1812	7	8	4	7	5	5	36
-							
1817/1818	2	6	4	2	4	2	20
-							
1820/1821	-	-	-	-	3	5	8
-							
1829/1830	23	11	8	14	7	6	68

Šolsko leto 1807/08

Gramatistarum anni I.:¹

Czav Franciscus² (12 let), Styrus St. Trinitate, circuli Marb., pater Laurentius, pleb. ibi manens (samo v 1. sem.); **Gorichan Sebastian** (18 let), Styr. ex Czirkovecz, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Jansekovich Jacobus** (16 let), Styr. a S. Laurentio, circ. Marb., pater Jacobus, pleb.; **Kollerich Joannes** (13 let) Styr. a Magna Domenica, circ. Marb., pater Georgius, pleb.; **Majczen Jacobus** (17 let) Styr., a St. Thoma, circ. Marb., pater Joseph, pleb.; **Moravecz Antonius** (13 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Laurentius, pleb.; **Schirez Vitus** (13 let), Styr., a St. Thoma, circ. Marb., pater Martinus, pleb.; **Kukovecz Georgius**³ (16 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Balthasar, ruricola.

Gramatistarum II.:⁴

Adanich Andreas (12 let), Styrus, ex Draggoviensis, circ. Marb., pater Jacobus, **Divjak Josephus** (17 let), Styrus, ex Stradgoviensis, circ. Marb., pater Andreas, pleb. ibid.; **Fink Emilianus**⁵ (12 let), Styrus, Rakersburgensis, circ. Marb., pater Martinus, civis ib.; **Kranyecz Franciscus** (10 let), Styrus ex pago S. Tomasi, circuli Marb., pater Vitus, pleb.

Gramatistarum anni III.:⁶

Dovechar Martinus (16 let), Styrus, Laschinicensis, circ. Marb., pater Mathias, plebejus habitans ibid.; **Fradl Jacobus** (19 let), Styrus, ex Ternoviciensis, circ. Marb., pater Jacobus, plebejus, ill. habitans; **Fridrich Antonius** (15let), Styrus, Petoviorum, circ. Marb., mater Elisabetha, vidua, civis habitans ibid.;

¹ V 1. semester je bilo vpisanih 41 učencev: 18 Varaždincev, 12 Hrvatov, 7 Štajercev, 3 in »Insulani« in 1 Kranjec.

² Hodil je samo v 1. semester.

³ Vpisan šele v 2. semester.

⁴ Vpisanih je bilo 47 učencev v 1. semester in 44. učencev v 2. semester. Od tega so bili vpisani 4 dijaki s štajerske, eden od njih je po prvem semestru izpisan, 31 Hrvatov, 8 »Insulani«, 1 Nemec in 1 Madžar.

⁵ Vpisan je samo 1. semester.

⁶ Vpisanih je bilo 62 učencev, od tega: 2 »Ilirca«, 1 Madžar, 40 Hrvatov, 9 Štajercev, 6 »Insulanus« in 4 nemški Štajerci (iz Gradca).

* Viktor in Metka Vrbnjak, 2352 Selnica ob Dravi.

Herzog Franziscus (15 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Ignatius, civis, habit. ibid.; **Hermann Georgius** (14 let), Styru, ex Szaveziensis, circ. Marb., pater Vitus, plebejus ill. habit.; **Kalih Josephus** (20 let), Styru, Jaringensis, circ. Marb., curator Mathias Dreibacher in Plach; **Lanchich Mathias** (15let), Styru, Luttenbergensis, circuli Marburg., pater Josephus, civis; **Pernegg Martinus** (16 let) Styru, Lichtenengensis, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Roshger Josephus** (18 let), Styru, ex. S. Jacobi in Windischbüchel, pater Simon, pleb.

Gramatistarum anni IV.:⁷

Flucher Bartholomej (15 let), Styru Czweniensis, circ. Marb., pater Andreas, ruricola; **Knocz Josephus** (15 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Michael, civis ibid.; **Nemecz Vitus**, (15 let), Styru, (Podgradiensis) Luttenbergensis, circ. Marb.; **Wasser (Vasser) Daniel** (15 let), Styru, Petoviensis, circ. Marb., pater Josephus, civi ibid.

Humanistarum anni I.:⁸

Adanich Joannes (19 let), Styru, Kellerdorfensis, circul. Marb., pater Joannes, ruricola ibid.; **Plavec Michael** (19 let), Styru, Loperschichensis, circ. Marb., pater Georg, ruricola ibid.; **Rubin Antonius** (16 let), Styru, Polstraviensis, circ. Marb., pater Laurent, ruricola ibid.; **Shostarich Andre** (18 let), Styru, Grabendorfensis, circ. Marb., pater Jacobus, ruricola; **Perthold Joannes** (18 let)⁹, Styru, Marb., pater Joannes, ruricola.

Humanistarum anni II.:¹⁰

Hözl Joannes (20 let), Jaringensis, circ. Marb., pater Joannes, pleb.; **Jashovnik Thomas** (21 let), Styru, Rochiczensis, circ. Marb., curator Josephus Doshenigg, plebejus in Dravanja; **Rai(c)h Michael** (19 let), Styru, Luttenberg, circ. Marb., curator frater Franziscus Raich.

Šolsko leto 1808/09

Grammatistarum anni I.:¹¹

Graczer Thomas (16 let), Styru, S. Leonardo, circ. Mar., pater Georg, pleb.; **Korasy Philippus** (11 let), Styru, - -ni podatkov; **Kramperger Georgius** (18 let), Styru Gersthoffen, circ. Marb., pater Thomas, pleb.; **Lukner Josephus** (13 let), Styru, Luettentberg, circ. Marb., pater Paulus, civis; **Rauschl Phillippus** (15 let), Styru, Magna Dom., circ. Marb., pater Simon, pleb.

Grammatistarum anni II.:¹²

Gorichan Sebastian (20 let), Styr. ex Czirkvenak, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Jansekovich Josephus** (14 let), Styru, S. Thomas, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Kollerich Joannes** (14 let), Styr., Jerusalem, circ. Marb., pater Georgius, pleb.; **Majczen Jacobus** (17 let), Styr., a St. Thoma, circ. Marb., pater Joseph, pleb.; **Moravec Antonius** (14 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Laurentius, pleb.; **Szirecz Vitus** (13 let), Styr., a St. Thoma, circ. Marb., pater Martinus, pleb.; **Kukovecz Georgius** (16 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Balthasar, ruricola.

Gramatistarum anni III.:¹³

Adanich Andreas (13let), Styru, ex Regedinensis, circ. Marb., pater Jacobus, pleb.; **Borko Thomas** (16 let), Styru, S. Thoma, pater Gregorius, rur.; **Divjak Josephus** (17 let), Styru, ex Regediensis, circ. Marb., pater Andreas, pleb. ibid.; **Jansek Joannes** (18 let), Styru, S. Georgii, pater Gregorius, pleb.; **Kranyetz Franciscus** (17let), Styru, ex pago S. Tomasi, circul. Marb., pater Vitus, pleb.

Grammatistarum IV.:¹⁴

Dovechar Martinus (17 let), Styru, Lesnizensis, circ. Marb., pater Mathias, plebejus habitans ibid.; **Fradl Jacobus** (19 let), Styru, ex Ternoviciensis, circ. Marb., pater Jacobus, plebejus, illeg. habitans; **Fridrich Antonius** (16 let), Styru, Petoviorum, circ. Marb., mater Elisabetha, vidua, civis habitans ibid.; **Herzog Franziscus** (15 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Ignatius, syndicus; **Hermann**

⁷ Vpisanih je bilo: 5 Štajercev (1. semester 4), 19 Hrvatov, 2 Madžara, 7 »Insulanov« (v 2. semestru je 1 učenec odpadel), 1 Gradčan, skupno torej 36 dijakov v 1. semestru in 34 dijakov v 2. semestru.

⁸ V 1. semestru je bilo vpisanih 32 učencev, od tega 18 Hrvatov, 6 »Insulanov«, 1 Madžar, 5 Štajercev, 2 učenca sta bila iz Bosne.

⁹ Obiskoval je samo 2. semester.

¹⁰ Vpisanih je bilo 44 učencev v prvem semestru: od tega je bilo največ Hrvatov (26 dijakov), »Insulanov« je bilo 10, Madžari 3, dva dunajska Nemca in 1 graški Nemec, 2 Štajerca. V 2. semestru je bilo 43 učencev, odšla sta 2 Hrvata in 1 »Insulan«; na novo pa so prišli: 1 Štajerec in 1 Madžar. Razrednik je bil pater Gabriel Fassaich.

¹¹ Vpisanih učencev je bilo 49. Od tega: 39 Hrvatov, 6 Štajercev, po 1 Kranjec 1 Dalmatinec, Slavonec in »Insulan«.

¹² Vpisanih je bilo 44 učencev, od tega: 32 Hrvatov, 7 Štajercev, 3 »Insulani«, 1 Kranjec, 1 Madžar.

¹³ V razredu je bilo 41 učencev. Od tega: 27 Hrvatov, 8 »Insulanov«, 5 Štajercev, ter 1 dunajski Nemec. Razrednik je bil Ignatius Kerner.

¹⁴ V razredu je bilo 47 dijakov, od tega: 27 Hrvatov, 1 Slavonec, 1 Madžar, 9 Štajercev, 2 Dalmatince in 2 »Insulane«.

Georgius (15 let), Styrys, ex Szaviziensis, circ. Marb., pater Vitus, figul.; **Kranyecz Simon** (19 let), Styrys, Zenkovicz, circ. Marb., pater Vitus; **Lanchich Franciscus** (15 let), Styrys, Luttenbergensis, circuli Marb., pater Josephus, civis; **Patterich Mathias** (-), Styrys, Zenkowetz, circ. Marb., mater Gertrudis; **Szlavich Antonius** (15 let), Styrys, Goricza, circ. Marb., pater Martinus, pleb.

Humanistarum anni I.:¹⁵

Flucher Bartholomej (15 let), Styrys Czweniensis, circ. Marb., pater Andras, ruricola in Luttenberg; **Grill Oswaldus** (19 let), Styrys, Lembacensis, circ. Marb., frater Georgius, rur. in Selnizensis; **Knocz Josephus** (15 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Michael, civis ibid.; **Nemecz Vitus**, (16 let), Styrys (Podgradiensis) Luttenbergensis, circ. Marb., frater Simon, rur.; **Waszer (Vasser) Daniel** (15 let), Styrys, Petoviensis, circ. Marb., pater Josephus, civi ibid.; **Szlana Vitus** (20 let), Styrys, Neudorfensis, circ. Marb., pater Jacobus, rur.

Humanistarum anni II.:¹⁶

Adanich Joannes (20 let), Styrys, Regedinensis, circuli Marburg., pater Joannes, ruricola ibid.; **Plavec(t)z Michael** (20 let), Styrys, Loperschicensis, circ. Marb., pater Georgius, ruricola ibid.; **Rubin Antonius** (17 let), Styrys, Polstraviensis, circ. Marb., pater Laurentius, ruricola ibid.; **Shostarich Andreas** (18 let), Styrys, Grabendorfensis, circ. Marb., pater Jacobus, ruricola.

Šolsko leto 1809/10

Grammatistarum I.:¹⁷

Czimmermann Martiny (14 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Antonius, rur.; **Firbasz Jacobus** (-), Styrys, S. Ruperto, circ. Marb., pater Georgius, rur.; **Fillippich Franciscus**, Styrys, S. Nicola, circ. Marb., pater Jacobus, rur.; **Horwath Mathias** (11 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Martinus, ruricola; **Peszerl Michael** (17let), Styrys, S. Jacobi, circ. Marb., pater Sebastianus, rur.; **Pintarich Franziscus** (11 let), Styrys, S. Thoma, circ. Marb., pater Joannes, rur.; **Rosger Michael** (-), Styrys, S. Jacobi, circ. Marb., pater Simeon, agricola.

Grammatistarum anni II.:¹⁸

Hakstock Georgius (13 let), Styrys, Radkersburgensis, pater Georgius, tudor ibi.; **Korasy Phillippus** (13 let), Styrys, S. Magna Domin., circ. Marb., pater Phillippus; **Lukner Josephus** (14 let), Styrys, Luttenberg, circ. Marb., pater Mathias, opid.; **Raussl Phillippus** (13 let), Styrys, Bratonecheiz, circ. Marb., pater Simeon, rur.; **Wagner Franciscus** (16 let), Styrys, Stedehelensis, circ. Marb., tutor Stephanus Modrenjak, parochus ad S. Thomas in Styria.

Grammatistarum anni III.:¹⁹

Gorichan Sebastian (20 let), Styr. ex Czirkoviczensy, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Jansich Franciscus** (15 let), Styrys, Zaurichensis, circ. Marb., pater Georgius, rur.; **Jansekovich Josephus** (14 let), Styrys, S. Thomas, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Kollerich Josephus** (16 let), Styrys, Magna Domin., circ. Marb., pater Georgius, pleb.; **Kukovecz Georgius** (16 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Balthasar, ruricola; **Majcezen Jacobus** (17 let), Styr., a St. Thoma, circ. Marb., pater Joseph, pleb.; **Moravecz Antonius** (14 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Laurentius, pleb.; **Szirtz Jacobus** (16 let), Styrys, circ. Marb., pater Martinus, rur.

Grammatistarum IV.:²⁰

Adanich Andreas (15 let), Styrys, ex Helendorf, circ. Marb., pater Jacobus, pleb.; **Borko Thomas** (17 let), Styrys, S. Thoma, circ. Marb. pater Gregorius, rur.; **Divjak Josephus** (18 let), Styrys, ex Borache, Marb., pater Andreas, Molitor; **Donau Georgius** (16 let), Poetoviensis, circ. Marb., pater Ignatius, civis; **Hoeld Josephus** (14 let), Styrys, Regedinensis, circ. Marb., pater Johannes, civis, mercator; **Krainyecz (Kraincz) Franciscus** (17 let), Styrys Magna Dominica, circuli Marb., pater Vitus, pleb., **Janshek Johannes** (19 let), Styrys, St. Georgio, circ. Marb., pater Gregorius, agricola.

Humanistarum anni I.:²¹

Dovechar Martinus (17 let), Styrys, Lesnicensis, circ. Marb., pater Mathias, plebejus habitans ibid.;

¹⁸ Vpisanih je bilo 43 učencev: 34 Hrvatov, 3 »Insulani«, 5 Štajercev in 1 Slavonec. Razrednik pa je bil Ludovicus Svalleg.

¹⁹ Od 48 učencev jih je bilo 30 Hrvatov, 8 »Insulanov«, 1 Kranjec, 8 Štajercev in 1 Madžar. Razrednik je bil Ignatius Kerner.

²⁰ Vpisanih je bilo 45 učencev, od tega: 26 Hrvatov, 7 Štajercev, 11 Madžarov in 1 Bosanec. Razrednik v obeh semestrih je bil Mathias Bostiel.

²¹ Vseh učencev je bilo v razredu 44, od tega 27 Hrvatov, 7 Madžarov in 10 Štajercev. Razrednik je bil Josephus Oszlovich.

¹⁵ Vpisanih je bilo 33 učencev, od tega: 22 Hrvatov, 1 Slavonec, 6 Štajercev, 1 Madžar, 3 »Insulani«.

¹⁶ Vpisanih je bilo 32 dijakov: 18 Hrvatov, 6 »Insulanov«, 4 Štajerci, 2 Bosanec in 2 Madžara.

¹⁷ V tem letu je bilo 48 vpisanih dijakov, od tega: 30 Hrvatov, 7 Štajercev, 6 »Insulanov«, 2 Kranjca (iz Ljubljane), 1 Korošec (iz Celovca), 1 Italijan (iz Benetk) in 1 Dalmatinec. Razrednik je bil Josephus Kettig.

Fridrich Antonius (16 let), Styru, Petoviorum, circ. Marb., mater Elisabetha, vidua, civis habitans ibid.; **Herzog Franciscus** (17 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Ignatius, syndicus oppidii; **Hermann Georgius** (15let), Styru, ex Szavcezensis, circ. Marb., pater Vitus, plebejus; **Kranyhich Simon** (20 let), Styru, Zenkovicz, circ. Marb., curator Vitorium; **Lanchich Franciscus** (17 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Josephus, civis; **Patterich Mathias** (19 let), Styru, Zenkowzensis, circ. Marb., mater Gertrudis, plebeia ibid.; **Szlavich Antonius** (17 let), Styru, Goriczensis, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Rosger Josephus** (19 let), Styru, St. Jacobi, circ. Marb., pater Simon, pleb.; **Vogrin Josephus** (18 let), Styru, S. Margaretha, circ. Marb., pater Josephus, pleb.

Hummanistarum anni II.:²²

Flucher Bartholomej (16 let), Styru, Cweniensis, circ. Marb., curator frater Andreas, pleb.; **Knocz Josephus** (17 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Michael, civis ibid.; **Nemecz Vitus**, (18 let), Styru, (Podgradiensis) Luttenbergensis, circ. Marb., curator frater Simon, rur.; **Waszer(tudi Vasser) Daniel** (16 let), Styru, Petoviensis, circ. Marb., pater Josephus, civi ibid. **Toplak Joannes** (22 let), Styru, Petouviensis, circ. Marb., curator Simon Stanner.

Šolsko leto 1810/1811

Grammatistarum anni I.:²³

Czaf Franziscus (15 let), Styru, S. Trinitate, circ. Marb., pater Laurentius, molitor; **Fürst Jacobus** (16 let), Styru, St. Nicolai, circ. Marb., pater Martinus, rur.; **Horwath Mathias** (13 let), Styru, Luttenberg, circ. Marb., vitricus Martinus Mursza, rur.; **Jakel Antonius** (14 let), Styru, Polstraviensis, circ. Marb., pater Simon, rur.; **Lah Antonius** (15 let), Styru, S. Nicolai, circ. Marb., pater Georgius, rur.; **Miklossich Georgius** (16 let), Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Gregorius, rur.; **Petovar Antonius** (15 let), Styru, Ormosdinensis, curator frater Petovar, rur.; **Tomashich Georgius** (13 let), Styru, S. Nicolai, circ. Marb., pater Andreas, rur.

Grammatistarum anni II.:²⁴

Czimmermann Martinus (17 let) Styru, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Antonius, rur.; **Phillippich Franciscus** (17 let), Styru, S. Luca, circ. Marb., pater Jacobus, rur.; **Pintarich Joannes** (12 let), Styru, Bratonichensin, circ. Marb., pater Joannes, rur.

Grammatistarum III.:²⁵

Korasy Phillippus (13 let), Styru, S. Magna Domin., circ. Marb., mater Maria, vidua; **Lukner Josephus** (15let), Styru, Luttenberg, circ. Marb., Paulus Viktor, civis illis; **Raussl (Rauschl) Philippus** (16 let), Styru, Bratonechiensis, circ. Marb., pater Simeon, rur.; **Wagner Franciscus** (16 let), Styru, a fano St. Thomae, circ. Marb., tutor Stephanus Modrenjak, parochus ad St. Thomas in Styria, circ. Marb.; **Zemlich Phillipus** (-), Styru. Ternouezensis, circ. Marb., pater Mathias, pleb.

Grammatistarum anni IV.:²⁶

Gorichan Sebastian (21 let), Styru. ex Chirkovecz, circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Jansekovich Josephus** (14 let), Styru, S. Thomas, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Kollerich Joannes** (15 let), Styru, ex colibus, circ. Marb., pater Georgius, vinicula; **Kukovecz Georgius** (18 let), Styru., Magna Domenica, circ. Marb., pater Bartholomeus, pleb, textor ibid.; **Maiczen Jacobus** (18 let), Styru., ex Szeancze, circ. Marb., pater Joseph, pleb.; **Moravec Antonius** (17 let), Styru., Magna Domenica, circ. Marb., pater Laurentius, pleb.; **Szircz Vitus** (18 let), Styru, St. Thoma circ. Marb., pater Martinus, rur.

Humanistarum anni I.:²⁷

Adanich Andreas (15 let), Styru, Regedinensis, circ. Marb., pater Jacobus, pleb.; **Borko Thomas** (17 let), Styru, S. Thoma, circ. Marb., pater Georgius, rur.; **Divjak Josephus** (19 let), Styru, Redeginensis, circ. Marb., pater Andreas, molitor; **Donau Georgius** (17 let), Poetoviensis, circ. Marb., pater Ignatius, civis; **Kranyec (Kraincz) Franciscus** (18 let), Styru, ex pago S. Tomasi, circ. Marb., pater Vitus, pleb.; **Jans(h)ek Joannes** (20 let), Styru, St. Georgio, circ. Marb., pater Georgius, agricola.

²² Vpisanih je bilo 28 učencev, med njimi je bilo 19 Hrvatov, 4 Madžari in 5 Štajercev; razrednik je bil pater Gabriel Jassaicheg.

²³ 54 dijakov, od tega: 42 Hrvatov, 8 Štajercev in 4 Madžari. Razrednik je bil Josephus Kettig.

²⁴ Od 42 vpisanih dijakov je bilo 31 Hrvatov, 3 Štajerci, 7 Madžarov in 1 Korošec.

²⁵ Vpisanih je bilo 44 učencev, od tega: 36 Hrvatov, 5 Slovencev in 3 Madžari. Razrednik je bil Ignatius Kerner.

²⁶ Vpisanih je bilo 51 učencev, od tega: 31 Hrvatov, 15 Madžarov, 4 Štajerci in 1 Kranjec iz Novega mesta. Razrednik ni omenjen.

²⁷ Vpisanih 53 učencev. Med njimi je 14 Madžarov, 31 Hrvatov, 6 Štajercev in dva dijaka iz Bosne. Razrednik je bil Josephus Osztwick.

Humanistarum anni II.:²⁸

Dovechar Martinus (19 let), Styrys, Lesniczensis, circ. Marb., pater Mathias, plebejus habitans ibid.; **Fridrich Antonius** (19 let), Styrys, Petoviorum, circ. Marb., mater Elisabetha, vidua, civis habitans ibid.; **Herzog Franziscus** (18 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Ignatius, syndicus oppidii; **Hermann Georgius** (18 let), Styrys, ex Szavenziensis, circ. Marb., pater Vitus, plebejus; **Lanchich Franciscus** (17 let), Styrys, Luttenbergensis, circuli Marburg., pater Josephus, civis; **Rosger Josephus** (19 let), Styrys, St. Jacobi, circ. Marb., pater Simon, pleb.; **Vogrin Josephus** (19 let), Styrys, S. Margaretha, circ. Marb., pater Josephus, pleb.

Šolsko leto 1811/12**Grammatista anni I.:²⁹**

Shodyar Joannes (14 let), Styrys, Polstraviensis, circ. Marb., pater Michael, agricola; **Pushenyak Joannes** (11 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Blasius, agricola; **Sibret Mathias** (15 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Andreas, agricola; **Spessich Leopoldus** (14 let), Styrys, circ. Marb., Polstrauensis, pater Jacobi, ruricola; **Vaupetich Philippus** (13 let), Styrys, St. Crucis, circ. Marb., pater Blasius, ruricola; **Verbnjak Josephus** (15 let), Styrys, Luthenbergensis, circ. Marb., mater Gertrudis, vidua; **Vilichnjak Georgius** (14 let), Styrys, Luttenberg, circ. Marb., pater Laurentius, agricola.

Grammatista anni II.:³⁰

Andrashich Josephus (15 let), Styrys, ex Rakovecensis, circ. Marb., pater Antonius, rur.; **Fürst Jacobus** (17 let), Styrys, ex St. Nicolas, circ. Marb., pater Martinus, ruricola; **Hericz Mathias** (15 let), Styrys, Hlicharovencensis, circ. Marb., Vitris, ruric.; **Horvath Mathias** (13 let), Styrys, ex Krapje, circ. Marb., vir. Martinus Mursza, rur.; **Kasel Antonius** (15 let), Styrys, ex Polystrau, circ. Marb., pater Simon, cerdo ibi; **Lah Antonius** (16 let), Styrys, ex St. Nicolao, circ. Marb., pater Georgius, rur.; **Shalamon Jacobus** (16 let), Styrys, ex Lukavcensis, circ. Marb., pater Bartholomaeus, ruricola; **Vugrinecz Josephus** (13 let), Styrys, circ. Marb., Kamenscha-

kensis, circ. Mar., pater Bartolomaeus, rur.

Grammatista anni III.:³¹

Czimmerman Martinus (17let), Styrys, Krapjensis, circ. Marb., pater Antonius, plebejus; **Pintarich Franciscus** (13 let), Styrys, Bratonechens, circ. Marb. Pater Joannes, pleb.; **Phillippitch Franciscus** (18 let), Styrys, St. Nicolaii, circ. Marb., pater Jacobus, pleb.; **Possinger Theodoricus** (16 let), Styrys, Petoviensis, circ. Mar., pater Jacobus civis et senator Magistrati.

Grammatista anni IV.:³²

Vagner Franciscus (17 let), Styr., circ. Marb., curator Stephanus Modriniak, parochus; **Zemlich Philippus** (15 let), circ. Marb., pater Mathias, pleb.; **Rauschl Phillipus** (17 let), Styrys, Bratonechensis, circ. Mar., pater Simon, plebejus ib.; **Brunyader Antonius** (14 let), Styrys, Pettoviensis, circ. Mar., curator Georgius Alt, pisthor ibid.; **Chepka Franciscus** (17 let), Styrys, Windisch Graecensis, circ. Mar., pater Wenert, laut Jubelatos Centurio Varasini habitat; **Korasi Philippus** (14 let), Styrys, Michovczensis, circ. Mar., mater Maria, vidua, plebeia ibid.; **Lukner Josephus** (16 let), Styrys, Luttenbergensis, circ. Marb., pater Paulus, victor ibid.

Humanistarum anni I.:³³

Jansekovich Josephus (18 let), Styrys, S. Thomas, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Kollerich Joannes** (17 let), Styrys, ex Magna Dominica, circ. Mar., pater Georgius, vinicula; **Kukovecz Georgius** (18 let), Styr., Magna Domenica, circ. Marb., pater Bartholomeus, pleb, textor ibid.; **Maiczen Jacobus** (20 let), Styr., a Szeancze, circ. Marb., pater Joseph, pleb.; **Moravecz Antonius** (18 let), Styr., Magna Dominica, circ. Mar., pater Laurentius, pleb.; **Szirtz (Szircz) Vitios** (20 let), Styrius, St. Thoma, circ. Marb., pater Martinus, rur.

Humanistarum anni II.:³⁴

Adanich Andreas (16 let), Styrys, Regedinensis, circ. Marb., cur. Joannes, rur.; **Borko Thomas** (18 let), Styrys, S. Thoma, circ. Marb., pater Georgius, rur.;

²⁸ Vpisanih 52 učencev, od tega: 7 Madžarov, 34 Hrvatov, 7 Štajercev, 1 »Illiricus« ter 3 učenci iz Gradca. Razrednik je bil Franciscus Vugrintsch.

²⁹ Vpisanih je 43 učencev, od tega 31 Hrvatov, 4 Madžari, 7 Štajercev in 1 Nemec (iz Heidelberga). Razrednik je bil Josephus Kettig.

³⁰ Vpisanih je 43 učencev, od tega 28 Hrvatov, 5 Madžarov, 8 Štajercev, 1 Avstrijec ter 1 Čeh. Razrednik pa je bil profesor Ludovicus Svallek.

³¹ Od 44 vpisanih učencev v tem šolskem letu je bilo: 29 Hrvatov, 9 Madžarov, 4 Štajerci, 1 Korošec, 1 »Ilirec«. Razrednik jim je bil Ignatius Kerner.

³² Od 41 vpisanih učencev je bilo 4 Madžarov, 7 Štajercev, 29 Hrvatov in 1 »Ilirec«. Razrednik ni imenovan.

³³ Vpisanih je bilo 46 učencev, od tega: 14 Hrvatov in 14 Varaždincev, 10 Madžarov, 2 Avstrijca, 5 Štajercev, 1 »Illiricus«.

³⁴ Vpisanih je skupno 44 učencev. Od tega jih je bilo: 24 Hrvatov, 5 Štajercev, 11 Madžarov, in »Illyricus«. Razrednik je bil Josephus Osztwiak.

Diviak Josephus (20 let), Styru, Regedinensis, circ. Marb., pater Andreas, ruricola; **Donau(er) Georgius** (18 let), Styru, Poetoviensis, circ. Marb., pater Ignatius, civis; **Kranyec(t)/ Kraincz Franciscus** (19 let), Styru, ex pago S. Tomasi, circul. Marb., pater Vitus, pleb.

Šolsko leto 1817/1918

Grammaticae Anni I.:³⁵

Kajnih Georgius (15 let), Styru, a S. Georgio, circ. Marb., pater Martinus, ruric.; **Koshar Martinus** (13 let), Styru, a S. Georgio, circ. Marb., pater Simon, rur.

Grammatico anni II.:³⁶

Bohanecz Joseph (17 let), Styru, a S. Cruce, circ. Marb., pater Jacobus, rur.; **Dechko Joseph** (14 let), Styru, Polstrauensis, circ. Marb., pater Andreas, civis ibid.; **Korper Joseph** (15 let), Styru, Zaurichensis, circ. Marb., pater Jacobus, rur.; **Ornig Mathias** (18 let), Styru, Regediensis, circ. Marb., pater Josephus, textor; **Polanecz Franciscus** (13 let), Styru, Polstraviensis, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Shinko Laurent** (16 let), Styru, Polstraviensis, circ. Marb., pater Josephus, rur.

Grammatica anni III.:³⁷

Kortezvein Georg (17 let), Styru, Zaviacensis, circ. Marb., mater Catharina, vidua; **Spesich Jacoby** (13 let), Styru, Szredicensis, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Zadravecz Mathias** (17 let), Styru, circ. Marb., pater Mathias, agricola; **Zormann Gregor** (14 let), Styru, ad St. Trinis, circ. Marb., pater Mathias, agricola.

Grammatica anni IV.:³⁸

Rolla Franciscus (16 let), Styru, Pribarinensis (?), circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Spitzzar Josephus** (16 let), Styru, Rakesburgensis, circ. Marb., pater Thomas, rur.

Humanitatis anni I.:³⁹

Frabl Carolus (18 let), Styru, a St. fano S. Georgii, circ. Marburgensis, curator Jacobus Sorger, M.R.D. ad S. Georgium Cooperator; **Koshar Tomas** (16 let), Styru, a S. Cruce, circ. Marb., pater Bartholomaeus, victor ibid.; **Roshker Martinus** (17 let), Styru, a

fano S. Marci, circ. Marb., pater Antonius, rur.; **Snauetz Franciscus** (16 let), Styru, Friedaviensis, circ. Marb., pater Andreas, civis ibid.

Humanitatis anni II.:⁴⁰

Hersich Joannes (19 let), Styru, ad Dominicam, circ. Marb., frater Vitus, curator; **Kainich Michael** (20 let), Styru, Podgorzensis, circ. Marb., pater Mathaeus, rur.

Šolsko leto 1820 /1821

Humanitatis anni I.:⁴¹

Dechko Josephus (17 let), Styru, Polstrau, circ. Marb., pater Andree, agric.; **Korper Josephus** (19 let), Styru, Zaurich, circ. Marb., pater Jacobus, agric.; **Paszagnoly Franz** (17 let), Styru, Radkersburg, pater Antonius, agric.; **Shinko Laurentius** (20 let), Styru, Polstrau, circ. Marb., pater Josephus, agric.

Humanitatis anni II.:⁴²

Bohanecz Joseph (20 let), Styru, S. Crucem, circ. Marb., Jacobus, rur.; **Koztervein Georg** (21 let), Styru, Saurichensis, circ. Marb., mater Catharina, rur.; **Polianecz Franciscus** (17 let), Styru, Polstruiensis, circ. Marb., pater Mathias, civis; **Zadravecz Mathias** (20 let), Styru, Salovecensis, circ. Marb., pater Mathias, rur.; **Zormann Gregorius** (19 let), Styru, St. Trinitatis, ad circ. Marb., pater Mathias, rur.

Šolsko leto 1829/1830

Grammaticae anni primi:⁴³

Czvetko Franciscus (15 let), Styru, St. Margaretha, circ. Marb., pater Andreas, agric.; **Diviak Josephus** (13 let), Styru, St. Anna, circ. Marburg, pater Gregorius, agric.; **Dolliner Mathias** (16 let), Styru, Vilovlak, circ. Marb., pater Jacobus, agric.; **Grill Franciscus** (14 let), Styru, St. Cruce, circ. Marb., pater Bartholomaeus, faber; **Herg Ferdinand** (13 let), Styru, Szendahely, circ. Marb., pater Antonius, agric.; **Horvath Martin** (18 let), Styru, Szardeka,

³⁵ Vpisanih je bilo 64 učencev. Od tega sta bila le 2 s Štajerske.

³⁶ Vpisanih je bilo 49 učencev, od tega 6 Štajercev.

³⁷ Od 53 učencev so bili 4 Štajerci.

³⁸ Vpisanih 39 učencev, od tega le 2 Štajerca.

³⁹ Vpisanih 30 učencev, od tega 4 Štajerci.

⁴⁰ Vpisanih je bilo 33 učencev, od tega le trije Štajerci.

⁴¹ Vpisanih je bilo 49 učencev: Hrvatov 26, Madžarov 17, Štajerci 3, Ilirika 2 in 1 Avstrijec iz Gradca.

⁴² Vpisanih 44 učencev, od tega: 5 Štajercev, 11 »Insulanov«, 18 Hrvatov, 4 Madžari, 3 Kranjci, 1 Gradčan, 1 Korošec, 1 Celjan* (izpisani so namreč samo tisti, ki so prihajali iz mariborskega okrožja !)

⁴³ V tem šolskem letu je bil zelo velik vpis v prvi razred, od 83 vpisanih učencev je bilo: 19 Hrvatov in 30 Varaždincev, 6 Madžarov, in kar 23 Štajercev, 3 Gradčani, 1 Zagrebčan ter 1 Kranjec. Dva učenca sta pred koncem pouka izpisana.

cirk Marb., mater Gertrudis, vidua; **Klanchich Stephan** (13 let), Styus, Schleinitz, circ. Marb., mater Gertrudis, vidua; **Kollaritsch Pancracius** (14 let), Styus, Kappeldorf, circ. Marb., pater Michael, civis Petovii; **Koschar Martinus** (13 let) Styus, S. Cruce, circ. Marb., mater Maria, vidua; **Lorenchich Andreas** (13 let), Styus, S. Georgio in Wind. Bichel, pater Joannes, agric.; **Mauchich Joseph** (13 let), Styus, Hrastovetz, pater Stephan, figul.; **Praitsopf Phillipp** (12 let), Styus, Staser, circ. Marburg, pater Nepomuk habit centurio Regedini; **Rubin Michael** (13 let), Styus, Szerdahely, circ. Marb., pater Joannes, faber; **Shveinczer Joannes** (18 let), Styus, Ober Rada, circ. Marb., pater Mathias, agric.; **Szorko Casparus** (11 let), Styus, Pettovio, circ. Marb., pater Josephus, civis; **Terstenyak Joanni** (15 let), Styus, Capella, circ. Marb., curator Joannes, emerit; **Vagner Carol** (14 let), Styus, Pettovio, circ. Marb., pater Joannes, civis; **Potterch Laurentius** (14 let), Styus, St. Andreas, circ. Marb., pater Vitus, agricola; **Sackl Simon** (14 let), Styus, Shwanberg, circ. Marb., pater Simon, agricola; **Strach Joannes** (13 let), Styus, St. Andreas, circ. Marburg, pater Josephus; **Verschitz Simon** (13 let) Styus, Unter Vilovlak, circ. Marb., pater Josephus, agricola;

Grammatio anni 2:⁴⁴

Karba Joannes (15 let), Styus, Lahonez, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Klinar Thomas** (18 let), Styus, St. Antonis, circ. Marb., pater Vitus, agricola; **Kothnik Jacobus** (15 let), Styus, St. Blazius, circ. Marb., curator Franciscus Migich, molitor; **Kreft Anton** (14 let), Styus, St. Georgio, circ. Marb., pater Laurentius, agricola; **Lorenchich Franc** (14 let), Styus, St. Vito, circ. Marb., pater Mathias, molitor; **Purgaj Florian** (16 let), Styus, Wind. Bichel, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Reppa Franz** (17 let), Styus, Windisch Bihel, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Shager Franz** (15 let), Styus, St. Urbano, circ. Marb., pater Antonius, agricola; **Tutek Georg** (12 let), Styus, S. Cruce, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Vaida Josephus** (16 let), Styus, Lahoniz, pater Josephus, agricola; **Zimonizh Josephus** (17 let) Styus, Klein Sonntag, circ. Marb., pater Josephus, agricola.

Grammatio anni 3:⁴⁵

Czantl Joannes (16 let) Styus, Luttenberg, circ. Marb., pater Antonius, agricola; **Ferk Martinus** (18 let), Styus, Seisschak, circ. Marburg, pater Bartholoma, agricola; **Klemenich Anton** (16 let), Styus, S. Georgio, circ. Marburg, pater Casparus, agricola; **Klobasza Anton** (16 let), Styus, Negau, circ. Marburg, pater Antonius, agricola; **Prelog Mathias** (10 let), Styus, S. Cruce, circ. Marb., pater Georgius, agricola; **Prügl Gregorius** (16 let), Styus, Magna Dominica, circ. Marb., pater Georgius, agricola; **Razlag Joannes** (13 let), Styus, S. Cruce, circ. Marburg, pater Blasius, agricola; **Zimonich Josephus** (16 let), Styus, S. Cruce, circ. Marburg, pater Antonius, agricola.

Grammaticae anni 4:⁴⁶

Gorichan Laurent (15 let), Styus, St. Thoma, circ. Marb., pater Thomas, agricola; **Grill Thomas** (17 let), Styus, St. Thomas, circ. Marib., mater Gertrudis, vidua; **Ivanchich Andreas** (15 let), Styus, Polstrau, circ. Marb., pater Marcus, agricola; **Kossar Josephus** (17 let), Styus, Staincz, circ. Marb., pater Thomas, agricola; **Ozmecz** (15 let), Styus, S. Thoma, circ. Marb., pater Franz, agricola; **Rudolf Georg** (18 let), Styus, St. Georgio, circ. Marb., soror Maria, agricola; **Schantl Anton** (19 let), Styus, St. Georgio, circ. Marb., pater Josephus, agricola; **Stuhez Georg** (18 let), Styus, St. Georgio, circ. Marb., pater Stephanus, agricola; **Stuchez Jacobus** (17 let), Styus, S. Dominica, circ. Marb., pater Gregorius, agricola; **Szernecz Mathias** (18 let), Styus, S. Cruce, circ. Marb., pater Vitus, agricola; **Szimenich Franz** (17 let), Styus, St. Urbano, circ. Marb., pater Joannes, agricola; **Szodecz Mathias** (18 let), Styus, S. Antonio, circ. Marb., pater Franciscus, agricola; **Sztrainschak Georg** (18 let), Styus, St. Georgio, circ. Marb., pater Simeon, agricola; **Strainschak Anton** (18 let), Styus, a parva Dominica, circ. Marb., curator Simeon Mihelich, agricola.

Humanitatis anni I:⁴⁷

Kraincz Andreas (19 let), Styus, S. Thoma, circ. Marb., pater Vitus, agricola; **Murschitz Franz** (18

⁴⁴ Vpisanih je bilo 55 učencev: 16 Hrvatov + 20 Varaždincev, 11 Štajercev, 1 Gradčan, 1 Zagrebčan, 5 Madžarov in 1 Dunajčan. Njihov razrednik je bil Thomas Jelisjevič.

⁴⁵ Vpisanih je bilo 48 učencev: 1 Celjan, 22 Varaždincev, 10 Hrvatov, 1 Zagrebčan, 8 Štajercev (samo mariborski okraj!), 3 Madžari, 1 Dunajčan, 3 Gradčani. Njihov razrednik je bil Josephus Szevery.

⁴⁶ Vpisanih je bilo 47 učencev: iz mariborskega okrožja 14, iz graškega okrožja 4, Hrvatov je bilo 16, Madžarov 10, »Liburnus« 2 in »Illyrus« 1. Razrednik je bil Ludovicus Shwallek.

⁴⁷ Vpisanih učencev je bilo 29: 19 Hrvatov, 7 Štajercev, 2 Korošca in 2 Madžara. Razrednik je bil Antonius Rosich.

let), Styru, Podvincze, circ. Marb., pater Joanes, agricola; **Obran Antonius** (16 let), Styru, Perhketinczi, circ. Marb., pater Mathias, agricola; **Stebich Andreas** (18 let), Styru, Ober Ivanczen, circ. Marb., pater Andreas, agricola; **Szeinkovich Mathias** (17 let), Styru, Polstravia, circ. Marb., pater Franziscus, agricola; **Tsagran Martinus** (20 let), Styru, Terbegovzen, circ. Marb., pater Blasius; **Weinhandl Ignatius** (21 let), Styru, Irgenberg (?), circ. Marb., mater Elisabetha, agricola.

Humanitatis Anni II.⁴⁸

Czainker Ivan (20 let), Styru, St. Thomas, circ. Marb., pater Vitus, agricola; **Hoffer Michael** (22 let), Styru, St. Vito, Marburg, pater Josephus, agricola; **Klobasha Mathias** (17 let), Styru, Negova, circ. Marb., pater Phillipus, agricola; **Koroschak Jacob** (21 let), Styru, Karlova, circ. Marb., pater Simon, agricola; **Spitzy Josephus** (15 let), Styru, St. Leonardo, Marb., pater Josephus, oppidarius; **Trafela Stephan** (21 let), Styru, a St. Vito, circ. Marb., pater Josephus, agricola.

Pisni viri

- Classificationes totius Iuventutis in Regio Gymnasie Varasdinensi;
- 1807/08 (prima et secunda semestralis);
- 1808/09 (prima semestralis anni 1809);
- 1809/10 (secundi semestris);
- 1810/11 (frequentatis pro 1. semestri);
- 1811/12 (pro secunda semestri);
- 1817/18;
- 1820/21 (secondo Semestri frequentatis);
- 1829/30 (I. semestri frequentatis).

Ključne besede

Varaždinska gimnazija, učenci, mariborsko okrožje, 1807/08–1829/30.

Povzetek

V članku je podan seznam učencev mariborskega okrožja, ki so med leti 1807/08 in 1829/30 obiskovali varaždinsko gimnazijo. Predstavljeni so »štajerski učenci« na omenjeni gimnaziji, ki jih je bilo največ v šolskem letu 1829/30.

⁴⁸ Vpisanih je bilo 26 učencev: Hrvati 12, Štajerci 6, Madžari 6 in Korošci 2. Razrednik je bil Johannes Maurovich, Direktor zavoda je bil Josephus Pasthorn, izpraševalec profesor Georgius Dvorschzky ter člana Stephanus Székely in Josephus Potochnik.

Marija Hernja Masten*

OBČINSKE VOLITVE NA ORMOŠKEM 1864

Članek obravnava občinske volitve iz leta 1864 za volilni okraj Ormož, ki je obsegal 33 občin. Za vsako občino so izpisani število volivcev, datum volitev, njen poimensko naveden občinski odbor, predstojništvo z županom in s svetniki. Uvod vsebuje krajši zgodovinski prikaz razvoja občin od sprejetja prvega zakona v letu 1849 do štajerskega volilnega reda iz leta 1864.

Uvod

Arhivsko gradivo starih avstroogrskih občin in kasneje starojugoslovanskih za ormoško območje ni ohranjeno. Ugotavljanje in iskanje gradiva na terenu je skorajda nesmiselno, saj je bila stara ormoška občina kot mejno območje vedno močno prizadeta v vseh dosedanjih vojnah.

Zato je nadvse dragoceno odkritje gradiva v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, v fondu s signaturo LAA A. Medium: Sonderfscikel Gemeindewahlen 1864¹, gre torej za ohranjeni fascikel občinskih volitev v letu 1864. Za območje Spodnje Štajerske je bilo 20 volilnih okrajev, ki so identični s sodnimi okraji, in sicer so v gradivu: Maribor (z vsemi občinami), Lenart v Slovenskih goricah, Slovenska Bistrica, Konjice, Rogatec, Ljutomer, Ormož, Zgornja Radgona, Ptuj, Slovenj Gradec, Šoštanj, Radlje ob Dravi (manjka), Celje, Šmarje pri Jelšah, Vransko, Laško, Gornji Grad, Brežice, Senovo in Kozje.

Tudi v graškem arhivu za naše območje ni ohranjenega prav veliko gradiva, bodisi da je bilo izloženo že pri ustvarjalcu ali kasneje v arhivu. Obravnavano gradivo sestavljajo zapisniki oziroma poročila o volitvah z imeni novoizvoljenih odbornikov in županov v letu 1864. Večino poročil za ormoški volilni okraj je napisal Ferdinand Kada, kasnejši ormoški župan, posamezni predstojniki občin oziroma župani pa so dodali lastnoročen podpis, če so bili že večji pisanja. Kadov rokopis najbrž ni delal težav le avtorici prispevka, temveč tudi uradnikom na

deželnem namestništvu, ko so dobili poročilo, in pogosto niso vedeli, kam uvrstiti kraj, na kar kažejo izpisi krajevnih imen. Še slabše je z lastnimi imeni izvoljenih, zato je povsem mogoče, da kakšno ime ni povsem pravilno prebrano.

V članku je podan kratek razvoj občinske samouprave in uprave, nato so obdelani podatki za volitve leta 1864. Za nekatere občine je iz kasnejših volilnih obdobjih, ko se je že razvilo strankarstvo in smo dojeli pomen samouprave in volitev, tu in tam dodan še kak podatek, ki sem ga našla v zvezi z volitvami v Gradcu, in opozarjajo na nepravilnosti ter so bili kot prizivi na višjo inštanco poslani na deželno namestništvo v Gradcu.

Samouprava in razvoj občin

Razvoj občinske samouprave in uprave na Slovenskem se pričinja z marčno revolucijo leta 1848. Ta je z marčno ustavo (4. marec 1849) v 33. členu občinam zagotovil z ustavno pravico volitev svojih predstavnikov, sprejem novih članov v občinsko zvezo, predvsem pa samostojno upravljanje lastnih zadev. Na podlagi ustave je bil nato sprejet »provizorični zakon o občinah«, z dne 17. 3. 1849,² ki ga je uvajalo geslo »temelj svobodne države je svobodna občina«. Po tem zakonu so postale katastrske občine (manjše so združili, kot na primer Kog-Gomila) po pravilu tudi samostojne krajevne občine, ki so se na višji ravni združevale v okrajnih glavarstvih. Mariborsko okrožje je bilo razdeljeno na okrajna glavarstva in v ptujsko je spadal tudi ormoški sodni okraj.

Poročilo o konstituiranju občin za celotno mariborsko okrožje in ptujski okraj navaja, da je konstituiranje občin bilo izvedeno. Težave so v tistih malih katastrskih občinah, ki imajo pretežno vinograde in skorajda ni dovolj prebivalcev, saj ima večina lastnikov vinogradov domicil v mestih. Ti mali kraji pa se ne želijo združiti z drugimi. Sicer pa se prebivalstvo le redkih krajevnih občin zaveda pravega pomena občinske samouprave.³

Tak problem so imeli v Mihovcih, kjer se je v kraju ustvarilo javno mnenje, da nima smisla hoditi na volitve, saj je že vse odločeno v Gradcu in sami ne

* Marija Hernja Masten, višja arhivska sodelavka, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj.

¹ Steiermärkisches Landesarchiv Graz Landschaftliches Archiv Antiquum, Medium, Sonderfascikel Gemeindewahlen 1864, v članku naveden StLA, LAA.A, Med. GW 1864, ter navedek spisa.

² Provisorisches Gemeindegesetz, Kaiserliches Patent vom 17. März 1849, RGBl. št. 170/1849.

³ StLA, Statth, karton 17, spis 5984/1850.

bodo imeli prav nobenega vpliva na nobeno občinsko zadevo, in so torej volitve le farsa.

Primer ni bil osamljen in okrožni komisar iz Maribora Ričl je s tiskano okrožnico septembra 1850 opozoril občine okraja Brežice, hkrati se je obrnil na vse tiste občine, ki so nasprotovale volitvam:

»Z' obžalovanjem sem zvedel, da vi ste volitvi vaših soseskih odbornikov ino predstojnikov nasproti, ali pa da nočete dopustiti izvoljenim predstojnikom priseči, kar meni kakor prezidenti slovenskega okroga dolžnost naloži, nekoliko dobromislečih besed k'Vam govoriti.

Če se Vi branite najprej odbornike svoje ino predstojnike svoje izvoliti, ter tudi nebod'te mogli svojih gmajnskih opravil sami opraviti, katere soseski po postavah soseskih grejo; ino če bi tako bilo, imam jaz oblast ino pravico uradnika (šribarja) na Vaše stroške postaviti, kateri bo opravila za Vas opravil, katera so gmajnam po soseski postavi naložena.

Pomislite stroške katere bodele mogli plačati, če sem prisiljen to izpeljati, kar sem ravno zdaj zagrozil.

Povsod vas bodo pomilovali, zavolj vaše nespametnosti, nepokornosti, ino nehvaležnosti proti svitlimu Cesaru.

Kar pa tiste soseske zadene, katere sicer so izvolile odbornike ino predstojnike, pa dopustiti nočejo njim persegnuti, zatega voljo, ker se bojijo, da bi se po kakoršni prihodni postavi tlaka (robota) desetina ino druge grašinske dače vtegnile na novo vpelati; ino da rihtarji soseske po storjeni prisegi bi bili permorani, takšni postavi pokorni biti, zastran tega zagotovem Vas; da so takšne misli krive, in druga ne, ko zmotne.«⁴

V Mihovcih so imeli volitve 12. julija 1850. Volišče je bilo v osnovni šoli pri Veliki Nedelji. Gostilničar Janez Sarnetz pa je s svojim mnenjem veš čas na različne načine mešal volilne štrene, saj je želel postati član občinskega odbora in nato župan. Ne eno ne drugo se ni uresničilo, saj ni bil izvoljen v noben organ. Gostilničarjevo negativno delovanje je doživelo neljub epilog, ki ga je okrajni glavar Ljutomera Nagy⁵ opisal v poročilu deželnemu namestništvu. Najprej ugotavlja, da je julij neprimeren čas za volitve, saj ima kmečko prebivalstvo preveč dela s spravilom poljščin. V Mihovcih, ki so bili nekoč v okraju gosposčine Velika Nedelja, so sprva nasprotovali volitvam. Nato so volitve imeli in za župana je bil izvoljen Matija Pevec, svetnika pa sta postala Jože Voršič in Jurij Petek.

⁴ StLA, Statth, karton 20, 9: 5054, spis 11310/1850.

⁵ Leta 1950 je ormoško območje še vključeno v okrajno glavarstvo Ljutomer.

Ansprache

des
Kreis - Präsidenten.

An die Gemeinde

Ich habe mit Bedauern vernommen, daß die Wahl der Gemeinde - Ausschüsse und Vorstände, oder die Beibehaltung der letzteren in euerer Gemeinde Widerstand findet, ich fühle daher, als Vorstand des Kreises die Pflicht, einige wohlmeinende Worte an euch zu richten.

Wenn ihr euch dem Gemeindegefesse nicht füget, so seht ihr euch dem Willen unseres Kaisers entgegen, der dieses Gefes zu Euerem Wohle erlassen, und stets nur Euer Bestes vor Augen hat.

Durch dieses Gefes wird eine ganz andere Einrichtung in den Gemeindegemeinschaften eingeführt, als sie früher bestand, es hat den Zweck, die Gemeinden in den Genus jener Rechte und Freiheiten zu setzen, die ihnen darin eingeräumt sind.

Dazu ist eine neue Wahl der früher von der Obrigkeit bestellten Ausschüsse, und Vorstände erforderlich, dieser müßt ihr euch unterziehen, und Männer aus Eurer Mitte wählen, die rechtschaffen, und ordnungsliebend sind, von denen ihr daher die beste Verwaltung der Gemeindegemeinschaften erwarten könnt.

Die Einmündung, daß diese Wahl nicht notwendig ist, daß der Vorstand ohnehin schon bestellt ist, und daß ihr mit ihm zufrieden seid, erscheint daher niedrig.

Wesßen die Männer, die gegenwärtig den Gemeindevorstand bilden, Euer Vertrauen, so werden sie durch die neue Wahl ohnehin als Vorstände wieder eingefeset werden.

Solltet ihr die Wahl Eurer Ausschüsse, und Vorstände nicht vornehmen, so würdet ihr an den Gemeinden im Gemeindegefesse zugestandenen freien Willkür keinen Antheil nehmen können, ich habe für diesen Fall die Macht einen Beamten auf Euer Kosten aufzustellen, der die den Gemeinden im Gemeindegefesse zugewiesenen Obliegenheiten für euch besorgt.

Wichtig ist die Kosten, die euch treffen würden, wenn ich genöthigt sein sollte, bei fortgesetztem Widerstand zu dieser Maßregel zu schreiten.

Im ganzen Lande haben die Gemeinden den Werth der neuen Gemeindevorstände dankbar erkannt, die Wahlen sind überall ohne Kränkel vor sich gegangen, überall freute man sich, daß sich ein geregeltes Gemeinleben entwickelte.

Ihr allein wolltet diese Wohlthat nicht anerkennen, und gebet ein böses Beispiel.

Ihr werdet wegen Eurer Unverständigkeit, Unfolgsamkeit, und Unbanfartigkeit gegen Eueren Kaiser überall bemitleidet werden.

Was aber die Gemeinden betrifft, welche die Beibehaltung der gewählten Gemeindevorstände nicht zugeben wollen, und die es zum Wormande nehmen, daß durch künftige Gefese wohl auch Robot, Zehent, und die anderen herrschaftlichen Gaben wieder eingefeset werden könnten, und daß die Gemeindevorstände durch den abgelegten Eid gebunden sein würden, einem solchen Gefese sich zu fügen, so kann ich euch die Versicherung geben, daß beide Meinungen offenbar irrig sind.

Nagovor

krajnskiga presidenta.

Na sosesko

Z' obžalovanjem sem zvedel, da vi ste volitvi vaših soseskih odbornikov ino predstojnikov nasproti, ali pa da nočete dopustiti izvoljenim predstojnikom priseči, kar meni kakor prezidenti slovenskega okroga dolžnost naloži, nekoliko dobromislečih besed k'Vam govoriti.

Če Vi nebodete pokorni soseski postavi, ter Vi volji svetlega našega Cesarja nasproti ravnate, kateri so to postavbo k'Vam dobremu vandali, ino kateri zmiromle Vašo srečo, vašo blagostanje pred očmi imajo.

Po toli postavi je naprava v' soseskih rečen celo druga, kakor je poprejšana bila; ta postava ima namen soseskam pomagati, da zamorejo živati pravico ino svobodo po tej postavi njim dodeljena.

K' tema pa je potrebno, da nove odbornike ino predstojnike, [rihtarje, ino svetovavce] katere je poprej grajšina postavljala, sami si zeberete; ino ta volitva ne sme se zamuditi, al opustiti... Svetujem Vam tedaj, da si iz Vaše sredine možev izvolite, kateri ljubijo mir, ino red, od katerih Vi znate upati, da bodo soseskine reči tako oskerbljivali, kakor narboljšje znajo ino vedo.

Protigovor, da je nepotrebna ta volitev, ker je že Vase prodajništvo postavljeno, ino da ste Z' njim zadovoljni, ne velja nič.

Če Vi zavpate moževom, kateri so zdaj Vaši najprejpostavljeni, tako oni bodo brez dvoma per novi volitvi dančo predstojajki postali.

Če se Vi branite naprej odbornike svoje ino predstojajke svoje izvoliti, ter tudi nebod'te mogli svojih gmajnskih opravil sami opraviti, katere soseski po postavah soseskih grejo; ino če bi tako bilo, imam jaz oblast ino pravico uradnika [šribarja] na Vaše stroške postaviti, kateri bo opravila za Vas opravil, katera so gmajnam po soseski postavi naložena.

Pomislite stroške, katere bodele mogli plačati, če sem prisiljen to izpeljati, kar sem ravno zdaj zagrozil.

Po vsaj žajerski deželi so soseske vrednost nove soseskine naprave prav dobro ino hvaležno spoznale, povsod so brez pomade zbirale, povsod so veseli, da je zdaj čas peršel, v' katerim poredno sosesko življenje se razvija.

Vi sami nočete te dobrote spoznati, ino se obnašate tako, da ste posvarenja vredni.

Povsod Vas bodo pomilovali, zavolj vaše nespametnosti, nepokornosti, ino nehvaležnosti proti svitlimu Cesaru.

Kar pa tiste soseske zadene, katere sicer so izvolile odbornike ino predstojajke, pa dopustiti nočejo njim persegnuti, zatega voljo, ker se bojijo, da bi se po kakoršni prihodni postavi tlaka, [robota] desetina ino druge grašinske dače vtegnile na novo vpelati; ino da rihtarji soseske po storjeni prisegi bi bili permorani, takšni postavi pokorni biti, — zastran tega zagotovem Vas; da so takšne misli krive, in druga ne, ko zmotne.

Nur ein Feind der Ruhe und Ordnung, der Euch irre führen, und von dem rechten Wege abziehen will, kann zu solchen Unmuthigkeiten seine Lust nehmen.

Es ist euch gut bekannt, daß alle herrschaftlichen Geden gegen eine billige Entschädigung aufgehoben, daß alle hierauf bezüglichen Gesehe schon erlassen sind, und daß die Durchführung des Gesehtes der Grundentlastung gegenwärtig im Gange ist, ihr wißt, daß ihr nur ein Drittel der Entschädigung zu leisten haben werdet, indem das 2. Drittel das ganze Land auf sich nimmt, und das 3. Drittel von den früheren Herrschaften eingelassen werden muß, ihr könnt daher über diese Sache unendlich im Zweifel sein, und ihr müßt auch die große Wohlthat dankbar erkennen, die Euch durch eine solche billige Befreiung zu Theil geworden ist.

Vertrauet dem Worte des Kaisers, durch welches diese Geden aufgehoben worden sind, sie werden nie wieder aufleben, ich gebe euch hier dieses feierliche Versprechen.

Nun fordere ich Euch aber auch im Namen des Kaisers auf, zur Wahl der Gemeindeausführer und Vorstände zu schreiten, oder wenn ihr ihr schon gemüthlich habt, so soll der gewählte Richter und die Gemeinderäthe bei dem Herrn Pfarrer erscheinen, und ihn um die Vornahme ihrer Beerdigung bitten.

Nur wenn ihr diese meine wohlmeinenden Worte beherzigt, bezeugt ihr Euch dem Kaiser treu und gehorham, nur dann werdet ihr allen andern Gemeinden im ganzen Kronlande gleichgestellt sein, und dem Gemeindegesehe gehorchend, ihre freie Wirtschaftsbereitschaft begonnen haben.

Marburg am 3. September 1850.

Der Kreispräsident:

Ritschl.

Samo neprijatelj mira ino reda, kateri Vas golafati ino od praviga pota odvernati hoče. takšne laži iznajti zna ino razširjati.

Prav dobro Vam je znano, da vse grajsinske dače za lahko odškodovanje [odkupljen] so henjale, da zastran rešitve Vaših gruntov od tolih dacij zdaj že vse postavio imamo, ino da opravila zavolj oprostenja se že izpelajejo.

Dobro vedite, da vi imate samo tretji del [dritelo] odškodovanja plačati, da drugi dritelo se bo na celo deželo razdelil, ino da poprečne grajsine tretji dritelo odpuštili morejo. Po tem takem, al še je mogoče čez to dvojiti?, ali nemorete vlikoholje dobroto cesarske milosti hvaležno spoznati?

Zavpajte heseđam svidliga našega Cesarja, po katerih so tote dače henjale, — jas Vam tu slovesno objubim, da ne bodo nikdar več obveljale.

V' cesarskem imeni Vas tedaj povabim, svoje odbornike ino predstojnike skoro izvoliti, ino za tega voljo pri kantonskem poglavarstvu v Brešeah se oglasiti.

Če pa so soseskinci poglavari najmređ Rihtar ino svetovavca [ratnika] že zvoljeni, ter se imajo k' gospodi sajmoštri podati; ino njim glas dati, da so perpravljani persego storiti.

Le ter, če tote dohromilede besede si k' serci vzemete, bodele se kakor zvesti ino pokorni svillimu Cesaru zkazali; le tako bodele ze vsini drugimi sosesčkami, k' celi štajerski deželi enake pravice imajo, katero pokorne soseski postavi svojo, svobodno delavnost, že v' tej dobi so začeli.

Marburg 3. Septembra 1850.

krajski president:

Riĉl.

Slika 1: Nagovor.

V novi občini Mihovci so menili, da so volitve nepotrebne. Pri tem niso bili osamljen primer, na kar kaže opozorilo okrožnega predsednika Riĉla, ki ga je leta 1850 poslal v brežiški volilni okraj.

Hrani: StLA, Statt, GW, K. 20, spis 11310/1850.

V nedeljo 14. julija naj bi po pozni maši, v prisotnosti komisarja Klančiča, zaprisoge novoizvoljenega odbora opravil veikonedeljski dekan. Vsi zbrani so pred stopnicami oltarja čakali dekana. Nato je h komisarju prišlo 8 članov odbora, ki jih je vodil Janez Sernetz, in so zahtevali, da naj dekan ne zapriseže novoizvoljenega župana in svetnikov, češ da sta bila Matija Pevec in Jožef Voršič kaznovana. Komisar je pritožbo vzel na zapisnik in o tem obvestil dekana, ki je zaprisegel odbor brez teh dveh. Dogodek je krajane razburil, vzbudil veliko govoric, začudenja in ogorčenja. Ko so nato v komendi Velike Nedelje iskali dokumente, ki naj bi bremenili oba obdolžena, jih niso našli. Pevec je v letih 1836-38 res imei neko poravnavo z gozdnim mojstrom gosposčine Nemškega viteškega reda, pa sta se poravnala. Jožef Voršič pa je bil leta 1838 obsojen za krajo in kaznovan na 3 dni zavora in s šestimi udarci s palico. Kaznovan pa je bil tudi novoizvoljeni odbornik Franc Bezjak. Matija Pevec je užival med prebivalci velik ugled, zato njegovi izvolitvi ni nič nasprotovalo. Za ostala dva izvoljena člana pa je bilo treba sklicati

nadomestne volitve in te so opravili 18. julija 1850.

Nastala dilema je bila, kako popraviti moralno škodo, in sploh v prihodnje ravnati, da ne bi prihajalo do takih dogodkov, ki so med ljudmi popolnoma omajali zaupanje v oblast. Po drugi strani pa so vsi igrali na karto, da prav tak primer kaže, kako volitve temeljijo na poštenosti. Škandal naj bi torej v prihodnje prinesel pozitivne učinke, predvsem pa preudarnejše kandidiranje.⁶

Samouprava na lokalni ravni ni niti zaživela, ko je bila prekinjena po sprejetju tako imenovanega silvestrskega patenta, 31. 12. 1851⁷, s katerim je bila razveljavljena marčna ustava, in z njo zakon o občinah iz leta 1849. Uvedena sta bila strogi absolutizem in centralizem in z njima je bilo delo krajevnih občin povsem omejeno. Vlada si je pridržala pravico potrjevanja županov, leta 1852 pa je bila odpravljena javnost razprav občinskih zastopov.⁸

Po padcu absolutizma so ponovno začela veljati načela zakona iz leta 1849, ki so bila skoraj v celoti povzeta v nov zakon, z dne 5. marca 1862.⁹ Državni občinski zakon je določal splošna načela delovanja in organizacije občin. Na njegovi podlagi so bili nato sprejeti občinski volilni redi za posamezne dežele. Občinski red za deželo Štajersko je bil sprejet 2. maja 1864.¹⁰

Vodstvo občin je tvoril občinski **zastop** (Gemeindevertretung), ki je bil sestavljen iz občinskega **odbora** (Gemeindeausschuss) in občinskega **predstojništva** (Gemeindevorstand). Občinski odbor je bil kolektivni vodilni organ, ki je o vseh pomembnih zadevah sklepal, hkrati je nadzoroval delo predstojništva, torej župana in svetnikov.

Deželni občinski red za Štajersko je določal velikost občinskega odbora. Ta se je formiral glede na število volivcev, in sicer je imela občina z manj kot 100 volivci odbor z osem ali devet odborniki, s 100–300 volivci pa je imel odbor 12 odbornikov, kar je bilo tudi pravilo za občine ormoškega volilnega okraja.¹¹

Mandatna doba je bila tri leta. Občinski odbor je postavil predstojništvo, ki je iz svoje sredine postavilo župana oziroma občinskega predstojnika (kot se je

⁶ StLA, Statth, karton 20, 9: 5054, spis 9770/1850, in 10247/1850.

⁷ RGBI, št. 2/1852.

⁸ Gestrin, F., Melik, V.: Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 119-120 (dalje Gestrin - Melik, Slovenija).

⁹ RGBI, 9/1862.

¹⁰ RGBI, 5/1864.

¹¹ Štajerski volilni red 1864, čl. 13.

uradno imenoval) in vsaj dva svetovalca. Občinsko predstojništvo je imelo funkcijo upravljanja in izvršilne oblasti.

Občina in njene pristojnosti

Že po prvem zakonu iz leta 1849 je imela občina zagotovljeno samoupravo v svojih notranjih zadevah, torej pri upravljanju premoženja, postavitvi občinskih organov in izvajanju policijskega nadzora. Za občane so bili priznani tisti prebivalci občine, ki so bili lastniki hiš ali posestva, ki so v občini opravljali obrt ali kak drug poklic, ter tisti, ki so kot takšni bili od občine formalno priznani. Uslužbenci, učitelji in duhovniki so pripadali tisti občini, kjer so takrat delali. Člani občinskega odbora so se volili izmed občanov. Ista oseba je lahko bila izvoljena v več občinah (župnik od sv. Miklavža, Matija Fric je bil izvoljen v občini Miklavž, Brebrovnik in Hermanci). Odbor se je moral sestati vsaj dvakrat na leto. Za sklepe je bila potrebna privolitev tretjine odbornikov. Župan je moral voditi občino kot moralna oseba in s premoženjem občine gospodariti kot dober gospodar. Vodil je upravne zadeve in civilno pravo.

Po deželnem občinskem redu iz leta 1864 pa je imela občina lasten in prenesen delokrog.

V prvega (lastnega) so sodili: upravljanje občinskega premoženja, skrb za varnost oseb in imetja, skrb za občinske ceste, poti in mostove, nadzor nad trgovanjem z živili, skrb za sejme in trge posebej pa nadzor nad ceno in mero, zdravstveni nadzor, nadzor nad služinčadjo in delavci, npravstveni nadzor, skrb za uboge in dobrodnele zavode, stavbni in požarni nadzor, skrb za šolske stavbe (da se gradijo, vzdržujejo in plačujejo), posredovanje pri poravnavi dveh sprtih s pomočjo izvoljenih občanov, prodaja premičnih stvari na dražbi.

V drugi (prenesen) delokrog je sodilo razglašanje zakonov, pobiranje neposrednih davkov ter skrb za nabor.¹²

Splošna volilna pravica

Volilno pravico so imeli vsi moški, ki so bili avstrijski državljani in so plačevali v pristojni občini davek od nepremičnin, obrti ali drugega prihodka. Enako je veljalo tudi za javne učitelje, uradnike, vojaške osebe, vojaške uradnike, odvetnike, notarje in akademsko izobražene ter duhovnike, ne glede na plačilo davka.

Pravica biti izvoljen

Pravico biti izvoljen so imeli le tisti moški, ki so imeli volilno pravico, so dopolnili 24 let in so uživali vse državljske pravice. Če se je kdo branil izvolitve, ga je doletela globa.

Sestava volilnega imenika

Župan je moral vse volilne upravičence popisati in jih razvrstiti v volilni imenik po višini davka, od tistega, ki je plačeval največ, do tistega, ki je plačeval najmanj. Celotno vsoto direktnih davkov, ki so jih plačevali v občini, so razdelili na tri dele (v manjših občinah dva).

Nato so davkoplačevalce razvrstili v volilne razrede.

Volilni razredi

- 1) volilni razred: volivci, ki so plačali prvo tretjino vsega davka,
- 2) volilni razred: tisti, ki so plačali drugo tretjino davka,
- 3) volilni razred: tisti, ki so plačali zadnjo tretjino davka.

Razumljivo je, da je bilo prvo volilno telo najmanjše in ga je sestavljala elita majhnega števila bogatih in uglednih občanov. Ti so volili večje število mandatov.

Volivci so lahko volili vsakega, ne glede na to, v katerem razredu je bil.

Najprej je volilo tretje volilno telo (najmanjše število mandatov), sledilo je drugo volilno telo in nazadnje še prvo.

Volilo se je javno, tako da so volilne upravičence klicali poimensko, naj oddajo svoj glas. Glasovalo se je posebej za odbornike in nadomestne može.¹³

Volilni imenik so razobesili na javnem mestu, na vrata šole ali gostilne (kasneje na vrata občinske stavbe). Župan je dal na krajevno običajen način objaviti (razbobnati) ali pred cerkvijo oznaniti, dan in uro volitev vsaj 14 dni, preden so bile izvedene.

Volilno komisijo so sestavljali župan ali občinski svetnik ter štirje občani, ki jih je izbral župan.

Volitve župana

Funkcija župana je na Slovenskem znana iz 8. stoletja, sam naziv župan – suppanus – je veljal za osebo, ki vodi in upravlja občino.¹⁴ Na Ormoškem je znan tip

¹² Majerič Kekec, N.: Prvi med enakimi! Funkcija župana skozi stoletja, v: Prvi med enakimi! Funkcija mestnega sodnika in župana skozi stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ptuj, Katalogi, Ptuj 2006, str. 57–59.

¹³ Štajerski volilni red 1864, čl., prim. Gestrin - Melik, Slovenija, str. 120.

¹⁴ 777 se v Tasilovi ustanovni listini samostana Kremsmünster prvič omenja slovanski župan (jopan), v: Štihi, P., Karantanija, str. 36.

vaškega župana, v mestu je bil mestni sodnik. Vaški župan ali *rihtar* je načeloval vasi. Deloval je kot organ zemljiške gospodke, saj je župan predvsem pobiral in gospodstvu oddajal dajatve, organiziral opravljanje delovnih dolžnosti (tlake) in pripravljaj sestanke in zборе podložnikov, na katerih jih je seznanjal z dolžnostmi. Ko se je odmerjal in so se določevale meje katastrskih občin leta 1823 (franciscejski kataster), so krajevni rihtarji, določeni še od zemljiških gosposčin pokazali geometru in komisiji meje svojih občin in nato tudi podpisali protokol.

Ob formiranju občin pa se je župan, kot predstojnik občine, izvolil izmed članov odbora. Sklic vseh odbornikov je opravil župan (prvič od okraja določen komisar), da so se opravile volitve občinskega predstojništva. Župana so izvolili izmed odbornikov. Volitve so bile veljavne, če je volilo tri četrtine odbornikov, izvoljeni je moral dobiti več kot polovico glasov. Volilo se je z volilnimi listki. Najprej se je izvolil župan, nato občinski svetniki. Vsak volivec je moral napisati toliko imen, kolikor jih je občina morala izvoliti. Svetnik ni smel biti z županom v sorodu v prvem ali drugem kolenu, če se je to zgodilo, so morali izvoliti drugega svetnika. Zato so v Vičancih pojasnili, da si župan in svetnik nista v sorodu.

Volilni okraj Ormož je bil zaveden pod številko 7 (številka spisa 2937), zajemal je območje svojega sodnega okraja in je štel 33 občin.

Preglednica 1

Ime občine	Št. volivcev	Od-bor	Župan
1. Bratonečice	159	12	Vid Janžekovič
2. Brebrovnik	301	16	Martin Ivanuša
3. Cvetkovci	149	12	Anton Serc
4. Frankovci	127	13	Martin Mihalkovič, 1865 Valentin Erhatic
5. Hardek	67	9	
6. Hermanci	79	9	Jurij Kolarič,
7. Hum	160	12	Jakob Zidarič
8. Jastrebeci	84	9	Franc Mravlag
9. Kog-Gomila	181	12	Janez Mihelič
10. Koračice	230	12	Andrej Antolič
11. Lahonci	227	12	Lovrenc Novak
12. Litmerk	229	12	Andrej Filipič
13. Mihalovci	102	12	Franc Sartory
14. Mihovci	150	12	Andreas Risman
15. Sv. Miklavž	185	12	Anton Robič

Ime občine	Št. volivcev	Od-bor	Župan
16. Obrež	142	12	Janez Bedjanič
17. Ormož	207	12	Franc Kosoll
18. Podgorci	192	12	Blaž Nemec
19. Pušenci	36	8	Bartolomej Vaupotič
20. Runeč	282	12	Matija Lašič
21. Savci	162	12	Franz Goričan
22. Sodinci	188	12	Bartolomej Erhatic
23. Središče	177	12	Andrej Seinkovič
24. Šalovci	59	8	Jožef Medig
25. Šardinje	269	12	Franc Trop
26. Trgovišče	125	12	Anton Novak
27. Trnovci	225	12	Franc Kostanjovec
28. Veličane	119	12	Franc Verzela
29. Vičanci	188	12	Anton Hebar
30. Vitan	145	12	Vid Pevec
31. Vodranci	65	9	Andrej Novak
32. Zamušani	231	12	Franc Valenko
33. Žerovinci	150	12	Matija Hedžet
Skupno	5392		

Vir: podatki po poročilih iz StLA, LAA.A, Med. GW 1864, Hernja Masten, 2006.¹⁵

Zaradi poznejših teritorialnih sprememb se je število občin spreminjalo. Leta 1850 je bilo ormoško območje najprej priključeno k okrajnemu glavarstvu Ljutomer, ki je zajemal sodne in davčne okraje Gornje Radgone, Ljutomera in Ormoža. Leta 1857 pa je bil Ormož izločen in ljutomerskega glavarstva in priključen k okrajnemu glavarstvu Ptuj.¹⁶

Krajevni leksikon Slovenije iz leta 1980 navaja 31 občin,¹⁷ Bračič navaja, da so bile občine na Štajerskem povprečno sestavljene iz dveh katastrskih občin in jih za občino Ormož navaja 32.¹⁸ Tako je še leta 1864 po popisu iz Štajerskega deželnega arhiva v Ormožu, ki ga tukaj obravnavamo vključena občina Zamušani (kasneje v ptujski okraj), za Mihovce pa najdemo kasneje občino Velika Nedelja.

¹⁵ Podatki so povzeti po popisnicah iz StLA. Kraji si v originalnem popisu sledijo po arhivskih številkah, v razpredelnici so prikazani po abecednem redu.

¹⁶ Bračič, V.: Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju SV Slovenije. V: ČZN, 2/1978, Občina Ormož, str. 273.

¹⁷ Krajevni leksikon Slovenije IV. Knjiga Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980, str. 327.

¹⁸ Bračič, v: Prostorski razvoj uprave in samouprave 305 - 307.

Kot kaže preglednica 1, so bile v ormoškem volilnem okraju 4 občine, ki so imele manj kot 100 volivcev. Vse občine so imele poleg župana po dva svetnika, izjema sta bili občina Ormož in Kog, kjer so imeli v predstojništvu tri svetovalce.

Rezultati volitev 1864 v posameznih občinah

1. BRATONEČICE / Bratonečic/

Volilnih upravičencev: 159

Dan volitev: 28. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Bartolomej Kos, Jožef Lepuša, Tomaž Majcen, Jurij Munda, Vid Janžekovič, Anton Gašperič, Franc Marinič, Bartolomej Cajnko, Bartolomej Vojsk, Bartolomej Stabuc, Vid Rojht in Franc Voršič.

Predstojništvo: župan Vid Janžekovič, svetnika Jožef Lepuša in Bartolomej Štabuc.

Nadomestni člani: Anton Dolinšek, Matija Munda, Vid Raušel, Bartolomej Cajnko, Franc Gasparič in Tomaž Marinič.¹⁹

2. BREBROVNIK / Wrebrovnik/

Volilnih upravičencev: 301

Dan volitev: 18. oktobra 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Anton Robič, Mihael Medig, Matija Janežič, g. Matija Fric, župnik pri Miklavžu, Jakob Kelemina, Mihael Doliner, Janez Tomažič, Janez Terstenjak, Martin Ivanuša, Jožef Jurkovič, Anton Peserl, Jožef Herčko, Lovrenc Janšek, Jurij Polak, Filip Štampar, Peter Škorjanec.

Predstojništvo: župan Martin Ivanuša, svetniki Matija Janežič, Filip Štampar, Lovrenc Janšek.²⁰

Nadomestni člani: Jurij Šterman, Peter Bogša, Mihael Lah, Jakob Špendija, Martin Fanečič, Matija Bratko, Franc Zadavec, Franc Ivanuša, Andrej Jež.

3. CVETKOVCI /Zwetkovzen/

Volilnih upravičencev: 149

Dan volitev: 20. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Janez Irgec, Anton Serc, Anton Petek, Jurij Mušič, Anton Ozmec, Matija Kovačič, Simon Munda, Jurij Megla, Simon Poplatnik, Jožef Petek, Tomaž Podlepek, Janez Marin.

Predstojništvo: župan Anton Serc, svetnika Simon Poplatnik in Jožef Petek.

Nadomestni člani: Matija Veldin?, Anton Dolinšek, Lovrenc Kovačec, Martin Hebar, Jurij Leben, Tomaž Horvat.²¹

4. FRANKOVCI /Frankovzen/

Volilnih upravičencev: 127

Dan volitev: 7. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Valentin Erhatič, Janez Plavec, Franc Žniderič, Blaž Kuharič, Matija Prapotnik, Jožef Miško, Jurij Katehet, Martin Mihalkovič, Janez Puklavec, Jakob Zugmajster, Janez Kmetec, Miha Verhovčak.

Predstojništvo: župan Martin Mihalkovič, svetnika Valentin Erhatič in Franc Žniderič.

Nadomestni člani: Janez Pevec, Tomaž Valentin, Jurij Masten, Matija Lukman, Jurij Kosec, Blaž Zorman.²²

Župan Martin Mihalkovič je umrl 29. avgusta 1865, zato so imeli nadomestne volitve in za župana je bil izvoljen Valentin Erhatič, posestnik in mlinarski mojster iz Loperšic, posestnik Matija Prapotnik iz Frankovcev pa za svetnika, nadomestni volilni mož Matija Lukman, posestnik iz Loperšic je postal odbornik. Predstojnik in oba svetnika sta 21. podala predpisano prisego.²³

Na volitvah leta 1904 je volilna komisija nekatera pooblastila zavrnila. Takratni župan Paulinič je poročal na deželno namestništvo in v obrazložitvi navaja nepravilnosti. Marija Vizjak je dobila za volitve v prvi razred dve pooblastili, ki ju je s podpisom prenesla na druga pooblaščenca, ta pa sta si nato očitala nepravilnost. Enako je bilo s pooblastilom Marije Kirič, s katerim je volil Martin Babič. Zavrnjen je bil tudi Martina Ivanuša, ki je trdil, da je star 25 let, imel pa jih je šele 24.

V drugem razredu je volil Ivan Puklavec, komisija ga ni pripustila, saj je bil že kaznovan.²⁴

5. HARDEK /Hardeg/

Volilnih upravičencev: 67

Dan volitev: 6. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Andrej Habijanič, Lovrenc Kral, Vid Žibrat, Jurij Herzenjak, Franc

¹⁹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9788; 10569. Imena odbornikov so v dokumentih pisana nemško, npr. Joseph Lepuscha. V članku so zapisi v slovenski obliki.

²² StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9733.

²³ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 8867-1865.

²⁴ StLA, Statth, 9 GW 26056- Ende 1904, karton 198, spis 31415/1904.

¹⁹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9788; 10569. Imena odbornikov so v dokumentih pisana nemško, npr. Joseph Lepuscha. V članku so zapisi v slovenski obliki.

²⁰ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9780.

Bauman, Martin Randec, Andrej Ziderič, Matija Keček, Janez Zadavec.

Predstojništvo: ?²⁵

Nadomestni člani: Martin Šterman, Janez Vaupotič, Miha Hanželič, Filip Potočnik, Janez Keček, Jožef Keček.²⁶

6. HERMANCI /Hernanez/

Volilnih upravičencev: 79

Dan volitev: 17. oktober

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jurij Kolerič, Jože Moherič, Jurij Pessler, Jožef Kovačič, Jožef Pokrivač, Jurij Plemenič, Franc Meško, Janez Kralič, župnik od sv. Mikalvža, Fric Matija.

Predstojništvo: župan Jurij Kolarič, svetnika Jurij Peserl, Jožef Pokrivač.

Nadomestni člani: Alojz Hercog, ranocelnik iz Ljutomera, Andrej Mihelič, trgovec iz Ljutomera, Lovrenc Velner, Lovrenc Lah, Andrej Fišer, Martin Marin.²⁷

7. HUM /Kulmburg/

Volilnih upravičencev: 160

Dan volitev: 7. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Janez Vaupotič, Franc Kotnik, Jožef Masten, Jakob Podgorelec, Jakob Pauša, Alojz Podgorelec, Jožef Zorjan, Janez Zorjan, Martin Žibrat, Jakob Zidarič, Mihael Majcen, Anton Zorman.

Predstojništvo: župan Jakob Zidarič, svetnika Anton Zorjan in Janez Vaupotič.

Nadomestni člani: Janez Kuharič, Vid Trstenjak, Matija Podgorelec, Lovrenc Feriko, Matija Masten, Martin Sterman.²⁸

8. JASTREBCI /Jastrovetz/

Volilnih upravičencev: 84

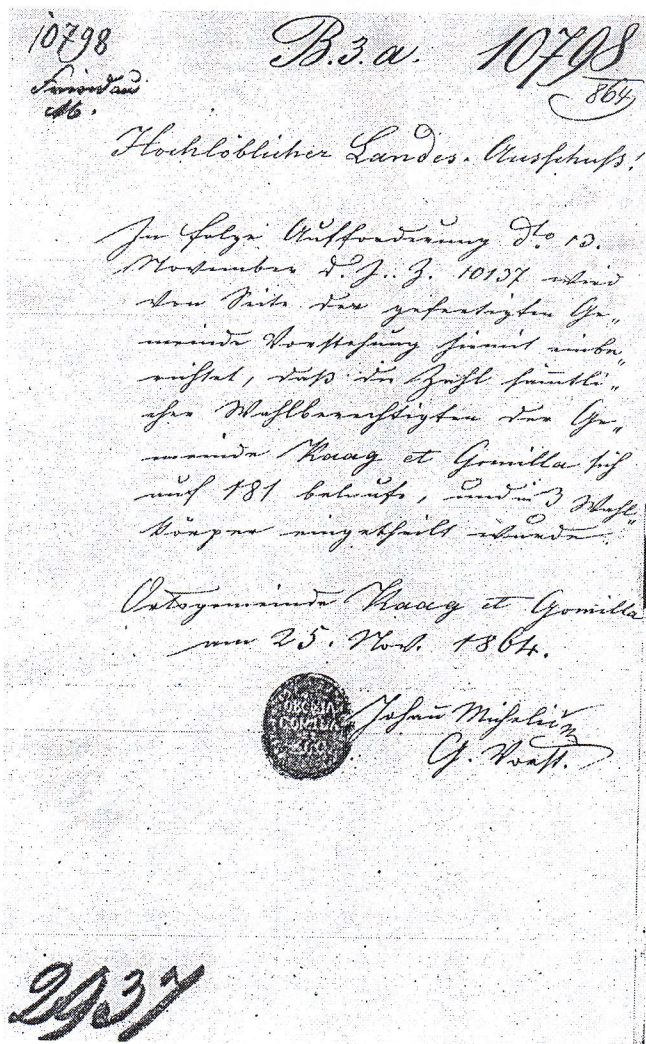
Dan volitev: 24. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Matija Kragel, Vid Rubin, Jurij Mravlag, Matija Štampar, Martin Majcen, Martin Podgorelec, Jurij Mikel, učitelj pri sv. Bolfenku, Bartolomej Čurin, Martin Gregorinčič.

Predstojništvo: župan Franc Mravlag, svetnika Martin

Podgorelec in Matija Kragel.

Nadomestni člani: Matija Kolarič, Mihael Munda, Miha Pokrivač, Jožef Cajnko, Martin Kolarič, Jožef Plemenič.²⁹

Slika 2: Spis.

Majhni kraji so se združili v skupno občino, kakor je bil to primer občine Gomila in Kog. V okroglem žigu je slovensko ime občine.

Hrani: StLa, Statth, LAA A. Medium: Sonderfscikel gemeindewahlen 1864, št. 10137/1864 – Kog in Gomila

9. KOG /Kaag/

Volilnih upravičencev: 181

Dan volitev: 24. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Franc Filipič, Jakob Habjanič, Jožef Šterman, Ignac Pirker, župnik Janez Mihelič, Jurij Mikel, Matija Hedžed, Vid Novak, Jožef Rižner, Jožef Šnajder, Martin Spesič, Jurij Lukman.

Predstojništvo: župan Janez Mihelič, kramar pri Bolfenku, svetniki Jožef Šterman, Jožef Rižner, Franc Filipič.

²⁵ Manjka drugi del poročila z imeni župana.

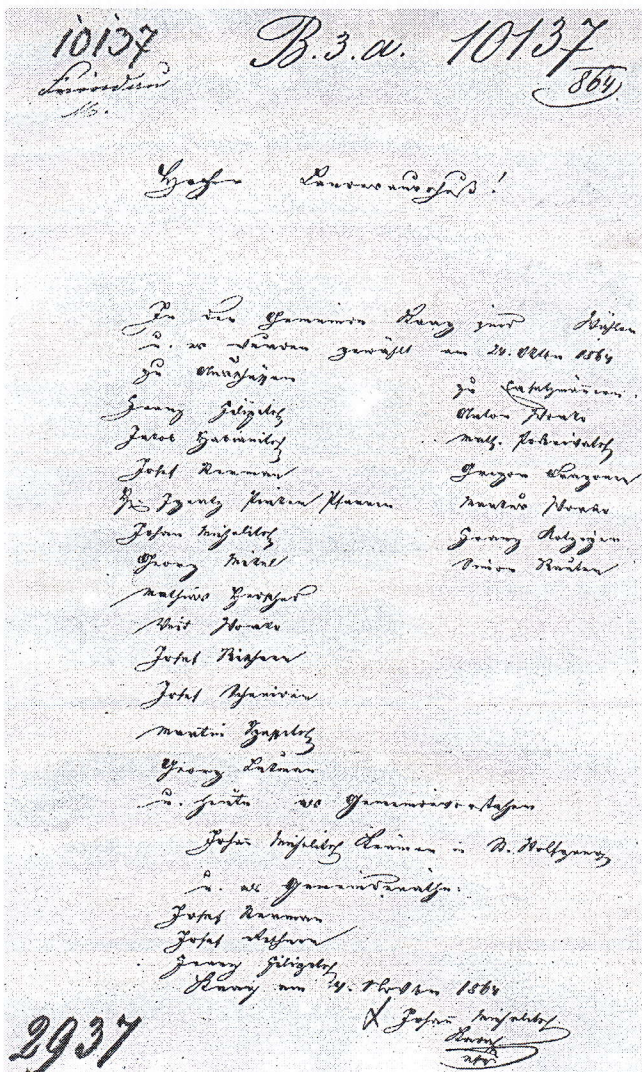
²⁶ StLa, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/9735.

²⁷ StLa, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9777.

²⁸ StLa, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9720.

²⁹ StLa, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10140 in 11010.

Nadomestni člani: Anton Borko, Matija Pokrivač, Gregor Dragonar, Marko Novak, Franc Kociper, Simon Rauter.³⁰

Slika 3: Zapisnik o novoizvoljenih odbornikih v občini Gomila in Kog.

Hrani: StLA, Statth, LAA A. Medium: Sonderfscikel gemeindewahlen 1864, 10798/1864.

10. KORAČICE / Koratschitz/

Volilnih upravičencev: 230

Dan volitev: 30. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Andrej Antolič, Janez Magdič, Jožef Gašparič, Jožef Maučič, župnik od sv. Tomaža, Jožef Horvat, kaplan pri Tomažu, in posestniki Andrej Skuhala, Jožef Štiberč, Jurij Belšak, Matija Krajnc, Franc Brumen, Matija Rajh, Matija Loparnik.

Predstojništvo: župan Andrej Antolič, svetnika Janez Magdič in Jožef Gašparič.

Nadomestni člani: Janez Stajnko, Anton Belec, Martin Kosi, Lovrenc Kosi, Andrej Lesjak, Martin Magdič.³¹

11. LAHONCI /Lahonez/

Volilnih upravičencev: 227

Dan volitev: 28. oktober

Izvoljeni člani v občinski odbor: Blaž Goričan, Janez Semlič, Peter Pintarič, Janez Štiberč, Matija Jurinec, Simon Košanič, Filip Kaučič, Janez Krajnc.

Predstojništvo: župan Lovrenc Novak in svetniki Mihael Filipič, Matija Novak, Franc Muhič.

Nadomestni člani: Martin Reich, Andrej Marinič, Matija Gašparič, Martin Šinko, Jožef Cvetko, Andrej Lichtenwollner.³²

12. LITMERK /Littenberg/

Volilnih upravičencev: 229

Dan volitev: 6. oktobra 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Blaž Polanec, Tomaž Škorjanec, Janez Vezjak, Andrej Škorjanec, Andrej Filipič, Anton Paulinič, Janez Sczinko, Martin Novak, Janez Cajnko, Janez Meško, Jurij Sinko (Žinko).

Predstojništvo: župan Andrej Filipič, svetnika Anton Paulinič in Martin Novak.

Nadomestni člani: Andrej Trstenjak, Franc Zadravec, Jožef Prapotnik, Alojz Seifrid, Jurij Igerc, Filip Cajnko.³³

13. MIHALOVCI /Michalofzen /

Volilnih upravičencev: 150

Dan volitev: 10. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Franc Sartory, Janez Ivanuša, Tomaž Škorjanec, Anton Skert, župnik, Jakob Škorjanec, Janez Lesjak, Marko Kartehič, Janez Rajh, Lovrenc Petovar, Jožef Golob, Franc Simonič, Vid Rajh.

Predstojništvo: župan Franc Sartory, svetnika Lovrenc Petovar in Janez Ivanuša.

Nadomestni člani: Janez Meglič, Janez Martin Lazar, Anton Onušak, Franc Kolarič, Miha Šantl, kaplan, Franc Polanec.³⁴

³⁰ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10137/1864; 10798

³¹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9785.

³² StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9786 in 10796.

³³ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9732.

³⁴ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9723.

14. MIHOVCI /Michowetz/

Volilnih upravičencev: 150

Dan volitev: 12. september 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Janez Savtez, Anton Pettek, Andre Rosman, Ferdinand Goritchar, Thomas Vorescteh, Martin Grachel, Franz Wesiak, vulgo Kolman, Thomas Bratuscha, Filip Krainz, Jakob Lepuscha, Blaž Herchko, Franc Wesiak, vulgo Mlaker.

Predstojništvo: župan Andrejas Risan, svetnika Anton Petek in Tomaž Voršič.

Nadomestni člani: Anton Shebula, Simon Gasparitsch, Anton Herschich, Anton Meško, Anton Vorchitsch, Franz Kandrič.

Občinski svet in predstojništvo je zapriseglo takoj po izvolitvi.³⁵

15. SV. MIKLAVŽ PRI ORMOŽU /St. Nikolai bei Friedau/

Volilnih upravičencev: 185

Dan volitev: 17. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: župnik Matija Fric, Jožef Rakovec, Anton Ribič, učitelj Martin Repič, Andrej Kotnik, Jurij Tomažič, Jožef Zadravec, Jurij Pauličič, Anton Jerebič, Jakob Šulek, Martin Tomažič, Jakob Kelemina.

Predstojništvo: župan Anton Robič, svetnika Andrej Kotnik, Anton Jerebič.

Nadomestni člani: Jurij Zadravec, Martin Volaj, Jožef Zadravec, Jakob Lah, Martin Fürst, Martin Lah.³⁶

16. OBREŽ /Obresch/

Volilnih upravičencev: 142

Dan volitev: 14. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jakob Dogša iz Grab, Jakob Dogša iz Obreža, Janez Bedjanič, Janez Nejžar, Matija Vojsk, Jakob Raušl, Andrej Prapotnik, Tomaž Prapotnik, Janez Zadravec, Jurij Beceršek

Predstojništvo: župan Janez Bedjanič je bil še nepismen. Svetniki so postali Andrej Prapotnik, Janez Nejžar, Tomaž Prapotnik.

Nadomestni člani: Jožef Habijanič, Martin³⁷

17. ORMOŽ / Friedau, Stadt/

Volilnih upravičencev: 207

Dan volitev: 10. sep. 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Anton Stamenn, usnjarski mojster; Ferdinand Kada, špediter; Urban Martinz, trgovec; Franz Kosoll, posestnik; Matija Shrenk, pek. mojster; Anton Baumann, steklarski mojster; Friederik Gessner, posetnik; Jožef Seyfrid, ranocelnik; Georg Vouk, mestni župnik; Franc Wilfing, barvarski mojster; Jožef Janschitz, c.k. adjunkt; Jožef Russa, krojaški mojster.

Predstojništvo: Volitve so bile 24. sept. 1864, za župana je bil izvoljen Franc Kosoll, svetniki so postali Jožef Seyfrid, Ferdinand Kada, Matija Schrenk.

Občinsko predstojništvo je bilo dne 1. oktobra slovesno zapriseženo v župnijski cerkvi sv. Jakoba.

Nadomestni člani: Anton Verbantčič, krojaški mojster; Andrej Burghauser, cerkovnik; Pavel Kreutz, ključavničarski mojster; Jožef Sorian, trgovec, Simon Kanderitsch, gostilničar; Franz Puntigam, vrvarski mojster.³⁸

Leta 1895 je vložil pritožbo dr. Johann Omulec o zavrnitvi volilne pravice Občinski hranilnici Ormož v občinski zastop. Odločitev vlade je bila, da je bila odločitev komisije pravilna, saj Hranilnice ni bilo razumeti kot del občinske uprave.³⁹

Nad izvedbo volitev v mestu Ormož so se v kasnejših letih pritoževali razne stranke ali posamezniki. Leta 1905 je tajnik okrajnega zastopa v Ormožu Mihael Korošec vložil priziv proti županu Ormoža in načinu, kako je sestavil volilne liste in jih dal potrditi.⁴⁰

18. PODGORCI /Podgorzen/

Volilnih upravičencev: 192

Dan volitev: 21. oktobra 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Blaž Nemec, Franc Nemec, Filip Ozmec, Jakob Megla, Miha Megla, Filip Leben, Janez Volmut, Franc Pevec, Franc Majcen, Valentin Muršič, Jožef Lah, Štefan Podlipnig.

Predstojništvo: župan Blaž Nemec, svetnika Janez Volmut in Franc Majcen.

Nadomestni člani: Tomaž Dovečar, Martin

³⁸ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 8920.

³⁹ StLA, Statth, 1. Geschäftsordnung, 9 GW 1895, karton 190, spis 12938/1895.

⁴⁰ StLA, Statth, 1. Geschäftsordnung, 9 GW 1905, karton 199, spis 28478/1905

³⁵ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 8966.

³⁶ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9779.

³⁷ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9776.

Janžekovič, Janez Dovečer, Jožef Domajnko, Gregor Podlipnik, Bartolomej Kaučič.⁴¹

19. PUŠENCI /Puschendorf /

Volilnih upravičencev: 36

Dan volitev: 6. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jurij Masten, Matija Senčar, Andrej Plavec, Jožef Trstenjak, Bartolomej Vaupotič, Jožef Masten, Andrej Kirič, Jakob Meško.

Predstojništvo: župan Bartolomej Vaupotič, svetnika Andrej Plavec in Matija Senčar.

Nadomestni člani: Tomaž Prapotnik, Jakob Munda, Andrej Lešničar, Matija Verhovčak.⁴²

20. RUNEČ /Runetschen/

Volilnih upravičencev: 282

Dan volitev: 19. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Franc Petek, Martin Bratuša, Vid Erhartič, Matija Lašič, Jožef Zelenjak, Miha Krajnc, Martin Rakuša, Jurij Skoliber, Franc Cajnko, Janez Priol, Lovrenc Plečar, Andrej Plečko.

Predstojništvo: župan Matija Lašič, svetnika Franc Cajnko in Vid Erhartič.

Nadomestni člani: Jurij Rajh, Franc Dovečer, Franc Zelenjak, Jurij Drušak, Janez Štuhec, Martin Ficko.⁴³

Dokaj nazorno nam občinske volitve in posamezne zaplete kaže dopis iz leta 1905 ob volitvah na Runču.

Volitve so bile tega leta 7. junija in Miha Školiber je bil vodja volitev. Zaradi raznih nepravilnosti je poslal na deželno namestništvo dopis, ki ga je napisal v slovenskem jeziku, in med drugim navaja: » Kot vodja volitev sem postavlo prebral, in potem Johann Anošek, gostilničar na Žvabi vstane in je hotel neke ugovore deržati, ker on ni bil v komisiji pa mu jas rečem tiho. Johann Anošek gostilničar na Žvabi je že dne 25. maja t.l. v Ormoži v gostilni g. Hafnerja kričal in se po prsah tolkel, zdaj bomo imeli občinske volitve pa od tega sem jas da morajo priti v odbor Mihalj Lah, Josef Štuhec in Johan Novak, ti so njegovi prijatelji, ki so večinoma v njegovi gostilni. M: vsi drugi posestniki, ki skrbimo za občino in za svoja posestva pa nas ti sovražijo ker nočemo hoditi v Anošekovo gostilno.

Ker jas spodaj podpisani imam že predstojništvo od leta 1884 od dne 13. aprila in mi je prav dobro znano

kako se kaj godi. Zategavoljo moramo pri volitvah gledati na to da pridejo skrbni možje v občinski odbor taki, kateri ne obiskujejo radi gostilne da ne bode naša posestva šla v nič ker gorice so čisto uničene tako se težko denarja do rok dobijo.

Vincenc Zmazek je imel pravično pooblastilo tako mu je bilo dovoljeno voliti. Jas Mihael Školiber sem resnično za Novakove otroke volil, ker sem njihov zastopnik, to se lahko pozve pri sodniki. Alois Kosi-kdaj sem pa Julijano Bezjak klical zakaj ni rekel jas imam pooblastilo in bom volil on pa je bil vedno tih jas pa to ne vem kaj v žepu ima.«⁴⁴

21. SAVCI /Safzen/

Volilnih upravičencev: 162

Dan volitev: 28. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jakob Cajnkar, vulgo Filipov, Janez Irgolič, Janez Brenholc, Jakob Cajnkar gornji, Franc Herman, Franc Holc, Martin Lorenc, Vid Petek, Anton Ritonja.

Predstojništvo: župan Franz Goričan, svetnika Peter Kosi in Franc Munda.

Nadomestni člani: Franc Majcen, Andrej Antolič, Blaž Cajnkar, Martin Rojs, Georg Munda, Franc Belšak. Volitve so bile v šoli pri sv. Tomažu.⁴⁵

22. SODINCI /Sodinez/

Volilnih upravičencev: 188

Dan volitev: 13. oktober 1864.

Izvoljeni člani v občinski odbor: Janez Irgolič, Jožef Prigl, Anton Kekec, Karl Erhatič, Anton Moravec, Martin Fistravec, Jurij Ragen, Martin Irgolič, Franc Sok, Jožef Kukovec, Blaž Krabonja, Anton Petek.

Predstojništvo: Bartolomej Erhatič, svetnika Anton Kekec in Janez Irgolič.

Nadomestni člani: Bartolomej Saler, Jožef Senjur, Jurij Irgolič, Jurij Lah, Martin Erhatič.⁴⁶

23. ŠALOVCI /Schalofzen/

Volilnih upravičencev: 59

Dan volitev: 14. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jožef Medig, Anton Goršec, Janez Slajnc, Jakob Korošec, Mihael Puklaveč, Jožef Zorec, Janez Plohl, Andrej

⁴¹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10159.

⁴² StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9734.

⁴³ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/9783.

⁴⁴ StLA, Statth. 1. Geschäftsordnung, 9 GW 1905, karton 199, spis 43829/1905

⁴⁵ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9782 in 10799

⁴⁶ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9778.

Terstenjak, Mihael Masten.

Predstojništvo: župan Jožef Medig, svetnika Jakob Korošec in Janez Plohl.

Nadomestni člani: Jožef Krajnc, Janez Ivanuša, Jožef Kolmančič, Martin Zadravec, Anton Malec, Matija Meznerič.⁴⁷

24. ŠARDINJE /Scharding/

Volilnih upravičencev: 269

Dan volitev: 19. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Matija Skuhala, Jakob Horvat, Tomaž Petek, Andrej Kosi, Franc Trop, Blaž Habjanič, Tomaž Dovečar, Miha Kosi, Nikolaj Kociper, Matija Kosi, Matija Petek.

Predstojništvo: župan Franc Trop, svetnika Tomaž Kos in Tomaž Petek.

Nadomestni člani: Valentin Žurman, Lovrenc Sajnč, Vid Muršec, Gašpar Lesjak, Anton Rep, Matija Dovečar.⁴⁸

25. SREDIŠČE / Markt Polstrau/

Volilnih upravičencev: 177

Dan volitev: 14. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Andrej Seinkovič, Janez Kočevar, Tomaž Jakl, Martin Čolig, Janez Jurinič, Franc Dečko, Janez Sadravec, Jakob Seinkovič, Edvard Mihelič, Blaž Klemenčič, Pavel Grilc, Matija Persoglio.

Predstojništvo: župan Andrej Seinkovič, svetnika Franc Dečko in Janez Kočevar.

Nadomestni člani: Franc Pauman, Franc Oswald, Tomaž Dečko, Janez Lašič, Anton Kukovec.⁴⁹

26. TRGOVIŠČE /Tergovitsch/

Volilnih upravičencev: 125

Dan volitev: 12. september 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Anton Novak, Luka Marinič, Anton Bratuša, Miha Kovačec, Gregor Šoštarič, Martin Šešerko, Jurij Posavec, Jožef Vezjak, Filip Vezjak, Jakob Meško, Andrej Novak, Anton Skuhala.

Predstojništvo: župan Anton Novak, svetnika Luka Marinič, Jožef Vesiak.

Nadomestni člani: Jožef Kumer, Martin Šoster, Jurij Kukovec, Gregor Kumer, Franc Sorina, Jakob Leber.

Izvoljeni predstojniki občine so bili takoj po izvolitvi zapriseženi.⁵⁰

27. TRNOVCI / Ternovetz /

Volilnih upravičencev: 225

Dan volitev: 28. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Franc Kostanjovec, Martin Vilčnjak, Andrej Šulek, Franc Majcen, Dovečar Jakob, Šaruga Tomaž, Roicht Franc, Janez Pečuh, Janez Raušel, Mihael Slekovec, Štefan Perko, Jožef Plohel.

Predstojništvo: župan Franc Kostanjovec, svetovalca Martin Vilčjak in Andrej Šulek.

Nadomestni člani: Juri Petek, Jožef Zemlič, Šumen Gašperič, Anton Kukovec, Šumen Kajnih, Jožef Ritonja.⁵¹

28. VELIČANE / Welitschan/

Volilnih upravičencev: 119

Dan volitev: 10. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Matija Ziderič, Andrej Palc, Jurij Kopriva, Tomaž Verzela, Franc Seleček, Martin Veršič, Franc Kezhaupt?, Janez Igričovič, Sebastijan Novak, Jurij Kotnig, Andrej Polanec, Jožef Dominko.

Predstojništvo: župan Franc Verzela, svetnika Franc Selček, Franc Kezhaupt.

Nadomestni člani: Janez Ozmec, Matija Gorijup, Jurij Zemlič, Franc Plečko, Franc Polar, Janez Grandošek.⁵²

29. VIČANCI /Vitschanetz/

Volilnih upravičencev: 188

Dan volitev: 13. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Lovrenc Obran, Štefan Cajnko, Anton Hebar, Lovrenc Kaučič, Jurij Majcen, Tomaž Hebar, Anton Hergula, Jurij Hebar, Jurij Heržič, Jurij Kociper, Andrej Majcen.

Predstojništvo: župan Anton Hebar, svetnika Lovrenc Kaučič in Jurij Hebar.

Nadomestni člani: Franc Voršič, Anton Petričič, Franc Krabonja, Anton Meško, Jožef Škoff, Jurij Rajh.

⁴⁷ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9781.

⁴⁸ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9775.

⁴⁹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10207.

⁵⁰ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 8967.

⁵¹ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 3529 in 4641/1865.

⁵² StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9736.

Župan Hebar je bil nepismen in je ob svoje ime naredil križ. Poročilo navaja, da si Anton in Jurij Hebar nista v sorodu v prvem in drugem kolenu.⁵³

30. VITAN /Vittan/

Volilnih upravičencev: 145

Dan volitev: 25. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Janez Vratel, Jurij Sovič, Miha Peklar, Vid Pevec, Blaž Klemenčič, Jurij Puklavac, Martin Lašič, Miha Šulek, Andrej Zadavec, Janez Volaj, Peter Kerenčič, Peter Klemenčič.

Predstojništvo: župan Vid Pevec, svetnika Martin Lašič in Peter Klemenčič.

Nadomestni člani: Andrej Šnajder, Blaž Rojko, Jurij Ivanuša, Tomaž Terstenjak, Vid Lukman, Jakob Zadavec.⁵⁴

31. VODRANCI /Adrianzen/

Volilnih upravičencev: 65

Dan volitev: 25. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Jakob Lukman, Andrej Novak, Matija Zabavnik, Ignac Pirker, župnik pri Sv. Bolfenku, Matija Lukman, Pavel Borko, Blaž Zadavec, Anton Kocjan, Janez Mihelič.

Predstojništvo: župan Andrej Novak, svetnika Anton Kocjan in Jakob Lukman.

Nadomestni člani: Blaž Dogša, Matija Lašič, Lovrenc Grad, Marko Grad, Jurij Veselko, Matija Ivanuša.⁵⁵

32. ZAMUŠANI /Samuschen/

Volilnih upravičencev: 231

Dan volitev: 20. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Pavel Valenko, Martin Murko, Janez Rep, Jurij Petek, Franc Valenko, Vid Sok, Anton Bratuša, Jožef Pulko, veleposestnik, Anton Vraz, Andrej Pinterič, Matija Vesenjaj, Franc Lah.

Predstojništvo: župan Franc Valenko, svetnika Martin Murko in Janez Rep.

Nadomestni člani: Jurij Megla, Filip Pevec, Mihael Vajda, Jožef Vraz, Jakob Lah, Anton Floriančič.⁵⁶

33. ŽEROVINCI /Scherovinzen/

Volilnih upravičencev: 150

Dan volitev: 11. oktober 1864

Izvoljeni člani v občinski odbor: Matija Kosi, Matija Hedžet, Marko Novak, Filip Kosi, Marko Rozmerič, Andrej Zemlič, Jožef Krajnc, vulgo Voisk, Bartolomej Brodar, Jožef Fras, Tomaž Majerič, Blaž Perko, Miklavž Rauter.

Predstojništvo: župan Matija Hedžet, svetnika Matija Kosi in Filip Kosi.

Nadomestni člani: Franc Kovačič, Jurij Žalar, Andrej Meško, Jožef Krajnc, Vulgo Sinko, Jurij Novak, Janez Kosi.⁵⁷

Zaključek

Prikazali smo volitve leta 1864, ki so po letih absolutizma ponoven začetek občinske samouprave. Namenoma smo izpisali vsa imena izvoljenih in županov, saj se v kasnejših obdobjih pojavljajo skoraj iz roda v rod.

Za tem so občinske volitve postale utečen del krajevnega političnega življenja, ki je postalo pozneje s formiranjem političnih strank v nekaterih sredinah prava krajevna folklor.

Pisni viri

- Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), Landschaftliches Archiv, Antiquum, Medium (LAA.A, Med) Sonderfascikl Gemeinde Wahlen 1864.

Literatura

- Bračič, Vladimir, 1978: Prostorski razvoj uprave in samoupravne razdelitve na območju SV Slovenije. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1978.
- Gestrin, Ferdo, Melik, Vasilij, 1966: Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana.
- Krajevni leksikon Slovenije IV. Knjiga Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980.
- Majerič Kekec, Nataša, 2006: Prvi med enakimi! Funkcija župana skozi stoletja. V: *Prvi med enakimi! Funkcija mestnega sodnika in župana skozi stoletja*, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ptuj, Katalogi, Ptuj.
- Štih, Peter, 2000: Karantanija, izbrane razprave in članki. Ljubljana.

⁵³ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 9784.

⁵⁴ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10168 in 11195.

⁵⁵ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10138 in 11216.

⁵⁶ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/ 10139.

⁵⁷ StLA, LAA.A, Med. GW 1864, 2937/9724.

Ključne besede

Ormož, občinske volitve 1864, ormoški volilni okraj, občinski odbor, župan, občinski svetniki, imena izvoljenih.

Povzetek

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je bil s sign. StLA, LAA.A, Med. Gemeinde Wahlen 1864 najden konvolut gradiva ormoškega volilnega okraja. Občine so na deželno namestništvo poslale svoja poročila z imeni izvoljenih reprezentantov. Leta 1864 je volilni okraj Ormož obsegal 33 občin. 1. Bratonečice, 2. Brebrovnik, 3. Cvetkovci, 4. Frankovci, 5. Hardek, 6. Hermanci, 7. Hum, 8. Jastrebc, 9. Kog (in Gomila), 10. Koračice, 11. Lahonci, 12. Litmerk, 13. Mihalovci, 14. Mihovci, 15. Sv. Miklavž, 16. Obrež, 17. Ormož, 18. Podgorci, 19. Pušenci, 20. Runeč, 21. Savci, 22. Sodinci, 23. Šalovci, 24. Šardinje, 25. Središče, 26. Trgovišče, 27. Trnovci, 28. Veličane, 29. Vičanci, 30. Vitan, 31. Vodranci, 32. Zamušani, 33. Žerovinci.

Za vsako občino je izpisano število volivcev, datum volitev, njen poimensko naveden občinski odbor, predstojništvo z županom in s svetniki. Na začetku je kratek prikaz zgodovinskega razvoja občin od »provizoričnega zakon o občinah«, z dne 17. 3. 1849, in prvih volitev v letu 1850. Nato je šele po padcu absolutizma novi zakon o občinah 5. marca 1862 določil splošna načela delovanja in organizacije občin. Na njegovi podlagi so bili nato sprejeti občinski volilni redi za posamezne dežele. Občinski red za deželo Štajersko je bil sprejet 2. maja 1864, na podlagi katerega so bile nato izvedene volitve, ki jih obravnava prispevek. Število občin se je kasneje spreminjalo, zato so v članku navedene le tiste, za katere je bilo najdeno zgoraj omenjeno gradivo v Gradcu.

Viktor Vrbnjak*

KULTURNI STIKI MED VARAŽDINOM IN SLOVENSKIM PODRAVJEM

Avtor je v članku podal še neobjavljeni tekst referata znanstvenega simpozija ob 800-letnici Varaždina, ki je potekal 2. oktobra 1981.¹ Obravnava pa kulturne stike, ki so nastali kot posledica geografske, zgodovinske, gospodarske in prometne bližine krajev.

Razne geografske, zgodovinske, gospodarske, pa tudi prometne okoliščine so vplivale in potem često omogočale, da so bile kulturne zveze med vzhodno Slovenijo in severno Hrvaško v zgodovini prav tako trajne. Prehodnost ozemlja je soustvarjala podobno in sorodno jezikovno osnovo prleščine in medžimurskih narečij. Starejši jezikovni spomeniki (prisega, oporoke, pravila bratovščin, dopisi itd.) v Središču, Ormožu, Ljutomeru in pri Veliki Nedelji kažejo zagorsko-hrvaške vplive. Ljudske pesmi in druge etnografske značilnosti, ki so nastajale pri enem narodu, so prehajale k drugemu in obratno. Starejša literarna zgodovina, tako pri Hrvatih kot pri Slovencih, je poskušala ugotoviti izvirnost in paralele k posameznim tekstom. Ta prehod ljudske pesmi ni bil samo vsebinske narave, ampak je bila pogosto prevzeta tudi melodija. Starejša literarna zgodovina, je pri Slovencih kot pri Hrvatih iskala izvirnost in paralele k posameznim tekstom, tako je npr. Fr. Fancev (1937) iskal »hrvatsku dobro volju u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova«, medtem ko jo je Fr. Ilešič (1938) našel v slovenski »popevki od kmetskega stališa preštimanja«. Podobno so se hrvaški pesemski teksti (npr. znana »Nikaj na svetu lepšega ni«) razširjali med Slovence. Hrvaški jezikovni in metrični vplivi se kažejo tudi v umetni poeziji od Volkmerja, preko Modrinjaka pa vse do Flegeriča. Podobno pot so prehodili na Štajerskem prevodi vseh treh izdaj Parhamerjevega katekizma z naslovom *Občinska knjižica izpitavanja teh pet glavnih štukov malega katekizmuša patra Petra Kaniziuša*, od katerih je prva izdaja (1758) skorajda v čistokrvni kajkavščini, v drugi sta (1764) kajkavščina in domača štajerska slovenščina pomešani, medtem ko so v tretji izdaji (1777) kajkavski elementi malodane povsem izginili.

Gospodarski in prometni stiki med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino so se razvili v tako močni meri, da se Prlek v »Varažlu« (kakor je včasih imenoval Varaždin) ni počutil tujega. Ptuj je npr. živel v svoji trgovini in obrti od podravinskih in zagorskih sejmov in čakovski trgovec je kupoval gospodarske pridelke Murskega polja v enaki meri kot Varaždin gospodarske pridelke ormoške in središke okolice. Večji kraji v Podravju in Pomurju, ki so bili sedeži cerkvene in posvetne oblasti, so se razvili na cestni prometni osi: Gradec-Varaždin s podaljškom na sever proti Dunaju in na jug v Zagreb. To je pokrajina, o kateri je slovenski publicist K. Slanc že leta 1879 zapisal, da bo tu Slovenec lahko »jedenkrat, kakor uže zdaj germanizaciji pot zapiral – jugoslovanstvu vrata odpiral«. Gradec je bil za vzhodno Štajesko do 1859 cerkveno, do 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždin trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in sinovi ormoški, središki, ljutomerski so malo ne brez izjeme študirali v Varaždinu, se spoznavali tam s hrvaško književnostjo ter jo prinašali na štajersko zemljo, ki tedaj ni imela kulturnega narodnega središča.

Kulturni in književni stiki med Slovenci in Hrvati so se za reformacije okrepili in je mimo biblijskega zavoda Ivana Ungnada v Urachu dobro znano tiskarsko in knjigotrsko delo Janža Mandeljca v Ljubljani in Varaždinu. Iz Mandeljčeve tiskarne sta poleg številnih latinskih tekstov prišli tudi Vramčevi kajkavski knjigi: *Kronika* (Ljubljana 1578) in *Postilla* (Varaždin 1586). Na Štajersko in v Prekmurje pa so se vsekakor morali širiti tudi Bučičevi in Pergošičevi nabožni teksti, tiskani v tiskarni Jurija Zrinjskega v Nedelišču blizu Čakovca. Tako smo štajerski Slovenci dobili prve knjige, tiskane v hrvaško-zagorskem jeziku in pravopisu že leta 1758. Sicer pa »po govorečem jeziku se itak niso veliko razlikovali«, kakor piše profesor Matija Valjavec v letnem poročilu varaždinske gimnazije (1856) in nadaljuje z opazko, da »jezik je okol Varaždina, ... priznavaju svi slovničari, slovenski, i doista malo različan od pismenoga slovenskoga jezika...«²

* Viktor Vrbnjak, 2352 Selnica ob Dravi.

¹ Glej: *Varaždinske Vijesti*, Prilog 800 godina Varaždina, Varaždin 1981, št. 8.² Biserjanski, S., Pobratimja Slovencev in Hrvatov. V: *Straža*, 10. november 1913, št. 129.

Kolikšne so bile zveze med južnoslovansko študirajočo mladino, govore univerzitetne matrike, ki so med drugim registrirale, da je Anton Vramec (do pred kratkim iz Vrbovca) po pravem doma iz Ormoža. Za graško univerzo lahko trdimo, da je vsaj od protireformacije naprej zblíževala pod svojo streho Slovence in Hrvate. Poudariti pa moramo, da so se stiki med njimi začeli že prej, na varaždinski gimnaziji. Pri njeni ustanovitvi (1636), so pomembno sodelovali pomurski Slovenci: Ljutomerski graščak Gašpar Drašković je za pokritje stroškov pri gradnji samostana in šole moral prodati podložnike v Lukavcih pri Ljutomeru. Od kmetov, svojih podložnikov okoli Ljutomera, je neusmiljeno izterjeval davke. Tako so štajerski kmetje ob ustanovitvi varaždinske gimnazije sodelovali z žulji in mošnjami. Ni pa preteklo dvajset let, kot trdi M. Vanino, da bi Varaždinci v tekmi s Ptujem gimnazijo skorajda zgubili, da se niso krepko postavili v bran. Podobno vlogo, kot jo je imela za kranjske mladeniče karlovška gimnazija, je potem za nekakšno povračilo Muropoljcem imela varaždinska gimnazija za vzhodnoštajersko mladino. Za Središčane velja, kar je ugotavljal že zgodovinar Matej Slekovec, da so vsi, ki so se od začetka 17. stoletja šolali naprej, obiskovali gimnazijo v Varaždinu. Življenje je bilo tu relativno poceni in so dijaki, zlasti bližnji, lahko dobivali živež tudi od doma. Po varaždinskih hišah se je takrat govorilo hrvaško, nemškutariti so začeli šele v 50. letih 19. stoletja. Karakteristična je opomba za (leto 1823) nekega Gajvega sošolca, ki se ni mogel sprijazniti, da zdaj (po letu 1835) propagira Gaj za hrvaško narodnost in ilirski jezik »a kad je išao sa mnom u treći razred naš učitelj Švalek³ dopustio mu je da odgovara njemačkom jezikom, jer nije dovoljno poznao hrvatski«. Vendar so dijaki še slabo obvladali nemški jezik. Varaždinci so svoje fante zamenjavali, to je: središkega dečka so vzeli sebi, svojega pa so poslali v Središče, da bi se tam pri učitelju Karničniku⁴ naučil nemščine. Po takšni ali podobni poti je prišel v Varaždin tudi Jakob Zadravec, poznejši središki podjetnik in slovenski dopisnik varaždinskih listov. Na koncu 30. let 19. stoletja so bila zelo znana »ilirska predavanja« profesorja Hinka Hergovića⁵ o ilirski slovnici. O večjem številu slovenskih dijakov lahko trdimo še za nekatere druge kraje (npr. Ormož, Ljutomer, Velika Nedelja in Ptuj) in nekako do srede Slovenskih goric, Zahodne

Slovenske gorice in Podravje zahodno od Ptuja so po srednji šoli šele od 1758 gravitirale pri Mariboru. Z železnico, ki je po 1857 povezala Dravsko polje še tesneje z Mariborom, je neposreden vpliv oziroma večji dotok vzhodnoštajerske mladine na varaždinsko gimnazijo začel upadati. Ob Trdinovem prihodu v Varaždin v šolskem letu 1853/54 je bila še tretjina dijakov Slovencev, potem pa vedno manj, tako da je bilo npr. 1870. leta 247 učencev, od tega največ Hrvatov (220), od tujcev pa največ Slovencev (toda vendar samo 19). Do prve svetovne vojne se je to število postopoma zmanjševalo.

Čeprav je bila gimnazija tu vse do leta 1848 še latinska, je vzhodnoštajerska preporodno delujoča duhovščina smatrala Varaždin za bolj naroden, kot je bil npr. Maribor. Ko je po bogati vinski letini 1834 odpravljaj kaplan M. Černivec od Sv. Jurija (Videm) ob Ščavnici v srednjo šolo pet mladeničev, so šli vsi, razen enega, v Varaždin. Župnik Martin (Davorin) Meško pri Kapeli blizu Radencev, ki je bil včasih sam varaždinski dijak, se je od srca razveselil vsakega štajerskega »varaždinca« in ga je bil že zato pripravljen podpirati, ker je obiskoval varaždinske šole. Podobno stališče je zavzel Ljutomerski župnik dr. A. Klemenčič, ko je utemeljeval sorodnikom: dajte sina v srednje šole! Toda samo v Varaždin. Bil je ta dijak Mihael (pozneje Mijo) Vamberger, hrvaškemu svetu znan kot kulturni delavec in stenograf. Tako bi mogli slediti vzroke za vstop v varaždinsko gimnazijo, da omenimo samo pomembnejše, potem še od Frana Kovačiča, poznejšega zgodovinarja, preko Ljudevita Pivka, kasnejšega šolnika in politika, pa vse do Antona Novačana in Božidarja Borka, od katerih je prvi postal književnik in politik, drugi pa urednik, publicist, prevajalec in posredovalec hrvaško-srbske književnosti Slovencem.

Varaždinski dijaki so se na »mali Štajer« (kakor so pokrajino med Muro in Dravo imenovali ilirci Vrazovega kroga) vračali s kajkavskimi knjigami: dela Tita Brezovačkega, Matija Handrića pa vse tja do razkričanega Štefana Fučka niso bila v vzhodnih Slovenskih goricah nobena redkost. Na domačiji B. Raiča, prav tako varaždinskega dijaka in poznejšega govornika na slovenskih taborih, je bila polna omara kajkavsko-hrvaških knjig. Tudi sam sem za dijaških let našel na domu J. Košarja v Ščavniški dolini pravo malo kajkavsko knjižnico. Podrobna študija gimnazijskih katalogov bi nudila številčno razmerje med hrvaškimi in tujimi dijaki. Tako je npr. varaždinski arhivist Mirko Androić dognal, da je bila v drugi polovici 18. stoletja od 195 učencev kar tretjina (63) dijakov od drugod (od tega je bilo 101 učencev in 31 učenek), in sicer vedno največ iz

³ Prof. Ludovicus Svalleg (tudi Svallek).

⁴ Središki učitelj Matija Karničnik. Prim: Kovačič, Fr., Trg Središče, 1910, str. 180.

⁵ »... menda je pač začel ob torkih popoldne in ob četrtnih zaran... frančiškan Hinko Hergović predavati hrvatsko slovnico, a tudi ta edini glas je v kratkem povsem utihnil...« (Prim. Ilešič, Fr., *Naši Varaždinici* XIII, 1917, str. 95.

sosednje Štajerske⁶. *Spomenica varaždinske gimnazije*, jubilejna publikacija za njeno tristoletnico Štajersko večkrat omenja, posebne študije o vlogi tega zavoda za štajerske Slovence, zlasti v času narodnega prebujanja, pa v njej ni najti⁷. Obstajajo že kar številni pregledi oz. omembe vidnejših učencev varaždinske gimnazije, od že omenjene *Spomenice* pa vse do priložnostnih spisov (npr. *monografija o Varaždinu* leta 1975, kjer naštevajo varaždinske gimnazije..., le Slovenca Miklošiča (in še katerega pomembnega Slovenca) ne omenja nihče. Podrobna študija s točnim navajanjem štajerskih dijakov bi mogla bistveno dopolniti, korigirati ali pa sploh ovreči marsikatero domnevo v slovenskih biografskih priročnikih (tako bi npr. v SBL odpadle mnoge domneve ali napačne sodbe o obiskovanju srednje šole pri mnogih slovenskih preporoditeljih med Muro in Dravo)⁸.

Za vzhodne Slovenske gorice, nekako na črti Ptuj-Radgona, je slovenska kulturnopolitična zgodovina večkrat naglašala, da je bilo tu več narodne zavesti in boljša pripravljenost na revolucionarno 1848. leto⁹. Mnogi nekdanji štajerski »varaždinci« in tudi drugi, ki so bili v graški akademski »Sloveniji« (kot npr. Jakov Šišić, oče zgodovinarja Ferda Šišića), in se družili z Gajem, Vrazom in ostalimi Ilirci so k temu

pripomogli¹⁰. Varaždinski dijaki, ki so imeli po reorganizaciji čitalnice (po letu 1839) svobodnejši pristop do knjig in časnikov, so si pozneje Gajevo in Vrazovo periodiko (npr. *Narodne Novine*, *Danico ilirsko*, *Kolo*) tudi sami naročali ali pa kupovali po knjigarnah. Ko je 1846 potoval »preko Optuja u Maribor« in dalje tridesetletni »Ilir«, in »domorodni Slavjan« Ivan Kukuljević je našel v Ferlinčevih knjigarnah v Mariboru poleg slovenskih tudi hrvaške knjige. Mariborska gimnazijska mladina¹¹ se je v svojem literarnem hotenju (*Sprotuletna vijolica*, 1846) obračala proti jugu in eden od njenih slovstvenih sodelavcev (namreč M. Golob) je v svojem tekstu dal za noto verze Draškovićeve pesmi. Ta dijaški list so mariborski gimnazijci »alduvali« priljubljenima učiteljema R.G. Puffu in Juriju (Oroslavu) Matjašiču, ki je mariborske gimnazije poučeval tudi v ilirščini.

Narodne zavesti na slov. Štajerskem pa v tem času niso budili samo nekdanji varaždinski dijaki, ki so bili po rodu Slovenci, ampak tudi nekateri hrvaški rodoljubni duhovniki, ki so službovali na Štajerskem. Hrvate je o stanju slovenske narodnosti na vzhodnem Štajerskem tik pred revolucijo 1848 obširneje informiral Lj. Vukotinović s potopisom »Mala putovanja« (obj. v *Novinah* 1847), potem pa (v letu 1848) stalno poročal v Gajevih *Novinah* E. Mladen (tj. Davorin Trstenjak) s Ptuja. Znano je npr. delo Mirka Bratuše, rojenega v Varaždinu, ki je kot ljutomerski kaplan povezan z dogodki 1848. leta. Splošno navdušenje za slovanstvo v letu 1848 pa je ostalo v glavnem na realnih tleh. Nekdanji varaždinski dijak Fr. Muršič, doma iz Ljutomerske okolice in dopisnik *Celjskih slovenskih novin* ter Gajev informator, je bil sicer za popolno zlitje Slovencev s Hrvati, medtem ko je bližnji сосед Varaždincev, Št. Kočevar, po rodu Središčan, bil le za »duševno« zedinjenje južnih Slovanov in je v Jelačićevem pohodu na Dunaj videl zmago reakcije. Kot pooblaščenec graške akademske »Slovenije« je nastopal tudi na hrvaško-slavonsko-dalmatinskem zboru v Zagrebu leta 1848. Tudi ormoški revolucionarni dogodki 1848 so povezani z bivšim varaždinskim gimnazijcem, z rodoljubnim kaplanom Jurijem Kajničom.

⁶ Androić, M., Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću. V: *Varaždin u političko sveučilište XVIII. stoljeću i političko-kameralni studij*. Sveučilište u Zagrebu i Historijski arhiv u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, str. 25.

⁷ Uredništvo *Spomenice varaždinske gimnazije 1636-1936* (Varaždin 1937, str. 216) je npr. samo obžalovalo, da v *Spomenici* ni bil poudarjen pomen varaždinske gimnazije za slovensko Štajersko.

⁸ Nekaj o slovenskih gimnazijah v Varaždinu je V. V. zbiral (med drugim tudi za SBL). Prim še: Lužar, F., Zlatomašnik Matija Karba, V: *Slovenski učitelj* XXXI, 1930, str. 40-1; Dr. J. Š., Anton Trstenjak, V: *Carniola* IX, 1918, str. 108; Zdravec, J., Iz varaždinske prošlosti. Varaždinska gimnazija i Središčani. V: *Varaždinske novosti* XI, 1939/40; Ilešič, Fr., *Naši Varaždinci* (Iz St. Valdečevih »Uspomen iz najmladje mog djačkog života u Varaždinu). V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1917, str. 94-8; Tomažič, M., ... »dijak v Varaždinu, rojen Slovenec na Kamenščaku pri Ljutomeru...« prim. *Vrazov album* 1879, str. 81; Lisac, Ljubomir- Andrej Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77-1827/28 (Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško. V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 2, Zagreb 1965, str. 249-54; Baš, Fr., Prelat dr. F. Kovačič. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1939, str. 3 (o Franu Kovačiču v varaždinski gimnaziji 1882-1886/87); nekaj drobcev o slovenskih dijakih v Varaždinu je objavil tudi *Šolski prijatelj* 1854, str. 39-40.

⁹ Prim. Šurmin, Đ, Hrvati i Slovenci 1848 god. V: *Novosti* 20/1926, št. 45 (piše o stališču Slovencev do hrvatskega gibanja 1848).

¹⁰ Profesor Škorjač je v *Izveštju realne gimnazije v Krapini* priobčil dokumentaren prispevek k študijam o ilirizmu, v katerem poudarja važno vlogo, ki jo je imel v našem preporodu duhovniški naraščaj. Prim: Škorjač, Isidor, Zagrebački bogoslovi prema Gaju, Slovencima i Srbima. (Prilog za ispitivanje ilirizma). V: *Izveštaj privremene male gimnazije u Krapini za školsku godinu 1910/11*. U Zagrebu 1911 ter Ilešič, Fr., ki je o tej knjigi poročal v *Slovanu* IX/1911, str. 381.

¹¹ Mariborska gimnazijska mladina, ki ji je Gaj pošiljal *Danico ilirsko* s posvetilom, je pričela prav v tem času tudi sama literarno delovati.

V času obnovljenega absolutizma je poslala vlada na Hrvaško mnoge slovenske profesorje. Nekateri med njimi so sicer upravičeno pridobili vzdevek »Bachovi huzarji«, večinoma pa so se dobro obnesli, kot šolniki, publicisti, znanstveniki in pisatelji¹². Ko sta leta 1854 zapustila varaždinsko gimnazijo zadnja dva frančiškana-profesorja, so nastavili hkrati tri Slovence, in sicer Janeza Trdino, Matijo Valjavca in Sebastijana Žepiča. Prvi od njih (Trdina) je Varaždince proslavil s svojimi *Hrvaškimi spomini*, ki so tudi plastična podoba začetne germanizacije Varaždina, medtem ko bo Valjavca ohranila zgodovina, zlasti pa etnologija Medžimurja in Prlekije kot vestnega zbiralca ljudskega blaga. Žepič pa je znan kot šolnik in pisec šolskih knjig. Rudi Zemljič je bil zaveden narodnjak in profesor na varaždinski gimnaziji, kakor so ga opisali ob smrti 1880. Znanstveno in publicistično so delali na varaždinski gimnaziji tudi njihovi slovenski nasledniki od zgodovinarjev Fr. Bradaške in J. Stareta, preko urednika *Pučkega prijatelja* Jerneja Francelja¹³ pa vse do pedagoškega pisca Josipa Križana¹⁴ in klasičnega filologa L. Zime¹⁵ ter književnika E. Kocbeka.

Odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju, po obnovljeni ustavni dobi 1860, začeli ustanavljati čitalnice, nekoliko po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližji Hrvati. Posamezni hrvaški rodoljubi so se

udeležili že ustanovitve slovanske čitalnice v Mariboru (1861), pri njeni prvi obletnici (1862) so bili še številnejši, medtem ko je bilo na štajerskih ciril-metodskih bèsedah (1863), od Maribora prek Ptuja do Ljutomera celó mnogo Hrvatov, od katerih so Varaždince posebej omenjali. Na velikem ljudskem shodu (beseda), s katerim so 1867 proslavili pri Mali Nedelji (Bučkovci) Antona Krempla, romantičnega historiografa, je bilo ponovno veliko gostov s Hrvaške, ki so bili poleg prekmurskih Slovencev zlasti dobrodošli. Prigodno gledališko igro *Samo, prvi slovenski kralj* je za ta namen spisal po nagovoru B. Raiča nekdanji varaždinski dijak Franc Remec. Ko je Ljutomerska čitalnica (ust. 1868) preusmerila svoje narodnopolitično delovanje proti jugovzhodu, v Središče, Ormož in Veliko Nedeljo, so njenim pevskim prireditvam, igram in predavanjem skorajda vedno številno prisostvovali gostje s Hrvaške, posebno Varaždinci so v sodobnih poročilih pogosto omenjani. Tudi na slovenskih taborih, javnih narodnopolitičnih zborovanjih (med 1868 in 1871), so bili sosednji Hrvati številno prisotni. Središčani so vabili na narodne prireditve (tudi Ljutomerske čitalnice 1868) »vse rodoljube iz naše okolice, posebno pa s Ptuja, iz Maribora, iz Velike Nedelje, iz Ormoža in iz Varaždina«¹⁶. Za obravnavano območje prihajata v poštev predvsem prvi slovenski tabor v Ljutomeru, (9. avgusta 1868), ter osmi slovenski tabor v Ormožu (8. avgusta 1869). Poročila o Ljutomerskem taboru spominjajo hrvaške goste iz Varaždina, medtem ko govore sporočila o ormoškem taboru, da je moralo biti na njem čez 400 hrvaških gostov iz Varaždina in okolice. Za udeležbo pri ormoškem taboru je med Varaždinci propagiral J. Francelj s *Pučkim prijateljem*.

Ena od lokalnogospodarskih točk programa je bila Zarnikova razprava o mostu čez Dravo, kar je zanimalo tako Slovence kot Hrvate. Zarnik je pri tej praktični točki poudarjal, da bi se s takšnim mostom napravil tudi duševni most, ki mora znova zvezati Slovence s Hrvati. Avstrijske in hrvaške oblasti so leta 1875 preprečile B. Raiču organizacijo slovensko-hrvaškega tabora v Dubravi pri Zavrču. Na njem naj bi razpravljali o skupnih gospodarskih in narodnih razmerah, zlasti pa o književnem zedinjenju. Podravski Slovenci so bili z gospodarskimi in političnimi razmerami na Hrvaškem, pa tudi z varaždinskimi zapleti okrog županovanja Pogledića, relativno dobro seznanjeni. Pogoste dopise iz Varaždina je od 1865 naprej pošiljal v Einspielerjev *Slovenec* »neki Jernej B.«, ki bo najbrž Jernej Francelj. V dopisih je Slovincem razlagal zapleten položaj na Hrvaškem pred nastopom dualizma.

¹⁶ Prim. *Slovenski narod*, 21. maj 1868, str. 3.

¹² Josip Zadravec je bil npr. katehet na varaždinski gimnaziji in je spisal tudi njeno zgodovino (Kratek pregled povestnice gimnazije varaždinske). Kasneje je postal celo varaždinski župnik. Prim. *Izvišče gimnazije varaždinske* 1852/53, str. 10.

¹³ Bartol (Jernej) Francelj (1821-1889), narodni delavec in šolnik na Hrvaškem, »jedan je od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i prvi član od početka njegova delovanja...«. Njegove življenjepisne podatke je zbral dr. Josip Križan (v rkp.) in so v Historijskem arhivu v Varaždinu kot: »arhivska zbirka Francelj, 1889-1890«. Marija Bratanić pa mu je posvetila krajši sintetični spis v knjigi: *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971*, Zagreb, 1971, str. 403-9 (sl.); prim. še: Vl. Pletenac, *Školstvo Varaždina od njegovih početaka do kraja devetnaestog stoljeća*, Varaždin 1975, na več straneh.

¹⁴ »...stari doktor Križan, matematik i fizik, strah i trepet generacija. Kajkavski izgovor vezaše ga usko u mali grad gdje ga je znalo malo i veliko, i daleko van Užarske ulice u kojoj je imao kuću i baštu, u kojoj je gajio ruže i voćke...« Prim. *Spomenica varaždinske gimnazije 1936-1936*, str. 31. Časnik *Straža*, 1921, 25. julija v nekrologu zapisal, da je dr. Josip Križan podpiral slovenske gimnazijce, »učee na varaždinski gimnaziji«, da je oživil v Varaždinu čitalnico »Dvorana« in pevsko društvo »Vila«.

¹⁵ Podatke za spis o njegovem delu in življenju je zbral dr. Jov. Turoman (Omanji spisi Luke Zime), medtem ko je predgovor napisal njegov dolgoletni prijatelj dr. Josip Križan. Leta 1908 je izšla knjiga »Životopis Luke Zime«. Bil je član Jugosl. akademije, častni član Srpske matice v Novem Sadu in Srpske akademije v Beogradu.

Po prepovedi slovenskih taborov in po političnih spremembah leta 1867 so ptujski Slovenci z Raičem na čelu iskali možnost nadaljnega narodno-političnega dela v prirejanju proslav pomembnih rojakov. Vrazova 70-letnica na Cerovcu 1880 je bila hrvaško-slovenska manifestacija, govornik na tej proslavi je bil profesor Josip Žitko.¹⁷ Na njej je bilo veliko Zagrebčanov, številna pevska društva (npr. *Kolo*, *Sloga*, *Hrvatski dom*), sokoli (zagrebški in varaždinski), poleg tega pa čez 200 Varaždincev z mestno godbo na čelu. Številna prisotnost varaždinskih društev pri narodnih prireditvah v Podravju je bila tudi v poznejši dobi. Tako ponovno za stoletnico Vrazovega rojstva 1910 na Cerovcu.

Poleg tega pa so Varaždinci dajali štajerskim Slovencem vzgled in spodbudo za organizacijo sokolstva pred prvo svetovno vojno. Ustanovitelja Murskega Sokola v Ljutomeru dr. K. Chloupek¹⁸ na Varaždin niso vezale samo rodbinske vezi s Toriserji, ampak predvsem smotno in požrtvovalno delo varaždinskih narodnih društev. Varaždinski sokoli so hodili telovadit v Ljutomer in Ormož, Ljutomerski sokoli v Varaždin, oboji pa so se srečevali tudi ob Vrazovi spominski lipi na Cerovcu.

Podravje je bilo 1903. za političnih dogodkov na Hrvaškem, pa posebej tudi v samem Varaždinu, solidarno s hrvaškim ljudstvom. Kakor so številni gostje iz Ljubljane in Podravja paralizirali manifestacijo mariborskega pevskega društva (Männergesangvereina) v Varaždinu, ki so skupaj z graškimi in dunajskimi tovariši hoteli napraviti za veliko noč 1876 v Varaždinu »Sängertag«¹⁹, tako so bili Varaždinci 1908. pri razvitju prapora Murskega Sokola v Ljutomeru tudi tista moralna sila, ki je javno zagotovila uspešnost ofenzivnega in politično diferenciranega slovenstva v Pomurju.²⁰

Med obema vojnama, zlasti še v prvem desetletju po zedinjenju, je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast. Za podrobnejšo kulturno zgodovino je iz tega časa zanimiv predvsem nastanek varaždinskega muzejstva,

ki je pokazalo svoje rezultate ob zgodovinski razstavi 1923. Ob tej razstavi so se sestali tudi zastopniki celjskega, ptujskega in mariborskega muzejskega društva v Varaždinu. Problemi posveta so bili: arheologija, restitucija arhivalij iz avstrijskih arhivov, pokrajinska študijska knjižnica, konservatorstvo in etnografija. Razstava in posvet sta dala posredno pobudo za ustanovitev Muzejskega društva v Varaždinu (1925).

Pisni viri

- Biserjanski, S., 1913: Pobratimja Slovencev in Hrvatov. V: *Stráža*, 10. november 1913, št. 129.
- Defrančeski, Joso, 1876: 70 godina Dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864-1934. *Slovenski gospodar*, 20. april 1876, št. 17.
- *Slovenski narod*, 21. maj 1868.
- *Slovenski narod*, 14. avgust 1880, št. 185.
- Šolski prijatelj, 1854.

Literatura

- Androić, M., Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18.stoljeću. V: *Varaždin u XVIII.stoljeću i političko-kameralni studij*, Zagreb-Varaždin.
- Baš, Fran, 1939: Prelat dr. F. Kovačič. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje XXXVI*.
- Ilešič, Fr., 1917: Naši Varaždinci (Iz St. Valdečevih »Uspomen iz najmladje mog djačkog života u Varaždinu). V: *Časopis za zgodovino in narodopisje XIV*.
- Dr. J. Š., 1918: Anton Trstenjak. V: *Carniola IX*.
- Lisac, Ljubomir-Andrej, 1965: Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77-1827/28 (Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško). V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete 2*, Zagreb.
- Lužar, F., 1930: Zlatomašnik Matija Karba. V: *Slovenski učitelj XXXI*.
- Ilešič, Fran, 1917: Naši Varaždinici XIII.
- Kovačič, Fr., 1910: Trg Središče. Maribor, 1910.
- Spomenice varaždinske gimnazije 1636-1936, Varaždin, 1937.
- Šurmin, Đ, 1926: Hrvati i Slovenci 1848 god. V: *Novosti*, 20/1926, št. 45.
- Zadavec, J., 1939/40: Iz varaždinske prošlosti. Varaždinska gimnazija i Središčani. V: *Varaždinske novosti X*.

Ključne besede

Kulturni stiki, Varaždin, Podravje, Slovenija, Hrvaška.

¹⁷ Svečanost Stanka Vraza dne 8. sept. 1880 t.l. V: *Slovenski narod*, 1880 14. avgust, št. 185.

¹⁸ Dr. Karol Chloupek, Ljutomerski okrožni sodnik, se je 1. febr. 1903 v imenu ustanovnega odbora Murskega Sokola obrnil na »slovenske rodoljube«, da položijo »svoj dar na narodni žrtvenik« in podprejo ustanovitev narodnega društva, tj. Murskega Sokola. (Vabilo na dveh listih je v zapuščini Matije (Božidarja) Šinka v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

¹⁹ Defrančeski, Joso, 70 godina Dobrovoljne vatrogasne čete u Varaždinu 1864-1934; *Slovenski gospodar*, 20. april 1876, št. 17.

²⁰ Prim. dopis v *Naše Pravice*, 30. julij in 20. avgust 1908. Časnik je izhajal v Varaždinu.

Povzetek

V članku so obravnavani kulturni stiki med hrvaškim Varaždinom in slovenskim Podravjem, ki so se oblikovali zaradi zgodovinskih, geografskih, prometnih in gospodarskih okoliščin. Gradec je bil za vzhodno Štajersko do 1859 cerkveno, do 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždin trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in sinovi ormoški, središki, ljutomerski so malone brez izjeme študirali v Varaždinu, se spoznavali tam s hrvaško književnostjo ter jo prinašali na štajersko zemljo, ki tedaj ni imela kulturnega narodnega središča.

Odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju, po obnovljeni ustavni dobi 1860, začeli ustanavljati čitalnice, nekoliko po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližji Hrvati. Po prepovedi slovenskih taborov in po političnih spremembah leta 1867 so ptujski Slovenci z Raičem na čelu iskali možnost nadaljnega narodno-političnega dela v prirejanju proslav pomembnih rojakov. Vrazova 70-letnica na Cerovcu 1880 je bila hrvaško-slovenska manifestacija, govornik na tej proslavi je bil profesor Josip Žitko. Med obema vojnama, zlasti še v prvem desetletju po zedinjenju, pa je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast.

Anton Luskovič*

KMEČKO VPRAŠANJE, JOŽE KERENČIČ IN AKADEMSKI AGRARNI KLUB NJIVA MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

Avtor v prispevku obravnava vlogo Jožeta Kerenčiča¹ v naprednem študentskem gibanju, združenem v Akademskem agrarnem klubu Njiva in poskuse reševanja kmečkega vprašanja v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Ugotavlja, da je AAK Njiva pod idejnim vodstvom Jožeta Kerenčiča odigral pomembno politično vlogo pri krepitvi nacionalne in narodnoobrambne zavesti ter pri zavračanju sektaškega odnosa tedanjih slovenskih političnih strank do reševanja kmečkega vprašanja.

Zgodovinske razmere

Za lažje razumevanje političnih dogajanj v zvezi z reševanjem kmečkega vprašanja v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno je treba opozoriti na nekatera gospodarska in družbena vprašanja.

Slovensko podeželje je bilo gospodarsko popolnoma nerazvito in zaostalo.

Družbena protislovja starojugoslovanske države so se ob nerešeni agrarni reformi, ob ekonomski prevladi tujega, predvsem nemškega kapitala, ki je spretno izrabljalo oportunitizem buržoaznih strank, kopičila. Agrarna prenaseljenost je silila ljudi, da so prodajali svojo delovno silo za sramotno nizke mezde. Nerešena agrarna reforma je ohranila na podeželju veleposestniške in viničarske odnose. Mali kmečki proizvajalci niso mogli prodreti na tržišče, še zlasti ne ob svetovni gospodarski krizi. Revščina se je bohotila po vaseh. Ker doma ni bilo dela, je pot mnoge zanesla na sezonsko delo v Avstrijo in Nemčijo, kjer je zaradi ekonomske nestabilnosti doma marsikoga osvojila nacistična demagogija.

Razmere so se glede na stopnjo gospodarske nerazvitosti po Sloveniji precej razlikovale, vendar so ekonomska in družbena protislovja dobivala nacionalno obeležje, boj naprednih družbenih sil pa je dobival tudi narodno obrambno vsebino.²

Takšne razmere so pomenile veter v jadra levičarskim gibanjem, saj so ljudje počasi dojemali, da politični programi buržoaznih strank – tako Pucljeve SKS³ kot Koroščeve SLS⁴ – niso reševali perečih problemov na vasi, kmečkega zadolževanja in sploh agrarne reforme.

Komunistična partija (KP) je po pokrajinski partijski konferenci za Slovenijo na Goričanah leta 1934 začutila, da bo morala nehati zanemarjati delo med kmeti.⁵

Partija se je pri poskusih preusmerjanja pozornosti h kmečkim množicam srečala z velikimi težavami.

Kmečke množice so bile pod močnim vplivom meščanskih strank, še zlasti klerikalne SLS, ki je konec 19. stoletja pritegnila obubožane množice z idejami zadružništva in ki se je ob formiranju jugoslovanske države zavzela za avtonomistični program, za gospodarsko samoupravo, kar je bil odgovor na centralistični pritisk velikosrbske buržoazije.⁶

Seveda je tudi ta stranka v bistvu skrbno varovala svoje razredne interese in skrbela za to, da ostane podeželje v politični temi, skratka, čim bolj zaostalo. Njena aktivnost se je kazala po vaseh v »prosvetni« dejavnosti, v telovadnem društvu Orel, na raznih prireditvah in predvolilnih zborovanjih, na katerih so le zavajali množice v prid klerikalnim interesom.⁷

KP je začela pridobivati množice z realnim socialnim

* Anton Luskovič, Jastrebeci 25, 2276 Kog.

¹ Jože Kerenčič – Janko, aktivist OF in narodni heroj je bil rojen 9. marca 1913 v Jastrebcih. Leta 1937 je diplomiral na ljubljanski FF iz filozofije in pedagogike. Bil je osrednja osebnost levičarskega AAK Njiva in njegov predsednik. Posvečal se je zlasti problematiki slovenskega podeželja. Bil je med organizatorji ljudskofrontnih zborovanj v Ljutomeru (avgusta in septembra 1935). Leta 1941 je organiziral narodnoosvobodilno gibanje v Slovenskih goricah in postal sekretar ljutomersko – radgonskega okrožja. 27. 12. 1941 je bil ustreljen kot talec v mariborskih sodnih zaporih.

² Šuligoj, L., Kmečko vprašanje in DKFID na ormoškem območju med obema vojnoma. V: Ormož skozi stoletja II, 1983, str. 178.

³ Samostojna kmečka stranka.

⁴ Slovenska ljudska stranka.

⁵ Arhiv CK ZKS.

⁶ Marentič, J., Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana – Založba kmečka knjiga 1957.

⁷ Prav tam.

in političnim programom malih ljudi, saj je režim povsem zanemaril reševanje gospodarskih vprašanj. Hkrati je bilo treba nacionalno osveščati množice zaradi naraščajočega nemškega nacizma in njegovih demagoških posegov med najrevnejšim prebivalstvom.

Akademski agrarni klub Njiva (AAK)

V takšnih razmerah je v Sloveniji nastal klub levičarskih akademikov, ki so pod vplivom idej KP pričeli sistematično proučevati razmere na podeželju in si prizadevali pridobiti kmečko mladino preko Društev kmečkih fantov in deklet (DKFID).

Delovanje AAK Njiva je mogoče razdeliti v dve ločeni obdobji.⁸

Prvo obdobje delovanja sega od ustanovitve leta 1923 do leta 1931 oziroma 1932.

AAK Njiva je bil ves ta čas predstavnik tako imenovanega agrarnega gibanja, ki je bilo značilno za tisti čas.

Leta 1931 ostane AAK Njiva samo z enim članom, s predsednikom Gregoričem, od katerega je ključ in pečat prevzel Drago Hartner, poznejši ustanovitelj radia Kričač. Od tedaj se začne drugo obdobje delovanja AAK Njiva, ko prevladujejo levičarski akademiki in med njimi vrsta zelo dejavnih članov KP.⁹

Zanimivo je, da je vprašanje vloge AAK Njiva še do danes nepopolno ovrednoteno in razjasnjeno, čeprav sta njegovo delovanje v svojih delih obravnavala dva avtorja. Gre za »Slovensko študentsko gibanje 1941–1945« Slavka Kremenška in za knjigo o ljudskofrontovskem gibanju Alenke Nedog. Nobeden od avtorjev ni izdelal dokončne ocene delovanja AAK Njiva. Oba sta ugotovila, da bodo zgodovinarji morali pojasniti še vrsto zadev, še posebej glede spora »njivašev« s takratnim vodstvom partijske organizacije na univerzi. Tudi Lidiya Šentjurs je v intervjuju z uredniki hrvaškega zbornika »Revolucionari i bez funkcija«, ki je leta 1975 izšel v založbi Otokar Keršovani na Reki, ugotovila, da vloga AAK Njiva v slovenskem mladinskem kmečkem gibanju še ni docela pojasnjena.¹⁰

Nobenega dvoma ni, da je AAK Njiva zbiral in združeval predvsem študente s podeželja, takšne, ki so se zavzemali za kmečko problematiko in se tudi aktivno ukvarjali z njo.

Za delovanje tega kluba je pomenila pomembno prelomnico ustanovitev »Zagrajskega kolektiva.« Vsa študentska Ljubljana in vsa napredna Ljubljana je poznala ta pojem.

V hiši Za gradom številka 1 so se zbirali: Jože Kerenčič, Polde Berce, Milena Petovar, Marjan Vesenjaj, Drago Hartner, nekaj časa tudi Draga Nemčeva iz Maribora in Drago Košmrlj kot edini Notranjec in so ustanovili nekakšen kolektiv.

Ker so bili vsi s podeželja in siromašni, so si med seboj pomagali. V kolektivu so ustvarili takšno sožitje, da so z najskromnejšimi sredstvi živeli primerno študentsko življenje. Organizirali so si lastno prehrano. Milena Petovarjeva je kuhala, drugi so zbirali sredstva, hodili na trg, prinašali hrano in tako nekaj let živeli kot pravi kolektiv.

Ne bi se splačalo govoriti o kolektivu, v katerem smo bili naznotraj razdeljeni po svojih študijskih nagnjenjih, oziroma po fakultetah, katere smo študirali. Vsi drugi, razen naju z Jožetom, so bili slušatelji tehnične fakultete, rudarsko-tehnične, elektrotehnične, samo midva sva bila filozofa, študirala sva pedagogiko, zato ker sva oba prišla z učiteljskega na univerzo in kot absolvent učiteljskega takrat nihče ni mogel študirati nič drugega kot samo pedagogiko na filozofski fakulteti. Tako smo se po teh študijskih nagnjenjih razdelili tudi po sobah in tako sva z Jožetom Kerenčičem od leta 1935 pa vse, dokler je bil Jože v Ljubljani do leta 1937 ali 1938, ko sem jaz odšel k vojakom, se pravi več kot dve leti, stanovala v isti sobi, imela posteljo do postelje in študirala iste stvari na univerzi, on je bil za spoznanje pridnejši od mene in je prej končal študij kot jaz.

Kar je najbolj važno in v tem je, mislim pomen »Zagrajskega kolektiva«, ne samo za nas in naše spomine, za spomine vseh tistih tovarišev, ki smo študirali skupaj, ampak zaradi tega, ker je ta naš »Zagrajski kolektiv« dejansko opravljal tudi zelo, ne bom pretiral in tudi nobene samohvale ne bo v tem, da je namreč ta »Zagrajski kolektiv« opravil veliko politično funkcijo, saj so člani tega kolektiva tvorili nekakšno jedro AAK Njiva.¹¹

Kot pričajo dokumenti iz tistih časov je bil Jože Kerenčič tisti, ki je takoj po prihodu na univerzo v Ljubljano tako rekoč akademski agrarni klub »Njiva« postavil vnovič na noge in dal klubu popolnoma

⁸ Košmrlj, D., Spopad na (slovenski) književni levici – Pogledi, leto 12, številka 7.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Drago Košmrlj o Jožetu Kerenčiču ob praznovanju krajevnega praznika na Kogu, 23. decembra 1981- tipkopis, avtorizirano. Drago Košmrlj, novinar in publicist je bil rojen 13. 10. 1911 v Beli Vodi/Travniku pri Loškem potoku. Bil je zunanje politični komentator RTV Ljubljana, dopisnik Dela in radia Ljubljana iz Beograda. Odlikoval se je kot strokovnjak za mednarodno politiko, mednarodno delavsko gibanje in narodne manjšine.

drugačno, napredno vsebino, zaradi česar je »Njiva« postala zelo pomembna študentska organizacija. Jože Kerenčič je bil tisti, ki je že leta 1934 pripravil za »Njivo« poseben program dela, on je bil tisti, ki je organiziral napredne levičarske študente, da so se vključili v AAK »Njiva«, on je izdelal pravila temu klubu in je bil duša tega kluba, ki je odigral zelo pomembno politično vlogo na univerzi in tudi zunaj nje.

V tem klubu so pravzaprav dozorevali mnogi poznejši kadri, ki so bili člani osvobodilne fronte in sodelovali v partizanskem gibanju.

Za gradom smo si zelo podrobno razdelili naloge in funkcije. Meni je bila dodeljena naloga, da delujem v Zvezi kmečkih fantov in deklet in sem bil sourednik »Grude« in hkrati tudi tajnik Zveze kmečkih fantov in deklet. Milena Berce je delovala v gospodinjski šoli - politično. Jože Kerenčič je bil tisti, ki je sebi postavil najbolj pomembno in najbolj važno nalogo. Bil je duhovni vodja celotnega agrarnega kluba »Njiva« in duhovni vodja našega »Zagrajskega kolektiva«. Nešteto dni in večerov smo preživel skupaj, predebatirali notranjo situacijo in mednarodno situacijo. Nikdar pozneje nisem mogel zaživeti v taki skupini, ki bi znala vzpostaviti take medsebojne odnose, kot smo jih mi, mladi študentje, levičarji Za gradom št. 1. Vedno smo pomagali drug drugemu, če je bil kdo v stiski, če je bil bolan, če mu je šlo kaj narobe, hkrati smo bili drug do drugega vedno odkriti in kritični in vem, da smo na sestankih vedno obravnavali vsako našo akcijo na univerzi, vse naše delo in Jože Kerenčič je bil tisti, ki mi je zelo pomagal pri mojem delu v Zvezi kmečkih fantov in deklet, ker je dosti bolj od mene poznal problematiko kmečkega življenja in zlasti problematiko tistega dela Slovenije, se pravi Štajerske, ki je bila meni malo manj znana.

Poleg tega je bil Jože Kerenčič tudi pobudnik in organizator široke študentske akcije povezovanja s kmečkimi množicami in v tem je bil smisel dela Jožeta Kerenčiča in ob njem tudi vseh nas, ki smo delovali, nekateri bolj, nekateri manj, v agrarnem klubu »Njiva« in nas, ki smo bili z njim Za gradom št. 1 v Zagrajskem kolektivu.¹²

Skupina okrog Jožeta Kerenčiča, še posebej, ko so se povezali z Janezom Marentičem, Belokranjcem, ki je bil član CK Slovenije, je opravila veliko povezovalno delo s kmečkim življenjem, s kmečkimi množicami ne samo na Štajerskem, ampak tudi na Notranjskem, Gorenjskem, na Dolenjskem in v Beli krajini.

Nešteto sestankov je imel Jože Kerenčič in z njim

zlasti Marjan Vesenjaki z nekaterimi političnimi skupinami, z Lončarjevo skupino in drugimi. Sodelovali so tudi s slovensko skupino mačkovcev in iskali stike pri oblikovanju splošne ljudske fronte, vendar so bili odločno proti temu, da bi se pridružili Mačku.

Člani AAK Njiva so hoteli, da bi bilo slovensko kmečko-delavsko gibanje vedno samostojno in da bi izhajalo iz avtentičnih interesov slovenskega človeka, zlasti pa slovenskega kmečkega človeka.

Vrhovi slovenske politike zaradi svojega sektaškega odnosa do kmetijstva AAK Njiva niso bili naklonjeni. Obtožbe so se vrstile po tekočem traku in klub je dobil oznako trockističnega gibanja. Posebej mučni so bili ideološki spori s predstavniki KP.

Spor med partijskim vodstvom in Njivo je dosegel vrhunec v letih 1936 in 1937. V Njivi naj bi po sodbi partijskega vodstva prevladala »levi odklon in sektaštvo«, kar naj bi se kazalo v nasprotovanju njivašev, da sodelujejo z drugimi študentskimi skupinami in s širokimi študentskimi akcijami. Tako sektaško stališče naj bi bilo najbolj zasidrano v klubu Njiva in v montanističnem oddelku tehnične fakultete, od koder je bilo največ študentov včlanjenih v Njivi.¹³

V Njivi naj bi – po sodbi partijskega vodstva – prevladala tako imenovana »leva frakcija«, ki je bila proti liniji Ljudske fronte in za izolacijo od ljudskih množic.¹⁴

Alenka Nedog v svoji knjigi o ljudskofrontovskem gibanju povzema glede Njive podobne ocene.

V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja obstaja nepodpisan referat z naslovom *Mladinska organizacija v času notranje konsolidacije od 1937 do okupacije Jugoslavije 1941*. Pisec poročila trdi, da sta bila odbora Slovenskega kluba in Njive leta 1937 in 1938 »v rokah ljudi, ki so bili nastrojeni proti partiji in so zavzemali sredinsko malomeščansko linijo«. Poročilo ugotavlja, da so »vsi komunisti čutili tedaj glavno oporo antipartijskih tipov pri Mirku Koširju, ki je bil član CK KPS«.

Treba je omeniti, da je že leta 1937 prišlo na pobudo partijskega vodstva, pa tudi članov vodstva Njive, do poskusov poravnave in pomiritve. Pogovori med predstavniki obeh strani so bili pretežno Za gradom 1.

Na sestanke Za grad so prihajali Tone Tomšič, Lidija Šentjunc in Boris Kraigher. Na pogovorih so razgrnili vsa sporna vprašanja.

¹² Drago Košmrlj o Jožetu Kerenčiču ob praznovanju krajevnega praznika na Kogu, 23. decembra 1981 - tipkopis, avtorizirano.

¹³ Arhiv CK ZKS, Poročilo o delovanju Zveze kmečkih fantov in deklet.

¹⁴ Arhiv IZGD (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), Delo KP na univerzi, kratek pregled 1935–1941.

Njivaši so vztrajali pri tem, da bi bilo zgrešeno vse politično delo partije usmerjati na delavski razred, kmečke množice pa puščati ob strani. Prav delovanje med kmečkimi množicami je bila temeljna usmeritev delovanja Njive. Vrsta njivašev je na primer delovala v takratni Zvezni kmečkih fantov in deklet, ki je bila po oceni Edvarda Kardelja in Mihe Marinka poglavitna opora partije na vasi.¹⁵

Leta 1941 so se odbori društev kmečkih fantov in deklet v pretežni večini spremenili v odbore OF, tam pa, kjer teh društev ni bilo, je dobila močnejše korenine bela garda. Edvard Kardelj je po italijanski ofenzivi leta 1942 v poročilu Titu zapisal: *Naša sreča, ker imamo trdno, močno OF, zasidrano med kmečkimi množicami, če tega ne bi bilo, bi naša vojska bila prisiljena zapustiti slovensko ozemlje.*«

Kljub temu so bili pojavi sektaškega odnosa nekaterih partijskih krogov do Zveze kmečkih fantov in deklet, kakor tudi do dela članov AAK Njiva v tej organizaciji.

Tako je na primer od partijskega vodstva kar trikrat prišla zahteva po izključitvi takratnega predsednika Zveze Ivana Kronovška z vodstva organizacije. Tako nalogo je dobil okoli leta 1934 France Hočevar, ki ga je partija poslala na delo v glavni odbor Zveze kmečkih fantov in deklet. Ker direktive ni izpolnil – bil je prepričan, da bi to ohromilo celotno organizacijo – je bil izključen iz partije. Pozneje je, na Hočevarjevo pobudo, prevzel delo v odboru Zveze DKFID Drago Košmrlj. Ker se ni postavil na protikronovškovo stališče, so ga označili za desničarja in konservativca.¹⁶

Drugi poskus zamenjati Kronovška se je zgodil leta 1936, vendar se je izjalovil, ker je bila zgolj manjšina v glavnem odboru za takšno rešitev. Tretji poskus je bil leta 1939, ko sta člana partije Mira Tomšič in Vinko Kristan dobila nalogo, da napravita vse, da Kronovšek ne bo več izvoljen za predsednika. Vendar se je tudi ta poskus izjalovil.¹⁷

V resnici je bil Kronovšek predstavnik konservativnega krila v vodstvu Zveze kmečkih fantov in deklet. Večina članstva je bila ljudskofrontovsko usmerjena in partija je imela v mnogih društvi, pa tudi v vodstvu, močne postojanke. Zamenjati Kronovška, ki je bil zaradi svojih organizacijskih sposobnosti močno priljubljen in tudi za takratne razmere v organizaciji zadosti širokogruden, bi pomenilo razbiti organizacijo DKFID.

Del članov bi postalo pasivnih, del bi takrat dobili v roke klerikalci ali pa poznejša Mlada JNS. Če bi se DKFID poskušale odkrito nasloniti na levičarske organizacije, bi jih oblast drugo za drugo razpustila, kot se je to dogajalo v Beli krajini in v Prekmurju.

Kronovšku se je leta 1941 odreklo članstvo samo, ko je okleval glede vključitve Zveze DKFID v narodnoosvobodilno gibanje. To nalogo je opravil zvezni tajnik Ivan Nemec z drugimi naprednimi voditelji organizacije. Zgodilo se je celo, da so bili člani do 25. leta starosti kolektivno sprejeti v SKOJ.¹⁸

Spor z Njivo je po letu 1936 dobil še novo, dosti hujšo razsežnost. Dobila je tako rekoč »uradni« pečat trockizma.

O obtožbah AAK Njive, da je trockistična organizacija, sodi Slavko Kremenšek v svoji knjigi o slovenskem študentskem gibanju, da se je »po zgledu tedanjih velikih sodnih procesov v Sovjetski zvezi uveljavila beseda trockist oziroma trockisti tudi pri nas in je rabila za označevanje najrazličnejših odklonov od načrtane politične linije. V okviru študentskega gibanja – ugotavlja avtor – so bili kot skupina s to oznako še zlasti ožigosani njivaši.«

Vzroke za tako označbo Njive bi kazalo, poleg že omenjenih kritik Njive s strani partijskega vodstva, iskati zlasti v razhajanju glede konkretne politike na vasi in v odporu proti slepemu sprejemanju direktiv, ki niso vselej ustrezale obstoječim razmeram. Poleg tega so si nekateri njivaši zaslužili naziv trockisti tudi zato, ker so bolj kritično gledali na tedanje razmere v Sovjetski zvezi, četudi niso bili nastrojeni protistalinsko. Pri njivaših so zlasti vzbujali zanimanje številni procesi, ki so takrat tekli v Sovjetski zvezi.

*Spominjam se, da smo stanovalci Za gradom 1 vneta prebiral Gideovo knjigo Retour del URSS (Vrnitev iz Sovjetske zveze), ki je zelo kritično ocenjevala razmere v tej deželi. Nekaterim njivašem, Kerenčiču, Jagru in drugim, je veljala zamera tudi zato, ker so prebiral v nemščini prevedene zapiske s procesa Tuhačevskemu.*¹⁹

Od kod uporaba naziva trockizem za pojave razhajanj s partijsko linijo je razložil Tito sam v uvodu prve knjige svojih zbranih del, kjer ugotavlja, da so »sodni procesi v Sovjetski zvezi sredi tridesetih let imeli za posledico, da se je tedaj v svetovnem komunističnem gibanju kot ena izmed tem vsilil tudi trockizem, o katerem so veliko pisali tudi v jugoslovanski publicistki. Nekateri pojavi smo tedaj tudi v našem gibanju označil za trockizem, včasih pa smo nosilce takih pojavov razglasili za trockiste.«

¹⁵ Arhiv CK ZKS.

¹⁶ Arhiv IZGD.

¹⁷ Košmrlj, D., Tudi trockisti so umirali kot narodni heroji, Pogledi – leto 12, številka 7.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

Čeprav je kazalo, da so se pogovori med vodstvom univerzitetne partijske organizacije in vodstvom Njive oziroma skupino, ki je stanovala Za gradom 1, zgladili, je partijsko vodstvo leta 1938 izključilo iz partije štiri najvidnejše in najagilnejše člane Njive: Leopolda Berceta, Jožeta Kerenčiča, Marjana Vesenjaka in Mileno Petovar. Hkrati pa je vodstvo partije poslalo v Njivo določeno število študentov; ki so bili »na liniji,« da bi »zasedli« Njivo in tako izrinili iz nje trockiste. Med tistimi študenti, ki so dobili direktivo zasesti Njivo, je bil tudi Ljuban Jakše, kot je sam izjavil.

Na Njivi in njivaših je vse do današnjih dni ostal pečat trockizma. O tem priča trditev v četrti knjigi Titovih zbranih del (srbohrvaška izdaja), *da so se trockisti vsidrali v napredne študentske organizacije, kar je bilo pogosto vzrok, da je »policija prepovedala študentska društva in organizacije, kot dokazuje primer kulturnega študentskega društva Njiva v Ljubljani, ki jo je policija razpustila zaradi trockističnih provokacij«.*

Člani Njive so posledice ožigosanosti z vzdevkom trockisti čutili tudi med narodnoosvobodilnim bojem. To velja tudi za tiste štiri njivaše, ki so s svojimi dejanji in smrtjo dokazali visoko mero predanosti lastnem ljudstvu ter redko hrabrost in požrtvovalnost.

Gre prav za tiste njivaše, vnete aktiviste, tako na univerzi kot zunaj nje, v ljudskofrontovskem gibanju, ki so bili zaradi trockizma izključeni iz partije. To so bili Jože Kerenčič, Leopold Berce, Milena Petovar in Marjan Vesenjaka. Nanje so padali najhujši očitki, da so antipartijski elementi, trockisti, izdajalci, so pa prav oni z dejanji dokazali, da so bili najnaprednejši, najzvestejši in najčistejši liki komunistov.

Jožeta Kerenčiča, ki ga je okupacija zatekla v njegovem domačem kraju v Slovenskih goricah, so iz Ljubljane vabili, naj se umakne. Njegov odgovor je bil: *»Dolžan sem ostati med svojim ljudstvom.«*

Prav tako sta – na pobudo vodstva OF – ostala v Središču ob Dravi Leopold Berce in njegova žena Milena. Vsi trije, Kerenčič, Milena in Polde Berce, so organizirali odporniško gibanje in postavili temelje organizacije OF na svojem območju. Vsi trije so padli pod gestapovskimi streli.

Vsa doslej izdana zgodovinska dela, ki se ukvarjajo z delovanjem študentskih levičarskih organizacij pred drugo svetovno vojno – pa tudi posamezne politične osebnosti – dajejo priznanje vlogi Njive v predvojnem boju ljudskih množic proti nacionalnemu in socialnemu zatiranju delovnih množic. Vsa ta dela pa hkrati ugotavljajo, da ostaja problem Njive še vedno odprt, kar zahteva nadaljnjo zgodovinsko raziskavo. Hkrati pa je AAK Njiva uradno zgodovinsko označen

kot trockistična organizacija, kar izhaja iz trditve v četrti knjigi Titovih zbranih del.

Vidne so bile zasluge Njive in njivašev v boju za slovensko univerzo in za prevlado naprednih sil v njej. Prav tako so zgodovinsko nesporne zasluge Njive in njivašev pri ljudskofrontovskem gibanju, še posebej v okviru Zveze kmečkih fantov in deklet. Naj omenim v tej zvezi samo nekaj dejstev: njivaša Jože Kerenčič in Rudi Čačinovič sta organizirala znani ljutomerski protestni zbor, ki je oblastnikom že leta 1935 dokazal moč in silo združenih ljudskih množic. Njivaš Rudi Čačinovič je bil eden najvidnejših organizatorjev in sodelavcev Ljudske pravice.

Njiva kot akademski agrarni klub je dala kar štiri narodne heroje: Jože Kerenčič, Silvira Tomasini, Zoran Vitorović in Mira Tomšič-Vlasta. Vsi ti so bili dalj ali manj časa včlanjeni v Njivi.

Njivaša Drago Hartner in Marjan Vesenjaka imata vidne zasluge pri organizaciji ilegalne radijske postaje Kričač leta 1941, saj je bil Vesenjaka prvi napovedovalec, Hartner pa tehnični organizator Kričača.

Delež Jožeta Kerenčiča v delovanju AAK Njiva je bil velik zlasti zato, ker je bil on tisti, ki je delovanje kluba najbolj znanstveno utemeljeval. On je bil tisti, ki je najgloblje poznal situacijo, in tisti, ki je tudi najbolj dosledno, resno in predano študiral slovensko kmečko problematiko.

O tem pričajo njegova dela, njegove analize posestništva v Jeruzalemskih goricah in razne druge njegove študije.

Lahko bi trdili da je v tistem, predvojnem času bil Jože Kerenčič eden tistih, ki so najbolj globoko do eli in spoznali celotno problematiko slovenskega kmečkega človeka. In če bi hoteli videti, v čem bi bila njegova največja zasluga, neizbrisna njegova zasluga, potem bi rekli, da je viden njegov delež pri tistem velikem opraviilu, ki je odločilno vplivalo na poznejši tok in razvoj celotnega položaja in stanja v Sloveniji, zlasti pa se je pokazalo ob začetku vojne in snovanja OF. Jože Kerenčič je bil namreč toliko dalekoviden in toliko poglobljeno je znal takrat ocenjevati procese v slovenski družbi, da je lahko opravil tisto potrebno delo približevanju kmečkih množic k osnovnim ciljem, ki so bili zapisani v politiki partije.²⁰

Edvard Kardelj je v raznih svojih delih razložil, kako se je partija od 1934. leta, se pravi v tistem obdobju, ko se začel tudi politično delo Jožeta Kerenčiča na ljubljanski univerzi, začela otresati sektaških pogledov

²⁰ Drago Košmrlj o Jožetu Kerenčiču ob praznovanju krajevnega praznika na Kogu, 23. decembra 1981.

in je sprevidela, da bo samo v tesni povezanosti z ljudskimi množicami lahko uresničila svoje cilje.

Kerenčičeva zasluga je, da se je partija začela povezovati s kmečkimi množicami in delati za osveščanje kmečkih ljudi in kazala poti izhoda iz težavnega položaja, v katerem je živel kmečki človek.

Pisni viri

- Arhiv CK ZKS – Ljubljana.
- Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja – Ljubljana.
- Ljudska pravica, 15. 11. 1935, številka 13.
- Pogledi – priloga Mladine, leto 12, številka 7, strani 19-30.

Literatura

- Dobrila, Pavel, 1971: Povezovanje slovenske mladine v protifašistično fronto 1936–1941. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1971/72 XI-XII, št. 1-2.
- Kerenčič, Jože, 1963: Zemljiški odnosi v jeruzalemskih gorica. Maribor, 1963.
- Kreft, Ivan, 1973: Slovensko ljudsko gibanje 1918–1941, Maribor, 1973.
- Liška, Janko, 1969: Nastajanje in razvoj ljudskofrontovskega gibanja v Sloveniji. Ljubljana.
- Marentič, Janez, 1957: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana, 1957.
- Nemec, Ivan, 1971: Gubčevo izročilo. Maribor.

Ključne besede

Jože Kerenčič, Akademski agrarni klub Njiva.

Povzetek

Akademski agrarni klub Njiva je bil klub levičarskih akademikov, ki so se poglobljeno ukvarjali s slovensko kmečko problematiko in opravili pomembno povezovalno delo s kmečkim življem na Štajerskem, Gorenjskem, Notranjskem, Dolenjskem in v Beli krajini.

AAK Njiva se je zavzemal za samostojno slovensko delavsko – kmečko gibanje, ki bi temeljilo na avtentičnih interesih slovenskega kmečkega človeka.

Zaradi sektaškega odnosa vrhov slovenske politike do slovenskega kmetijstva je bilo levičarsko delovanje AAK Njiva označeno za trockistično. Člani tega kluba, do takrat tudi člani KP, so bili deležni vrste obtožb in nekateri so bili leta 1938 celo izključeni iz partije.

Klub je opravil pomembno poslanstvo tudi pri krepitvi nacionalne in narodnoobrambne zavesti, še posebej v sodelovanju z Društvi kmečkih fantov in deklet.

Njivaši so se odlikovali tudi s prizadevanji za slovensko univerzo in prevlado naprednih sil v njej.

Idejni in tudi sicer nesporni vodja AAK Njiva je bil Jože Kerenčič, doma iz Jastrebcov, ki je za AAK Njiva napisal program in pravila dela in delo kluba tudi organiziral.

Franc Krnjak*

DNEVNIK UJETEGA JUGOSLOVANSKEGA REZERVISTA

Avtor nam v prispevku predstavi dnevnik Karla Šavore iz Središča ob Dravi, ki je bil 5. aprila 1941 vpoklican na Ptuj na orožne vaje, tam dočakal nemški napad na tedanjo Jugoslavijo in bil kasneje odpeljan na prisilno delo v Nemčijo. Tam je preživel sedem mesecev, ki jih je opisal v svojih dnevniških zapisih.

Uvod

Karel Šavora se je rodil 8. oktobra 1918 v Središču ob Dravi kmečkim staršem. Nekaj dni pred napadom nacističnih hord na Jugoslavijo je bil vpoklican v rezervni sestav na Ptuj. Tam je dočakal vpad Nemcev ter po nekaj dneh nemško ujetništvo. Odpeljali so ga na prisilno delo v Nemčijo, kraj Altengrabov pri Magdeburgu, v delovno taborišče Stalag 11A. Po sedmih mesecih prisilnega dela je bil izpuščen domov. Ponovno so ga vpoklicali kot "prostovoljca" v nemško armado, aprila 1943, v Wittenberg. Kot edinec na kmetiji, je dobil že čez dva meseca tako imenovani "ernten Urlaub" (žetveni dopust) za spravilo pridelkov na domači kmetiji - žetve, od koder se ni hotel vrniti. Na domačem seniku se je skrival polnih 23 mesecev in srečno preživel z družino vred ves pritisk nemškega gestapa in 1945. leta nemško - bolgarski spopad, ko je bojišče za pet tednov obstalo med Središčem in Humom pri Ormožu.

Dva božiča in dve veliki noči je preživel v senenem bunkerju, kjer je lahko le ležal in se plazil. Zanj je poleg žene Milene vedel še sosed Adolf Kosi. Po naključju ga je našel sosed Ivan Borko, po domače Đurov Vanč, vendar ga ni izdal. Okupator je slutil, da se bo vrnil domov. Šest mesecev ga je dan in noč čakal v zasedi pred domačo hišo. Ni mu uspelo. Karlek, kot so ga domačini klicali, jih je skozi špranje v varnem zavetju opazoval ter se sprijaznil z usodo svoje družine. Tukaj pa se prične že nova zgodba.

Dnevnik sam na sebi nima literarne vrednosti, je pa živ, avtentičen dokument o trpljenju slovenskih vojnih ujetnikov. Je tudi prispevek k popolnemu prikazu raznarodovalne politike najtršega sistema, ki se je na srečo kaj hitro sesul.

Po dnevniških zapisih - 5. april 1941 do 14. november 1941

Zjutraj, 5. aprila 1941, sem prišel na Ptuj na vpoklic na orožne vaje. Ob 8. uri sem se oglasil na komandi, nato pa smo z mojimi Središčani, ki so že bili tukaj: s Karlom Veselkom, Srečkom Kocjanom, Frančkom Rakušo, z bratrancem Karlom Šavoro v gostilni pri Mostu pričeli igrati biljard in nato popivali vse do srede popoldneva. Po "lumpariji" sem z mešanimi občutki zapustil gostilno in se napotil v svojo četo. Pozno popoldne sem jo komaj našel, se preoblekel in čakal do 21. ure na večerjo, ki je bila na ozarah njive nekje pri Novi vasi pri Ptuj. Po borni večerji sem se zavlekel na bližnji senik na zasluženi počitek.

Naslednji dan je bila cvetna nedelja. Zgodaj zjutraj me je zbudil alarm ("uzbuna"). Namesto zajtrka smo dobili "bojevo municijo", plinske maske, skratka, celotno bojno opremo in takoj krenili v neznano. Spomnim se, da smo imeli tabor ob hiši Leopolda Vode. Med potjo smo se morali izogibati odprtih terenov zaradi preletov nemških letal, čeprav so le-ta letala visoko. Skozi Ptuj smo korakali preko mostu proti Hajdini. Ko smo prišli do mosta, je naše topništvo pričelo streljati na nemška letala, ki so takoj odgovorila s silovitim protinapadom. Zvedel sem, da je bil pri ptujski bolnišnici ranjen naš vojak. V mestu je nastala zmeda. Ljudje so brezglavo tekali in jokali.

Pri hajdinski cerkvi sv. Roka nas je napadlo nemško letalstvo z mitraljezi. Naše topništvo, južno od nas, je popolnoma uničilo. Takrat sem se pošteno ustrašil. Skrivali smo se za še neozelenelimi drevesi, saj prave vegetacije še ni bilo. Po napadu so nam ukazali, da se moramo vrniti proti Ptuj. Utaborili smo se pri Koroščevem mlinu in takoj zavzeli položaje ob Dravi. Bil sem dodeljen h "komori". Začeli smo postavljati poljsko kuhinjo in pripravljati kosilo. Ob 14. uri sem doživel tretji letalski napad, le da ni bil tako silovit. Bombardirali in mitraljirali so turniški grad in pontone. Ves popoldan so nas obiskovali ti "jekleni ptiči". Pozno zvečer sem dobil ukaz, naj pripeljem bombe na položaje ob Dravi, nato pa sem bil v

* Franc Krnjak, Skolibrova 5, 2270 Ormož.

patrulji. Drugi dan sem se peljal s kmečkim vozom v Novo vas k Leopoldu Vodi po prazno embalažo od streliva. Nazaj grede sem srečal domačina iz Grab Ivana Hanželiča, sina tedanjega središkega policaja. Naročil sem mu pozdrave, midva s kmetom pa sva se vrnila h Koroščevemu mlinu. Ves popoldan smo se v bližini mlina vkopavali in delali mitralješka gnezda. Nemška letala so nas nenehno napadala z mitraljezi, tako da smo le stežka uredili zaklone.

Pozno zvečer je prišlo povelje za umik. V dežju smo pripravljali pratež. Zjutraj, 8. aprila proti tretji uri, smo krenili z vozovi proti Selam. V daljavi smo zagledali velik požar in ugotovili, da gori skladišče orožja v Mariboru.

Ob svitu smo prišli v Sela, si malo odpočili in v gostilni spili vsak svojo "dozo", glede na to, koliko je kdo imel v denarnici. Naglo smo se približevali haloškemu hribom. Na Strmecu smo takoj zasedli položaje. S kuhinjo in pratečimi prinašalci streliva smo se umaknili više k lovski koči in se tam utaborili. Ves dan je bilo slabo vreme. Spremljali so nas sneg in nemška letala. Tudi naše topništvo je odgovarjalo. Spali smo na tesnem, v listnjaku ob naših konjih, kjer smo se malo ogreli ob živini.

Naslednji dan je močno deževalo in snežilo. Hrane nam je že primanjkovalo, tako da nismo imeli več česa kuhati. Pri nekem kmetu smo zaplenili telico, pri mlinarju dve vreči moke, v trgovini mast in sol in spet pri kmetu še kaj za pod zob. Z nekim kmetom sem se dogovoril, da mi zamenja konja za civilno obleko. Iz tega ni bilo nič, ker je bilo slabo vreme in so nas napadala letala. Tega dne zvečer smo si v lovskem domu pripravili "zadnjo večerjo". Na sredo prostora smo raztegnili dolgo mizo, vlomili v kuhinjsko kredenco, iz nje vzeli krožnike in vse, kar sodi zraven. Za večerjo sem pripravil juho z govedino, brez kruha, vino pa nam je nadomestila voda. Večerjo sem organiziral sam, saj sem imel dogovor s kmetom za civilno obleko in trden namen, da bom ponoči pobegnil. Z menoj je bil tudi znanec Masten iz Frankovcev pri Ormožu.

Misli so mi tavale proti domu in čakal sem na kmetov dogovor. V tem trenutku pade povelje za "uzbuno" - za odhod. Kljub povelju smo čakali do jutra. Kmeta z obleko ni bilo in z Mastenom sva ob natovorjenih konjih za silo zaspala. Zeblo naju je vso noč. Ob svitu sva ugotovila, da je skoraj polovica naših vojakov pobegnila. Muhasti april nam je spet naslednji dan, 10. aprila, prinesel sneg in dež. Zjutraj sem moral zapreči konja in-hajd- v 4 km oddaljeni turniški grad po seno. Ves čas je deževalo in snežilo ter me bičalo z ledenimi kosi. Ob povratku sem se malo ogrel in že je prišlo povelje za umik, saj so bili Nemci krepko za nami. Ob umiku nas je naš komandir, bil je stotnik po

činu, nagovoril, da lahko izbiramo. Kdor želi, lahko gre domov, ostali naj se mu pridružijo. Dobil sem občutek, da je komandir želel, da bi vsi odšli, saj potem tudi njemu ne bi preostalo drugega kot odhod domov. Glavnina nas je odšla, le nekaj jih je ostalo. Ob odhodu sva se z Mastenom pridružila nekaterim našim "pobegnjencem". Mimogrede smo našli poln kotel kuhanega mesa, ki smo ga v naglici prej zapustili, in se do sitega najedli. Po končani pojedini smo začeli teči proti Selam. Med potjo sem odvrzel vso vojaško opremo. Ob poti smo zavili v prvo hišo, si za silo odpočili, nakar so nam domačini sporočili, da so Nemci tukaj. V tem trenutku smo skozi okno opazili nemško patroljo - šest vojakov na kolesih, zelenih kot kuščarji. Oboroženi so bili s strojnici, ki so bile malo večje od pištol. Bili so to sami mladi, krepki fantje. Ko so prišli do mostu, ki je bil v podnožju Strmca in ni bil razstreljen, ker se razstrelivo ni aktiviralo, so odložili kolesa. Formirali so se v strelce in se začeli strahopetno kot zajci vzpenjati po gozdu. Medtem smo se pogovarjali, kaj nam je narediti. Ali naj tu počakamo ali naj gremo Nemcem nasproti? Vseh šest se nas je odločilo, da se jim predamo. Ob predaji smo naleteli na drugo patroljo. Vprašali so nas po orožju. Ko so dobili negativen odgovor, so nam malo "prešlati" žepe in že smo v spremstvu dveh vojakov hiteli proti Ptuj. Pri bližnji gostilni smo naleteli na našega mrtvega kaplarja, ki je od veselja in pijanosti, ker je pobegnil, aktiviral ročno granato, pozabil pa jo je odvreči.

Z bližnjih haloških hribov nas je opazilo naše topništvo in začelo divje streljati za nami. V tem trenutku se je spustil tako gost sneg, da nam niso mogli slediti. Proti Ptuj smo videvali mnogo vojaških razbitin in srečevali nove nemške kolone. Čez ptujski most smo prišli le s težavo, po položenih deskah, saj je bil most močno poškodovan. Tudi železniški most je bil porušen in so ga že začeli popravljati. V mestu je bilo polno Nemcev. Posledice okupacije so pustile sledove. Mnogo hiš je poškodovalo naše topništvo, ki je iz Haloz obstreljevalo most in mesto.

Nemška spremljevalca sta nas peljala v Lenartovo poslopje. Tukaj so nam pobrali osebne predmete. Začeli so nas preštovati. Čez kakšno uro smo krenili proti Dornavi. Veselil sem se odhoda, saj sem upal, da gremo v ormoški grad. Toda zmotil sem se. V tej koloni sem našel tudi domačina Edeka Pajka, ki je bil dan poprej ujet. Med Ptujem in Dornavo smo srečevali nove nemške kolone in sveže grobove ubitih nemških vojakov. Blizu Dornave so bile razmetane in uničene naše protitankovske ovire. Ob prihodu v dornavski grad so nas ponovno prešteli. V gradu sem srečal ranjenega Jakoba Bezjaka iz Obreža. Revez je ležal na golem betonu. Po kratki proceduri so nas naselili na prazne grajske senike. Večerja je bila

skopa - grenek čaj. Na podstrešju grajskih hlevov smo bili tako natlačeni, da sem komaj sedel. Najhuje je bilo opravljati potrebo. Dol nismo smeli, tako da smo potrebo opravili kar v velik škaf na seniku.

Naslednji dan, 11. april, je bil lep. Po obveznem preštevanju smo se odpravili na dolgo križevo pot proti Nemčiji. Peščili smo proti Sv. Lenartu. Med potjo so nam ljudje dajali kruh in s solznimi očmi sočustvovali z nami. Okrog poldneva smo prispeli v Sv. Lenart (Lenart v Slov. goricah). V naglici smo si v praznem jabolčnem skladišču odpočili. Spet sem se srečal s svojimi rojaki – z Vinkom Medikom in Jožefom Šnajderjem iz Obreža. Usoda je hotela, da smo bili skupaj ves čas ujetništva. Tudi orožnik Fekonja se nam je pridružil. V Sv. Lenartu smo za kosilo dobili malo koruznih žgancev in kisle juhe. Nato smo nadaljevali pot. Utrujeni, z ožuljenimi nogami, smo zvečer prispeli v Cmurek. Brez večerje so nas nastanili v zapuščene živalske hleve. Tukaj nam je bilo kljub lakoti malo boljše, saj smo imeli več prostora, pa tudi nekaj sena smo našli. Ves čas nas je spremljalo lepo vreme. Naslednji dan smo zajtrkovali košček kruha in malo konzerve. Do 14. ure smo bili na podstrešju hleva, nakar so nas odpeljali v Lipnico. Proti Jugoslaviji so se valile motorizirane kolone. V Lipnici so mi odvzeli vžigalnik, zadnje upanje in veselje ob kajenju. Nastanili so nas v starem mlinu. Večerjali smo košček kruha in klobaso. Spet smo stisnjeni spali na golem podu.

13. aprila 1941. Velika noč. Lepo vreme. Domači velikonočni zajtrk smo zamenjali z grenkim čajem. Ves dopoldan smo posedali na trati za grajskim mlinom. Za kosilo smo dobili kruh, maslo in marmelado. Pozno popoldan so nas naložili na živinske vagone. V našem vagonu nas je bilo 45, v preostalih pa 50. Zvečer smo krenili v neznano. Vozili smo se vso noč, ves naslednji dan in noč in tretji dan do večera. Transport se je le za toliko ustavil, da smo vagone prezračili in da so nas kot živali nahranili in napojili. Tako smo torej po mučnih treh dneh končali vožnjo ter se končno ustavili v Altengrabovu pri Magdeburgu. Naš in tudi moj dom je postalo taborišče za vojne ujetnike Stalag 11/A. Taborišče je bilo ogromno, saj je imelo prostora za 80.000 ljudi. Po prihodu so nam postregli sladko toplo vodo, ki je kljub močni lakoti nisem mogel zaužiti. Kmalu so se razširile govorice, da je v tej vodi najbrž zdravilo oziroma poživilo, da nas spravijo na noge od dolgega potovanja. Na moje veliko razočaranje pa je bila to vsakodnevna taboriščna hrana, kot se je izkazalo že zjutraj.

Naj navedem kraje, skozi katere smo se peljali. Skozi majhno linico na vagonu sem si jih zapisoval: Graz, Salzburg, Leadning, Bischofshofen, Knigl, Jockta,

Ferlasgrün, Reichenbach, Leipzig in Halle. Vozili smo se seveda skozi več mest, ki pa se mi jih ni posrečilo videti ali zapisati. Po večerji smo pogleli na predalske postelje, tako da smo spali eden nad drugim. Medik, Šnajder in jaz smo se seveda držali skupaj, saj smo bili domačini in od 12. aprila ves čas skupaj. Skupaj smo trpeli ves čas ujetništva, dokler se nismo vrnili domov v prelepo Središče.

Na posteljah je bilo za dva prsta oblancev in dve vojaški odeji. Sedaj se je začelo pravo stradanje. Hrana je bila približno takšna: grenek čaj, za kosilo korenčkova juha s krompirjem, včasih pa tudi smrdljive ribe. Večerja: hlebec kruha, razdeljen na pet mož, malo klobase ali masla in vsak dan že omenjeno ogabno zdravilo. Kadilcem je bilo najhuje, ker ni bilo tobaka. Iskali smo po tobačnem "krugu" čike in jih s slastjo "požirali". Sicer nas je v taborišču poleg gladu pestil tudi dolgčas. Lakota je bila naša "najboljša" prijateljica.

Spali smo najdlje osem ur, saj je bilo težko krotiti lakoto. Dopoldan smo se "učili" korakati. Kdor ni hotel, pa je dolgčas preganjal s sedenjem ali kartanjem. Domotožje je bilo hudo! Sleherni trenutek smo bili v mislih pri svojih dragih.

V taborišču se je širila novica, da bomo do 5. maja doma. Na žalost ni bilo tako!

Vreme se je vse bolj kisalo. Mraz s snegom ni bil nobena posebnost. 17. maja so nas ponovno natančno popisali. Pri popisu smo dobili taboriščne številke, ki smo jih morali nositi okrog vratu. Dobil sem številko 111063. Po tej proceduri so nas okopali in razkužili in nas naselili v druge barake. Mraz in lakota sta se ponavljala iz dneva v dan. Tukaj sem ponovno srečal znanca z bližnje okolice: Franca Vezjaka s Sv. Bolfenka na Kogu in Alojza Vihra z Litmerka pri Ormožu.

Za našim je prispel drugi transport. V tem transportu so bili moj stric Martin, Jožef Zdravec - Tratni in Kranjc iz Obreža, Konrad Kolarič iz Godenincev, Jožef Golob in Rudek Jurjaševič iz Središča. To je bilo veselo snidenje! Seveda smo se družili. S stricem Martinom sva se vsak dan pogovarjala, kako bi nam zdaj prav prišlo mastno meso in jetra od kolin, česar sicer nisem maral. Stric Martin je že drugič v življenju okušal blaznost svetovne morije! Čez nekaj dni smo bili zdravniško pregledani. Ob pregledu smo dobili v levo stran prsi in v levo roko injekcijo proti kozam. Tridesetega smo dobili tretjo in zadnjo injekcijo v levo stran prsi. Sam Bog ve, čemu je bilo potrebno to cepljenje. Sicer pa se po tej terapiji nisem počutil slabo.

Namesto da bi šli domov, kot se je šušljalo po taborišču, so nas po cepljenju formirali v skupine od

devet do petdeset mož in nas vodili na delo. V moji skupini je bilo 45 mož. Tako sem se s stricem in z ostalimi rojaki iz drugega transporta razšel.

V začetku maja je pritisnil hud mraz, tudi snežilo je. Okrog 11. ure so nas s traktorjem odpeljali v 40 km oddaljeni kraj Steutz. Steutz leži na desnem bregu reke Elbe, med mestoma Aken in Zerbst. Aken je oddaljen 5 km, Zerbst pa 12 km. Izstopili smo na dvorišču tovarne lanenega prediva. Ob prihodu smo dobili krompirjevo omako in bili neizmerno srečni, ker smo si napolnili prazne želodce. Hrana niti ni bila slaba. Naj jo iztrgam pozabi! Zjutraj kruh z marmelado, včasih z maslom, in kava, včasih tudi bela kava, ob sredah in nedeljah namesto kruha žemlje, za malico krompirjeva juha. Kosilo je bilo natanko ob 12.30. Na teden enkrat smo dobili pljuča s krompirjem ali krompirjevko s korenjem. Za večerjo je bila prežganka in cel krompir. Solato smo dobili le tu in tam, pa še ta je bila sladkana.

Postelje so bile tukaj za eno nadstropje nižje kot v taborišču in spanje je bilo udobnejše. V naši baraki so bile tri sobe. Baraka je imela svoje, z bodečo žico ograjeno, dvorišče. Dvoriščna vrata so bila vedno zaklenjena. Tudi vodovod je bil na dvorišču. V dveh sobah smo spali, v tretji smo imeli jedilnico. Naslednji dan so nas razdelili po tovarni. Z znancem in rojakom Šnajderjem sva bila dodeljena na poljska dela. Pobirali smo lan, ga vezali v snope in postavljali v kopice. Delovni čas se je pričel zjutraj ob 7.30 in je trajal do 17.30. Med tem časom smo imeli malico in kosilo. Delo ni bilo preveč naporno in tudi preganjali nas niso.

Po večerji smo si prinesli v sobo tri stare kante, t.i. nočne kible, saj po 22. uri ni bilo izstopa iz barake, ker nam je straža zaklenila vrata. Okna so bila zamrežena z bodečo žico. Vstali smo ob 6.30. Straža nam je odklenila vrata, vljudno pozdravila in mirno opozorila na vstajanje. Zanimivo, da nas tukaj niso budili z neko trdoto, tako kot pri vojaki, značilno za Srbe: Diži se! Ob tem se spomnim svoje matere, ki me je ravno tako budila, ko sem bil majhen. Zvečer dolgo nisem mogel zaspiti, misli so mi rojile po glavi, kako jim je doma. Doma me čakajo žena, sinček in mama. Najbolj me potrebuje kmetija. Večerni dolgčas si preganjamo s kartanjem, tudi pozno v noč. Danes ponoči, 6. maja 1941, so nas prvič zbudile sirene in naznanile bližajoča sovražna letala. Čez čas smo slišali bobnenje angleških letalskih motorjev. Vse skupaj je trajalo kakšne pol ure, nato je nevarnost prenehala. Vsak peti dan smo dobili predujem plače. Predujem je znašal 2 taboriščni marki.

Plače smo bili zelo veseli. Z njo smo si lahko kupili osebne potrebščine in tobak. Sedaj nam ni bilo več treba pobirati čikov po taborišču ali pa prositi zanje civiliste.

S kajenjem sem se nekoliko pomiril in potolažil, preganjal pa sem tudi večerni dolgčas in slabo vreme. Sneg z dežjem nas je zadnjič obiskal 15. maja. Na binkoštni dan, 1. junija, smo imeli prost dan, le popoldne smo kopali na vrtu. Zaradi poznejše pomladi kot pri nas smo krompir šele sedaj posadili. Tudi češnje so začele šele zdaj cveteti. Pri delu na polju so se nam pridružili sezonski delavci iz Belgije. Mnogi so bili lansko leto tukaj v ujetništvu, pa so se zaradi zaslužka sedaj vrnili.

Kot sem zapisal, tukaj na severu vse kulture kasnijo. Rž je cvetela po 15. juniju, akacija pa se je začela šele beliti. Popoldan je bilo že topleje. Začela se je klasiti pšenica, tudi oves bo kmalu. Najbolj veseli smo bili takrat, ko smo dobili tobak in cigarete. Že teden dni smo bili brez te "čudovite" trave. Prvega julija je pričel cveteti krompir in že čez dobrih 10 dni smo dobili za kosilo mlad krompir od drugod. Krompir, krompir pa spet krompir in vsak dan krompir! Po vojni doma sem ga spoštljivo gojil, vendar s kančkom odpora.

Čez nekaj dni smo lahko prvič pisali domov. Željno smo pričakovali odgovore svojih dragih. Kako so? Kako živijo? Kaj je novega? Vprašanjem ni bilo konca.

V tem mesecu je začela cveteti lipa. Vsak dan smo na rečne ladje tovorili laneno seme, ki so ga ne vem kam, vozili po reki Elbi. Delo je bilo naporno, saj so vreče tehtale po 75 kg. Ročno sva jih po dva dvigovala s traktorja znamke Bulldog. Za to delo smo dobili kot nagrado od šefa vsak po zavojček tobaka.

Ponoči so drugič oznanili zračni alarm. Letala in bombe so strahotno grmeli nad 18 km oddaljenim Dessauom.

Konec julija se je tukaj pričela žetev. Rž je bila zelo lepa, imela pa je tudi izredno dolgo klasje. Nekaj semena sem si nabral, da bi ga shranil. Če Bog da, če se srečno vrnem domov, ga bom poizkusil posejati, da bom videl, kako se bo obneslo.

Sedaj smo dobili prve odgovore od dragih domačih. Srečen dan v življenju! Iskrica upanja v daljni tuji deželi! Hvala Bogu, doma je bilo vse v redu! Zgodila se je le ena nesreča. Izguba domače kobile, žrtev prekletih Srbov. Pa bo tudi to pozabljeno. Glavno, da so doma vsi zdravi in živi, posebno mali Karlek, za katerega sem bil najbolj v skrbeh.

V začetku avgusta se je vreme naglo poslabšalo. Kaže, da se naglo približuje jesen. Hladno je in vsak dan dežuje. Sedaj smo dobili vsak po sto šestdeset kosov cigaret in štirideset gramov tobaka. Kupil sem si še šest zavojčkov in upam, da pa bo dovolj do začetka septembra.

Angleška letala so nas sedaj pogosteje obiskovala. Skoraj vsako noč smo imeli alarm. Na letala je streljalo protiletalsko topništvo. Detonacije so bile tako silovite, da so se barake tresle kot ob potresu. V zraku smo opazovali bliske eksplozij granat. Čez kakšno uro so se letala vračala in zopet se je začel peklenski hudičev ples. Zvedeli smo, da so bila letala namenjena v Berlin. Govorili so nam, da kljub bombardiranju niso povzročila nobene škode. Bojda so ob tem bombardiranju ubili 800 civilistov. Ne vem, če je to res!

Domotožje je bilo nepopisno! Misel na domače smo blažili s kartanjem, pogovarjanjem in z uprizarjanjem raznih, včasih slabih šal.

Zaradi slabega vremena je skoraj ves pridelek lanu ostal na polju. Kmalu so se raznesle govorice, da bomo šli domov. Tudi stražar je trdil, da je o tem nekaj slišal, da bomo najpozneje v novembru doma. Bog daj, da bi se uresničila njegova napoved. V začetku avgusta so nekateri dobili od domačih odgovore na pisma. Šnajderju so sporočili, da mu je umrl oče. Bili smo potrti ob tako žalostni novici.

Že tako borna menaža se je poslabšala. Dan za dnem krompir in korenčkova juha. Dostikrat smo dobili samo zajtrk in večerjo. Večerja s petdesetimi kot oreh drobnimi krompirji mi je tako napihnila želodec, da je ponoči krulil kot prašič.

Bombardiranje se je stopnjevalo. Letala so napadala cilje v bližini naše tovarne. Ker so napadali ponoči, so bombe padale na polje. Kljub slabemu vremenu so Angleži vztrajno napadali. Za nočni cilj so si izbrali železniški kolodvor v Dessauu in naslednji dan sem imel srečo, da sem si ogledal to strašno razdejanje. Nad Aknom pa so to noč odmetavali samo svetleče bombe.

Po veliki noči so nam ukazali pisati domov. Domačim smo morali sporočiti, naj gredo na občino po podatke o naših rojstnih krajih. Obljubili so nam, da, ko dobijo te podatke, nas pustijo iz ujetništva. Kaj kmalu po prispelih podatkih od doma smo postali "folksdojčerji", še vedno pa smo ostali v suženjstvu. Vreme se je vse bolj in bolj kujalo. Na polju nismo več mogli delati. Rž v kopicah klije. Pšenica še ni požeta in otave ne kosijo, tudi naše delo zaostaja. Vsak dan postavljamo in obračamo lan, ko pa se posuši, ga zopet namoči dež. Poleg zavezniških napadov se je sedaj proti nacizmu zarotila tudi narava. Prav malo mi je mar za te težave. Glavno, da mine čas, da pride tisti srečni trenutek, ko bomo skupaj s svojimi dragimi. Naše življenje bo zopet srečno. Bog daj, da mine to razburkano življenje in pride čas, po katerem neizmerno hrepenim.

Danes je drugi rojstni dan mojega sinka Karleka. V mislih ga objemam in mu želim vse najboljše. Da ga le ne bi v življenju doletela taka usoda kot mene. Iz misli me prebudijo bobneči letalski motorji in nato strašno zavijanje alarmnih siren. V treh etapah so zavezniki nosili nad Berlin svoj smrtonosni tovor. Med poletom so jih spremljale ožarjene granate protiletalskih topov. Čez čas so se vračali po isti poti in ognjene orgije so se ponovile. Čuden in nepredvidljiv čas, kakor tudi oddaljenost od doma, nam nista vlivala prevelikega upanja. Upanje pa nam je obnovilo lepše vreme, saj smo takrat bili varnejši pred letalskimi napadi in tudi delati smo pričeli na polju. Zlagali smo lan v velike kopice. Nenormalno visoke in široke so bile. Od daleč so spominjale na piramide tam nekje na Orientu, v dolini Nila. Dnevno smo jih nešteto zložili. Pri delu so pomagali tudi okoliški kmetje, ki so svoj pridelek pripeljali semkaj v prodajo. Sedmi september. Angleži uprizorijo doslej največji napad na Nemčijo, kot maščevanje ob obletnici nemškega napada na London. Nevarnost je trajala vso noč. Bil je to strašen ognjeni ples, pomešan z grmenjem bomb, granat in letalskih motorjev. Nad Berlinom je bilo sestreljenih 19 angleških bombnikov. V tem kaosu nas je v tovarniški baraki obiskal nemški častnik. Začudil se je, zakaj smo še tukaj ob tovarni, saj je pretila velika nevarnost nenadnega napada, ko zavezniški pilot ni uspel odvreči svojega smrtonosnega tovora nad Berlinom in bi svoja skladišča morebiti "očistil" nad to bližnjo tovarno. Nebogljeni smo se stiskali kot preplašene ovce. Misli mi hitijo k mojim dragim. Spominjam se srečnih časov, ki so tako hitro minili. Bog daj, da bi se uresničile naše želje, da bi kmalu živeli kot nekoč v toplem objemu svojih dragih in domačih ognjišč. Častnik je izgledal dobričina in ni nič kaj spominjal na zagrizenega "Prajza". Obljubil nam je, da gremo kmalu domov, sedaj pa naj tukaj počakamo, pa kar bo, bo, saj v tej norišnici se lahko zgodi najhujše. Srečo smo to noč najbolj potrebovali. Bolj, ko je bilo slabo vreme, bolj so Angleži napadali. Velika nemška Göbbelsova propaganda je raztrobila, da so v noči iz 20. na 21. september "sklatili" 32 rafovcev. Vsak dan smo bežali v zaklonišče pred pretečo nevarnostjo letalskih napadov. Najstrašnejše je bilo, ko se je vnela bitka v zraku. Razločno smo videli oblake ognja sestreljenih enih ali drugih letal.

Kmalu so letalski napadi pojenjali. Graditi smo pričeli velikansko lopo za spravilo lanu. Ob koncu gradnje nas je šef pohvalil in vsakega nagradil s tremi stekleničkami piva. Kakšna radost in veselje. Razen vode, pa še ta je bila kot kaluža, nismo zaužili nič drugega.

Danes je moj "veliki" dan. Pred triindvajsetimi leti sem prišel na svet trdnim kmečkim staršem. Oče mi je

umrl, ko sem bil še bosopet, tako da so bila vsa bremena kmečkega življenja na dobri in gospodarni materi. Bog daj, da bi vsaj god praznoval doma, med svojimi dragimi.

Narava se počasi umirja in pripravlja na zimski počitek. Morda prinese tudi meni dolgo pričakovani trenutek odhoda k svojim dragim, v sladki objem, po katerem tako hrepenim.

Ta mesec smo, razen letalskih napadov, doživeli močan vihar, ki je razbil novo uto za spravilo lanu. Obenem pa je ob koncu oktobra prinesel snežni metež. Od doma sem dobil paket. Kakšno veselje! Dobil sem meso, zaseko, sir, česen in kekse. Ob odpiranju sem ugotovil, da je bil paket odprt in preiskan, saj je bilo zraven polno starega belgijskega časopisa, tudi škatla ni bila tista, ki je pripotovala od doma, saj je bilo na njej vse polno drugih naslovov. Vsebino paketa smo družno "pospravili" z mojimi dobrimi sotrpini. Tako smo obhajali vse svetnike, ob dobrotah, ki so bile z žulji in znojem blagrovane. Sicer tukaj v Nemčiji ta praznik ni bil dela prost dan, vendar sem v mislih in srcu praznoval z domačimi. Kmalu po prazniku vseh svetnikov se je razvedela vesela novica, da nas sedem ujetnikov čez dva dni odpustijo in pošljejo domov. Veselje, ki me je prevevalo, sem tlačil v sebi, ob spremljanju mešanih občutkov strahu in sreče. Ali je to res? Res je! Zvečer nas je obiskal šef in se poslovil od nas. Za popotnico smo dobili kruh in maslo in se zjutraj, še v temi, odpeljali s traktorjem na železniško postajo Zerbst. K poldnevu smo prispeli v taborišče Altengrabov, kjer so nas ponovno evidentirali. Zvedeli smo, da naš transport odrine proti Avstriji čez en teden. Dolgo bo še treba čakati. Kljub neučakanosti sem se pomiril z mislijo, da lepšega darila za god nisem pričakoval. Zdaj smo po taborišču pohajkovali in v bližnji okolici nabirali želod in suhljad. Na razne načine smo preganjali dolgčas. Sedem srečnežev se nas je sedaj trdno držalo skupaj: Franc Močnik iz Okoslavcev pri Sv. Juriju ob Ščavnici, Karel Pelc z Radenskega Vrha pri Slatini Radenci, Jožef Marko iz Svečine, Franc Karnet prav tako iz Svečine, Jožef Šnajder in Vinko Medik iz Obreža pri Središču ob Dravi ter jaz.

Kljub veselju in močnemu upanju nismo mogli ubežati neizprosному "prijatelju" - gladu. Kot v sanjah so nas na martinovo odgnali v neki prostor, nam pregledali prtljago in nas oskrbeli s suho hrano. Noč pred odhodom smo od razburjenja prebedeli in zgodaj zjutraj zapustili taborišče. V spremstvu nadutih vojakov smo na mrazu čakali do ranega dopoldneva, ko smo zasedli živinske vagone in se takoj odpravili na pot. V bližnjem Magdeburgu smo čakali do poznega večera. Spati ni bilo mogoče zaradi velike natrpanosti ljudi. Drugi dan smo prispeli v Nürnberg,

kjer so nas izgnali na prosto za umivanje in potrebo. Tukaj smo dobili tudi topel obrok. Kompozicija z nami srečniki ali nesrečniki je nadaljevala vožnjo proti Ingolstadtu in čez tri dni smo prispeli v pokrajino, ki je bila hribovita in pokrita s snegom. Tudi mraz smo sedaj bolj občutili. V Salzburgu so nas zopet izgnali na prosto, kjer smo dobili sladko želodovo črno kavo. Vožnjo smo nadaljevali po neštetihih tunelih do Celovca in opazovali pokrajino, ki menda slovi po neštetihih zimskošportnih centrih. Prihod pozno ponoči v Celovec, ob srebanju koruzne juhe, sem vzel, kot bi že bil doma. Polotila se me je dobra volja, ki pa je nisem upal kazati. Spomnil sem se starega pregovora, "da na koncu bič počí". Vožnja po Dravski dolini proti Mariboru ni bila nič kaj prijetna. Pogosto smo se ustavljali in tako končno prispeli v Maribor. Tukaj so nas obvestili, da moramo v pisarni postajnega poslopja dvigniti odpustnico, železniško vozovnico in žepnino 6 RM¹ za pot. Takoj po tem oprasku smo mi trije sedli na vlak, ki je že čakal, proti Središču.

Z ostalimi sotrpini smo se prisrčno poslovili in vsako oko se je zasolžilo. Sedaj mi je bila edina misel: Bog daj, da bi doma našel vse v redu.

Na koncu dnevnika pa je napisal z poudarjenimi črkami:

"Zdaj končujem moj dnevnik in ponavljam: Nihče ne ve, kaj je strah, kateri ni bil v vojski. Nihče ne ve kaj je glad, kateri ni bil lageru. In nihče ne ve kaj je domotožje, kateri ni bil v ujetništvu!"

Priimki in imena vojnih ujetnikov s katerimi sem bil skupaj v sobi:

Pelc Karl št.111058, Radenski vrh, Slatina Radenci

Rajh Jakob št.111056, Hrašenski vrh, Slatina Radenci

Belak Lovrenc št.111049, Radenski vrh, Slatina Radenci

Paulec Alojz št.111047, Stanovsko, Poljčane

Sejnovič Adolf št.112821, Ob bregu 16 Maribor

Šnajder Jožef št.111061, Obrež pri Središču

Medik Vinko št.111062, Obrež pri Središču

Rep Anton št.111054, Počehova, Maribor

Prepelič Maks št.111060, Ritensberg p. Sl. Bistrica

Dajčar Roman št.112495, Stara vas p. Sv. Križ pri Ljutomeru

Čolnik Ivan št.111057, Okoslavci, Sv. Jurij ob Ščavnici

¹ Denarna enota nacistične Nemčije – Reichsmark.

Močnik Franc št.111050, Okoslavci, Sv. Jurij ob Ščavnici

Belšak Andrej št.111051, Okoslavci, Sv. Jurij ob Ščavnici

Pokrivač Alojz št.112377, Vodrajnski vrh pri Središču

Arnuš Franc št.110003, Ruše

Karnet Franc št.111046, Svečina

Marko Jožef št.111045, Svečina

Kuhar Franc št.112642, Cankova

Zlatnik Ivan št.111053, Frankovci pri Ormožu

Lesjak Ivan št.111052, Hum pri Ormožu

Krebs Franc št. , Svečina

Menhard Alojz št., Št. Ilj

Pisni vir

Iz originalnega dnevnika.

Ključne besede

Karel Šavora, 5. april 1941 do 14. november 1941, vpoklic, dnevnik, nemško ujetništvo, prisilno delo.

Povzetek

Po marčnih demonstracijah 1941., ob podpisu pakta Stojadinovićeve vlade s silami osi, so starojugoslovanske oblasti pričele z vpoklicem vojaškega rezervnega sestava. Vojna je bila na obzoru. Največ vojaških rezervistov je bilo poklicanih na Ptuj, nekaj tudi v vojašnico Čakovec in Varaždin.

Na Ptuj so bili poklicani rezervni vojaki z našega konca, med njimi je bil Središčan Karel Šavora. Nabor je bil izpeljan dan pred nacističnim napadom na Jugoslavijo. Ljudje so bili zbegani in prestrašeni. Ukazi predpostavljenih niso imeli tiste teže, ki bi jo pričakoval. Pet dni po napadu je bilo vse končano. Nemci so večino rezervnega vojaštva zajeli, jih na Ptuj zasliali in jih peš napotili proti Avstriji. V Lipnici so jih naložili na živinske vagone in jih odpeljali na prisilno delo globoko v Nemčijo, v taborišče pri Magdeburgu. Večina jih je delala pri kmetih in v tovarnah za izdelavo raznih potrebščin. Pri tem so doživljali pomanjkanje in strahovite zavezniške letalske napade.

V začetku novembra 1941. leta jih je večina dobila zagotovila, med njimi je bil tudi pisec dnevnika Karel Šavora, da bodo izpuščeni. Trnova pot povratka je bila poplačana s srečno vrnitvijo v drugi polovici novembra.

Ciril Vnuk*

DRUŽINSKI SPOMINI NA ČAS 2. SVETOVNE VOJNE

V prispevku je s spominskimi drobci članov avtorjeve prvotne in širše družine prikazan čas 2. svetovne vojne v Jastrebcih ter nekaterih drugih bližnjih območjih. Od življenja družine pred vojno nas pripelje do zaključnih priprav na boje (t. i. fronto) med Nemci in Bolgari v aprilu 1945.

Uvod

Vsaka vojna zapusti v človeku, ki jo srečno preživi, globoke in neizbrisne sledi. Če jo doživlja v mladih letih, so te sledi toliko globlje in imajo toliko širšo čustveno paleto, saj se doživljanju groze in strahu, ki sta sicer temeljni občutji za tak nesrečni čas, pridruži še vrsta drugih. Recimo radovednost. Predrznost. Ali izjemen samoohranitveni nagon. Tak čas se po globini, s katero zaznamuje človeka, lahko meri le z največjimi drugimi nesrečami, naravnimi katastrofami ali tragedijami, ki ga doletijo. Koliko morajo prestopiti ljudje v vsaki vojni, koliko nakopičenih strasti, predvsem sovraštva, se mora izživeti, koliko nedolžnih umreti, preden spet zavlada mir!

Ni torej čudno, če je posledice druge svetovne vojne, predvsem tiste iz zaključnih bojev med okupatorskimi Nemci in zavezniškimi, ruskimi in bolgarskimi silami, še dolga leta čutilo prebivalstvo Jastrebccev in številnih drugih vasi, skozi katere je potekala zadnja nemška obrambna linija. Tako je bila v pogovorih ta tema lep čas prevladujoča; vedno znova se je vračala na kožuhare in druga skupna dela, zasedla dolge zimske večere in počitke po delu. Marsikdaj se je »zbudila«, ko se je za plugom iz zemlje pokazal kos granate ali kak drug ostanek iz vojnih časov. Sčasoma so ljudje začeli pozabljati na zamere, ki so jih imeli iz tega obdobja drug do drugega – v smislu stare resnice, da čas ozdravi bolečine.

Drevje v jastrebskih gozdovih je kmalu zacelilo številne rane od krogel in drobcev granat. Samo ko je oče imel na žagi v Središču kak hrast, so nastale težave in so ga žagarji grdo gledali zaradi poškodovanih ali uničenih žag, ko so zarežali v njegov »špliter« – drobec granate, ki se je zarasel v

lesu in ga oče prej ni videl in izsekal. Jamo nekdanjega bunkerja v Drevju pri Kerenčiču smo sčasoma zasuli in zemljo poravnali, številne druge, ki so si jih izkopali bolgarski vojaki po gozdnem robu in ob cesti v Pesovščaku so čez leta prerasli trava in robidovje. V njih se je nabralo vsako leto več preperelega listja in postajali so vedno plitkejši. Na enem od njih sem tista mlada leta na grebenu izkopane zemlje, ki ga je oblikoval vojak, redno našel lepe jurčke. Tam v bližini sem še deset let po vojni našel manjšo neeksplozirano granato. Nekaj let prej sem med igro v gozdu odkril »za vselej« zakopane naboje za puško, ki so potem spet »za vselej« – tokrat menda čisto zares – končali v opuščenem studencu.

Spominov na to vojno ni hotelo biti konec niti v letih, ko sem živel v internatu Industrijske kovinarske šole pri TAM. Tu so naše presežke energije krotili in s pridom usmerjali v zasipavanje bombnih lijakov po tezenskem gozdu okrog internata, da se ne bi preveč zredili.

Dandanes država odkopava svoje nekdanje nasprotnike in jim postavlja spominska obeležja ... Ker se je spremenila in je sposobna priznati pravico do groba tudi tistim, ki se ne morejo ravno šteti za njene prvorce v boju proti okupatorju ... Jaz pa ... No, jaz bom tu zapisal družinske spomine na tisti čas, ki je mene in vse nas nedvomno zaznamoval v marsikaterem pogledu; da bodo imeli tisti, ki bi jih to zanimalo, pristno gradivo, temelječe na Katikini, Janezovi, Milanovi, Vilkovih, Frančkovih in moji pripovedi ter spominih bratranca Petra in sestrčne Pepike. Mimike, naše najmlajše, tu ne štejem, ker je v družino prijokala v Titovi Jugoslaviji; a tudi ona je morala zaživeti s posledicami tega časa. Upam, da s tem člankom ne bom komu zbudil slabe vesti; vsi, ki bi jih resnično lahko kaj prizadelo, so namreč že mrtvi. Kljub temu sem dve imeni »zašifriral«, za vsak primer. Žal nisem pred desetletji, ko so še živeli, čutil te potrebe, ne imel časa, da bi zbral in zapisal še njihove prvoosebne izpovedi. Tako smo tu ostali le takratni otroci – otroci okupacije in osvobodilne vojne.

* Ciril Vnuk, Miklavž pri Ormožu 22, 2275 Miklavž pri Ormožu.

Kratko o očetovi in materini družini

Za lažje razumevanje sorodstvenih prepletenosti se mi zdi najnujno podati nekaj osnovnih podatkov:

V očetovi družini v Jastrebcih 19¹ se je rodilo 12 otrok, 5 moških in 7 žensk. Dva nista preživela prvega leta starosti, ostali so odrasli. Najstarejši Jurij (1886–1917) se je poročil z Marijo Kuharič (1889–1961) iz Jastrebcv 21, a je padel v 1. svetovni vojni; tako se je ona kot vdova poročila drugič s Petrom Majcenom in smo bili pozneje sosedje, ona pa »sozdova mama«. Očetova starejša sestra Magda (1896–1982) se je poročila z Mirkom Pokrivačem, našim tetcem, iz Jastrebcv 15; rodili sta se jima dve hčeri, Pepika² in Ida. Tako so v Pesovščaku živeli štirje iz očetove družine. Dve očetovi sestri sta življenje preživeli v samostanih, Neža (1888–1960) na Dunaju, Kata (Katarina, 1897–1984) pa v Epernyu v Franciji. Sestra Mica (Marija, 1889–1918) se je poročila s Francem Severjem v Črnuče pri Ljubljani, Ana (1893–1976) pa z Jožefom Koržetom s Ponikve ob Južni železnici; imela sta več otrok, a trije so odrasli: Ludvik, Pepi (Jožef) in Ančka (Ana). Lenčika (Helena, 1900–1931) je bila šivilja in je umrla za grižo. Sledili so moj oče Franc (atek, 1902–1992), Jakob (1906–1930), ki je v nepojasnjenih okoliščinah umrl pri vojaki v Beogradu; na domačiji je ostal najmlajši Peter (1910–1993). Ta je s prvo ženo Mimiko (Marijo Veselko, 1915–1945) iz Stanetinca na hrvaški strani imel 5 otrok, Petra³, Konrada, Jožefa, Marto in Milico, po vojni pa še Marjana z drugo ženo Tiliko Štampar.

Materina (Marija, 1902–1986) družina je živela v Jastrebcih 44. Očetu Frideriku Žganjarju (1863–?⁴) in materi Mariji Žganjar, roj. Šef iz Godenincev (1867–1944?) se je rodilo troje otrok. Najstarejša Julia (Julijana) je bila nuna v Kalwangu in na Dunaju, najmlajši Jakob, naš »vujček«, pa je zagospodaril na skromnem domačem posestvu ter imel šest otrok: Gusteka (Avgusta) – ta se je rodil pred poroko, zato je nosil materin priimek Žuman – Janeza, Štefco (Štefanijo), Tončka (Antona), Mimiko (Marijo) in Ivanko.

V naši družini se je rodilo sedem otrok: Katika (Katarina)⁵, Janez⁵, Milan⁵, Vilko⁵, Franček (Franc)⁵, Ciril in Mimika (Marija).

¹ Vse hišne številke ustrezajo današnjemu stanju, le sosedova (Majcenova) hiša ne stoji več.

² Uradno Jožefa; njeni dobesedni navedki so v tem besedilu označeni kot »sestrična Pepika« (s. P).

³ Njegovi dobesedni navedki so v tem besedilu označeni kot »bratranec Peter« (b. P).

⁴ Tudi on je padel med 1. svetovno vojno, a se je točna letnica pozabila.

⁵ Njihovi dobesedni navedki, večinoma poknžženi le v nujnem obsegu, so v tem besedilu označeni z velikimi začetnicami v oklepaju (K), (J), (M), (V), (F).

Kako smo živeli pred okupacijo

Čurinova domačija postane naš dom

Hiša v Jastrebcih 20, kamor se je oče priženil, je bila last Franca (župnika v Razlogah in Crnem Lugu v hrvaškem Gorskem kotarju) in Katarine Čurin, poročene Zdravec. Ta je imela sina Cirila, v zakonu pa hčer Tiliko, a mož ji je kmalu umrl. Tilika je bila od njega mlajša in njej za družbo je prišla k hiši pastirica, moja mati, iz revne Žganjarjeve družine.

Slika 1: Zdravčevi okrog leta 1914: levo sedi Katarina (roj. Čurin), zadaj levo njen sin Ciril.

Potem je neko leto stric duhovnik povabil svojo nečakinjo Tiliko na obisk v Razloge. Tu je zbolela za grižo in umrla. Sestri Katarini je poslal pismo s črnim robom in ji razodel nesrečo. Ta je mater silno prizadela; žalovala je v pretresljivi bolečini tako močno, da moji materi, pastirici, skoraj ni bilo več obstati pri hiši, vendar je le zdržala – in postala nadomestilo za oba izgubljeni otroka. Ko je odrasla, se je po kratkem (o tem je vedno pripovedovala z muzajočim se smehom) času »dvorjenja« odločila za poroko z mojim očetom. Tako je postala Čurinova (po domače Faturova⁶) domačija naš, torej Vnukov dom. »Štiriinidesetega leta sta si brat in sestra razdelila zemljo: Gospod so dobili gorice na Hrvaškem, Drevje pa eno njivo, da so imeli svojo zemljo ... Potem pa so oni to svojo zemljo prepisali na našo mamiko. Ona jih je morala klicati za

⁶ Domače ime več tukajšnjih Čurinov je Fatur.

vŭjeca⁷, da je bilo bolj domače.« (K)

»Pomnim, da se je prepis delal v Štrigovi. Milan je bil majhen dojenček in se je grozno drl. Jaz sem ga pazila, ker sta atek in mamika morala oditi. Potem pa sem ciceka (dudo, o. p.) namakala v med – atek je imel čebele – tisto je polizal in spet se je jokal. Tako se je jokal, ker je bil bolan, nekaj so ga zdravili. Mamika se je bala, da bo umrl ... Meda pa mu ne bi smela dajati, bil je premočen za takega malega – tako so rekli, da ne bi smela ...« (K) Pozneje je tudi Katarina Zdravec prepustila svoj delež posestva naši družini. Še dolga leta smo bili Faturi; če si komu rekel, da si Vnučkov, te je vprašal: Faturrov ali Šandorov⁸?

Naša hiša

Ta hiša v Jastrebcih 20 je stala pred vojno na istem mestu kot danes. »Bila je s slamo pokrita. Pred vhodom je imela kapuro, tak napušč ven na cesto. Tu je strašno ozko bilo ... Tista kapura je bila lesena; notri je na vsaki strani bila klop, na kateri so ženske in moški, ki so nesli v mlin (Požganov ali Benetkov, o. p.), počivali. Včasih niti nismo vedeli, da je kdo tu ... Ja, in tam v tisti kapuri sem tudi – naj še to povem: Ko smo krmo vozili iz Prodnice, sva z Janezom bila na štali. Potem pa je Janez šel dol in tudi na travnik, jaz pa sem lestvico zgrešil in sem padel dol. Našli so me mati⁹ pa so me nezvestnega zvelkli v to kapuro. Tam sem se potem zbudil na koci ...« (M) Kjer je danes zadihiža, je bila žitnica, pod njenim lesenim podom pa pivnica. Iz nje se je prišlo po stopnicah v priklet. Na drugi, severovzhodni strani, kjer ima zdaj Franček garažo, je bila pivnička. Iz nje so prav tako vodile stopnice, v nadaljevanju pa so bile štale – s hišo v kjuč – do tja, kjer so zdaj svinjski hlevi. Štalni zidi so bili butani, svinjski hlevi pa leseni; stali pa so tam, kjer sta zdaj pivnica oziroma parma in drvarnica – torej ločeno. Vse je bilo pokrito s slamo.

Naša klet pri Urbanu

V goricah pri Urbanu na Stanetinskem Bregu je stala naša značilna, skoraj kvadratna klečaja, zgrajena iz tesanih hrastovih brun. Zunaj in znotraj je bila ta klet

ometana, bolje reči omazana, s plastjo ilovice in pobarvana z apnenim beležem. Ostrešje je bilo povezano z lesenimi klini, česar se dobro spomnim, ker sem se nič kolikokrat vanje butnil, ko sem phal seno ali otavo v ta tesni prostor. Spodaj sta bila dva prostora. V prvega so vodila vrata iz desk, ki so se zapirala in zaklepala z manjšim ključem od zunaj – z žabico okrogle oblike, premera kakih 10 cm in debelo okrog 2,5 cm. To je bil nekakšen predprostor, v katerega si moral stopiti čez visok prag; na njem so naši – oče, mati, Katika ali kdo drug – počivali ob malici ali obedu. Tu smo shranjevali razno orodje, nekaj kolja, lesene hlapce za vez in drugo šaro. V stropu je bila odprtina za vstop na podstrešje. Sredi leve stene so bila velika in težka tesana vrata z vrezano letnico 1798, ki so se na lesenih tečajih odpirala navznoter; pri tem so zlovešče škripala, da me je bilo kar strah, posebno zato, ker je v notranjosti bila tema ... Na teh vratih je bila težka kovana ključavnica, ki se je odpirala s kakih 15 cm velikim ključem. Desno od odprtine za ključ je bila pritrjena močna kovana narba, ki se je pripenjala na podboj in bi se jo dalo zakleniti z žabico. Znotraj tega kvadratnega prostora so bili ob preostalih treh stenah gantarji in na njih trije večji in manjši sodi, za vrati pa pŭta (lesena nahrbtna škropilnica) in velika pletenka z žganjem. Nad sodi je bila pod lesenim stropom naokoli kakih 30 cm široka preprosta lesena polica, na kateri je stalo nekaj steklenic, čepov, klinčkov za vez in druga drobnarija, jeseni pa so bila na njej zložena jabolka sorte kanadka in neke zimske hruške. Na zahodni in vzhodni steni sta bili tudi okrogli luknji za zračenje, ki so ju po potrebi zadelali s šopom slame.

Žmŭtkova pivnica

Za ta članek je pomembno dodati, da smo hranili pijačo, tudi vino, v kleti, ki jo je imel bolfenski župnik Janez Zdravec, po domače Žmŭtek (1855–1942) – torej v Žmŭtkovi kleti v Ciganiji. »Ja, to pa je bilo pod igriščem, malo od Plohla ... Tistega danes ni, tisto je zgorelo. Midva z Janezom dobro veva, ha, ha, ha! Sva enkrat šla po jabolčnico pa je Janez rekel: 'Ne, mija boma vino pila ...' A ni bilo ne šefa ne šlahi, ničesar, da bi si natočila vino, jabolčnica pa je bila na pipi. Potem pa je Janez rekel: 'Boma s polovjaka vŭn ...' In je odbil spodnji čep s tistega polovnjaka, gornjega pa sva še pred tem zabila ... In kakor je to zgoraj odpiral, tako je čep zletel na drugo stran pod gantarje. Pri spodnji luknji se je vlilo! Jaz sem medtem, ko je Janez iskal čep, tiščal gor roke, prste ... Potem pa sva imela takšne skrbi, da ne bi atek ... On je delal tišlarijo in so okenjaki bili zadelani z oblanci. Potem sva brisala in brisala tisto z oblanci pa neki prah sva od nekod prinesla in malo potresla po tleh ...« (M)

⁷ Zaradi pristnosti izražanja so sorodstveni in nekateri drugi izrazi pričevalcev narečni. Iz enakih razlogov so ohranjene mnoge skladišne posebnosti, predvsem pogoste elipse (izpust kakenga stavčnega člena) in anakoluti (opustitev začetega skladišnega vzorca in nadaljevanje z novim).

⁸ Očetova babica je bila Šandorjevega rodu iz Jastrebcov 19; njegov dedek Matija Vnuč se je priženil k hiši od Sv. Antona v Slovenskih goricah (danes Cerkevnik), domače ime Šandor pa je ostalo.

⁹ Katarina Zdravec je živela z našo družino in smo jo vsi vikali ter klicali »mati«, za razliko od naše matere, ki smo jo klicali »mamika«.

Nekaj značilnosti družine

Oče je bil po poklicu mizar, kar je tiste čase nekaj pomenilo, saj obrt tod okoli ni bila preveč razširjena. Prvih spretnosti poklica se je naučil pri svojem očetu Alojzu Vnuku (1856–1921), potem ko je zaradi neuspeha pri nemščini opustil gimnazijsko šolanje v Mariboru. Pravi uk pa je imel pri mojstru, starem Podgorelcu na Lešnici, in tako postal mizarški pomočnik.

Mlada zakonca sta kmalu začela dobivati otroke, najprej Katiko (1927) in Janeza (1929), nato Milana (1934) in Vilka (1936) ter Frančka (1940). Zemljo so obdelovali s kravama in ročno. Oče je občasno še kaj na črno mizaril; aktualne so bile pogrebne krste, pa tudi pohištvo – postelje in omare. Življenje družine je bilo, v primeri s takratnim stanjem drugod, kar primerno, povprečno. – Močni socialni stiki so bili tudi z bližnjim hrvaškim območjem. Prepletale so se mnoge družinske vezi. Vas Stanetinec je bila precej mešana, od tam pa je bila žena strica Petra; prav tako je bila marsikatera druga družina rodovno mešana, tudi materina Žganjarjeva. Mati je imela tam »tečiko« in »teteca«; posebno tečika je rada prihajala na obisk. – S politiko se oče ni nikoli ukvarjal, a če ga moram opredeliti, bi pripadal bolj desnici, kar je razumljivo, saj je poleg domače vzgoje bil v gimnaziji podpiranec bolfenskega župnika Zadravca, Žmútka. Gotovo je ta nanj močno vplival. Če bi se zasukalo drugače, bi najbrž postal župnik. Pred vojno je sodeloval v ljudskih igrah in pel v cerkvenem pevskem zboru.

Slika 2: Vnukova družina leta 1930: oče z Janezom in mati s Katiko, v sredi Vnukova babica; stojijo teti in strica, bratranec Franček – drugi z leve, ter Žganjarjeva babica – druga, z desne.

Vpoklic v vojsko Kraljevine Jugoslavije

A s hitrimi koraki se je bližala zmeda 2. svetovne vojne. V drugi polovici marca 1941 očeta vpokličejo na orožne vaje. Tam se je, skoraj štiridesetletnik, z enoto vojske Kraljevine Jugoslavije vkopaval nekje za

Dravo pri Vinici v hrvaškem Zagorju. Dočakali so Hitlerjev napad, a njihovim oficirjem ni bilo do spopadov z Nemci, zato so vojsko razpustili in pobrisali. Mobiliziranci so odvrgli tisto orožje in se kot posamezniki prebijali na svoje domove. »V velikem tednu (1941, o. p.) je prišel nazaj. Nesli smo k žegnu, vsi žalostni, ker ateka ni bilo. Prišli smo domov in se je on proti večeru postavil doma. Takrat je bilo strašno veselje. Bil je ves raztrgan ... kapo, vojaški plašč, še pozneje je bila tista kapa.« (K) »Ja, atek se je takrat vrnil s Plohovim Frančekom s Koga. Mi smo krave pasli – ne vem, je bil še Janez ali ne – tam gori (proti Drevju, o. p.) in so ti starojugoslovanski vojaki, ki so šli domov, popevali pri tistem križu, tam od Štamparja dol, tam je bil železen križ, zdaj ga ni več ... Potem pa je nastala Nemčija.« (M)

Nastanek nemške države

Novi red

Z nastankom nemške države se je marsikaj temeljito spremenilo. Na vseh področjih življenja so novi gospodarji s trdo roko uvajali svoj Red. »Že na začetku okupacije so (prebivalci, o. p.) morali nositi na občino slovenske knjige, da so jih menda tam skurili, nekaj pa so jih doma poskrili. Teta Mica (Marija Pokrivač, 1893–1983) jih je nekaj skurila sama doma ... Jaz sem skrivala Mohorjev koledar; bil je zadnji, ki je izšel v stari Jugoslaviji, in je pozneje romal z mano v izgnanstvo ... Pri nas na podstrešju je bilo precej knjig, ker je očetov brat bil v času Avstro-Ogrske študent, potem pa je bil mobiliziran in je padel med 1. svetovno vojno.« (s. P) Prebivalstvo so razvrščali v kategorije in ljudem dodeljevali tri vrste legitimacij – rdeče, zelene in bele. Slednje so bile najslabše in so praktično pomenile izselitev, taborišče za rasno nečisto prebivalstvo.

Življenje se je zakompliciralo. Skupina okrog Jožeta Kerenčiča je začela z organiziranjem odpora. Oglašati so se začeli tudi pri tetecu Mirku (Mirko Pokrivač, 1900–1941), v katerem so našli somišljenika. »Večkrat je prišel Jože Kerenčič že pred vojno, včasih tudi z ženo, ki je bila učiteljica. Včasih jih je bilo zadaj za hišo vse polno, ne vem, kdo vse, a večina je bila domačinov. Enkrat so prišli trije, brez Kerenčiča. Kasneje so rekli, da je bil Lacko; njega so potem ubili na Ptuj. Z njim sta bila še neznanec in Ivan Rizman, eden od tistih petih, ki so jih skupaj ustrelili.« (s. P) Od njih se je navzel revolucionarnega duha tudi tetec Mirko. »Spomnim se, da je atek razlagal, da če se ne bomo proti postavili, ne bomo imeli več svojega jezika ne svojih knjig ne ničesar ...« (s. P)

Znotraj vodstva uporniških vrst pa je med komunisti

prišlo do rivalstva, ki je pripeljalo do izdaje in aretacije Kerenčičeve skupine. »Sosedov, Podgorelčev Marko je bil takrat v službi na občini. On je tudi večkrat prišel, menda je bil kurir. Povedal je, da so izdani, da jih bodo aretirali. Takrat je atek zaprosil vujeca in sta naredila koline, da bi si nekaj nesel s sabo; sklenil se je namreč umakniti na Hrvaško, kamor mu je obljubil pomagati sosedov Miran (Miran Kolarič, o. p.), ki je živel v Zagrebu. A prišli pa so po njega že isti dan, ko smo imeli koline; tako je bilo za kakršno koli rešitev prepozno.« (s. P)

Zanimiva, a tragična situacija je bila v družini Pokrivačevega sosedu Jakoba Zabavnika (1883–1954), ki je bil med okupacijo prav tako občanar na Kogu. Ko se je na občini zvedelo za načrtovane aretacije, naj bi oče opozoril sina Branka¹⁰, naj odide in se kje skrije. »On pa mu je rekel: 'Atek, če me tu zdaj k zidu postaviš, pa rečejo da me bodo ustrelili, če ne odidem, pa jaz ne grem!' Ni hotel, potem pa so prišli po njega. S kolesom se je peljal z doma pa eden z njim ... Tako da, če je naš atek zvedel, potem je vedel tudi on.« (s. P)

27. 12. 1941 je prišlo do likvidacije Kerenčičeve skupine. »Pet so jih ustrelili na isti dan: našega ateka, dva Kerenčiča, sosedovega Branka pa Rizmana.« (s. P) Domači so zvedeli o smrti po ovinkih, nobenega uradnega obvestila ni bilo. »Vem, da mi je sosedov Drago¹¹ rekel, da se je nekaj hudega zgodilo, a ne sme povedati. Potem pa je prišel Benekovičev Ciril¹² in je mamu vprašal, če je res, da so ateka ustrelili. Potem pa je ona tulila. Vem, da je klečala pa molila ... V tistem pa je prišla teta Ana. Ludvik (Ludvik Korže, njen najstarejši sin, o. p.) je bil tistikrat v službi v Mariboru in je tudi on zvedel.« (s. P)

Med ljudi sta se preko noči zalezla strah in sumničavost. Novi gospodarji so s tem svarilnim zgledom dali vedeti, kaj se bo zgodilo upornim. Mlade, za vojsko sposobne fante so vpoklicali pod orožje in jih razposlali na evropske fronte. Starejši so bili vključeni v pomožne policijske enote, t. i. vermanšaft; sumljive, kakor so bili Orešnikovi v Ciganiji ali Pokrivačevi in Podgorelčevi iz Pesovščaka, so zaprli v zloglasna taborišča.

Pokrivačeve ženske morajo v pregnanstvo

Črni deseti marec 1942

Tudi izseljevali so nenapovedano, čeprav se je o tem na tistem govorilo. »Ker je Košarka enkrat rekla, da bo

ona deco vzela, da dece ne bodo odpeljali (Jože Košar je bil birmanski boter očeta Mirka, o. p.). Ona je Avstrijka bila.« Konec zime 1942 pa so morali oditi.

»To je bilo 10. marca 1942. leta. Bilo je bolj proti poldnevu, ker je naša mama doma imela kuhano kosilo, po tem sklepam.« (s. P) »Spomnim se, kako so Pepiko (1931) odpeljali iz šole. Pripeljal je avto, tovornjak, pa je morala vse pustiti in oditi iz šole ...« (J) »Ne, bil je poltovorni avto, s katerim so po mene prišli; spredaj je bila kabina, zadaj pa dve nizki klopi, na tistih klopih smo sedeli. Deca so bili na šolskih oknih pa so mi mahali. Potem pa smo se peljali mimo cerkve na Kogu. Tam pa je prišla Čaplarekova Micika¹³ – avto se je počasi peljal – pa mi je zakričala: 'Pepika, kon se pelaš?'« (s. P)

Vojaki so ravnali dokaj človeško, velikih grobsti ni bilo, edino z najmlajšo Ido (1938) so imeli težave, saj se ni pustila ujeti. »Potem, ko so me pripeljali domov, pa je eden Ido vprašal, če se je že potolažila ... Ida je zelo kričala, da ne gre nikamor, da bo ona doma ostala ... Potem jo je nekje pri studentu prijel en esar.¹⁴« (s. P)

S seboj so smeli vzeti, kolikor so lahko nesli, omejevali jih niso. »Saj nismo ne vem kaj imeli ... Kar smo nesli, smo potem prinesli domov ... Ja, tünko smo nesli! ... Oni dan mi je Volajeva Trezika rekla, da so mati (mati Mirka Pokrivača, o. p.) kričali: 'Tünka de šla z nami!' Eno tünko so dali gor pa blazino je mama vzela. Tak velik kovček je bil, ki so ji ga oča napravili. Kar se je tja noter nadevalo, tisto smo nesli s seboj. Mama in Ida sta se peljali z enim avtom, midve z materjo pa z drugim.« (s. P)

»Ko so Pokrivačeve, mislim našo teto Magdo selili, atek ni upal iti tja gor, niti da bi se poslovil. To so prišli z avtom – to je bilo krike – mi smo zunaj bili pa smo skrivoma poslušali, kako so kričali ...« (M)

»V tej nesreči smo imeli to srečo, da so nas odpeljali med prvimi, ker je naš atek poleg Jožeta Kerenčiča bil edini, ki je imel družino in smo tako prišli med izseljence; niso ločili mater od otrok, tako da nismo šle v koncentracijsko taborišče, ker tam so le redki preživeli.« (s. P)

¹³ Marija Simonič, Pepikina vrstnica s Koga.

¹⁴ Pripadnik nacistične vojaške organizacije SS (Schutz-Staffel, zaščitni oddelki), ustanovljene 1925 kot Hitlerjeva telesna straža; do 1934 je delovala kot del jurišnih oddelkov, nato samostojno; iz nje nastali: »zveza mrtvaških glav«, ki je morila po koncentracijskih taboriščih; »oboroženi SS«, ki je deloval predvsem v vojaških operacijah na okupiranem ozemlju, in »varnostna služba SD«. Nürnberško sodišče je SS razglasilo za zločinsko organizacijo (Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998, str.).

¹⁰ Njegovo uradno ime je Rudolf.

¹¹ Drago Zabavnik, 1925–1988.

¹² Ciril Erjavec (1906–1963) iz Vodrancev 48.

Življenje pod okupacijo

Državljeni tretje vrste

Nekatere družine, npr. naša, Vičarjeva, Zadravčeva iz Lačavesi in druge, so nemški uradniki na posebnih pregledih prepoznali kot rasno nečiste. Tudi te so določili za izselitev iz Spodnje Štajerske, kjer so nameravali dosledno izpolniti Hitlerjev ukaz, da je treba 'napraviti to deželo spet nemško.' Prebivalstvu so razdelili osebne izkaznice. »Rdeče so dobili člani prejšnjega kulturbunda in tisti, ki so jih imeli Nemci za svoje; zelene tisti, ki so jih sicer imeli za svoje državljane, osebno izkaznico pa so jim smeli odvzeti brez obrazložitve; bele so dobili varovanci nemške države; to so bili ljudje brez državljanstva, tujci in drugi, večidel delavci.«¹⁵ »Nismo imeli hajmatbunda¹⁶, državljskih pravic; bili smo vedno v skrbeh, da nas bodo odselili. Teto Magdo so že izselili na začetku, potem ko so enainštiridesetega ustrelili moža Mirka.« (K)

Mati so imeli drugačen status

Člani hajmatbunda so plačevali nekakšno članarino. Ob večjih nemških državnih praznikih so dobili priložnostna darila, npr. čokolado ipd. Katarina Zdravec, naša »mati«, je imela tak status, zato se je tudi pri nas oglašal stari Kolbl, »Ferdinandov oča. Imel je takšne znamkice ... ne vem, kako dolgo je veljalo, ker je prišel precej pogosto, pa je znamkico pritisnil.« (M) Ti s hajmatbundom so postali nemški državljani, mi pa ne, zato sta oče in mati morala zelo paziti, da se komu ne bi zamerila, in živeti v večni negotovosti. Prav nenavadne zveze, menda na pošti, je imel oče, da so našo transportacijo odlagali! »Reklo se je, da so nekje v Šleziji že postavili barake, kamor bi nas preselili, pa jim ni uspelo, ker je nazadnje zmanjkalo njihovega časa.« (K)

Rasni pregledi

Na rasne preglede smo se vozili s kravami v lojtrah k Miklavžu. Zelo natančno so te pregledali in premerili, uradnika si moral gledati v oči. Na enem od teh pregledov je hotel naš oče od znanca s Kajžarja, ki je bil tudi v komisiji (pred vojno je bil zastopnik zavarovalnice Sava) doseči ugodnejšo obravnavo, pa ga je ta zagrabil za škrice in ga pahnil med zmerjanjem in kletvicami po stopnicah od cerkve – češ, 'vindiše hund'! Po vojni je to svojo takratno držo obžaloval in odslužil ... Odslej je vsakega imel za poštenjaka, zato se ga je prijelo ime Poštenjak. Med

vojsko pa je marsikomu napravil težave ... – Tisti čas okupacije je bil naš problem pri pridobitvi »prave« izkaznice in z njo državljskih pravic temnejša polt, ki smo jo podedovali po materi, kar je »žalilo« nacistično teorijo o čisti arijski rasi. Tako se je strah v nas zalezal še globlje, posebno v mnogih nočeh, ki so jih starši bolj prebedeli kot prespali.

Očetova zaposlitev pri Klobasu

Za časa Nemčije je bil oče kot mizarski pomočnik redno zaposlen pri Klobasu. Ta je bil sicer doma nekje v Gomili oziroma v Stari Gori, mizarsko delavnico pa je imel v Lačavesi – v hiši, kjer je živela pozneje Dvorščakova Angela, nasproti nekdanje Pojeve zidanice. Tu so izdelovali pohištvo in drugo za nemške naročnike in druge prebivalce. »Pri Klobasu so delali še Puklavec, ... Vincek Rojko se je učil, tako tudi bratranec vujčkov Gustek; samo ne vem, ali je on že napravil pomočniški izpit ali ne ... res se ne spomnim.« (J)

Atek, le vse pojej!

Kljub številni družini je bilo materialno življenje kar spodobno. »Tako je atek dobival karte. S košem se je šlo po fasungo¹⁷ v trgovino. Imeli smo dosti sladkorja, vsega, ker nam je tudi doma zraslo, ne?! Vse se je dobilo na karte. Margarine smo imeli ... mamika je milo kuhala iz nje, saj je nismo znali jesti, pa tudi vajeni je nismo bili. Takšne kocke so bile.« (M) Očetu je od doma najpogostejše nosil kosilo Vilko – v temnomodrem emajliranem setu treh posod in pokrova, rekli smo jim šale.

»Atek je hodil delat tišlarije in mamika se je dostikrat morala potruditi, da je lahko on jedel malo boljše. Mi smo doma jedli nekaj drugega ... tako bolj domačo hrano, otroško ... atek – on pa je moral imeti meso ... Tega pa ni bilo vsak dan. Mamika je dobro kuhala. Lačni v družini nismo bili nikoli. No, tako sem nosil tisto tja gor, tam je bila tišlarija. Tam nasproti pa je bila na stanovanju tudi atekova sestrična, Prapotnikova Lujza. Imela je tako ... en štiblc ali kako se že reče ... no, bolj skromno je bilo. In okno je gledalo proti delavnici, tako, da sta se onadva tudi med delom lahko videla, ne? Potem pa je ona hodila gledat, če je atek že pri obedu, da bi ... Navadno je prišla noter, da sta se pogovarjala eno in drugo. Tudi jaz sem splezal na skobeljnik, kjer sem čakal, da se v miru naje, da vzamem šale pa grem domov. Potem pa je včasih bilo kaj dobrega in sem mu rekel: 'Atek, le vse pojej!' On pa me je samo tako pogledal! ... In mi je včasih kaj pustil, kakšen košček, da sem se oteščil,

¹⁵ Mrgole, T., Vojna škoda na območju Ormoža, Ormož, 1988, str. 268.

¹⁶ Nismo bili člani Steirischer Heimatbunda, Štajerske domovinske zveze.

¹⁷ Trgovsko blago v obsegu, ki ga je določila oblast; dobilo se je »na karte«.

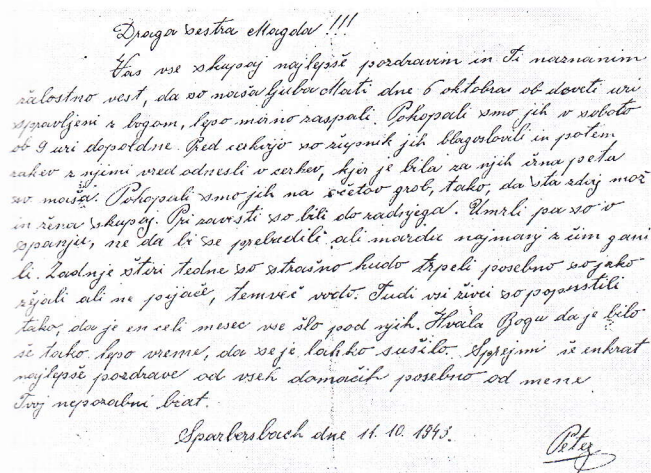
ko sem se vračal po Pojevi meji dol ... Da sem malo pokusil, kaj je on jedel. No, tako je to bilo.« (V)

Ohranil se je šaljivi drobec v zvezi z Janezom: Kadar je nesel kosilo on, ga je Mravljakova Tončka (Antonija Drozg iz Jastrebcov, mladostna prijateljica naše matere) navadno ogovorila: »Janez, dukni, poldan minil, ata lačen!« (F)

Ciril in Metod

Narodnostno in jezikovno zatiranje prebivalstva pod nemško okupacijo je splošno znano, zato naj k temu dodam samo še drobec iz očetovega spomina. Ko je po mojem rojstvu jeseni 1942 šel prijaviti novorojenca na občino, je bilo treba povedati, kako bo otroku ime. Rekel je, da bo Ciril, Ciril in Metod. Tega imena seveda ni bilo na uradnem seznamu, zato sta se z uradnikom začela grdo gledati in prepirati. A oče je vztrajal in nazadnje je uradnik le popustil ter zapisal, kot je želel oče.

Vse otroštvo sem bil jezen na svoje ime, ker med vrstniki ni bilo nobenega Cirila, iz njega pa so se dale izpeljati številne otroške zafrkljivke ... Šele ko sem zvedel v šolah o znamenitih grških bratih, ki sta opismenjevala in pokristjanjevala Slované v Panoniji, sem razumel, zakaj njunih imen ni bilo na nacističnem seznamu. S kakim Adolfom bi bil še manj zadovoljen ...

Slika 3: To pismo s črnim žalnim robom je potovalo v Straubing; teta Magda ga je prinesla domov kot dragocen spomin.

Babičina smrt in zapleti na meji

6. 10. 1943 nam je v enainosemdesetem letu starosti umrla babica, očetova mati. Vilko se spominja visokega odra, na katerem je ležala. Oče ga je dvignil visoko gor, da je lahko babico pokropil ...

Oče je torej mizaril, delo na zemlji pa je bilo v glavnem materino in od otrok, kolikor je že kdo zmoget, le Janez se je leta 1943 začel učiti mizarске

obrti pri Podgorelcu, sinu očetovega mojstra na Lešnici. Pri večjih delih na zemlji so pomagali sorodniki in sosedje. Ko je bilo kaj takega, je »mati« kuhala, tako da naši materi ni bilo treba.

»Gorice smo imeli na Stanetinskem Bregu, kjer je bila tisti čas madžarska država. Tja se je lahko šlo s prepustnico vsak dan, z vozom in živino pa v torek in petek. Pri Požganu, tu je bil mlin, je bila rampa s ključavnico in lesena baraka, na drugi strani pa so imeli Madžari zidano karavlo.« (K) »Ja, ja, oni so imeli stražarnico zidano, ta pa je bila lesena. Po vojski si jo je pospravil vujček; ne vem, še zdaj menda stoji tam ... Tisto si je on odpeljal, da je imel svojo ropotijo notri – šlosarijo.« (M) »Madžarska karavla je bila na cestnem ovinku pod bregom, kakih 60 metrov od mosta, nemška pa je bila v jošju malo stran od mlina. Ko si šel prek, so odklenili žabico na rampi in te spustili ... Brat v gorice so smeli iti tudi samo tisti, ki so imeli prepustnice.« (K)

»Neko leto – menda bolj proti koncu, triinštiridesetega ali štiriinštiridesetega – smo šli z vozom po grozdje, da bi ga odpeljali domov. Stric Peter in atek sta s kravami in vozom, na katerem sta bila odvečena (na eni strani odprta, o. p.) soda in kad, hotela pri Požganu čez mejo, pa ju Nemci niso pustili prek. Morala sta se vrniti, nato pa iti nad Godenince in Preseko v Stanetinec in proti Urbanu. Pripeljala sta se okoli 11. ure. Mi brači medtem nismo mogli brati, ker nismo imeli posode. Ne spominjam se, ali smo ali nismo pobrali tisti dan.« (K) Pravega razloga za prepoved prehoda ni bilo; menda bo še najbližje resnici, da »tako ... tako kot si zdaj kakšen tak na meji kaj izmisli ... Pa smo s kravami bili!« (M) Tudi z njimi ni bilo nič narobe, saj sta imeli obe na rogu pravo »registracijo« – vrezano črko D – Deutschland.

Nemška osnovna šola na Kogu

Trije starejši otroci – Katika, Janez in Milan – so morali obiskovati nemško osnovno šolo, proti koncu vojne še Vilko. Njihovo splošno mnenje je, da je bila to bolj izguba časa, saj se kljub vojaškemu redu niso kaj prida naučili. »Za časa Nemčije sem bil star nekaj ... ravno sem začel hoditi v šolo. Tega se najbolj spomnim, da sem hodil v prvi razred osnovne šole na Kogu in ... Spomnim se še učiteljice, da ji je bilo ime ... zdaj ne morem reči, ali se je reklo, da je 'frajlen Helga' ali 'frau Helga' ... tega zdaj ne vem točno. Spomnim se tudi druge učiteljice; tista pa je bila 'Frankolinka'. In ta je imela takega majhnega črnega psička, takega kodravega ... tak majhen, ne? In, zanimivo, ker mi nismo bili vajeni takih, malo drugačnih – naši psi po vasi so bili drugačne rase – to so bili čuvaji. Ta pa je bil mestni pesek, ne? Temu psičku pa je bilo ime ... Vera! Ja, Vera. In

'Frankolinka' je imela piščalko. Ko smo imeli telovadbo, je samo zapiskala in rekla: 'Vera, komm!' Pa je pes takoj bežal k njej, tako je bil zdresiran. No, to mi je ostalo ...» (V)

»To je bila stara šola, tam, kjer je zdaj Rotar, nad igriščem. Tam je stala šola in neko drevje je raslo spodaj ... in murve so bile nasajene tam proti farofu. Pravili so, da bodo gojili sviloprejkke. In zanimivo, mislil sem ... sviloprejka – za svilo sem vedel, da je to takšna tanka tkanina. Da bi pa to svilo lahko izločal neki črv, mi pa ni šlo v račun ... In da nadaljujem tisto s šolo: otroci smo bili, kot so vedno otroci. Bil pa je velik, močan razred šestintridesetščakov in smo bili pogosto poredni, ne? Tako smo morali pogosto stati v kotu ... Nas je strpala ta učiteljica – ta Helga in smo morali čemeti v kotu ... Ne vem, kaj sva s Petrom (z bratrancem, o. p.) ušpičila, eden je stal v enem kotu, drugi pa v drugem. Poleg mene je bil koš za odpadke, v njem pa polno ogrizkov, saj so nam bila jabolka glavna prehrana, da smo imeli za malico v odmoru. In tako vzamem tisti ogrizek in ga počim tja Petru, pa me je Helga zalotila in mi hitro eno stisnila! Pa to sem nekaj prestal ...» (V)

»V šoli je bilo težko, saj niti slovensko nismo dobro znali, kaj šele nemško ... nič nismo razumeli. Tiste učiteljice so nas stalno gnjavile in kričale: 'Hunde, lendige Bande!'« (M)

Hitlerjugend¹⁸

Starejši šolarji so bili vključeni v Hitlerjugend, militaristično športno vzgojo, kjer so jim pripravili duha in telo po nacističnih načelih. »Listov Viljem ... on pa je bil ... on pa je bil 'hitlerjugendführer'. On nas je imel ... ko sem dvakrat moral hoditi. Janez je bil večkrat, ko je bil doma ... To so imeli mladinci tako kot predvojaško vzgojo. Imeli so obleke ... mi jih še nismo imeli ... samo ti, ki so nemčurji bili. So imeli piščalko na vrvi ... To so same vené visele dol ... Takšne črne obleke so imeli in neke kape pa so nas gonili tam po igrišču. Pod tisto žico so nas ... te prepreke pa to, prav po vojaško so nas vzgajali ... Ja, pa je potem atek hodil nekam, pa je dosegel, da mi potem ni bilo več treba hoditi. Tako sem bil samo dvakrat ...» (M)

V okviru te organizacije so starejši šolarji urejali tudi športno igrišče pri takratni šoli na Kogu. Nagnjen teren je bilo treba zravnavati in v ta namen odstraniti veliko zemlje. »Tu v kotu na oglu je nastajala taka strma škarpa, po kateri smo se vozili s tistimi rukzaki. Potem so to še poglobili, da so vse to zravnavali, a jaz

nisem bil več zraven, ker sem se začel na Lešnici učiti ... Spominjam se, da smo imeli enkrat tisti 'gelendešpil', nekakšen boj za ozemlje – z enim smo se srečali tam, in to je bil hitlerjugend iz Vuzmetincev. Potem pa smo se zgrabili nekje na bregu in se prav pokali ... fizični spopad. In to se je tekmovalo, kateri bo dobil tisto zastavo.

Seveda so oni zmagali, ne mi ...» Znano je, da so Nemci proti koncu vojne, ko jim je primanjkovalo pravih izurjenih vojakov, pošiljali na fronte tem podobne golobrade mladoletnike.

Diverzant Marko

Smrt z ustrelitvijo je 8. 6. 1942 doletela tudi Marka Podgorelca¹⁹ iz Pesovščaka, po domače Kovačovoga Marka, ker je oče bil kovač. To je bil eden od treh bratov, druga dva sta bila še Vanček in Ciril. Menda je prav Marko skrbel za vzoren sadovnjak, ki je segal dol do Pokrivačevega travnika in vse okoli je raslo sadno drevje. »Ja, tu je bil nekdanj sam sadovnjak ...» (M) »Njega so Nemci dobili, ko je prerezal telefonske žice na liniji, s katero je bil povezan Kog. (J)

Jajca vŭn!

Drugače pa je bilo otroško življenje bolj ali manj podobno tistemu izpred okupacije. Celo čisto običajne probleme in strahove so morali reševati, kakor so jih generacije pred njimi.

»Pot v šolo nas je vodila mimo vujčeka. Med goricami je bila meja. Dokler ni grozdje postalo mehko, smo hodili po njej, ko pa se je zmehčalo, smo morali hoditi po cesti. Včasih pa smo kljub temu šli nad Sela, saj smo hoteli priti do vujčeka, ki nas je imel rad. Potem pa je bila sestrična Štefica na nas ljubosumna. Njihova deca niso smeli prej na češnjo kakor mi, zato so bil' na nas vsi grozno hudi.

No, ta Štefica je bila malo starejša od mene. Potem pa je začela praviti, da so tam neki ravbarji, ki se čez dan skrijejo, ponoči pa hodijo okoli. Potem pa je rekla, da je videla pred nedavnim, menda pred dvema dnevoma, da je eden na nekoga vpil: 'Jajca vŭn!' To se mi je zdelo grozno, kako zdaj – 'jajca vŭn'? To pomeni, da ti jajca odrežejo! Do te bojazni pa je prišlo takole: Ti Hanželičevi fantje, naši drugi sosedje, Stanko pa Franček²⁰, ti drugega niso znali, če so take male piglne kje dobili – 'kje pa mi je nož, ja 'n te fkopjo!' To je bilo ... pravi buteljni! ... Bom te skopil, ampak če si tako majhen, pa vzameš to strašno zares, ne? Ta Štefica pa je rekla: 'Jajca vŭn!' Potem

¹⁸ Hitler-Jugend, 1929–45 nacionalsocialistična organizacija, od 1936, po razpustitvi drugih mladinskih organizacij, »državna mladina« (Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998, str.).

¹⁹ Tudi Marko Podgorelec je bil občinski uradnik na Kogu.

²⁰ Stanko in Franc Hanželič, oba sta bila v nemški vojski; Franc je izginil nekje v Rusiji, potem ko je bil kot nemški vojak zajet.

pa sem si mislil: če je to tako, ... in sem začel drugje hoditi. Ne vem, kdo mi je pozneje povedal, da si je Štefica vse to izmislila ...» (V)

Tetina družina v izgnanstvu

Pot v neznano

»Potem pa se je v Središču pokvaril tisti avto, na katerem sva se peljali z materjo – babico. Potem se je vrnil oni z Borla v Središče po nas.« (s. P) Prispeli so na Borl. »Ko so nas pripeljali na Borl, je mama tam zagledala Breznika, ki je bil prej uradnik v Ormožu, tu na Malem Kogu je imel gorice. Tam na Borlu pa je moral pometati stopnice ... Iz naših krajev so bili tam še Milena Štampar, poročena Rauh, Janko Grubič, bil je ustreljen leta 1942 v Mariboru, in Milena Berce Petovar, doma iz Ivanjkovcev. Dali so nas v neko sobo. Z nami je bila Koroščeva iz Obreža, po rodu Hrvatica; mož je bil mlinar. Tam na Borlu smo bili 10 dni.

Potem so nas odpeljali v Reichenburg. Tam smo bili v nekih barakah tri dni, potem pa smo šli v Straubing na Bavarskem.« (s. P)

Lager v Straubingu

Oh, kako je dolga, dolga pot, / iz tujine pa do doma! / Žica gosta je tako, da ne morem skozi njo! / na to dolgo, dolgo pot! To pesem z otožno melodijo sem se naučil od sestre Katike.

Taborišče v Straubingu je bilo v sklopu nekaj bližnjih zgradb, Pokrivačeve pa so nastanili v samostanu. Ta je bil v tlorisu kvadratna zgradba z dvema nadstropjema ter manjšim osrednjim atrijem in več vhodi. V pritličju sta bili kuhinja in jedilnica; prvo nadstropje so zasedali menihi, drugo pa izseljenci. »To je bil 'Karmeliterkloster', karmeličani – moški so bili. Šlo se je gor po stopnicah v prvo nadstropje, tam sta levo in desno bila zaprta hodnika, samo vrata so bila, na sredini pa je bilo veliko razpelo. Pod tistim križem je dostikrat, ko si prišel gor, kdo klečal pa molil ... Tu nas je bilo sprva enajst: babica, mama, tri leta in pol stara sestra Ida, jaz, Matevžakova iz Braslovč, Pečnikova z dvema punčkama, tu pa je kmalu rodila še tretjo, ter Koroščeva s sinom Ivekom in Liziko. Kakih štirinajst dni za nami pa so pripeljali večjo skupino Gorenjcev, da potem nismo bili več tako izolirani. Med njimi je bila tudi zelo številna družina s kar devet otroki, tam pa se je rodil še deseti. Tretja po vrsti je bila moja dobra prijateljica. Bila sem vesela, če me je kdaj povabila v njihovo sobo, kjer je bilo toliko lepih otrok ...» (s. P)

Od začetka, približno eno leto, so bili zaprti in niso smeli ven, potem pa so jih vključili v delo. Teta Magda je delala v manjši tovarni, kjer so izdelovali

podoficirske obleke. »Ko je naša mama že precej časa delala, so eno tistih tovarn bombardirali. Takrat je nekaj dni prekopavala tudi tiste ruševine, druga tovarna pa je bila od tam oddaljena kake pol ure hoda. Od tedaj naprej pa je delala izmenično – en teden podnevi, drugi teden ponoči. Včasih je šla delat na šefov vrt; takrat so ji tam dali tudi kosilo.« (s. P)

Druge so dodeljevali za razna druga dela. »Nekoč v začetku je prišel kmet. Naložil nas je na traktor, večje otroke pa ženske; jaz sem tisto leto aprila bila stara 11 let ... Med nami pa je na prikolici vedno bil tudi oborožen policist. Peljal nas je iz mesta ven ... Tam smo dobili gajbice pa nože pa smo špinačo rezali.« (s. P)

Če so delali pri kmetih, so tam dobili tudi jesti. Količina in kakovost hrane sta bili odvisni od tega, kakšni so bili ti kmetje. »Na enem mestu smo dobili zelo dobro, tam smo ... Nikjer drugje nisi videl fižola, tam pa je bil mošnjičjak (stročji fižol, o. p.)! Hodili smo brat mošnjičjaka pa smo tam dobili dobro jesti ... Pa mošnjičjak – še v lager smo ga peljali, da smo ga tam jedli!

Tam na Bavarskem so redki, toda veliki kmetje. To so skupaj po dve tri kmetije, potem pa daleč okrog sama polja, sama ravnica. Tam daleč na zahodu pa je videti gore, malo nižje, kot mi od tu vidimo Ivanščico na Hrvaškem. Enkrat sem mamu vprašala, če smo za temi gorami mi doma, pa mi je rekla, da je to Schwarzwald²¹, to je tam, kjer izvira Donava.« (s. P)

Če so bili v lagerju, so jim prinesli hrano gor, niso smeli v pritličje, kjer sta bili jedilnica in kuhinja. »Naše mame so bile Banditenfrauen²².« (s. P) Včasih so si skrivaj tudi sami kaj skuhal, če se je kje kaj dobilo. »Gorenjci so si žgance kuhali, gorenjske žgance ... Bila je ena – Bukovnik se je pisala, ki je bila čistilka, čistila je, njen mož pa je hodil nekam delat pa je – ne vem, je bilo za vžem ali za božič – da je tam kuhala govedino, ki jo je mož od nekod prinesel, in je potem nekaj dala še naši mami.« (s. P)

Babičina smrt

Na jesen 1943 so izvedeli, da je umrla mati, Vnukova babica iz Pesovščaka. »Imeli smo dobrega lagerführerja²³ ... Bilo je med njimi nekaj takih, ki so bili izseljenci, ne? Meni je ta lagerführer dal telegram, pa sem tisto prinesla in materi pravim, da so mati umrli doma – babica, pa so rekli: »Saj bom jaz tudi na

²¹ Schwarzwald leži na zahodu Bavarske, več kot tristo kilometrov zračne črte od Straubinga, zato se od tam vidi verjetno neko drugo, bližnje gorovje.

²² Slabšalno ime za žene upornikov.

²³ Lagerführer – vodja taborišča.

hitro!« In slutnja se je kmalu uresničila. »Na vse svete, s 1. na 2. november jih je kap in so ponoči umrli, a mati doma pa tri tedne prej!« (s. P)

Bombardiranje – naša mora

»Tam pri tistem stopnišču, takrat so naša mati še živeli, je bila tako pri oknu miza. Nekoč je bil alarm pa smo tam sedele in gledale skozi okno – jaz tako pri enem kraju, poleg pa sta bili neka ženska, neka Gorenjka pa naša mama. V tistem pa je ... tako kot da bi 'betlehem'²⁴ padel z aeroplana – celo mesto je bilo razsvetljeno! Pa smo bežali na stopnišče, ker drugam nismo mogli... Tistikrat so vsi molili, tudi tisti, ki niso nič verjeli, pa so molili na tistih stopnicah... To je bilo leta 1943. Pozneje pa smo bežali za Donavo!« (s. P)

Nekaj se je govorilo, da jih bodo preselili v Šlezijo, a jih niso. Imeli so že vse spakirano. Vse je bilo odvisno od vodja taborišča. »Potem pa so nekoč tam za Donavo tako bombardirali, da so same jame bile. Od takrat pa so nam kakih 200 metrov od lagerja določili neko klet, da smo se zatekli vanjo, ko je bil alarm; to je bilo zadnje leto. Alarm je bil opoldne, ko je bil čas jesti, pa navadno opolnoči. Redkokatera noč je minila, da ni bilo alarma. Ko je povedal po zvočniku, da so bombniki na Spodnjem Štajerskem, je bil predalarm. Potem pa so prileteli trije po trije ... Med enim takih napadov je izginil tudi eden od naših fantov in ga niso več našli. Bil je približno moje starosti.« (s. P)

Tudi če je kdo zbolel in so ga odpeljali v »bolnico«, ga ni bilo več nazaj.

Poskusi pobegov

Oh, kako je dolga, dolga pot,/ iz tujine pa do doma!/ Za en poljubček al' pa dva bi pobegnil 'z jetništva/ na to dolgo, dolgo pot!

»Bilo je bolj na začetku naše kalvarije, ko smo prišli v Straubing. Ena od naših, mislim, da je bila Gorenjka, je bila dodeljena za čiščenje stopnic. Imela je malega sineka, starega okrog tri leta, ki je navadno sedel tam pri njej na stopnicah. In nekega dne je ni bilo več. Pozneje se je zvedelo, da je ušla, da so jo ujeli in jo dali v koncentracijsko taborišče, otroka pa so ji vzeli.« (s. P)

In še eden bolj proti koncu vojne: »Bukovnikova, ki je bila čistilka, je imela iz prejšnjega zakona sina, o katerem se je govorilo, da je dal nekim Rusom zemljevid. Ti Rusi so pobegnili, ko pa so jih ujeli, so izdali, da jim je dal naš Franci zemljevid. Tako je ta Franci pristal v zaporu. Ko smo takrat imeli neki zdravniški pregled, so ga tja pripeljali pazniki, vkljenenega v lisice. Čez nekaj časa potem je prišel k

svoji materi v naš lager v samem spodnjem perilu. Na hitro se je poslovil in odšel, kmalu za njim pa ga je že prišla iskat policija. Potem se je skrival nekje zunaj in je bil že tako obupan, da je rekel, da se bo predal. Pa so mu tisti naši moški, ki so delali v »valmüle«²⁵, priskrbeli obleko; tiste naše ženske, ki pa so bile zaposlene – po naše bi se reklo na okraju – so mu priskrbele dokumente, da je lahko legalno odšel v Slovenijo. Vendar je pred osvoboditvijo bil ustreljen v partizanih. Na žalost.« (s. P)

Prošnja za izpustitev

»Moj bratranec Ludvik Korže²⁶ je bil mobiliziran v nemško vojsko. Takrat je služil v Salzburgu. Napisal je prošnjo, da bi nas izpustili iz lagerja. In neki dan je lagerführer poklical mamó v pisarno in ji povedal, da prošnja ni bila ugodno rešena, ker v domačem kraju nismo zaželeni ... Nekaterim drugim so bile prošnje ugodno rešene in so lahko odšli domov. Če pa bi nas izpustili, ne vem, kam bi lahko šli, saj so naše imetje zaplenili že junija 1942.« (s. P) Na njihovem domu so naselili družino Šalamija.

»Tiste družine iz lagerja, ki so bile v celoti odpeljane, tiste so lahko odšle in si poiskale stanovanje. Tako je neka šestčlanska družina, starši ter dva sina in dve hčeri, lahko odšla. In ker niso našli stanovanja drugje, so jih nastanili v vagonu pri železniški postaji. Ko pa so nekoč bombardirali postajo, pa so tam umrli mati, mlajši sin in obe hčeri; ostala sta le oče in najstarejši sin, ki sta bila na delu ...« (s. P)

Delo v gostilni

»Tisti čas sem hodila delat v neko gostilno, menda sem bila stara trinajst let, pa je tam delala ena iz Savinjske doline – vsi smo ji pravili 'mami'. Prej pa je bila farovška kuharica in se je poročila z nekim vdovcem, ki pa je imel dva že odrasla otroka. Pa me je nekoč vprašala: 'Pepika, si lačna?' Sem, ne? 'Pojdi z mano, jaz hodim tja v neko gostilno – krompirja lahko ješ, kolikor hočeš, ne boš lačna.' Pa tisto mami pravim. 'Ja, jaz ti nam nič rekla, napravi, kak češ.' Pa sem šla ... in sem do konca bila tam. – Krompir se je kuhal v velikem loncu, tisto si potem ... pa si si odrezal košček. Saj niso tega branili. Tu so imeli zaposlenega Francoza, imeli so Poljakinjo, Rusinjo, tri Slovenke smo bile. To je bila taka pisana delovna sila. Bili pa so dobri ljudje ...« (s. P)

²⁵ Verjetno Walzenmühle, valjni mlin – stoj za mletje žitnih zrn v moko; zgrajen je iz dveh valjev, ki se vrtita v nasprotno smer in z različno hitrostjo, v zaprtem okrovu (po LCZ, 1998).

²⁶ Sin tete Ane Korže s Ponikve. Pozneje je pobegnil iz nemške vojske k partizanom, a že čez dva meseca padel. (s. P)

²⁴ Verjetno je eksplodirala letalska bomba za osvetljevanje nočnih ciljev.

Grozljivi prizori

Teta Magda je še vedno hodila delat v tisto tovarno na drugi strani mesta. Tam sta stali dve stavbi. »Potem pa so nekoč eno od obeh zbombardirali, pa sva s prijateljico šli ven gledat – pojdi, greva malo gledat! ji rečem. Pa prideva tja – to je bilo na ravnem, taka velika površina. Pa pravim: Čuj, greva gledat, tu je naša mama hodila delat, greva gledat v ta bunker. In sva šli ... To je bil po sredini hodnik, tu je bila klop pa tu klop, toliko prostora, da si šel skozi, ne? Po tistem betonu in stenah si vsepovsod videl, kje je človek sedel ... glava ... Je krvavo bilo, ko je zračni pritisk tam notri vse poklal. Mene je tako strah bilo, da sem ... Navadno sem potem mamu čakala, kdaj je končala z delom. Od tistega časa je ona ob alarmu vedno šla tja, kjer sva midve bili. To se je šlo skozi celo mesto. Je rekla: 'Žive duše ni bilo nikjer, samo jaz sem šla skozi mesto ...'« (s. P)

Vedno pogostejši in silovitejši letalski bombni napadi so prizadeli tudi domačine. Bilo je veliko civilnih žrtev. »Jaz sem šla pogosto na pokopališče, ker so bili tam zakopani mati ... Desetmetrske jame so bile, tri. To so bili brez trug, samo nametana trupla ... Tam je prišel neki Nemec in je rekel: 'Iščem mater, ženo pa sina.' Pa je nekaj časa potem tam hodil ... Včasih si koga videl, da se je s konjem peljal pa je teklo krvavo za njim po cesti ...« (s. P)

Zadnji obračuni v Straubingu

Zavezniki so vedno bolj pritiskali. »Dali so jim ultimat, da naj se predajo, pa so rekli, da se ne bodo. Nam pa Nemci rečejo, da bo mesto razrušeno, zato naj gre vsak, kamor ve in zna. Potem smo šli ven iz mesta, 7 km daleč. Pridemo do skupine moških, ki so nekaj delali, nekaj so prekopavali. Šli smo tja. Prišli so še neki drugi in smo skupaj prespali. Tam pa je kuhala kuharica iz našega lagerja. Dala nam je večerjo. Zjutraj pa je prišel nemški vojak in je rekel, naj odidemo, ker bo v eni uri tam fronta, ne? Naj gremo. Potem pa smo šli dalje. Pridemo do nekega gozda ... Hodili smo ves dan, zato smo daleč prišli. Našo mamu je mučila hrbtenica. Celo noč je stala pri nekem drevesu, midve pa sva na tleh ležali. Vse je bilo tiho ... Smo rekle, da bomo šle nazaj, pa kar bo, bo. Nimamo kam, ne? In smo se odpravile pa smo okrog poldneva prispele nazaj v naš lager... Tam smo dobile proseno kašo.« (s. P) Tu so še vedno bili nemški vojaki in polno drugih, tako da ni bilo kje prenočiti; za silo so nekako dočakali jutro na nekem krompirju ...

»Zjutraj pa nismo imeli kaj jesti, pa pravim: Jaz grem iskat kruha, gre kdo z mano? Potem pa je Koroščekvin sin rekel: 'Jaz bom šel!' In sva šla. Prišla sva do neke pekarnice, kjer je bila dolga vrsta ljudi, pa se postavlja

tam. Čez nekaj časa samo slišimo aeroplane pa – drrrrrrr! drrrrrrr! so streljali, ne? Ti rečem – vse se je razbežalo, trije smo ostali, tako da smo ... Potem so pekarno odprli in smo dobili kruh! Potem pa sem tisti kruh prinesla, čez nekaj časa pa slišimo: 'Amerikanci grejo!' Kaj pa bo zdaj!? Potem pa so Amerikanci že tu – Slovenci pa ven ...! Nemci so nas kregali, češ, zdaj bo borba nastala, poklali vas bodo ...! Tam preko ceste od našega lagerja je bil kloster šolskih sester uršulink, tam je prišel eden ven s potrto puško pa jo je skozi okenjak vrgel noter ...« (s. P)

Nemci pripravljajo obrambno linijo v Jastrebcih

Vermanšaftovci in drugi

Naša soseda, spodnji Peter Majcen²⁷ in zgornji stric Peter Vnuk sta bila tudi vsak po svoje vključena; stric je služil v vermanšaftu v Hočah pri Mariboru do konca zime 1945, ko se ni več hotel vrniti in se je tu prijavil. »Tega niti mami niso povedali ... Zvečer pa nikdar niso doma spali.« (b. P) Izkoriščal je tudi bližino meje in sorodstvo v Stanetincu. »Ko so začeli graditi obrambno linijo po Jastrebcih in Lačavesi, je sosed Majcen dobil položaj skupinovodje pri kopanju strelskih jarkov. Znal je nemški, ker je delal nekje gori po Avstriji v šumah, potem pa je bil tu vključen.« (M)

Drugače pa so mejo nadzorovali graničarji. »Ja, tu so bili graničarji večinoma Avstrijci, eni so celo slovensko govorili ... Od Radgone so bili, neki Peklar, Weber ... pozabil sem jih že. Pozimi, ko je bilo mrzlo, so se skrivali po hišah. Za njimi pa so prišli ti esarji, obmejna patrola ... Snega je bilo ogromno in so bili s smučmi, belo oblečeni. In ko smo deca zvedeli, da grejo ti kje, smo tekli povedat v hišo. Ti graničarji so v grabo bežali kot zlodji, saj so se bali ... Naravnost na fronto bi jih poslali! (M)

Nemška obrambna linija

Od jeseni 1944 so Nemci začeli pospešeno graditi obrambno linijo od Drave navzgor proti Šalovcem in Vitanu ter preko Jastrebcu in Koga naprej proti Ljutomeru do Mure. Z njo so želeli preprečiti ali vsaj zadrževati prodor ruskih enot v ta prostor in omogočiti kolikor toliko varen umik svojih enot iz Grčije in Balkana ob Dravi v Avstrijo. Lotili so se obsežnih del, pri katerih so poleg ujetnikov zaposlili skoraj vse razpoložljivo prebivalstvo. Zgradili so številne bunkerje, velike lesene za moštva, na izpostavljenih mestih, kakršno je npr. pri Vičarju v Jastrebcih, pa

²⁷ Peter Majcen, 1893–1968; v zaključnih bojih za severno mejo med 1. svetovno vojno je bil Maistrov borec; sicer pa je bil tesar samouk in imel tudi druge ročne spretnosti.

betonske za strojnice oziroma za protiletalsko obrambo. Tak bunker je še danes, čeprav že domala zasut, na robu njive pri Kerenčiču, naslednji pa pri Fergoli, nekdanj smo po domače rekli »pri Dorači«, pisali pa so se Kolarič. V Jastrebcih je bil še eden, in sicer za kletjo v Pokrivačevih (danes Lucijevih) goricah. Vse te objekte so povezali z globokimi rovi (najmanj 1,8 m). V Šalovskih šumah so na goloseku izkopali sistem protitankovskih jarkov – »pancergrabnov«. Pomožne položaje so pripravljali po Vodranskem Vrhu v Lačavesi.

Slika 4: Protitankovski jarek²⁸, ostanek »štelung« v Šalovskih šumah, februarja 2006. Foto: Ciril Vnuk.

Nemcem je močno zmanjkovalo časa, izgubljali so popoln nadzor nad prebivalstvom; nastopil je napeti čas previdne neposlušnosti in skrbi za lastno kožo. Možnost, da jo izgubiš, se je zelo povečala.

Teden po veliki noči, po 1. aprilu 1945

S Hrvaškega so se gor proti Ormožu valile množice vojaštva in beguncev. »Na Lešnici pri Ormožu sem se učil za mizarja. Vsako soboto sem šel domov, ob ponedeljkih pa nazaj ... In takrat je moj mojster kupil kolo in je tisto soboto to novo kolo posodil meni, da sem se peljal domov v Jastrebece. Ko pa sem se v ponedeljek zjutraj peljal nazaj, sem prišel samo do Obreža, ker je bila vsa cesta polna vojaštva – celi transporti, cela nemška vojska se je pomikala nazaj; to so bili tisti bivoli, take dolge roge so imeli ... Stopil sem s kolesa in šel s tiste ceste in začel gledati vse skupaj. Potem sem se obrnil in sem šel nazaj. Pridem v Jastrebece pa sem povedal ateku, kaj sem doživel, da nisem mogel naprej, da se fronta premika in da to grejo Nemci ... In sva midva z atekom šla bunker kopat. V Pepikini šumi (takrat last tete – Magde Pokrivač, o. p.) sva skupala tisti bunker in spodrezala

v našem Skrvajaku nekaj jelš ter njihova debla podevala čez za streho. Nanjo sva potem nametala zemljo ...« (J)

V pričakovanju spopada

»Atek se je tiste dni enkrat pogovarjal s stricem, na daleč sta si kričala: 'Ja, Peter, ti naš bunkara kopo?' Stric mu je zakričal nazaj: 'Eh, najbojše je, ka skočiš v klêjec – to ti je najbojša dekunga ...' Midva sva skupala bunker, oni pa so ...« (J) »V petek so boljše robo znosili v bunker – še ponjavo, vse odeje, robce, vse najvrednejše. Nemci so že šli ... transporti, vse je šlo tu skoz. V soboto so vse znova odnesli v hišo, ker so se zbal, da bodo bunker odkrili Nemci. Potem bi nas postrelili ... Jaz sem dopoldne še hodila kopat štelunge²⁹, mamika je pekla kruh ...« (K)

»Mi smo imeli vse spakirano v kovčke; teh smo imeli več, ker je bil pri hiši gospod, gospod župnik. In v teh kovčkih smo imeli spakirano, da smo spraznili hižo ... Vse smo znosili v bunker. In ko smo od zgoraj še zadelavali z zemljo, da ga ne bi kdo odkril, pa je prišel stric Peter in rekel: 'Franček, al ti resen misliš, da bodo prišli Rusi v toti naš Pesovščak?' Potem pa to ... reč po reči ... in mi smo tiste kovčke nazaj znosili. Stric ni verjel, da bi Rusi prišli. On si je nekaj skupal ... pa ne on, ampak Vanček (brat stričeve žene, o. p.) je skupal.« (M) »On je zavoljo tega prišel sem prek, ker so ga tam Hrvati lovili, saj naj bi delal za Madžare. A ni bil ne z Madžari in ne z našimi, ne?« (b. P)

»Ko sem se učil, se je moj mojster preselil z Lešnice na Tropovo v Ormož. Od tu smo hodili še z drugimi Ormožanci čez most na Hrvaško kopat bunkerje. Tam na Tropovem smo delali tudi podboje za bunkerje. To se je delalo iz prvovrstnega borovega lesa, debelega 5 cm. In to smo bili sami vajenci, niti pomočniki še ne ...« (J)

»Pred začetkom fronte smo morali hoditi kopat šicngrabnov in pancerngrabnov – strelskih in protitankovskih jarkov v Lačaves in lačaveško grabo, pri Moniki. Še 7. aprila smo šli kopat, Milena Doračova, pa tudi stric.« (K)

»Opoldne smo šli na obed domov. Pihal je strašen jug. Vse polno je bilo vojaštva, transporti, konjenica ... Pogovarjali smo se, ali bi popoldne šli nazaj. Z Mileno sva se dogovorili za skrivno znamenje (cigaretno škatlo na križpotju), če bi šli. Potem pa nismo več šli. Tiste dni smo se pogovarjali samo o tem, da bo vojska.« (K)

Kako noč pred belo soboto so porušili vse mostove in mostičke čez mejni potok Šantavec.

²⁸ Danes je težko verjeti, da so bili ti objekti zgrajeni proti prodoru tankov, saj so sredi gozda. Marsikje so v zaključnih spopadih prekopavali tudi Bolgari.

²⁹ Stellungen – sistem različnih rovov in objektov na predvidenem vojaškem položaju.

Ustni viri

- Lastni spomini.
- Spomini sestrične Pepike, bratranca Petra, sestre Katarine ter bratov Janeza, Milana, Vilka in Franca.

Literatura

- Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1998.
- Mrgole, Tjaša, 1988: Vojna škoda na območju Ormoža. V: *Ormož skozi stoletja III*, Ormož, 1988, str. 265–290.

Ključne besede

Spomini, družina, druga svetovna vojna, Jastrebc, Kog.

Povzetek

V članku je avtor zbral družinske spomine na čas 2. svetovne vojne, obenem pa osvetlil tudi obdobje pred njo in nekaj let po njej. Večina teh spominov se nanaša na njegovo družino, a nikakor ni mogel mimo žrtev in težkih preizkušenj, ki so doletele nekatere njegove najbližje sorodnike: teto Magdo Pokrivač, strica Petra Vnuka in ujca Jakoba Žganjarja. Prav tako se z dogajanjem tistega časa prepletajo usode nekaterih drugih sorodnikov in Jastrebčanov, predvsem pa Pesovščanarjev, tudi iz dela Vodrancev. Zaradi ukamizarske obrti pri Podgorelcu na Lešnici in v Ormožu se del Janezovih spominov nanaša tudi na ta prostor. Ti spomini so nehote postali nekakšno dopolnilo teme Ob šestdesetletnici II. svetovne vojne na našem območju, ki jo je v Zgodovinskih zapisih II/1 priobčil g. Rajko Topolovec; njegovi spomini so podani z zornega kota nemške frontne črte, avtorji pa z nasprotne, bolgarske. Avtor je zaradi prevelikega obsega članek razdelil na dva dela tako, da bo II. del članka objavljen v naslednji številki Zgodovinskih zapisov.

Rajko Topolovec*

60 LET OD PRISILNE KOLEKTIVIZACIJE NAŠE VASI

Avtor v svojem članku obravnava čas kolektivizacije in nastanek Kmetijske obdelovalne zadruge Sv. Bolfenk na Kogu leta 1949. Na koncu pa članek popestrijo še njegovi osebni spomini.

Uvod

Pojav kmečkega združništva na Slovenskem seže že daleč nazaj – v leto 1885¹, s prodiranjem denarnega gospodarstva in kapitalskih odnosov na vas. Našega kmeta sta pred sem zavirala zaostala agrarna tehnika in pomanjkanje denarnih sredstev, saj je bilo njegovo, po večini že itak majhno posestvo še razkosano. Še težje je slovenskega kmeta prizadela splošna gospodarska kriza, ki se je kazala proti koncu 19. stol. Tedaj se je našemu kmečkemu prebivalstvu dogajalo nekaj podobnega kot danes, da se je zaradi vse večjih zemljiških donosov in konkurence kmečko prebivalstvo redčilo. Številne, in zlasti manjše kmetije, so zaradi konkurenčnega padca cen kmetijskih proizvodov še bolj zaostale in postajale prezadolžene. Takšno stanje je narekovalo spremembo agrarnih zakonov in leta 1883² je monarhija v ta namen sprejela kar tri agrarne zakone, ki so urjčali:

- zložbe (komasacije)
- razdelitve (dedne delitve)
- odpravo enklav (držav v državi).

Tem okvirnim zakonom sta leta 1885 sledila še deželna zakona za Štajersko in Kranjsko. Globalne zasnove agrarnih operacij in izvajanje le-teh preko agrarnih oblasti, so se po razpadu avstro-ogrske monarhije prenesle tudi v obdobje kraljevine Jugoslavije (1924–1941)³, saj je bilo skozi organizacijsko obliko zadrug agrarno gospodarjenje, kakor tudi distribucija kmetijskih proizvodov, živahnnejše in vse obetavnejše.

Po 2. svetovni vojni pa so podobne agrarne operacije spet dobile zagon in zemljiških reform so se lotili v več kot 35-ih državah po vsem svetu. Vsem je bila

skupna veleposestniška usmeritev oziroma jih je povezovalo načelo – zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Prvi zakon o agrarni reformi pri nas, ki je to načelo dobesedno uveljavljal, pa je že sprejela začasna Ustavodajna skupščina Jugoslavije (DFJ), dne 23. 8. 1945⁴, čeravno se še takrat ni zagotovo vedelo, ali bo prihodnja Jugoslavija republika ali kraljevina. To se je namreč izvedelo šele po referendumu na Martinovo nedeljo tega leta.

Namesto da bi naše kmetijstvo po tej prvi socialistični agrarni reformi, ko so se »kulakom« odvezli presežki zemlje preko 35 ha, napredovalo, je nazadovalo. Mnogi mali kmetje in tako imenovani agrarni interesi, ki so po tem zakonu odvzeto zemljo dobili, namreč niso znali kmetovati in začele so se težave v preskrbi državljanov. Zaradi tega sta sledili zloglasna obvezna oddaja kmetijskih pridelkov in kmalu še zloglasnejša kolektivizacija podeželja po sovjetskem vzoru. S to drugo agrarno reformo se je torej odžagala še zadnja zelena veja našega kmetijstva (maj 1953)⁵, ki je tudi vpeljala tako imenovani zemljiški maksimum 10 ha za vse tiste kmete, ki niso hoteli v vzporedno uvedene kmetijske obdelovalne zadruge (KOZ-e). S to partijsko potezo pa je bil razvoj našega kmetijstva popolnoma zaustavljen in posledice bomo še dolgo čutili.

Z obema agrarnima reformama in z »Avnojskimi sklepi« je v Sloveniji prišlo v zemljiški sklad 266,500 ha⁶, kar je predstavljalo 43% razlaščene zemlje, 18% cerkvene, 16% veleposestniške in zemlje v lasti bank 6,7%. Ta zemljiški sklad pa se je nato razdelil tako, da je državi ostalo 54,6% obdelovane zemlje oziroma kar 86% vse zemlje v skladu, razliko pa so dobili agrarni interesi. Sama delitev odvzete zemlje agrarnim interesentom pa je bila tudi pravi »show«. Delitev namreč ni bila zgolj tehnično opravilo, marveč predvsem politična oziroma propagandna akcija KPJ, saj se je kljub zimi in snegu zemlja na terenu delila z govori, s petjem in celo z godbo. Posameznik je lahko dobil 0.9 ha.⁷

* Rajko Topolovec, Abramičeva 14, 2251 Ptuj.

¹ Sutičič, V., Agrarne operacije 1885–1945 – Uvodnik publikacije, Ljubljana, 1991.

² Prav tam.

³ Prav tam.

⁴ Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1945, Ljubljana, 1997, str. 124.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

⁷ Munda, M., Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. V: Večer – priloga, 16. 5. 1988.

Sovjetska gospodarska blokada leta 1948 (imformbiro), ki je sledila po sporu jugoslovanskih komunistov s Stalinom, »kdor da, je večji komunist«, se je prav tako negativno odrazila na našem kmetijstvu. Zgodilo se je celo to, da panoga ni več zmogla nahraniti mestnega prebivalstva, ki se je zaradi industrializacije povečalo, tako da je tem ljudem že grozila lakota. Še zadnji hip nas je rešila humanitarna pomoč v obliki UNRA paketov. Zaradi teh težav je bil 28. januarja 1949 sklican plenum CK KPJ⁸, na katerem se je sklenilo, da se tudi pri nas kot v SZ uvede tako imenovana kolektivizacija podeželja, kar je v nekem smislu bil tudi odgovor na Stalinove očitke o naši nepravilni politiki do kulakov. Že junija 1949⁹ (kar takrat ni bila težava) je bilo uzakonjeno kmečko obdelovalno združništvo (KOZ), ki pa se je kaj kmalu pokazalo kot velika napaka, saj se kmetijska proizvodnja ni zvišala, temveč še bolj znižala. Tudi na že prej uvedenih državnih ekonomijah (Avnojski sklepi) se kljub državni subvenciji produktivnost dela ni mogla primerjati s produktivnostjo pri še svobodnih kmetih. Število KOZ pa je kljub temu naraščalo, saj je ta Kardeljeva ideja postala osrednja akcija KPJ. Spremljala sta jo prisila in nasilje, saj večina kmetov ni hotela v KOZ-e oziroma v skupno podeželsko gospodarstvo – kolhoze. Ob koncu leta 1949 je v Sloveniji bilo že 353 KOZ¹⁰, kar spet potrjuje dejstvo, da smo z uzakonjeno direktivo KPJ Slovenci pohiteli. To je še zlasti veljalo za Štajersko oziroma Prlekijo ter Pomurje. Čez dve leti pa je iz že navedenega spoznanja pritisk na »kolhozništvo« popustil.

O tem pišem z namenom, da bi živeči kmečki sinovi, ki so danes že tudi starci, obudili spomine in se zamislili v čas »molčečega« petja – »Vsi v zadrugo, nato pa goli v truge«, ki se ga še sam spominjam. Da pa bi o »prleški zodrgi« kaj več izvedeli še mlajši in zanamci, sem pregledal že dostopne arhive, ki se za naše področje hranijo v Pokrajinskem arhivu v Mariboru¹¹. Kot prizadeti kulaški sin sem se seveda osredotočil na prve zametke »kolhoza« v svojem rojstnem kraju Sv. Bolfenku na Kogu.

Da pa se je KOZ na Kogu sploh lahko ustanovila, saj se zanjo kmetje niso ogreli, ampak v večini le mali kmetje in viničarji, ki potrebne zemlje niso imeli, si je bilo treba zemljo »izposoditi« iz zaplemb že realiziranega zemljiškega fonda po Avnojskih sklepih.

Tako se je v sistem KOZ na Kogu tudi vključila že odvzeta cerkvena in tudi zemlja križniškega reda¹².

KOZ na Kogu je vpisana v sodni register z dnem 7. 7. 1949, pod naslovom: »Kmetijska obdelovalna zadruga Sv. Bolfenk na Kogu«, okraj Ljutomer¹³

Zadružniki vložijo v zadrugo svojo zemljo razen obhišnice, katera ostane njihova last:

- *Gospodarske zgradbe, kmetijski stroji, orodje, naprave in plemenska živina s krmo, postane last zadruge, ki izplača zadružnikom vrednost.*
- *Ob vstopu v zadrugo plača vsak član v korist zadruge pristojbino 150 din.*

Upravni odbor, katerega dolžnost traja 1. leto, je sestavljen iz predsednika in 4 - 8 članov.

- *Upravni odbor je izvršilni organ zadruge in predstavlja zadrugo.*

– *Člani odbora so:*

- 1) *Vnuk Peter, kmet, Jastrebcji, predsednik*
- 2) *Kukovec Ivan, kmet,*
- 3) *Flegarič Ivan, kmet, Vodranci*
- 4) *Perc Franc, kmet, Hermanci*
- 5) *Granda Rudolf, viničar, Vuzmetinci*

Dne 21. 2. 1950 pa je v vodstvu zadruge naslednja sprememba:

- *Izbrišejo se dosedanji člani Upravnega odbora: Kukovec Ivan, Flegarič Ivan, Perc Franc in Granda Rudolf*

– *Vpišejo pa se:*

- 1) *Tomažič Jožef, zadružnik, Vitan*
- 2) *Bukovec Franc, zadružnik, Gomila*
- 3) *Magdič Anastazija, zadružnik, Gomila*
- 4) *Borko Jožef, zadružnik, Hermanci*
- 5) *Praprotnik Vincenc, zadružnik, Lačaves*
- 6) *Gašparič Viktor, zadružnik, Vitan*

Zaznamuje se, da je Tomažič Jože predsednik Upravnega odbora

Sodnik: l. r.

V zvezi z zapisanim dokumentom je treba omeniti naslednje:

- a) *Ob ustanovitvi KOZ Kog najdemo v registru izvirno ime kraja »Sv. Bolfenk na Kogu«, v poznejših dokumentih pa se navaja le Kog. Nikjer*

⁸ Slovenska kronika XX. Stoletja, 1941–1945, Ljubljana, 1997, str. 177.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond: Kmetijska obdelovalna zadruga Kog.

¹² Munda, M., Zemljo tistemu, ki jo obdeluje. V: Večer - priloga, 16. 5. 1998.

¹³ PAM, fond: Kmetijska obdelovalna zadruga Kog – Prepis dokumenta za sodni register.

pa ni zaslediti pravnega sklica na navedeno preimenovanje zemljepisnega imena tega kraja.

- b) Brez komentarja je tudi menjava sestave UO po preteku pol leta, čeravno zapisnik govori o enoletnem mandatu.
- c) Zanimivo je tudi, da so se Hermanci in Vuzmetinci vodili pod Kog, saj so uradno pripadali fari Sv. Miklavž pri Ormožu.
- d) Zanimiv je tudi na novo izmišljen poklic - »zadružnik«.

Pozornosti je vreden tudi obrazec, po katerem se je popisovalo in vrednotilo imetje zadružnikov, ki so ga člani vključevali v skupno dobro.

Okvirne cene za ocenitev imetja, ki preide v last KOZ¹⁴

1. Zemljišča
 - Njive: od 10.000–12.000 din za ha
 - Travniki: od 6.000–6.000 din za ha
 - Pašniki: od 5.000 din za ha
 - Gozdovi: od 5.000 din za ha
2. Sadovnjaki–drevo: 15–40 din za kos
3. Vinogradi–sadika: 5–8 din za kos
4. Živina
 - Konji: od 10.000–30.000 din
 - Svinje: od 20–30 din za kg
 - Govedo: od 12–16 din za kg
 - Teleta: od 14–17 din za kg
 - Voli: od 10–12 din za kg
5. Mrtvi inventar
 - Vozovi: od 4.000–8.000 din
 - Kosilni stroji: od 6.000–10.000 din
 - Sejalni stroji: od 6.000–10.000 din
 - Sejalci koruze: od 500–1.000 din
 - Lesena brana: od 400–1.000 din
 - Železna brana: od 800–1.000 din
 - Plug: od 600–1.000 din
 - Konjska oprema: od 1.000 din

Opomba: Opozarjamo vse popisne komisije, da si obrazce sami načrtajo, ker še nismo dobili potrebnih obrazcev.

Osrednji arhivski dokument arhivske škatle z nazivom Kmetijska obdelovalna zadruga Kog je knjiga zapisnikov Upravnega odbora in masovnih sestankov.

Iz nje je razvidno prav vse, kar se je takrat smelo zapisati. Po tej knjigi sodeč, je življenjski vek KOZ-e Kog trajal od 7. 7. 1949 do 28. 8. 1953. V tem obdobju je bilo štirinajst sej UO in štirje masovni sestanki. Nekaj zanimivejših zapisnikov iz te knjige priobčujem v obliki prepisov:

Zapisnik ustanovnega občnega zbora KOZ Kog, 20.6. 1949 ob 18. uri, pri Vinku Praprotniku v Lačavesi¹⁵

Predsednik KZ Vnuk Peter otvori občni zbor in pozdravi navzoče zadružnike in zastopnika OLO Ljutomer tov. Tramšeka, ter predlaga sledeči dnevni red:

1. Volitve delovnega predsedstva
2. Proučevanje pravil KOZ in njihov sprejem
3. Volitve predsednika ter upravnega in nadzornega odbora
4. Določitev pristojbine za članstvo
5. Določitev zakupnine za leto 1949
6. Določitev zneska, do katerega se sme zadruga zadolžiti
7. Slučajnosti

Ad1. Na predlog Tomažič Jožeta se soglasno izvoli tov. Vnuk Peter kod predsednik zbora, za zapisnikarja Tomažič, za overovatelja Flegarič Ivan in Praprotnik Vinko.

Razvije se burna debata radi plačevanja davka, nakar nekateri tovariši zapustijo zbor. Ker pa še ostane toliko zadružnikov, ki posedujejo 95 ha zemlje, so dani pogoji za ustanovitev KOZ.

Ad2. Tov. Vnuk Peter prečita pravila, ki se sproti izpopolnjujejo.

Naslov zadruge bo: »Kmetijska obdelovalna zadruga Kog«.

Ad3. V Upravni odbor odbor se izvolijo sledeči tovariši.

1. Vnuk Peter, Jastrebeci
2. Kukovec Ivan, Lačaves
3. Flegarič Ivan, Vodranci
4. Granda Rudolf, Vuzmetinci

Od teh se izvoli za predsednika Vnuk Peter) V nadzorni odbor se izvolijo:

1. Praprotnik Vinko, Lačaves
2. Perc Jože, Lačaves
3. Klobasa Ivan, Lačaves

¹⁴ Prav tam – Prepis dokumenta.

¹⁵ Prav tam – Prepis zapisnika prve seje, ki je bila tudi ustanovni občni zbor.

Ad4. Pristojbina se določi 150 din. Kot članska vloga pa pol % vrednosti vloženega premoženja.

Ad5. Zakupnina se določi 20% vrednosti čistega dohodka na leto.

Ad6. Upravni odbor se pooblašča, da se sme zadruga zadolžiti za en milion in to:

500.000 investicijskega in za 500.000 din obratnega kredita.

Ad7. Sklene se obiskati tovariše, ki so odšli iz zbora in to jutri, da se izjavijo glede vstopa v novoustanovljeno zadrugo.

Zbor je bil zaključen ob 21. uri.

Predsednik: Vnuk Peter l.r.

V zvezi z zgornjim zapisnikom lahko omenimo naslednje:

- Ni mogoče ugotoviti, koliko je bilo prisotnih občanov in koliko kmetov je med tem protestno ustanovni zbor zapustilo.
- Ni mogoče razbrati, koliko članov je končno novo nastala KOZ na Kogu štela.
- Naslov novo ustanovljene KOZ je v registrskem dokumentu vpisan kot »KOZ Sv. Bolfenk na Kogu«, v poznejših zapisnikih pa se je brez vsake obrazložitve del polnega naslova (Sv. Bolfenk) kar izpuščalo.
- Iz zapisanega tudi ni razvidno, v kateri funkciji je na ustanovnem zboru nastopil tov. Tramšek iz OLO Ljutomer. Po mojem spominu se namreč nato med kmeti na Kogu, in tudi sicer po Štajerskem, kjer je tov. Tramšek kot KP sekretar OLO še bil nastavljen, in še zlasti med kmeti, ni našla lepa beseda. Tudi o »pogovorih po domovih naslednji dan«, kot je v točki Ad7 navedeno, ni nikjer nič zapisano.

Zapisnik 14. redne seje Upravnega odbora KOZ Kog, ki je potekala dne 30. 1. 1951 ob 15. uri pri tov. Vinku Praprotniku, Lačaves¹⁶

Dnevni red:

- Otvoritev (čitanje zapisnikov)
- Rešitev pošte
- Določitev občnega zbora
- Odstopne izjave
- Razno

Navzoči so vsi člani Upravnega odbora. Na seji prisoten tudi član nadzornega odbora.

Ad1. Predsednik Jožko Tomažič pozdravi odbornike in otvori sejo ob 15. uri.

Ad2. Rešena je bila pošta, katero je prečital tov. Tomažič – predsednik.

Ad3. Ker je bilanca gotova, se določi občni zbor z običajnim dnevnim redom. Dan se določi 10. februar 1951 pri Praprotniku Vinku v Lačavesi. Začetek občnega zbora je ob 9. uri predpolne

Ad4. Prečita se odstopna izjava in vzame na znanje tov. Praprotnik Vinka

Ad5. Da se izterja 2000 din od Novak Jožefa, za katere se Bukovca Franca razbremeni. Tov. Flegarič zahteva povračilo slame, katero je posodil za vez.

Ker se nihče ne oglasi k razpravi, predsednik ob 16. uri sejo zaključi in se zahvali za obisk.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

Lačaves 30. 1. 1951 Zapisnikar: Borko Jože l.r.

Predsednik: Tomažič Jože l.r.

Vabilo likvidacijske komisije KOZ Kog, ki bo potekala dne 28. 8. 1953 v pisarni KZ Kog ob 8. uri¹⁷

Predsednik komisije: Ščavničar l.r. Vabilo poslano:

- Tomažič Jožku, Vitan
- Vnuk Petru, Jastrebeci
- Bukovec Francu, Gomila
- Borko Jožetu, Hermanci
- Praprotnik Vinku, Lačaves

Iz zadnjega zapisnika UO, ki kot edini govori tudi o ukinitvi KOZ-e na Kogu, je razvidno, da se je to formalno zgodilo dne 28. 8. 1953. Likvidacijskega zapisnika sicer nisem našel, mislim pa, da je KOZ Kog dejansko razpadla že prej.

V Jugoslaviji, in s tem tudi pri nas, je torej kolhozništvo trajalo kratek čas. Tudi zadnji zapisnik seje UO, ki je bila 30. 1. 1951, že omenja izstop. V Slovenski kroniki 20. stol. pa je zapisano, da je bilo še leta 1954 v Sloveniji 43 KOZ od skupno 381 v drugem letu ustanavljanja.

Lasten spomin na poskus uvedbe kolhozništva pri Sv. Bolfenku na Kogu

Kot je danes že znano in tudi dokumentirano, je v SZ samo v letu 1932–1933¹⁸ (kot letu največje prisile pri ustanavljanju kolhozov, ko je zaradi tega tudi nastopila tako imenovana velika lakota) ta gonja

¹⁷ Prav tam – Prepis vabila za likvidacijsko sejo KOZ-e Kog. Likvidacijskega zapisnika te zadnje seje avtor v arhivu ni zasledil.

¹⁸ Courtois, S. in še 5 avtorjev, Črna knjiga komunizma, Ljubljana, 1999, str. 175 in 190.

¹⁶ Prav tam – Prepis zapisnika zadnje seje.

terjala šest milijonov žrtev. Na srečo ta Kardeljeva ideja o kolektivizaciji naših vasi ni bila tako kruta in ni tako dolgo trajala. Da smo bili na isti poti, pa pričajo enaki organizacijski prijemi in prevzete navade, saj so brigadirji, ki so to kolektivno delo vodili, celo uporabljali ruske kolhozniške norme in izraze. Pa si jih nekaj pogledjmo.¹⁹

Delovne norme so sredstvo za povečanje proizvodnosti dela, za pocenitev proizvodnje in omogočajo boljše in pravilnejše nagrajevanje za delo. Norme so eden od osnovnih elementov za dobro organizacijo in razvoj našega gospodarstva. Važna naloga članov in vodstva KOZ je, da čim temeljiteje obvladajo in izpolnjujejo norme.

- Suženjski gospodarski sistem ni poznal nikakršne širše uporabne organizacije dela.
- Fevdalni sistem je imel zelo slabo proizvodnost dela in ni moglo biti govora o dobri organizaciji dela.
- Tovariš Stalin nam lepo pove, zakaj je kapitalizem zlomil in prevladal fevdalizem. Zato ker je ustvaril večjo proizvodnost dela, omogočil človeški družbi, da dobi neprimerno več proizvodov kakor v fevdalnem gospodarstvu.

Nova organizacija dela, ki je že bila uvedena v SZ in se je uvajala tudi pri nas, je dala višjo stopnjo dela in večjo proizvodnost kakor v kapitalističnem gospodarskem sistemu.

Količina dela, ki ga srednje marljiv delavec opravi v enem dnevu pod določenimi pogoji, je »trudodan« (TD), v KOZ ga upoštevamo 10 ur na dan. Zaradi tega delimo delo po teži, potrebni strokovni sposobnosti in pomembnosti v 7 skupin:

1. 0.50 TD – sem sodijo delavci brez kvalifikacije (pastir, trganje perja – nati)
2. 0.75 TD – so manj pomembna dela brez posebnega znanja (vez mladja, trganje grozdja, obrezovanje repe)
3. 1.00 TD – srednje težka dela, za katera ni potrebno posebno znanje (pletev žit, sušenje krme, ruvanje pese)
4. 1.25 TD – srednje težka dela, za katera je potrebno več znanja in prakse (oranje, branjanje, okopavanje)
5. 1.50 TD – težka dela, za katera je potrebna praksa (okopavanje, raznašanje gnoja na hrbtu v vinogradih, težko oranje)

6. 1.75 TD – dela s potrebnim znanjem (žetev s srpom, odstranjevanje zalistov v vinogradih, mlačev, trosenje umetnih gnojil z roko)
7. 2.00 TD – težka in visoko kvalificirana dela (traktoristi, mašinisti, obrezovanje trte, rigolanje, škropljenje).

Nekaj »kolhozniških cvetk« iz lastnega spomina

Poleg že omenjene »spevnoskeptične parole« »Vsi v zadrage ...«, ki te je lahko stala (če nisi znal molče trobentati) tudi »aresta«, se zlasti spominjam težkega vzdušja v hiši in sploh v vasi po tem, ko je tudi moj oče dne 20. 6. 1949 »pobegnil« iz ustanovnega občnega zbora KOZ-e. Prestrašeni kmetje – potencialni zadrugniki – so se po tem deliktu z oblastjo sestajali samo še skozi zadnja vrata in v trdi temi. Njihovi zaupni pogovori so seveda potekali le o tem, kaj ta hip storiti, in pa medsebojno tipanje, koliko so koga agitatorji že »omeščali«. Še edina komična točka nočnih pogovorov, kolikor se še spomnim, je bila tema o prihodnjih »skupnih kotlih«, ki naj bi zlasti razbremenili gospodinje. Pred menoj, šolarjem, pa se je iz razumljivega razloga o prihodnjem življenju v kolhozu govorilo le prispodobno, torej tako »sladko« kot v šoli. Ponujam Vam še nekaj skrb vzbujajočih in tudi komičnih dejstev o »kogovski zodrugi«:

- 1) Sosed – Ciril Kerenčič, brat heroja Jožeka, je znal povedati, in mi je ob priliki tudi pokazal tozadevne dokumente, kako so mu »zodržniki«, misleč, da ga bodo to pot na OLO Ljutomer le »zmehčali«, med tem v Jastrebcih iz goric pobrali pridelek in nikoli nič plačali. Ob neki drugi priliki, ko še vedno ni hotel postati »vzorni kolhoznik« na Kogu, pa mi je zaupal, kako je brez hrane in tople suknje skoraj doživel konec v provizoričnem zaporu pri Miklavžu, ko klet pri minus 20 stopinjah ni imela okenskih stekel.
- 2) Tudi »štorja« o naloženem vozu s senom v Lačavesi še ni pozabljena, ko so se »zodržniki« na travniku skregali in pustili voz, da je ta po nekaj deževnih dnevih do pisti zlezal v blato.
- 3) Čeravno so zadrugniki imeli v delovnih normah zapisano tudi delo pletje plevela iz žita, ki je bilo ocenjeno z enim TD (trudodanom), tega, kot izgleda, niso delali. Namreč, na zadrugi njivi v sosesčini, ki je bila nekoč »faruška«, je to leto grahor žito tako prerasel, da smo pastirji iz njega komajda še rešili sosedovo telico, ki si ga je očitno zaželela.
- 4) Poglavlje zase so bile tudi gradnje zadrugnih domov. Na Kogu so se zadrugniki najprej lep čas prerekali za lokacijo, ker ga je vsak hotel imeti v svoji vasi. Končno pa so v Lačavesi le izkopali

¹⁹ PAM, škatla Kmetijska obdelovalna zadruga Kog – Prepis nekaterih citatov iz pisnega gradiva, ki so ga pri vodenju in organizaciji dela uporabljali brigadirji oziroma terenci

jamo za gašenje apna in jo menda tudi napolnili. Dalje z domom na Kogu nismo prišli.

- 5) V Pokrajinskem arhivu v Mariboru so mi padle v oči tudi pristopne izjave za sprejem v KOZ. Večinoma so to rokopisi (tudi s svinčnikom na iztrganih listih iz šolskih zvezkov). Vse izjave so identične, kar daje videz, da je bil smisel teksta obvezen, saj so vsi tudi zapisali, da v KOZ-o vstopajo prostovoljno, da bodo spoštovali pravilnik, pridno delali, čuvali zadržno imovino in hodili na sestanke.

Tudi danes se pri nas spet več govori o zadržništvu, ki naj bi olajšalo gospodarjenje v kmetijstvu, kot ponekod v Evropi, pa med kmeti ni čutiti večjega interesa. Temu pripisujem, da mladi kmetje še vedno nosijo v slabem spominu prav našete izkušnje, ki so jim jih kot »štarije« povedali očetje in dedje. Globoke so še namreč rane, ki so vezane z imenom zadruga, saj so ponekod njihovi pripovedniki še bolj trpeli, kot sem zapisal o KOZ-i na Kogu.

Za konec pa še o tej temi – KOZ na Kogu, epilog, ki sem ga objavil v knjigi *Pot do kruha*, ki je izšla leta 1989; na strani 88 pišem:

- Uspešnost nabora zadržnikov je bila več kot skromna (iz arhiva sem sedaj celo spoznal, da KOZ na Kogu ni štela niti potrebnega števila članov UO, to je predsednik in še osem članov).
- Privilegiji članov so bili vabljeni. Upravičeni so bili do plač, sindikalnih kart K-15, do dopusta, do zdravniškega zavarovanja in bili oproščeni nekaterih dajatev.
- »Izobčenje zadržnikov« je pomenilo, da niso več bili »vaščani med sovaščani«, ampak izobčenec. Sovlašani te niso več pozdravljali in od tebe nič želeli. Tudi njihovi otroci so med sovrstniki naleteli na tak odpor. Vse težje so zadržniki prenašali to izolacijo, še zlasti zato, ker jim je bilo ob privolitvi zagotovljeno, da jih bo vedno več.
- »Konec KOZ« je sledil po štirih letih. Rekel bi, da iz istega vzroka, kot je doživel konec sam komunizem.

Pisni vir

- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond: Kmetijska obdelovalna zadruga Kog.
- Munda, Mirko, 1998: *Zemljo tistemu, ki jo obdeluje*. V: *Večer* – priloga, 16. 5. 1998.

Ustni vir

Lastni spomini.

Literatura

- Slovenska kronika 20. stoletja. Ljubljana, 1997.
- Sutičič, Vladimir, 1991: *Agrarne operacije 1885–1945*. Ljubljana.
- Topolovec, Rajko, 1989: *Pot do kruha »Koze, kotli in še kaj«*. Ljubljana.

Ključne besede

Kolektivizacija, Kmetijsko obdelovalna zadruga (KOZ), Sv. Bolfenk pri Kogu, obdobje po letu 1945.

Povzetek

V skladu z načelom »zemljo tistemu, ki jo obdeluje«, je začasna Ustavodajna skupščina Jugoslavije (DFJ) dne 23. 8. 1945 sprejela prvi zakon o agrarni reformi. Namesto da bi naše kmetijstvo po tej prvi socialistični agrarni reformi, napredovalo je nazadovalo. Mnogi mali kmetje in tako imenovani agrarni interesenti, ki so po tem zakonu odvzeto zemljo dobili, namreč niso znali kmetovati in začele so se težave v preskrbi državljanov. Zato je sledila obvezna oddaja kmetijskih pridelkov in kmalu še kolektivizacija podeželja po sovjetskem vzoru. Že junija 1949, je bilo uzakonjeno kmečko obdelovalno zadržništvo, ki pa se je kaj kmalu pokazalo kot velika napaka, saj kmetijske obdelovalne zadruge (KOZ-e) kmetijske proizvodnje niso zvišale, temveč so jo še bolj znižale. Vendar je število KOZ naraščalo in konec leta 1949 jih je bilo že 353. Tega leta je bila 7. julija tudi na Kogu ustanovljena »Kmetijska obdelovalna zadruga Sv. Bolfenk na Kogu«, ki je bila nato formalno ukinjena 8. 8. 1953.

Frane Goljevšček*

ŠTEFAN VRZELA – METEOR, KI ŠE VEDNO ŽARI

Članek govori o Štefanu Vrzeli, rojenem v Pavlovskem vrhu pri Ormožu, ki je bil v petdesetih letih nasilno odpeljan na Goli otok. Med vsemi Golotočani je bil edini, ki mu je uspelo z njega pobegniti. Kmalu po slovenski osamosvojitvi je ustanovil Gibanje za celovito Slovenijo, s katerim si je prizadeval dokazovati zločin, ki se je zgodil nad slovenskim življenjem v slovenskem Medmurju.

Slika 1: Štefan Vrzela.

Naša polpretekla zgodovina, ki je neizbrisno zaznamovala generacije skoraj štirideset let od konca druge svetovne vojne, terja v mnogočem raziskave o trdem povojnem času. Menda vse revolucije žrejo svoje otroke. Eden takšnih otrok je bil Štefan Vrzela iz bližnje okolice Ormoža, ki je zaradi nestrinjanja s tedanjo oblastjo in prirojene prleške upornosti plačal eno najstrašnejših cen – dolgoletna zaporna kazen na zloglasnem Golem otoku. Toda trdoživi Prlek je preživel, še več, enemu in edinemu je uspelo z otoka pobegniti, tako da je preplaval Velebitski kanal.

Njegovo raziskovanje štrigovskih pobojev ocenjujejo nekateri "strokovnjaki" za nezadostno in nekonsistentno. Prav gotovo je bil Vrzela tisti, ki si je prvi upal prestopiti tabuizirani prag večdesetletnega šepetanja bolečin slovenskega naroda v slovenskem Medmurju.

Prav v luči Vrzelove "nekonsistentnosti" želim vzpodbuditi resne zgodovinarje, da se strokovno in

raziskovalno lotijo tega primera. Si bo kdo drznil iti po Vrzelovih stopinjah?

Uvod

Štefan Vrzela, Prlek, rojen leta 1926 v Pavlovskem Vrh, streljaj od Ormoža, je bil v svojem času, v svojem okolju izjemno zanimiva osebnost. Ta njegova izjemnost je še vedno ohranjena v spominu njemu najbližjih, ohranjen pa je tudi v »bunkerjih« spominov tistih politikov, ki so v njegovem času vodili, in tistih, ki so vedrili v slovenski politični areni. Njegova osnovna značajska drža je bila, lahko rečem, uporno konfliktna do aktualne vladajoče politične strukture. To konfliktnost je znal izražati na neposreden način, brez zavor, z odkrito besedo in z neustrašnim nastopom. Seveda, s takšnimi koraki se ni mogel prebiti v širši prostor, vendar ga je neizbrisno zaznamoval.

Sin bajtarja, s krpo zemlje, je bil že od malega zaznamovan in obdan z revščino, zato je že kot otrok moral od doma v sosednje Pušence k Skolibrovim¹ za pastirčka.

Med vojno je sodeloval v boju proti nemškemu totalitarnemu režimu z Antonom Hrzičem² iz Mihovcev. Oba sta po vojni svoje nestrinjanje z drugim totalitarizmom odplačala strašen dolg revolucionarne oblasti na Golem otoku. Imel je to srečo, predvsem pa pogum, da mu je leta 1959 uspelo pobegniti, edinemu iz številnih kontingentov Golotočanov. Uspelo mu je preplavati Velebitski kanal, kar ni uspelo še nobenemu, ter se prebiti v takratno Češkoslovaško, nakar se je čez šest let naselil na Dunaju. Po sestrinem posredovanju se je vrnil v Maribor in se zaposlil pri Univerzal prometu. Pri svojem delu, kot tudi v zasebnem življenju, je bil pod močno kontrolo DV (državne varnosti), na vsakem koraku so mu sledili in ga šikanirali, tako da je moral službo zapustiti, kar je bil cilj tedanje oblasti. Vse življenje se je ukvarjal z inovatorstvom³. Bil je

¹ Kmetija in rojstna hiša rodoljuba Martina Skolibra, ki so ga leta 1944 ubili ustaši.

² Rojen 1912. leta v Mihovcih pri Veliki Nedelji. Golotočan iz Grgurja. Ob grobu sotrpina Vrzele je imel presunljiv nagrobni govor.

³ Ustni vir žene Angelce, ki stanuje v Mariboru.

* Frane Goljevšček, Osojna pot 8, 6311 Jagodje.

rodoljub, ki ga je prevzemal pravi nacionalizem ali rodoljubje. Še pred deportacijo na Goli otok je pobegnil oblastem v Mariboru, kjer je skočil iz drvečega vlaka v deročo reko Dravo⁴.

Med vojno so ga nacisti aretirali in zaprli v ptujske zapore. Poleg Lacka je bil najbolj mučen od gestapovskih krvolokov. Ker so za nekaj časa nacisti prenehali s streljanjem talcev, je bil poslan v taborišče Dachau, iz katerega se je po vojni srečno vrnil. Prišel se je ukvarjati s politiko, ki je menda skrenila z začrtane poti komunizma po Stalinovem vzoru. Kmalu zatem so ga aretirali in obtožili informbirojevstva⁵. Bil je poročen z ženo Angelco, s katero se jima je v zakonu rodila hči.

Brezkompromisni "nacionalist"

Vrzela je bil zanimiv na več področjih svojega delovanja. Bil je zanimiv po svoji značajski strukturi, po svojem nemirnem duhu, ustvarjalnosti, upornosti, predvsem pa po svoji zavezanosti slovenstvu.

Najmanj je najbrž prepoznaven kot inovator na tehničnem področju, bolj pa kot zapornik na Golem otoku, kjer je ustvaril neverjetno ali komajda verjetno zgodbo uspelega pobega iz tega »brezhibno« zavarovanega območja, kar menda ni uspelo nikomur drugemu. O enem in drugem bi morali njegovi najbližji poznavalci napisati biografijo, saj bi govorila o zanimivem in tudi nenavadnem Slovencu.

Sam sem se srečal z imenom Štefana Vrzele po osamosvojitveni vojni, ko sem kot predsednik Civilne družbe Slovenije za mejo v Istri vabil Mariborčane k podpisovanju Peticije za pravično mejo v Istri in na morju. Takrat so mi nekateri Mariborčani pripovedovali o njem in se čudili, da ga ne poznam. Slovencem pa je skoraj nepoznan. Odkrivanje tega nemirnega in upornega duha mi je razkrivalo, zakaj je Slovencem tako nepoznan. Ta poskus izbrisa Štefana Vrzele iz zgodovinskega spomina je namreč sestavni del značilne negativne plasti slovenske identitete v pogledu nacionalne zavesti in državotvornosti. In še ena naša značilnost se mi je razkrivala: mnoge njegove rezultate so povzemali drugi in se pod nje

podpisovali, ne da bi ga kdaj koli omenjali!

Govorim o tretjem močnejšem segmentu Vrzelove dejavnosti, o njegovem Gibanju za celovito Slovenijo in o njegovem brezupnem boju za ohranjanje slovenskega nacionalnega ozemlja.

Vrzela je bil prvi Slovenec, ki je skozi civilno družbo, takoj po osamosvojitvi, odprl vprašanje razmejitve na slovenski južni meji.

Zanimivo bi bilo vedeti, kaj je Vrzelo v resnici spodbudilo k akcijam, povezanim z razmejitvijo, ali natančneje, z vprašanjem zaščite nacionalnega ozemlja. Z žarom zagnanosti se je posvečal predvsem dvema območjema tega vprašanja v pravičnost, in sicer vprašanje Štrigove in vprašanje Piranskega zaliva. Vsekakor, dve ključni vprašanji na južni meji, na kateri še danes ni pravega političnega odgovora.

Tukaj se moram navidezno nekoliko odmakniti od Vrzele, da bi v kratkih besedah pojasnil ozadja problematike, s katero se je ukvarjal in s katero se ukvarja tudi naša civilna družba.

Ko se je država Jugoslavija nekoliko ustalila z deklarativnim oklicanjem svobode, demokracije, bratstva in sožitja, je prišel čas, ko je morala potegniti črte razmejitve med republikami. To razmejevanje je bilo sicer v nasprotju z načelno vizijo razvoja socialistične države, ki se je v svoji bližnji prihodnosti videla kot unitarna, enotna, brez meja med narodi, brez razlik med ljudmi, ki bi državo razkrajale, skupnost z nekakšno novo iluzorno religijo večnega bratstva. Vendar je takratni čas še zahteval notranje meje, čeprav prehodnega značaja, zato pa obravnavane kot nepomembne in zanemarljive, kar se je v resnici v kasnejšem vsakdanjem življenju izkazovalo kot doseženo.

Na razmejitve med republikami pa so različni narodi različno gledali, pogojeno z njihovo dejansko stopnjo nacionalne zavesti in državotvornosti.

Med Slovenijo in Hrvaško je razmejitev potekala v letih 1946/47, razen, seveda, na predelu Istre, kjer je zaživel Svobodno tržaško ozemlje.

Slovenski politiki so to razmejevanje razumeli v duhu nadnacionalne politike kot odvečno početje in kot nujno zlo. Zato so ga želeli dokončati. Odveč jim je bilo vlagati trud v iskanje neke zgodovinske utemeljitve ali morebitne pravičnosti, ki naj bi ob delitvi nastopila. Znana je hudomušna izmišljotina, da je Kardelj v pijanosti zamenjal Mirno za Dragonjo, ali pa resnična anekdota, ko je predstavnik Ljubljanske univerze dr. Dušan Pirjevec leta 1976 na širšem partijskem zboru v Ljubljani postavil Kardelju vprašanje o zamenjavi teh dveh rek in je Kardelj izbruhnil: »Mi gradimo Jugoslavijo, v kateri ni meja!«

⁴ Pretolčen kot žival se je zatekel na podstrešje hleva k znancem v Pavlovce, kamor mu je domača hči skrivaj prinašala hrano. Kmalu nato je bil izdan od svojega dekleta Udbi in ponovno aretiran. Dobil je "vozovnico" za Goli otok.

⁵ Sodeč po pripovedovanju nekaterih njegovih sorodnikov in znancev, je bil Vrzela brezkompromisen bорец za komunizem sovjetskega tipa in internacionalo in odločen antinacist. Odklanjal je vsakršen drug svetovni nazor. Prav zato je Vrzel v neki meri nesrečno kontroverzna oseba - komunistični internacionalist in obenem bорец (žlahtni nacionalist) za samostojno Slovenijo v njenih zgodovinskih mejah.

Slovenci, ki so bili vsebinski snovalci nove Jugoslavije in jugoslovanskega socialističnega sistema, so iluzijo o odpravi meja jemali dobesedno in pri tem izražali veliko začudenje do Hrvatov, ki da ne razumejo tega neizogibnega procesa razvoja države in so vedno brez velikih zadržkov pristajali na predloge, ki jih je za te primere narekovala Hrvaška. Ta pa se je v svoji tradicionalni državotvornosti agresivno potegovala za vsako ped možne pridobitve novega ozemlja. Toda, česar tedanji slovenski politiki niso čutili kot nacionalno ogroženost, so to občutili prizadeti Slovenci in se temu na različne načine tudi upirali.

Najhuje se je dogajalo v Štrigovi. Tamkajšnji Slovenci so zahtevali, da živijo v Republiki Sloveniji in te zahteve so bile neomajne in vztrajne. Tako se oblast, če je hotela doseči, kar je sklenila, ni mogla več obnašati v duhu demokracije in bratstva in je začela z represijami, z zapiranjem, z mučenjem in končno z javnim najokrutnejšim pobojem okoli 60 ljudi v štrigovskem gozdu, najokrutnejšem zato, da bi bil primer zgled, kaj pomeni upirati se oblasti.

Etnocid ali etnično čiščenje (preganjanje slovenskih učiteljev, intelektualcev in narodno zavednih) in strahovlada hrvaških oblasti ob pomoči slovenskih sta bila vzpostavljena na vsej južni meji. S tem sta bili doseženi predvsem dve pogubni politični potezi: Štrigova je ostala na Hrvaškem in prav tako, kasneje, slovenski del Savudrije, ki je bil sestavni del občine Piran.

Ti dve žarišči sta razžirali Vrzellovo dušo v času njegovega Gibanja: tragedija v Štrigovi in bolečina v Istri.

Upornik z razlogom

Vrzela je bil najbrž prvi, ki je »odkril« genocid v Štrigovi. Njegova aktivnost je bila vidna v letih od 1992 do 1995. Uspelo mu je zbrati prve podatke o imenih pobitih Štrigovčani, kar takrat sploh ni bilo lahko in kar je še danes težko. Kasneje, po Vrzeli, se je izkazalo, da je bilo žrtev še enkrat toliko. Vrzela je svoja razkritja pošiljal na vse strani, v časopise, političnim strankam, posameznim politikom in tudi na določene institucije v Evropi. Leta 1993 je poslal v državni zbor opis tragedije v Štrigovi in zahteval vrnitev slovenskega ozemlja, okupirano Štrigovo, Sloveniji, zahteval je prekop žrtev pokola v posvečeno zemljo in postavitve spomenika ter rehabilitacijo žrtev. Apel je šel v prazno. Ostal je brez vsakega odziva.

Kolikor se da razbrati iz Vrzellove zapuščine, ni bilo na njegove proteste, pobude in zahteve odziva od nikoder. Za to neodzivnost sodim, da so bili trije razlogi: Vrzellova odkrita beseda, obremenjujoča

resnica in Vrzellov načelen nastop. V potrditev njegove drznosti in brezkompromisnosti mi je ostal nepozaben spomin, tako Mariborčanom kot politikom, prigoda »jajčne afere«, ko je na javni tribuni leta 1992 zalučal v ministra Rupla jajce, ki se mu je škandalozno razlilo po puloverju. Takrat je namreč bila v razpravi razmejitvev v Istri in na morju oziroma napoved nezaslišane delitve Piranskega zaliva.

Vrzela je bil tudi tisti, ki je javnosti razkrival škodljivi dokument takratnega premierja Peterleta, ko je ponujal Hrvaški izdajalsko razmejitev, kakršno sta kasneje skoraj dosegla Drnovšek in Račan.

V tistem času, ko se je vlada očitno odločala za takšno razmejitev, je Vrzela poslal predsedniku Kučanu brzojavko s 50 podpisi, v kateri pravi, da je kakršna koli razprava o Piranskem zalivu s Kaštelom in Savudrijo narodna izdaja. Zagovarjal je razmejitev na Mirni, celo kot minimum za pravično mejo.

Leta 1993 je poslal telegram Peterletu, z besedami: *»...če boste v javnosti verbalno ali kakorkoli še naprej potrjevali vaš zloglasni osnutek sporazuma, se boste s tem sami zapisali s Kučanom in ostalo plejado v črno knjigo epohalnih strahopetcev, škodljivcev in narodnih izdajalcev z vsemi posledicami.«*

Od maja do junija leta 1993 je razposlal politikom nekaj zanimivih »udarnih« telegramov in dopisnic; potrjujejo »zgoščenost časa«, kar je Vrzelo potiskala čez rob strpnosti. Pričujoči teksti rotitve izražajo Vrzellovo stisko, bes, nemoč in tudi že obup. Politike je naslavljal z antislovenci, hlapci, škodljivci, iskarijoti, falsificiranimi beneškimi fosili in podobno.

Nekaj primerov dopisnic, faksov in telegramov:

»Čuj ti, Zlobec, kako pa se ti obnašaš v parlamentu? Kdo pa je tebe pooblastil, da lahko deluješ proti narodnim in državnim interesom? To je izdaja in tega se zavedaj!«

»Polajnar, tvoje grdo gobezdalo je v parlamentu nastopilo proti pravični in častni razmejitvi s Hrvaško. Zgini h Kučanu in Tudžmanu, če ti Slovenija ni po godu. Ali te ni sram, da nastopaš proti interesom lastnega naroda?«

»Drnovšek, Vaša včerajšnja izjava na TV Ljubljana o kompenzaciji slovenske zemlje s prebivalci s Hrvaško za (slovenski) Piranski zaliv je politični analfabetizem in protidržavnost, ki ima vse elemente veleizdaje slovenskega naroda. Pozivamo vas, da se ne igrate več z narodovim blagrom in da ne ponižujete slovenskega naroda s svojim tajnim mešetarjenjem, sicer bomo poskrbeli, da ne boste z izdajstvom onesnaževali slovenske zemlje in naroda.«

Večni upornik Vrzela je nepomirjen in nepotešen umrl

v Mariboru 1. marca 1997, pokopan je v Spodnji Polskavi, v zraku pa še vedno visijo njegove rotitve.

Vrzelo telegram in pismo takratnemu predsedniku R Slovenije Milanu Kučanu, pismo je bilo naslovljeno tudi hrvaškemu predsedniku dr. Franju Tuđmanu in pismo DZ o Štrigovi⁶

Brezkompromisen in neustrašen borec Vrzela ni izbiral besed, s katerimi je izražal svoj gnev nad takratno vladajočo garnituro, pa naj je bila to leva ali desna. Njegova nrav je mejila na kolerika. Bojevitost, ki ga je prevevala skozi vse življenje, so mu izpilili že na Golem otoku, še prej pa v mariborskih udbaških zaporih. Njegova trdoživost in vera v pravičnejši svet sta ga gnala nad vse možno. Odklanjal je polovičarstvo, kakor tudi kakršno koli religijo. Veljal je za ortodoksnega ateista in sprejemal žlahtni komunizem, komunizem, ki ga je pozneje skoraj fizično uničil. Po zbranih podatkih je veljal za slovenskega nacionalista, ki za dosego narodnih interesov ni izbiral verbalnih sredstev in žargona.

Predsedniku predsedstva R Slovenije – Milan Kučan⁷

Podpis pogodbe s potrditvijo sedaj obstoječe titovsko-oktroirane administrativne granice s Hrvaško, bi bilo izdajstvo slovenskega naroda. Del Istre in teritorij pri Štrigovi je zgodovinsko etnično slovenski. Mešetarjenje s slovensko zemljo pri Mokricah pa je kriminalno dejanje in dokaz neutemeljene požrešnosti ter imperialističnih pretenzij naše sosedice. Leta 1910 ni živel v Savudriji niti en Hrvat, kar potrjuje navedeno.

Štefan Vrzela in 50 podpisov

Predsednik R Slovenije Milan Kučan in Predsednik R Hrvaške dr. Tuđman, Brdo - Kranj⁸

Predsednik Kučan, kakršnokoli razpravo o slovenskem Razkrižju, Piranskem zalivu z občino Piran s Kaštelom

⁶ Pismo in telegrama niso bili nikoli javno objavljeni (dnevni tisk). Prav tako ne dokumentirano pismo Državnemu zboru iz leta 1993 o Štrigovi. Po najnovejših dostopnih virih (Pisma bralcev, Večer, 2. 11. 2006) je bil štrigovski primer objavljen v glasilu Slovenske nacionalne stranke Prijatelj, leta 1993, in oddaja na Net. TV pred tremi leti, ki je govorila o štrigovskih pobojih. Prav tako je primer objavilo tudi Slovensko društvo za ureditev zamolčanih grobov v svoji knjigi "Tudi mi smo umrli za domovino".

⁷ Telegram je bil poslan takoj po osamosvojitveni vojni leta 1991. Iz vseh pisem in telegramov žarita Vrzelo gnev in prezir do Tita in njegove socialistične ureditve. Njegov prezir se je nanašal tudi na Hrvaško, saj se mu je prav v tej republiki zgodila strašna osebna tragedija. Prizanesljiv pa ni niti do Cerkev in nekaterih njenih dostojanstvenikov.

⁸ Telegram je datiran 13. oktobra 1992. Odposlan je bil v protokolarni objekt Brdo, kjer je bil verjetno takrat na obisku hrvaški predsednik, saj je naslovnik tudi on.

in Savudrijo, ki ima 80% slovenskih objektov, kjer še 1910. leta ni živel niti en Hrvat ter o prostem izhodu v mednarodne vode, je narodna izdaja.

Razmejitve na Mirni je minimum pravične in sprejemljive meje s Hrvaško. Slovenski teritorij z večinskim slovenskim avtohtonim prebivalstvom, 9 vasi od Štrigove do Železne Gore, ki živi brez osnovnih človečanskih pravic in je bil okupiran s strani Hrvaške 1946/47. leta nepojasnjeno in proti volji prebivalcev, se mora brezpogojno vrniti Sloveniji s plebiscitom, ker si to prebivalstvo želi. Tako tudi ostali kraji v Dravski banovini iz stare Jugoslavije.

Predsednik dr. Tuđman, predniki Slovencev so v Istri prisotni že od 585. leta, Istra nikdar ni bila Hrvaška, je vojni plen, ki pa ga Hrvaška ni zaslužila v drugi svetovni vojni, imela je od števila prebivalstva le 1,65% borcev NOB in 207.000 ustaško-domobranske vojske. Slovenija je imela 2,42% borcev NOB in mnogo manj kvislingov. Samo Primorska je imela 24.000 požganih hiš in objektov, padlih borcev v prekomorskih brigadah 5000, na Rabu pa je bilo 4641 mrtvih antifašistov, zato menimo, da ni potrebe po internacionalizaciji glede razmejitev na Mirni, če vlada objektivnost in razum pri pogajalcih.

Samovoljno enostransko ukinitve režima "prosto morje" pred razmejitvijo, ropanje ribjega ulova slovenskim državljanom, kaznovanje in aretacije, štejemo za piratstvo in kršitev integritete R Slovenije, to pa še posebej v Piranskem zalivu, kjer Hrvaška nikdar ni imela in nima kaj iskati...

V Mariboru, dne 12. X. 1992

Gibanje za celovito Slovenijo

Štefan Vrzela

Tragedija in pekel slovenskega naroda v Medmurju in pismo poslancem DZ⁹

Bilo je aprila 1946 v slovenskem Medmurju¹⁰. Kosi od zime premrzli, so s čudovitimi melodijami naznanjali prihajajočo pomlad. Nad Slovenci od Razkrižja in Štrigove do Železne gore pa so se zgrnili temni oblaki. Hrvati so pričeli okupirati te kraje. Zaradi odpora

⁹ Pismo poslancem DZ je pripomoglo, da je Komisija RS za pomorstvo na 16. seji dala predlog DZ, da dr. Drnovšek na obisku v Zagrebu dne 29. 9. 1993 ne podpiše pripravljenega osnutka Sporazuma o državni meji med R Slovenijo in R Hrvaško, ker je škodljiv za Slovenijo.

Pisma poslancem tukaj ne objavljam, ker se podatki več ali manj skladajo z zgodovinski dejstvi tega zapisa o tragediji...

¹⁰ Tukaj se pojavlja nova krajevna terminologija, ki je doslej nismo poznali oz. je nismo uporabljali – slovensko Medmurje. Poznano nam je širše ime te sosednje pokrajine – Medžimurje, ki zajema celotno področje med Muro in Dravo, vzhodnoprleško etnično mejo in kot med izlivom Mure v Dravo. Medžimurje se deli na zgornje in spodnje ali dolnje Medžimurje.

prebivalstva je Josip Broz–Tito, inspiriran od Zrinjskih, Jelačića, prek Matošičevega teoretičnega poizkusa pohrvatenja južnega Prekmurja, poslal 1947. leta v slovensko Medmurje Vido Tomšič, da bi "naredila" to pokrajino hrvaško.

Titov plan za priključitev občin Razkrižje in Štrigova k Hrvaški sta podala v Ljutomeru že 1946. leta ministra za notranje zadeve Slovenije in Hrvaške M(atija) Maček in S(tevo) Krajačić.

Medmurje (se) sestoji iz občine Razkrižje z vasmí: Šprinc, Globoka, Kopriva, Gibina, Šafarsko, in Veščica ter občina Štrigova z vasmí: Rabodje, Banfje¹¹, Leskovec, Urban, Stanetinci¹², Železna gora, Grabrovnik in Jalšovec ter zaselki: Leskovščec, Veščiški vrh, Krpec, Krče, Kozlovščak, Goričica, Pernjak, Martinovski vrh, Orehovčak, Rim, Prekopa, Rimščak, Vrbovica, Mali Slatnjak, Veliki Slatnjak, Trnovčak, Ciganjščak, Vušivčak, Gibinščak, Šafarščak, in Razkriški vrh¹³.

Čeprav je bilo tu tedaj 96,5% avtohtonega slovenskega prebivalstva in je bil teritorij občin Razkrižje in Štrigova v pristojnosti okraja Ljutomer administrativno, politično, finančno, sodno in po zemljiški knjigi, je Tomšičeva, kot zvesta Titova služabnica, nalogo izpolnila. Prebivalstvu tega kraja je sporočila, da bodo v prihodnje pripadali Hrvaški. Hrvatje so izdali uredbo, da se morajo izseliti vsi slovenski učitelji, v šole pa je bil uveden le hrvaški jezik. Župnik Leonard Logožar je pozneje prepovedal še petje slovenskih pesmi v cerkvi sv. Marije Magdalene v Štrigovi, ki so jo nekoč zgradili grofje Celjski (svetišče je s konca 13. stol., cerkveno ladjo so dogradili v letih 1670-1690 in Pavlinski samostan 1448. leta). Toda 5100 Slovencev – tudi nekaj Hrvatov – vsemu temu odločno nasprotovalo in so burno protestirali. Samo v Razkrižju je demonstriralo več kot 800 prebivalcev. Tako so si prebivalci občine Razkrižje z navedenimi vasmí s 1600 občani priborili, da so

ostali v Sloveniji. Občino Štrigova z navedenimi vasmí in 21 zaselki s 3500 prebivalci pa so neusmiljeno okupirali Hrvatje. Ker so prebivalci še naprej protestirali in demonstrirali, je hrvaška udba uvedla nezaslišan teror, ki ima v povojnem civiliziranem svetu komajda kje primero. Slovence so pričeli množično pretepati, krvavo mučiti in na grozovit način ubijati. V čebrih so jih utapljali in s koli pobili, še na pol žive pa so pometali v strelske jarke, jih plitvo zagrebli, da so jih lisice in psi odkopali ter trgali z njih meso. Večji pokol je bil izvršen pri Štefanu Srša v Jalšovcu. Oba zakonca sta bila ubita.

Mučenju in pokolu 1947. leta niso ušli niti 16-letni fantje in dekleta, sinovi skupaj z očetí in žene z možmi. V tem nezaslišanem zločinu je bilo pobito več kot 30 Slovencev. Takšna dejanja so se dogajala samo še za turških časov in ponekod med vojno. Doslej je bilo identificiranih 21 žrtev, od tega 15 moških in 6 žensk. Njihova trupla, pa tudi številnih drugih, še danes leže pod neposvečeno zemljo v gozdičku za Repovo hišo v Štrigovi, kar je v sramoto današnji civilizaciji.

Delno identificirane žrtve poboja.

Pepi Ružman, star 16 let, Gibina

Ivan Prša, Gibina

Miško Vozlič, Šafarsko

Štefan Prajnar, Banfje (Razkriški vrh)

Karba (senior), Banfje (Razkriški vrh)

Karba (junior), Banfje (Razkriški vrh)

Alojz Benko, Banfje (Šafarščak)

Vojaričin sin (ime po hiši), Banfje (Vušivčak)

Martin Kodba, Jalšovec

Štefan Srša, Jalšovec

Genovefa Srša (žena), Jalšovec

Durek-Kovačev (ime po hiši), Štrigova

Dekle trgovka, Štrigova

Štefan Barbarič (mesar), Štrigova

? Barbarič (žena), Štrigova

? Rep, Štrigova

Nezakonski fant, Štrigova

Štefan Dujh, Businščak (Železna gora)

? Kosminek, Trnovščak (Grabrovnik)

Dekle, Mota

? Šarman (lesni trgovec), Maribor

Številne družine Slovencev so obsodili na dolgoletne kazni, ki so jih prestajali v težkih ječah v Slavonski Požegi in drugod, njihovo imovino pa so konfiscirali. Ne samo, da slovenska vlada in KPS nista ničesar ukrenili, pri vsej zadevi sta se celo vedli odkrito izdajalsko. Poslali so na oktroirano novo mejo udbo in milico, ki pa sta služili kot goniča, saj sta pobegle Slovence vračala v pest hrvaškim masakrerjem. Še 1950. leta, ko sem prišel kot organ Kontrolne komisije v službo v Ljutomer, sem videl pohod udbe v te kraje. Še živa priča teh zločinskih dogodkov Ivan Živkovič,

¹¹ V kontekstu sta ti dve vasi napisani v pogovornem jeziku – pravilno Robadje in Banfi.

¹² Prav tam – Stanetincec.

¹³ Vsa ta krajevna imena so slovensko-prleškega izvora. Ob koncu domovinske vojne, kot jo Hrvati imenujejo, je bila na križišču med Trnovcem in G. Hraščanom pritrjena smerna tabla Željezna gora, vendar ta ni dolgo obstajala, saj so tablo kmalu zamenjali s pravilnim imenom – Železna gora. Hrvati ne izgovarjajo železo temveč željezo.

Spomin mi sega štirideset let ali več nazaj, ko bila je večina tega medmurskega prebivalstva vezana na delo in železniško povezavo iz Središča ob Dravi. Tedenska migracija ljudi s tega področja je imela za posledico, da so se nekateri v Središču naselili. Ob povratku so se navadno zbrali v Veselkovi gostilni, kjer so si shranjevali kolesa. Ko jim je vino dobro razgrela glave, so zapeli. Peli so ubrano, samo slovenske pesmi, tudi takšne, ki jih danes zelo redko slišiš. (Opomba: Franc Krnjak).

je takrat kot mladinski sekretar omenil plebiscit. Bil je zaprt in hudo tepen v Starem gradu v Čakovcu, starše pa so mu obsodili na večletno ječo.

Da, tako se je "zaključil" plebiscit, ki se upravičeno imenuje Titov krvavi plebiscit. To je eden njegovih številnih, krvavih množičnih zločinov, ki je tembolj nagnusen, saj so ga zagrešili nad golorokimi Slovenci na njihovi zemlji samo zato, ker so hoteli živeti v svoji domovini s svojim jezikom. Pravlјice o križarjih zavračam. Upor je bil posledica patriotizma. Tito ga je s svojo zločinsko udbo krvavo zadušil. Pri upornikih je šlo za patriote, ki so ljubili svojo domovino Slovenijo, kar so pokazali tudi med NOB. Hrvaški odpor je bil tam zanemarljiv, epizoda ustaštva pa je znana. Glavni akter vsega zla je bil narcisoidni monstrum in svetovni nastopač ter zapravlјivec Broz, ki se je s tem Slovincem pokazal kot hrvaški ultranacionalist in krvavi imperialist, kar velja tudi za cono B v Istri, ki jo je Slovincem iztrgal.

In kakšni so bili razlogi za okupacijo tega slovenskega teritorija v Medmurju? Nobeni! Niso bili ne zgodovinski, še manj pa etnični. Mednarodno pravno formalno navedeno slovensko Medmurje nikoli ni bilo hrvaško. Ko je 11. septembra 1848. leta ban Jelačić prekoračil Dravo in šel z vojsko skozi Čakovec sekati glave revolucionarjem na Ogrsko in na Dunaj, je sicer izjavil, da proglašča Medmurje za sestavni del Hrvaške, vendar sta se Ogrska in Avstrija po porazu revolucije zopet sporazumeli in Hrvatoma nista hoteli priznati enakopravnosti. Še več, od 1854. leta naprej je bil na Hrvaškem kot uradni jezik uveden nemški. Ogrska pa Hrvatoma ni dala zahtevanega Medmurja in tudi ne Reke, čeprav je zaradi tega vodil škof Josip J. Strossmayer leta 1866 celo 12 člansko hrvaško deputacijo v Budimpešto. Medmurje je bilo do 1920 leta Madžarsko, nato pa pride kraljevini SHS¹⁴. Po

¹⁴ Takoj po koncu I. svetovne vojne je vodja medžimurskih Hrvatov dr. Ivan Novak iz Macinca, celotno Medžimurje priključil k slovenski politični upravi z razlogom, da ta svet med Muro in Dravo spada v Evropo. Poznejši siloviti hrvaški politični pritisk je takšno dejanje dr. Novaka izničil. Ob 35. obletnici smrti l. 1969 so mu na njegovi rojstni hiši postavili spominsko ploščo, na kateri piše, da je zaslužen za priključitev Medžimurja "matici zemlji Hrvatskoj".

Za utrditev hrvaške politične oblasti v Medžimurju je vsekakor imel veliko vlogo kapetan Jurišić, ki je s svojo vojsko konec leta 1918 naskočil na svojo pest tudi Prekmurje, vendar je doživel strahoviti poraz pri Murski Soboti. Demarkacijska črta med SHS in Madžarsko je nato potekala po sredini reke Mure, ki je že bila regulirana, za katero so se najbolj navduševali Hrvati, in so jo praktično zahtevali. Tako so Madžari upali in mislili, da bo Prekmurje pripadalo njim. Današnja razmejitev in vsi zapleti okrog določitve meje med državama, gledano s časovno distanco, nam kažejo, da kljub drugačnemu katastru meja ne more potekati drugje kot po sredini toka reke Mure. V obeh Jugoslavijah so ozemlje na levem breg Mure nadzorovale slovenske oblasti.

ustanovitvi "oblastnih enot" 28. aprila 1922 pride s Čakovcem mariborski oblasti¹⁵. Po izdanem zakonu o banski upravi 7. novembra 1929 spada vsa občina Štrigova Savski banovini. Na izrazito željo, prošnje in proteste slovenskega prebivalstva priključijo občino Štrigova 1931 Dravski banovini, kar je slovenski živelj, kljub terorju mačkovcev, večinsko potrdil pozneje na občinskih volitvah 27. 3. 1938, ki so bile hkrati plebiscit za Slovenijo. Na volitvah v Razkrižju, ki je od 1937 občina, so nastopili Slovenci z listo JRZ z geslom: Smo Slovenci in so dobili 71,88% glasov; Smo Hrvati in so dobili 28,11% glasov. V Razkrižju in Štrigovi skupaj je dobila JRZ 600 glasov, Maček pa 594 glasov. Na državnih volitvah 11. 12. 1938 v Štrigovi in Razkrižju je dobila JRZ 456 glasov (v Razkrižju 77,6%) opozicija (Maček) pa 295 glasov (Razkrižje 20%). Sicer pa so tudi mnogi Slovenci volili Mačka, v Črni kar 69,34% volilcev. V okraju Ljutomer je dobil Jeftić 88,33% glasov, Maček pa 12,31%. Na majniških volitvah 5. 5. 1933 je dobil Jeftić v Dravski banovini 83,25% glasov, volilo pa je le 48,13% volilnih upravičencev. Pri senatorskih volitvah novembra 1939 je JRZ dobila 29 senatorjev od 47 skupaj izvoljenih v Jugoslaviji.¹⁶

Iz navedenih argumentov je razvidno, da je slovensko Medmurje z večinskim avtohtonim slovenskim prebivalstvom bilo okupirano s krvavo represijo. Slovincem so bile odvzete osnovne človečanske pravice in še danes se nad njimi vrši etnocid.

Predsednik Kučan in nekateri ministri pa so v parlamentu izjavljali, pa tudi posredovali na tiskovnih konferencah, da na Hrvaškem ni slovenske manjšine. Zaradi takšne analfabetske, hlapčevske in izdajalske politike do lastnega naroda se na Hrvaškem še nadalje pojavljajo imperiulistične pretenzije po delih slovenske zemlje. Tako župnik Ivan Grah v Glasu koncila namiguje na Koper. "Tako je npr. za vrijeme Italije izmedju dva rata pulska provincija (Provincia Pola) obuhvačala i Koparštinu". Pregara, Gradina in del Topolovca pa da so bili: "sakačeni od hrvatske Istre". Kar pa ni res, ker tudi Istra mednarodno pravno formalno nikdar ni bila last Hrvaške. Med II. svetovno vojno pa si tega ozemlja ustaška Hrvatska ni zaslužila z zločini. V 34. številki Glasa koncila navaja župnik – zgodovinar Josip Butorac v članku pod naslovom: "Hrvatska Kaniža (Razkrižje) ima se vratiti Hrvatskoj", da ima Razkrižje "...oduvjek samo

¹⁵ Glej: Ilustrirani Slovenec, letnik 1929.

¹⁶ Zakon o obč. upravi, "Občina", Služb. nov. Kraj. SHS, št. 92, Uradno por. v Slovenskem gospodarju, let. 1922, 1929, 1931, 1933, 1935, 1938 in 1939.

hrvatsko stanovništvo...". V 36. številki Glasa koncila pa med ostalim piše: "Okupirana Hrvatska Kaniža treba da se vrati majci Hrvatskoj..." Koliko lucidnih pretenzij po tuji zemlji in podle laži je v teh navedbah pove popis prebivalstva 1948. leta. Bilo je 1100 Slovencev, 19 Hrvatov in 1. Madžar. Torej 1,69% Hrvatov v Razkrižju. Sedaj jih je 5,1%. Neverjetno obrekovalno proti Slovincem se je v tem katoliškem časopisu (št. 46 do 50) znesel Stanislav Dedekić in sicer v podlistku z naslovom "Hrvatska prošlost Raskrižja". Tudi on navaja, da je bilo področje Razkrižja "od pamtiveka Hrvatsko". Omalovažuje antifašistični boj Slovencev, čeravno hrvaškega odpora tam skoraj ni bilo in laže, da so se Slovenci udinjali okupatorju, ko je zasedel Medmurje. Navaja: "Zanimljivo je da su upravo novo pečeni Slovenci prvi najviše dizali izpruženo desnicu na pozdrav relativnu malobrojnim njemačkim vojnicima koji su "čuvali" granicu nekadašnje Dravske banovine nekoliko kilometara istočno od Raskrižja". Ko pa so po dveh mesecih prevzeli Medmurje Madžari, pa bi se naj Slovenci zopet udinjali njim: "Novo pečeni Slovenci opet su prvi i najglasniji u pozdravljanju madžarskih službenika..." To je dokazano klevetanje Slovencev in laž! Od maloštevilnih hrvaških prebivalcev so bili mnogi ustaško naravnani in so denuncirali zavedne Slovence Nemcem. Ti so imeli že 32 slovenskih družin na seznamu za izselitev, rešila pa jih je poznejša madžarska okupacija tega kraja. Na koncu tega pamfleta navaja Dedekić, da je "prošlost Raskrižja hrvatska" in da bo to "vprašanje" (?) rešilo ob sporazumu o razmejitvi. To pa kaže, da Hrvaška cika še na slovensko Razkrižje¹⁷. Zato pa župnik Slaviček še naprej tako odločno zatira slovenščino in vsiljuje hrvaščino, s čemer se je pokazal kot zagrizen eksponent v tem delu Slovenije. Prebivalcem povzroča bolečine in težave že od 1954. leta in jim izreka prekletstvo, če zahtevajo pri krstih, porokah in pogrebih opravilo v

slovenskem jeziku¹⁸. Sina Teodora Žabota ni hotel pokopati, ker je družina zahtevala pogrebni obred v slovenskem jeziku.

Slovenska oblast Dravske banovine je imela službeni jezik slovenski. Po hrvaški okupaciji in pokolu Slovencev je bil v šole in cerkev uveden le hrvaški jezik. Še sedaj pa se vsiljuje hrvaški jezik v razkriški cerkvi pri verouku, češ da je to zagrebška župnija, ki so jo ustanovili 1942. leta. To pa je seveda eksleksi, saj je Medmurje takrat bilo priključeno k Madžarski in zato ustanovitev zagrebške župnije nima nobene pravne podlage. Ustaške vladavine ne priznamo!

Zgodovinsko neodgovorno je, da slovenska državna oblast in Cerkev to tolerirata in prepuščata svoj trpeči narod tujim manipulantom. Mariborski škof se celo poniževalno shaja s Slavičekom in sili Razkrižane, prek ljutomerskega kaplana, njemu k poslušnosti. Čast in slava škofu dr. Držičniku, ki je 1968. leta zahteval na škofovski konferenci priponitev Razkrižja k mariborski župniji. Seveda, glavni krivec je sedaj predsednik Kučan, ki krši 5. čl. ustave in ne predlaga izгона Slavičeka iz R Slovenije.

Če bi slovenski velikani od Trubarja, Prešerna, S. Jenka, Cankarja, Maistra, Korošca in drugi tako ravnali, bi bil obstanek Slovencev danes vprašljiv. /.../

V Mariboru, dne 11. januarja 1993

Gibanje za celovito Slovenijo

za Štefan Vrzela

¹⁸ Časopis Delo, z dne 16. 2. 1978, je objavil članek novinarja Fedje Zimića z naslovom Protesti vernikov. Razkrižani so se obrnili v tej zvezi na pronuncija M. Cecchinija in mu povedali, da župnik Slaviček ni pripravljen sprejeti nobene rešitve, ki bi zadovoljila slovenske vernike.

V nekdanji skupni državi je bila navada, da so sosednje župnije med seboj sodelovale (mogoče ponekod tudi sedaj). Ob kakšnih cerkvenih praznikih so pri bogoslužju in seveda pri pogostitvi sodelovali tudi duhovniki sosednjih (slovenskih ali obratno) župnij. Tako je bil leta 1977 za Katarinin praznik povabljen na žegnanje v sosednji Gornji Mihaljevec središki dušni pastir Jože Podjavoršek. Seveda se je pri skupnem kosilu razvila ostra debata o Razkrižju. Dekan Slaviček se je skliceval, da je 80% faranov Razkrižja za status quo. Seveda je središki Podjavoršek, ki je bil spreten diplomat, navedbam ostro oporekal. Odvrnil mu je, da je to osebno in demagoško gledanje primera. Nato so hrvaški duhovniki udrihali po časopisu "Družina" in mariborskem škofu dr. Krambergerju. Med njima se je razvil zanimiv dialog: "Vi biskupa usuđujete? Tko druge usuđuje, smatra sebe pametnijim! Jeli tako?" "Tako jest!" so odgovarjali vsi ostali v en zbor. "A, znate li onu staru, da pametniji popušta? Pa neče ti Štef (Slaviček) pasti kruna sa glave, ako budeš jemput vu nedelju slovenski mešil, i svi prigovori i ugovori če nestati!" Na to niso odgovorili, temveč so na koncu rekli: "Ako bi svi slovenski svećenici bili kao vi, bilo bi lako!" Odgovor Podjavorška je bil v njegovem slogu: "Ako bi svi vi bili kao ja, opet bi bilo lako!" Nato je Slaviček izjavil, da se bo pokoril navodilom škofov. Kako se je pozneje zadeva razpletla, pa je znano.

¹⁷ Ne ve se točno, s kakšnimi motivi je hrvaška Cerkev pred leti poslala vprašalnik v nekatere slovenske obmejne župnije, naj popišejo vse Hrvate, ki živijo tukaj v mešanih zakonih ali priseljeni v Slovenijo. Menda zato, da bi v teh obmejnih župnijah občasno služili hrvaško bogoslužje. Slovenski duhovniki se niso hoteli s tem ukvarjati in tudi javnost ni bila o tej zadevi obveščena. Tudi sicer niso ti prebivalci nikoli prej izrazili želje po hrvaškem bogoslužju.

Pobiti v Repovi šumi¹⁹

Marija in Jurij Barbarič, Antonija Šiško, Jurij Dovečer, Albert, Angela, Renata in Radoslav Fodroczy, Dragutin Golenko, Nikola (Mikloš) Hudin, Julij Kozelko, Julija in Marija Krčmar, Avgust Rep in Jani Sabo. Vsi so bili iz Štrigove.

Belaj, Karbov sin, Stjepan Prajner iz Razkriškega vrha.

Alojz Benko iz Šafarsčaka.

Stjepan Dujh iz Businščaka.

Valentin Gašparič, Gusti - "Pukačov", Aleksa Mlinarič-"Tolačov", Ivan Novak - "Žepek", Ivan Petkovič in Avgust Tivadar iz Vušivčaka.

Golenko, Martin Končič, Lutar, Danijel Ohman, Martin Šajnovič ter Aleks in Stjepan Vinko iz Razkrižja.

Franjo Jug, Ivan Prša in Stjepan Ružman iz Gibine.

Karol Klenar in Albin Krauthaker iz Robadja.

Alojz in Stjepan Kodba, Ivan Petovari, Tivadar - "Vodarica" iz Banfija.

Martin Kodba - "Dretek", Antun in Franjo Kovačić, Genovefa in Stjepan Srša iz Jalšovca.

Lovrec iz Preseke.

Franjo Nedog iz Globočkega vrha.

Franjo Pintarič iz Šafarskega vrha.

Martin Rojko, iz Pršove grabe.

Juraj Rojko in Vili Trstenjak iz Grabrovnika.

Mihael Vozlič iz Šafarskega.

August Zadravec - "Kosminek" iz Trnovčaka.

Alojz in Marija Županec iz Stanetinec ter

Ernest Šarman iz Maribora.

Ustni viri

- Vilma Antolič, nečakinja, Ormož.
- Franc Krnjak, samostojni raziskovalec, ki je tudi avtor nekaterih kontekstov in vseh dopolnjenih tekstov, virov in literatur.
- Ivan Krnjak, upokojeni učitelj iz Macinca, rojen 1899. leta (bil je dober prijatelj z dr. Novakom).

- Franček Masten, Frankovci.

- Angelca Vrzela, žena.

Pisni viri

- Večer, 8 november 2006.
- Župnijska kronika Sv. Duha Središče ob Dravi.

Literatura

- Jerič, Ivan, 2000: Moji spomini. Murska Sobota.
- Jerič, Ivan, 2001: Zgodovina madžarizacije v Prekmurju. Murska Sobota.

Ključne besede

Štefan Vrzela, Goli otok, povojni poboji, Medžimurje, Gibanje za celovito Slovenijo.

Povzetek

Do propada Titove Jugoslavije so bili nekateri problemi, ki zadevajo revolucionarne oblasti in njene politike, teme, o katerih se ni smelo razmišljati na glas. Še posebej tabuizirane so bile teme o vsakršnem nacionalizmu in s tem tudi meje med republikami, ki so sicer obstajale in so se do neke mere spoštovale, vendar te niso imele pri novojugoslovanski unitarni politiki kakšnega večjega pomena. Leto 1945 pa ni prineslo prave svobode vsem prebivalcem, še posebno ne Slovencem. Svet vzhodno od Razkrižja z lokalnoupornim centrom Štrigova je bil čez čas nasilno odvzet matici Sloveniji, zrevoltirano prebivalstvo, ki je ostro nasprotovalo takšnemu dejanju, pa grobo pokorjeno tudi z množičnim pokolom. Prvi je o tem pričel pisati in nato opozarjati slovensko javnost in oblast prleški rojak Štefan Vrzela, ki je bil v petdesetih letih nasilno odpeljan na Goli otok. Med vsemi Golotočani je bil edini, ki mu je uspelo z njega pobegniti. Kmalu po slovenski osamosvojitvi je ustanovil Gibanje za celovito Slovenijo, s katerim si je prizadeval dokazovati zločin, ki se je zgodil nad slovenskim življem v slovenskem Medmurju. Žal se pravične meje in obsodbe zločina ta brezkompromisni borec za Slovenijo ni dočakal, saj so mu njegove življenjske moči pošle pred dobrimi devetimi leti – 1. marca 1997.

¹⁹ V noči s 17. na 18. marec 1947 naj bi bile poklane žrtve zakopane. Dopolnjene podatke, priimke in imena, pomorjenih sem uporabil za celovitejši pregled tega dogodka. Imena in priimki pobitih so bili objavljeni v Večerovem podlistku "Povojni zločini ob Muri" avtorja Branka Žunca iz Murske Sobotke.

Maja Botolin Vaupotič*

ORMOŠKI PARK – NEZNANI ZNANEC

Prispevek opisuje le del zanimivosti, te navdušijo vsakogar, ki se odpravi na krajši (ali daljši) sprehod po ormoškem grajskem parku. Nekoč 140 različnih drevesnih vrst, danes nekoliko manj, si zasluži posebno pozornost. Pot, po kateri se bomo sprehodili skozi prispevek, je lahko podlaga za izdelano učno pot, za katero si marsikdo želi, da bi bila nekoč tudi označena.

Zgodovina

»Ormoški park sodi med najlepše v Sloveniji. Arhitektonska ureditev, razgibanost površine, redke in zanimive drevnine ter razgledi na Hrvaško in Hum, to so dejavniki, ki so ustvarili kvaliteto in slavo tega parka«¹. Tako je v zborniku Ormož skozi stoletja I zapisal Mirko Šoštarčič.

Pa vendar je o njem zapisanega tako malo. Pisanih ali tiskanih virov skorajda ni.

Na Vischerjevi upodobitvi Ormoža iz leta 1681 okrog gradu ne vidimo zasnov parka, medtem ko posamezna drevesa v okolici graščine zasledimo na Jožefinskem vojaškem zemljevidu iz obdobja 1763-1787.

V prispevku Podoba krajine in narava v ormoški občini je opisana 2 metra dolga in 44 cm široka ledinska karta² ormoške gosposčine iz leta 1801, ki zraven glavne ceste Hajndl–Središče prikazuje tudi bližnje površine in grajski park. Iz načrta je razvidno, da je že takrat bil na obeh straneh Ljutomerske ceste med grajsko vrtnarijo in marofom kostanjev drevored, za drevoredom na severni strani ceste manjši ribnik, na južni strani pa njive in grajska vrtnarija. Veliki grajski sadovnjak severovzhodno od današnje Petrolove bencinske črpalke je bil obdan z zidano ograjo. Notranje grajsko in Ogradovo dvorišče sta bila povezana še z dvema dvoriščema, obdanima z gospodarskimi poslopji.³

Na osnovi opisa lahko sklepamo, da je park nastajal na prehodu iz 18. v 19. stoletje.

Zgoraj omenjena vrtnarija, ki je dobro vidna na zemljevidu mesta Ormož iz leta 1875, stoji še danes.

Slika 1: Ormoški park na zemljevidu iz leta 1875. Original hrani Območna geodetska uprava Ptuj, izpostava Ormož.

Od pričetka druge svetovne vojne do danes je zgradba menjala več lastnikov, današnja podoba sta ji dala Anton in Elica Prapotnik, ko sta leta 1972 hišo renovirala. Rastlinjak, ki je stal ob vrtnariji, je bil že pred tem porušen, še vedno pa si na hiši lahko ogledamo sončno uro, ki ostaja na pročelju, ne glede na spremembe okrog nje. Ob hiši, kjer domuje Ljudska univerza, pa lahko še vedno opazujemo ostanke grajskega obzidja.

Po pripovedovanju ustnih virov je bilo na prostoru današnjega letnega kopališča teniško igrišče, kamor so seveda imeli dostop samo povabljeni. Park je bil lep in negovan, veliko več kot danes je bilo grmovnic in drevja. Vsi pa se spominjajo narcis, ki so park krasile še dolgo po tem, ko je bilo obzidje porušeno.

Predvidevamo lahko, da je bilo na prehodu iz 19. v 20. stoletje v parku zasajenih veliko različnih vrst dreves, predvsem iglavcev. To razberemo iz pisma grofice Irme Georgevits, ki je bilo naslovljeno Odseku za gozdarstvo Okrajnega ljudskega odbora, v katerem

* Maja Botolin Vaupotič, prof. biologije, Velika Nedelja 40A, 2274 Velika Nedelja.

¹ Šoštarčič, M., Podoba krajine in narava v ormoški občini, Maribor, 1973.

² Ledinska karta v ormoškem gradu iz leta 1801, Last Občine Ormož.

³ Šoštarčič, M., Podoba krajine in narava v ormoški občini, Maribor, 1973.

protestira proti nenadzorovani sečnji, ko v pismu⁴ med drugim piše, da »se nasadi v parku grajščine, pred vsem konifere, ki so bile 40 let strokovnjaško gojene in katere konifere so dragocene in redke prav na barbaričen način opustošijo in uničujejo.«

Da so omenjeni nasadi bili nekaj izjemnega, sklepamo iz nadaljevanja: »...če se to brezmiselno opustošenje še nadaljuje, bo grajski vrt kmalo popolnoma uničen in vsi ti krasni nasadi konifer – ki so menda edini v celi Sloveniji in bili nekaka posebnost v naši vrtni kulturi – bodo zginili.«

O pušpanu piše: »Drevje »*buxus sempervirens*« se je skoro popolnoma izkrčalo in vendar je grajščina imela skozi dolga desetletja veliki donos o tega, ko je razpečevala vejice od te rastline za vence, šopke in različna slavnostna okrašenja.«

Redki vedo, da je bil nekoč v parku ribnik, ki bi ga veljalo obnoviti. O tem je pisal že Tednik, davnega 1963. leta: »... obnovitvena dela v ribniku in sam dovod vode v ribniku bodo oživel in olepšali park. Vodni režim bi morali dobro proučiti, da ne bi prišlo do podmakanja grajske stavbe, do erozije, kakor tudi glede stroškov, ki bi naj bili čim nižji ...«.⁵

Zraven gojenja divjačine, okrog 140 različnih vrst dreves, med katerimi so, kot smo razbrali iz pisma, posvečali posebno pozornost iglavcem, pa je graščina, po pripovedovanju sogovornikov, znana še po eni posebnosti. Ustni viri navajajo, da je bila grofica Irma Georgevits velika ljubiteljica kač. Ti plazilci naj bi se plazili vsepovsod, največ pa jih je menda imela grofica kar v svoji sobi. Če so prišli v grad obiskovalci, ki so tam tudi prenočevali, je grajsko osebje ostalo v službi tudi čez noč, da je preverjalo, ali morda ni katera od kač skrita v postelji katerega izmed gostov. Za katero vrsto kač naj bi šlo, si niso povsem enotni – navajajo modrase, gade in gože. Dejstvo je, da so kače še danes prebivalke ormoškega grajskega parka, saj se s temi plazilci, ki v marsikom vzbudijo strah in odpor, srečamo predvsem v toplih poletnih mesecih.

Od gradu do vinske kleti

Park si je vredno ogledati kadar koli in pravzaprav sploh ni pomembno, kje se podamo na svojo pot. V prispevku jo bomo pričeli ob portretnih kipih pomembnih ormoških kulturnih mož in Spomenika sprave, kiparja Mirsada Begovića, iz leta 1997, ki je

posvečen žrtvam druge svetovne vojne.⁶ Senco jim dela velik navadni oreh (*Juglans regia* L.). Iz domovine v daljni Perziji so ga v naše kraje prinesli Rimljani. V primernem podnebju se je povsem udomačil, zlasti v bližini človekovih naselij, kjer posamezna drevesa dosežejo visoko starost.⁷

Ob cesti h gradu se dviga mogočen veliki jêsen (*Fraxinus excelsior* L.). Orjaških velikih jêsenov je v parku še več, tudi debelejših od tega, ki ga srečamo prvega. Večina se ob tako mogočem drevesu vpraša: »Le koliko je staro?« Svetovno znani strokovnjak Alan Mitchell je ugotovil, da drevesa različnih vrst rastejo bolj ali manj enako hitro. Večina dreves poveča obseg debla vsako leto za 2,5 cm. Torej je drevo z deblom, ki ima obseg 2,5 metra, staro približno 100 let, če je raslo na samem. V gozdu, kjer mora rasti z drugimi drevesi, pa je tako debelo drevo lahko staro tudi 200 let. Seveda tak način določanja ni primeren prav za vsa drevesa (npr. za zelo mlada drevesa; pri vrstah, za katere je znano, da rastejo mnogo hitreje kot druge (topoli), ali za vrste, za katere je znano, da rastejo mnogo počasneje kot druge (rdeči bor, divji kostanj)).⁸ Če uporabimo metodo po Mitchellu, lahko ocenimo, da je ta orjak star okrog 188 let.

Ko prečkamo parkirišče in se podamo proti nekdanjemu Ogradu, nas ob vhodu pričaka t.i. živi fosil – dvokrpi ginko (*Ginkgo biloba* L.). Okamnine tega drevesa so na Kitajskem našli iz obdobja mezozoika. Iz Kitajske so ga že v davnini prenesli na Japonsko in v Korejo, kjer so ga častili kot sveto tempeljsko drevo. V Evropo so ga prinesli okrog leta 1730, kjer še danes krasi številne parke. Na Kitajskem so odkrili zdravilne učinkovine tega drevesa že pred 5000 leti in izvlečki listov se še danes uporabljajo pri začetnih motnjah prekrvavljenosti.⁹ Ob ograji rastejo še divji kostanj (*Aesculus hippocastanum* L.), maklen (*Acer campestre* L.) in gledičevka (*Gleditsia triacanthos* L.) – priseljenka iz Severne Amerike, katere veje so prekrte s številnimi rdečerjavimi enojnimi ali večdelnimi, bleščečimi trni; v jesenskem času pa izstopajo do 40 cm dolgi, često nekoliko zaviti stroki. Desno od gledičevke se, ob portretnih kipih častnih občanov dr. Antona Trstenjaka in Dušana Moškana, dviga krilati oreškar (*Pterocarya fraxinifolia* L.), omembe vredna pa je prav gotovo še jelka (*Abies* sp. L.) ob parkirnem prostoru.

Če nadaljujemo za Petrolovo bencinsko črpalko, nas na levi strani pozdravijo češmini (*Berberis vulgaris*

⁴ ZAP, OLO Ptuj 1947, škatla št. 55.

⁵ Rizman, D., Zapuščen lep in znamenit ormoški grajski park bodo uredili, Časopis Tednik, št. 23, 1963.

⁶ Curk, J. et al., Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, Ormož, 1998.

⁷ Toplak-Galle, K., Zdravilne rastline na Slovenskem, Ljubljana, 2000.

⁸ Chinery, M., 1000 idej za naravoslovce, Ljubljana, 1989.

⁹ Erker, R., Opis gozdnega drevja in grmovja, Ljubljana, 1957.

L.) in brinje (*Juniperus sp. L.*), na desni pa nam korak zastane ob drevesu, ki ga pri nas lahko srečamo samo sajenega v parkih. Oranževac (*Maclura aurantiaca Nutt.*) spada, skupaj z nam poznanima figovcem in murvo, v družino murvovk. Maklura je doma v Severni Ameriki ter raste kot grm ali nizko drevo. Lubje je rjavkasto in pri starejših rastlinah mrežasto razpokano.¹⁰ Cvetovi so enospolni, iz ženskih se razvijejo soplodja, sestavljena iz številnih drobnih koščičastih sadežev, združenih v okroglo tvorbo, veliko kot pomaranča; ta je prekrita z bradavičastimi izrastki in, ko dozori, je oranžna. Plodovi niso užitni.¹¹ Ob makluri občudujemo Lawsonove paciprese (*Chamaecyparis lawsoniana Parl.*), za njimi pa divji kostanj in lipovec (*Tilia cordata Mill.*).

Nekoliko korakov naprej nas na levi strani z belim peskom posipane poti pozdravi rdeča bukev (*Fagus sylvatica f. purpurea Ait.*), ki jo prepoznamo po škrlatno rdečih listih in jo često sadijo po vrtovih in parkih. Bukev (*F. sylvatica L.*) je sicer naš najpomembnejši listavec. Njeno ime je staro in zasledimo njegov besedni koren v različnih jezikih. Bukev raste v zmerno vlažnem podnebju, ne uspeva pa na severu Skandinavije. Zaradi gostega listja je v bukovih gozdovih vedno hladno in senčno. Znani so 300 let stari primerki, sicer pa dočaka bukev 150 let. Bukov les je uporaben kot gradbeni les, kurivo ter za izdelavo pohištva, sodov, parketnih plošč in podobno. Bukov žir je krmilo za prašiče in perutnino.¹²

Pot nadaljujemo ob kamniti ograji, kjer na desni strani zasledimo navadno lesko (*Corylus avellana L.*). Ime izvira iz grške besede »koris« - čelada, zaradi podobnosti listnega ovoja, ki pokriva plod s čelado. Uspeva v Evropi, Mali Aziji in Alžiriji, do višine 1200 metrov, skupaj z drugimi listavci. Navadna leska je majhno drevo, ki zraste največ 7 m visoko in doseže visoke starosti. Običajno je razvejana že pri tleh, sivorjava skorja se zelo hitro lušči. Les se uporablja za intarzije, plodovi – oreški – pa so užitni in iz njih pridobivajo olja, ki jih uporabljajo v živilski industriji.¹³

Nasha pot se nato spušča, na obeh straneh pa vidimo velike jêsene. Obseg ostanka orjaka, ki so ga posekali spomladi 2005, znaša 664 cm. Ob poti in mostičku za jeseni so zasajene kriptomerije (*Cryptomeria japonica D. Don*), na vrhu pobočja pred prvo hišo so v skupini trije priseljenci iz Severne Amerike: kanadska čuga (*Tsuga canadensis Carr.*), duglazija (*Pseudotsuga taxifolia [Poir.] Britt.*) in ameriški klek (*Thuja occidentalis L.*).

Če pot nadaljujemo mimo pisanih listov belolistnega dreva (*Cornus alba spaethii*), ob potočku v kotanji opazimo dve močvirski cipresi (*Taxodium distichum Rich.*). Taksodij je samorasel na jugu Združenih držav Amerike, kjer raste v močvirnih območjih in na obalah rek od Missisipija do Floride. To iglasto drevo zraste do 40 m visoko. V močvirnem svetu se deblo pri tleh razširi, v razširjenem delu so okrog in okrog žlebaste ugreznitve. Tako nastanejo nenavadno oblikovane močne izbokline, ki segajo nad blato ali nad vodno gladino; skozi se korenine oskrbujejo z zrakom. Svetlozelene iglice so ravne, zašiljene, dolge približno 1 cm in nasprotno nameščene. Preden jeseni odpadejo, se njihova barva spreminja od zelene, rdečkasto rumene do rjave barve.

V skupini iglavcev, ki sledijo, je obseg debela najdebelejše smreke 305 cm. Smreka (*Picea abies Karsten*) je zelo razširjena – uspeva od Skandinavije do Balkanskega polotoka in Alp. Ime izvira iz latinskega »pix« - smola, zaradi izredno velikih količin smole, ki jo izločajo nekatere vrste. Rod *Picea* pogosto zamenjujejo z jelkami. Od rodu *Abies* se loči po iglicah, ki so na prečnem preseku rombaste namesto sploščene oblike in imajo zašiljene konice, po visečih storžih, ki so pri jelki pokončni, in po tem, da nato, ko semena izpadejo, odpadejo tudi storži, ki pa ostanejo celi. Smreke so lahko zelo velike in imajo pravilno oblikovano, temnozeleno krošnjo, z enakomerno, kot v »balkonih« razporejenimi vejami, ki imajo obliko trikotnika, če jih pogledamo od strani. Skorja je rdečkasta, zaradi česar smreko včasih napačno imenujejo tudi rdeča jelka, in luskasto razpokana.

Ko pridemo mimo otroškega igrišča, nas v nadaljevanju, na levi strani naše poti, pozdravi posebna zanimivost: katalpa, ki je poglela in raste vodoravno; na delu, kjer je »spodnji del« debela, pa raste hrast. Katalpa (*Catalpa bignonioides Wall.*) je tako v grajskem parku kot v mestu Ormož pogosto sajeno okrasno drevo. Njeno naravno rastišče je v južnih območjih Združenih držav Amerike (Florida, Georgia, Mississippi). Cigarar, kot ga tudi imenujemo, spada med okrasna drevesa zaradi lepih cvetov in zraste do 20 m visoko. Značilno za to drevo je, da imajo zmečkani listi zelo neprijeten vonj. Iz cvetov, ki so bele barve z rumenimi progami in s škrlatnimi lisami znotraj cvetnega venca, se razvijejo dolgi, tanki in valjasti stroki, ki so lahko dolgi tudi pol metra in vsebujejo številna semena.¹⁴

Posebno znamenitost predstavlja orjaški hrast dob, ki ga srečamo nekoliko naprej, na desni strani poti. Obseg njegovega debela je 435 cm in je po Mitchelljevi metodi star okrog 174 let. Listi tega opevanega drevesa,

¹⁰ Erker, R., Opis gozdnega drevja in grmovja, Ljubljana, 1957.

¹¹ Lanzara, P., Drevesa, Ljubljana, 1984.

¹² Zauner, G., Listavci, Ljubljana, 1991.

¹³ Lanzara, P., Drevesa, Ljubljana, 1984.

¹⁴ Lanzara, P., Drevesa, Ljubljana, 1984.

zanega iz mitologije, so nekdam krasili glave junakov. Mitologija govori o »tisočletnih hrastih« in v resnici lahko dob dočaka takšno starost. Doma je v Evropi, razen v Španiji in severni Skandinaviji, in v Mali Aziji¹⁵. Vrsto ime – robur – je latinskega izvora in označuje vsako vrsto trdega lesa.

Nekoliko naprej se ustavimo ob negnoju (*Laburnum anagyroides* Med.), listopadnem drevesu, ki zraste 4 do 6 metrov visoko in je pogosto grmasto razraslo. Listi so premenjalni, tripnato deljeni, elipsasti in skoraj vedno celorobi. Cvetovi – po zgradbi je to cvet metuljnice – so zlatorumeni, razcvetajo se v visečih, do 25 cm dolgih grozdastih socvetjih proti koncu pomladi. Plodovi so dlakavi, ravni in viseči stroki in vsebujejo več črnih semen. Semena so zelo strupena, posebno nezrela; sicer pa je strupena cela rastlina¹⁶. Le nekaj korakov naprej, preko potke, raste še ena posebnost med drevesi ormoškega parka. Tulipanovec (*Liriodendron tulipifera* L.) izhaja iz vzhodnega dela Združenih držav Amerike.

Slika 2: Cvet tulipanovca. Foto: Maja Botolin Vaupotič.

To okrasno drevo s cenjenim lesom ima izvor imena v grških besedah »léirion« - lilija in »déndron« - drevo in se nanaša na značilne cvetove. Tudi listi so značilne oblike – običajno štirikrpi, sinjezeleni, preden odpadejo, pa se živo rumeno obarvajo. Les je svetlorumen in gost, uporabljajo ga za izdelovanje pohištva in ladij. V vseh drugih delih rastline so snovi, ki jih uporabljajo v zdravilstvu.¹⁷

Na levi strani sprehajalne poti zasledimo tudi javorolistno platano (*Platanus acerifolia* Wild.). Mogočno drevo s široko košato krošnjo daje veliko sence. Značilno razpoznavno znamenje je lisasto platanovo lubje, ki vedno znova odpada v zaplatah. Velja za zelo odporno drevo

proti vetru in viharjem, zelo odporna je tudi proti škodljivcem in nečistemu zraku v mestih. Zanimivi so tudi plodovi – kroglaste glavice, ki vise na dolgih pecljih. Na travnati površini opazimo tudi lepo brezo. Breza (*Betula pendula* Roth.), ki so jo Stari Slovani in tudi drugi narodi častili kot sveto drevo, nas spomladi obdari s prvimi zelenimi listi, in tako so od nekdam zelenega Jurija kitili z brezovim zelenjem. Medtem ko sestavlja v severni in vzhodni Evropi cele gozdove, pa velja v srednji Evropi bolj za drevo, ki ga sade tam, kjer ne raste nobeno drugo drevo, torej tam, kjer so tla posebno neugodna. Na vrhu breze ob naši poti vidimo belo omelo (*Viscum album* L.), polparazitski, vedno zeleni grmič, ki ga pogosto najdemo v starih sadovnjakih. Rodovno ime *Viscum* izvira iz latinske besede za »lim« ali »ptičji lim«. Iz jagod omele so Rimljani izdelovali lepilo, s katerim so lovili ptice selivke, ki so letele preko Apeninskega polotoka in iskale prostor za počitek. Od tod izvira tudi rek »iti nekomu na limanice«. Stari Germani in Galci so častili belo omelo kot sveto rastlino. V Angliji je še danes obvezen božični in novoletni okras bivalnih prostorov. V zdravilne namene so jo uporabljali že Hipokrat in njegovi sodobniki, danes pa se zanjo zanima tudi uradna medicina, tako da so sestavine ter njihov učinek dobro raziskani.¹⁸

Ob poti, ki nas vodi proti grobnici zadnjih lastnikov gradu, lahko opazujemo velike jêsene, topole, hraste, beli gaber in ostanek lipovega drevoreda.

Slika 3: Lipov drevored. Foto: Ana Vaupotič.

V parku zasledimo dve vrsti iz družine lipovk: lipovca (*Tilia cordata* Mill.) in navadno lipo (*Tilia platyphyllos* Scop.). Zanesljiv znak za ločevanje obeh vrst je spodnja stran lista. Listi lipovca so na spodnji strani poraščeni z rjavkastimi dlačicami samo v kotih med listnimi žilami, medtem ko so listi navadne lipe po spodnji strani porasli s kratkimi dlačicami, v žilnih kotih pa so svetle dlačice.

Pot se nato približa grajski grobnici, ki so jo postavili

¹⁵ Zauner, G., Listavci, Ljubljana, 1991.

¹⁶ Lanzara, P., Drevesa, Ljubljana, 1984.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Toplak–Galle, K., Zdravilne rastline na Slovenskem, Ljubljana, 2000.

na začetku 20. stoletja, pod njeno streho pa so našli poslednje počivališče grajski prebivalci iz rodbin Wurmbrand–Stuppach, Pongratz in Georgevits¹⁹. Ko takole stopamo mimo grobnice nekdanjih lastnikov gradu proti vinski kleti, nas vso pot spremljajo skupine grmovja in dreves, strmo pobočje proti železnici pa pokriva strnjen sesto naravnega gozda iz dobov, belih gabrov, bukev, lip, domačih kostanjev in drugih dreves. Okoli kleti je nasad žlahtnih grmovnic, nekoč pa so tu rasli orjaški hrasti. Globoko pod zemljo, v temi in tišini vinske kleti podjetja Jeruzalem Ormož, že od leta 1967 zorijo vina, ki nosijo ime Ljutomersko–Ormoških gorik tudi v svet.

Naša pot se tukaj zaključi. Zaokrožimo jo lahko ali mimo mestnega kopališča ali pa se del poti vrnemo in se podamo po bolj razgibanem terenu proti gradu, mimo pravega kostanja (*Castanea sativa* Mill.) in drugih zanimivih drevnin do gradu, kjer nas v njegovi neposredni bližini ponovno pozdravi krilati oreškar.

Park si je vredno ogledati v vseh letnih časih – četudi ne bomo poznali vseh rastlin in številnih ptic, katerih petje nas očara predvsem v bolj zaraščenem predelu, bomo v njem uživali in postal bo naš prijetni in in dobri znanec.

Pisni viri

- Ledinska karta v ormoškem gradu iz leta 1801. Last Občine Ormož.
- Zgodovinski arhiv Ptuj. OLO Ptuj 1947, škatla št. 55.

Ustni viri

- Marija Ivanuša, rojena 1935, pogovor: 30. junij 2004.
- Zdenka Juričinec, rojena 1934, pogovor: 8. julij 2004.
- Marica Krstič, rojena 1929, pogovor: 28. junij 2004.
- Pavla Lah, rojena 1918, pogovor: 29. junij 2004.
- Vida Megla, rojena 1922, pogovor: 28. junij 2004.
- Erika Pučko, rojena 1923, pogovor: 21. julij 2004.
- Ana Ratek, rojena 1952, pogovor: 29. junij 2004.
- Marija Serec, rojena 1921, pogovor: 29. junij 2004.
- Marija Trop, rojena 1931, pogovor: 28. junij 2004.
- Franc Vrečar, rojen 1928, pogovor: 2. julij 2004.

Literatura

- Botolin Vaupotič, Maja, 2003: Ormoški park – ali ga poznamo?. Ormož.
- Botolin Vaupotič, Maja, 2004: Skozi park po poti spominov. Ormož.

- Chinery, Michael, 1989: 1000 idej za naravoslovce. Ljubljana.
- Curk, Jože, 1973: Ormož skozi stoletja. Maribor.
- Curk, Jože, 1998: Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož. Ormož.
- Erker, Rihard, 1957: Opis gozdnega drevja in grmovja. Ljubljana.
- Krejča, Jindřich, 1987: Rastlinski svet Evrope. Ljubljana.
- Kukovec, Rado, 1990: Ormoški spomini. Tipkopis. Original hrani Muzej Ormož. Ljubljana.
- Lanzara, Paola, 1984: Drevesa. Ljubljana, 1984.
- Lovrenčič, Ivan, 1990: Ormož in okolica – vodnik. 1990.
- Rajšp, Vincenc, 2000: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek. Kranj.
- Rizman, Drago, 1963: Zapuščen lep in znamenit ormoški grajski park bodo uredili. Časopis Tedi 1963, št. 23.
- Šoštarč, Mirko, 1973: Podoba krajine in narava v ormoški občini. V: *Ormož skozi stoletja* (uredil Jože Curk). Maribor.
- Toplak Galle, Katja, 2000: Zdravilne rastline na Slovenskem. Ljubljana.
- Vischer, Georg Matthäus, 1711: Topographia ducatus stiriae 1681. Ljubljana.
- Zauner, Georg, 1991: Listavci. Ljubljana.
- Zloženska podjetja Jeruzalem Ormož, d.d., VVS, d.d. – Smehljaj narave.
- Zloženska Pokrajinskega muzeja Ptuj – enota Ormož, 2003: Ormoški grad.

Ključne besede

Ormož, grajski park, rastlinstvo, drevesa.

Povzetek

O ormoškem grajskem parku, ki si zaradi lepote in številnih drevnin zasluži posebno pozornost, je zelo malo pisnih virov. Iz skopih podatkov sklepamo, da je nastajal na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Posebno pozornost so v začetku 20. stoletja namenjali sajenju iglavcev, med katerimi zasledimo tudi nam manj znane vrste. Veliko dreves je tujerodnih, domovina večine sta Severna Amerika ali Azija. Med najmogočnejše spadajo številni jêseni, hrast dob, rdeča bukev in smreke, med najatraktivnejše prav gotovo maklura, ginko in tulipanovec, veliko je predstavnikov iglavcev: jelke, smreke, kriptomerije, duglazije, kleki, čuge, lawsonove paciprese, številni brini, cemprini, rdeči bori, močvirski taksodij, macesni, tise... Park je zanimiv tako za naključne obiskovalce, otroke in mladino, kot tudi za tiste, ki si po ogledu gradu zaželi še voden ogled parka, predstavlja pa tudi dobro učno bazo za študente biologije, vrtnarstva in druge.

¹⁹ Lovrenčič, I., Ormož in okolica – vodnik, Ormož, 1990, str. 41–51.

Iztok Luskovič*

LEDINSKA IMENA V KATASTRSKI OBČINI JASTREBCI

Prispevek obravnava ledinska imena v katastrski občini Jastrepci, ki označujejo najmanjše dele zemeljskega površja, primerne za kmetijsko in gozdarsko izrabo, tj. posamezne zemljiške parcele ali skupino parcel. Kot osnovo za raziskavo sem vzel franciscejski kataster, največ informacij pa so mi posredovali domačini.

Uvod

Za cilj raziskave sem si zastavil, da poizkusim preko toponimov obrazložiti udomačitev oziroma genezo kulturne krajine, oblikovanje in način ljudskega življenja. Pri tem mislim predvsem na kmečke obrti, kmetijstvo, pašništvo, gradbene posege, gozdarstvo itd...

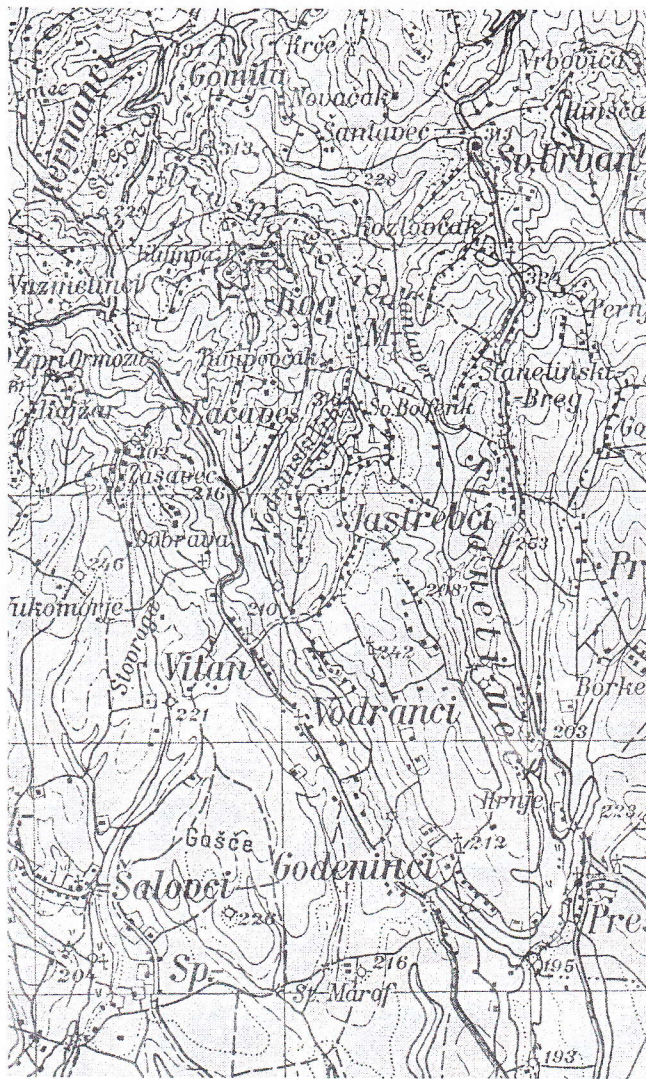
Zanimala so me predvsem ledinska imena v tej vasi. Za osnovo sem vzel franciscejski kataster iz leta 1824, na katerem so nekatera ledinska imena označena, vendar jih za izbrano katastrsko občino ni veliko. O ostalih imenih, ki so še ohranjena, sem se pogovarjal z domačini, od katerih sem poizkušal izvedeti tudi čim več o dogajanju na določenih ledinah v preteklosti. Nekaj sem izbrskal tudi v različnih starejših pisnih virih.

Najprej k izrazu ledinska imena. Polona Roblek jih definira takole: »Ledinska imena – mikrotoponimi označujejo najmanjše dele zemeljskega površja, primerne za kmetijsko in gozdarsko izrabo, tj. posamezne zemljiške parcele ali skupino parcel. Pojavila so se s stalno naselitvijo, ko je moral človek za svoje in preživetje družine zorati in posejati vedno večji krog zemlje. Zaradi lažjega medsebojnega sporazumevanja in orientacije v naravi je poimenoval kos za kosom poznane zemlje.«¹

Ledinska imena (zemljiška imena) so poimenovanja za posamezna zemljepisna območja na manjšem in zamejenem teritoriju. Ohranjajo se zlasti preko ustnega izročila in so torej del ljudske kulture.

Običajno so poimenovanja vezana na zasebno sporazumevanje, na vsakdanje potrebe in na ozko

lokalno okolje. Na izbor poimenovanj močno vplivajo značilnosti zemljišča.

Slika 1: Umestitev Jastrepcv v prostoru.

Ledinska imena so z nastajanjem zemljiške izmere in katastrske dokumentacije pridobila tudi uradno vrednost.²

Gre torej za imena polj, travnikov, pašnikov, sadovnjakov, vinogradov, gozdov, planin, močvirij, v višjih legah celo nerodovitnega sveta, ki so se skozi stoletja spreminjala, nastajala so nova, odmirala so stara imena. Velik »imenoslovni« proces se je na

* Iztok Luskovič, Jastrepci 25, 2276 Kog.

¹ Roblek, P., Ledinska imena v katastrski občini Tupaliče – Imenoslovni poskus (v: Traditiones), Ljubljana, 2003.

² Unuk, D., Ledinska imena na Gomili pri Kogu – Borkov zbornik, 1996, str. 105.

ozemlju, kjer so živeli predniki Slovencev, začel ob priходу in ustalitvi Slovanov.³

Imenoslovci so, skozi ukvarjanje s toponimi, razvili posebno imensko tipologijo. Mikrotoponime delijo na tiste, ki opisujejo naravno stanje (zunanj svet zunaj človeškega posega) in tiste, ki opisujejo človeško delovanje (posledica človekovega dela). Na terenu pa raziskovalcu hitro postane jasno, da nekaterih imen ne moremo uvrstiti v nobeno izmed teh dveh kategorij. Zaradi tega sem nekatera imena uvrstil v kategorijo nedefinirana imena.

Kadar v tekstu etimološko razlagam pomen nekaterih ledinskih imen, uporabljam kratice:

- SSKJ (Slovar slovenskega knjižnega jezika)
- ESSJ (Etimološki slovar slovenskega jezika)
- LG (Ljudska geografija – avtorja Rudolfa Badjure)

Predstavitev obravnavane vasi (v Jastrebcih, iz Jastrebcev, jastrebski, Jastreščani)

Vas je najverjetneje dobila ime po jatah jastrebov, ki so gnezdili v listnatih gozdovih, zlasti ob potoku Šantavcu.⁴ Drugi avtorji trdijo, da ime Jastrebci izhaja iz imena nekdanjega župana ali funkcionarja zemljiške skupnosti.⁵

Štrekelj trdi, da so bili Jastrebci mogoče podložni nekemu rodu s pridevkom Jastreb (Vultur, Geier), kot se je v 13. in 14. stoletju imenovala znana ptujka rodbina.⁶

Jastrebci se prvič omenjajo leta 1320 z imenom Sparbergspach.⁷ Pozneje, v drugi polovici 18. stoletja, se na jožefinskem vojaškem zemljevidu uporablja ime Jastrebci. Opis pravi, da trdnih zgradb v vasi ni. Poti so povsem dobre in uporabne. Gozdovi so jelovi in smrekovi.⁸ Ležijo na nadmorski višini od 230 do 270 m. Gre za precej razloženo naselje v skrajnem vzhodnem delu Slovenskih goric, ki seže ob potoku Šantavcu do državne meje s Hrvaško. Na zahodu ga obdaja Lačaves, na severu Kog, na jugu pa Vdranci. Skozi Jastrebce pelje glavna cesta, ki povezuje Kog z Gomilo in pelje naprej proti Ljutomeru.

Ledinska imena v katastrski občini Jastrebci

Naravno stanje

Najprej predstavljam ledinska imena, ki opisujejo naravno stanje, to je naravne značilnosti od zemeljskega površja, sestave tal in vodnih oblik do rastlinskih in živalskih vrst, ki uspevajo in živijo na tem območju.

Rastlinska odeja

Drevje /sr. edn., Drévje, v Drévje/ - sadovnjak.

Sadovnjak, v katerem so rasle stare sorte hrušk (luščice in škoidnice)⁹, in tudi stare sorte jablan. Sadje so uporabljali predvsem za pridobivanje pijače – žganja in jabolčnika (jábošnica). Po vojni je bilo sadje zelo dragoceno, ker so ga lahko prodali.¹⁰

Laze /ž. mn., Láze, v Láze/ - travniki

Območje ob mejnem potoku Šantavcu.

Etimologija (SSKJ): od laz – s travo porasel, nekdanji izkrčen teren v gozdu ali ob njem. Domačini ne poznajo več ledinskega imena Laze na mestu, kjer je označeno na franciscejskem katastru. Laze imenujejo območje nekoliko višje ob potoku, ki je že v katastrski občini Kog. Tam danes raste gozd. Verjetno je prerasel nekdanje pašnike.

Loka /ž. edn., Lóka, v Lóko/ - travnik.

Gre za močvirnate travnike ob mejnem potoku Šantavcu.

Etimologija: lóka (ESSJ): dial. »močvirna dolina« (notr.), splošno slov. prim. osl. loka »dolina, travnik, zaliv« lit. lanká »poplavi izpostavljen teren, trata, dolina«.

Trjice /sr. edn., Trjice, v Trjice/ - travnik.

Travnik, ki ga preraščajo robide.

Razlaga: ime je dobil po trnju, po robidju.

Relief

Dol /m. edn., Dól, v Dól/ - njive in travniki

Poglobljeni svet med južnim delom vasi Jastrebci in vasjo Lačaves.

Razlaga: dolina-krajše.

Dolič /m. edn., Dolíč, v Dolíč/ - njive in travniki

Gre za manjšo dolinico na južnem robu zaselka

³ Roblek, P., Ledinska imena v katastrski občini Tupaliče – Imenoslovni poskus (v: Traditiones), Ljubljana, 2003.

⁴ Dajko, P., Kronika župnije svetega Bolfenka, 1840.

⁵ Belec, B., Ljutomersko- Ormoške gorice, Maribor, 1968, str. 45.

⁶ Tako Anton Luskovič.

⁷ Šamperl Purg, K., Ormož in okolica – vodnik, Maribor, 1990, str. 63

⁸ Rajšp, V., Kološa, V., Slovenija na vojaškem zemljevidu, Ljubljana, 1995, str. 25.

⁹ Tako Ciril Vnuk.

¹⁰ Po pripovedovanju Cirila in Katarine Vnuk.

Pesovčaka. Del je že na območju katastrske občine Vodranci. V zgornjem delu, kjer je zemlja gladka in globoka, so njive, v spodnjem pa travniki.¹¹ »Nekoč so ljudje opravili le dve košnji, seno in otava, pozneje pa se je na teh travnikih pasla živina. Po prvem novembru so »pasli v križ«. Takrat ni bilo več nikjer dosti trave za pašo, kjer pa je bila, so lahko pasli vsi vaščani. Pasli so tudi na vrateh. Tam so morali pasti na vrveh (vojkah), da krave ne bi pobegnile na njive.«¹²

Razlaga: pomanjševalnica besede dol.

Slika 2: Dolič. Foto: Iztok Luskovič.

Gomilica /ž. edn., Gomílica, na Gomílico/ - vinograd

Majhen hribček v zaselku Ciganija, podoben gomili. Zasajen je z goricami, ki so tu po pripovedovanju domačinov že od nekdaj.¹³ Gomilica je verjetno nastala z izpodrivanjem zemlje, saj je območje Jastrebcov dokaj plazovito.¹⁴

Razlaga: pomanjševalnica besede gomila. Ime je dobila zaradi svoje oblike.

Vodne oblike

Tumpovščak /m. edn., Túmpofščak, v Túmpofščak/ - travniki.

To je severni del pogobljenega sveta med Jastrebcin in Lačavesjo. Gre za travnike, kjer je izvir, ki za razliko od številnih drugih v vasi tudi v hudi suši ni presahnil.¹⁵ Nekoč so bile tu tudi večje mlake in studenček, kamor so si domačini hodili po vodo.¹⁶ Danes jih ni več. Ob teh mlakah se je napajala živina.

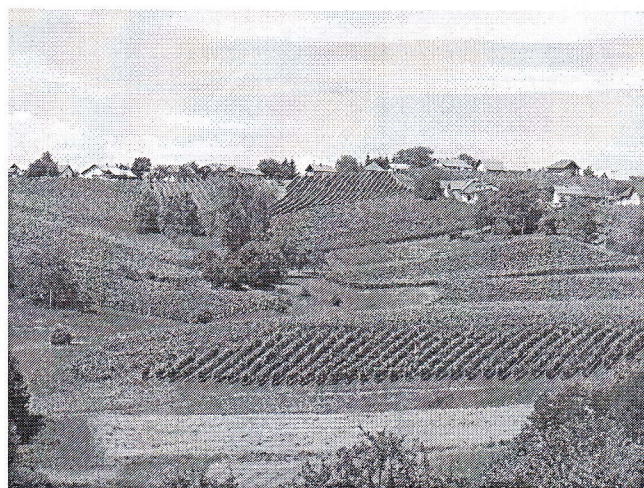
Otroci so se v njih tudi kopali.¹⁷ Sem so nekateri hodili, z vozovi, na katere so naložili sod, tudi po vodo za škropljenje v vinogradih.¹⁸

V petdesetih letih prejšnjega stoletja so tu zgradili vaško vodovodno zajetje.

Razlaga: Nekateri domačini domnevajo, da je to ime prišlo od tega, ker da so tu nekoč živeli »tumpasti« ljudje.

Etimologija (SSKJ): iz besede tump - robek ali krn, tumpa - neumna ženska, žena.

Bolj verjetno je, da ima ime nemške korenine: das Tümpel - mlaka, krnica, tolmun.

Slika 3: Na sliki je, za velikim vinogradom, dolinica Tumpovščak. Foto: Iztok Luskovič.

Sestava tal

Greblica /ž. edn., Gréblica, na Gréblico/ - njiva.

Etimologija (ESSJ): iz besede gribla - slaba zemlja ali griblja - jarek, brazda.

Prodica /ž. edn., Pródnica, v Pródnico/ - travniki in gozd

Gozd pod Skrivajakom in travniki, nižje ob potoku Šantavcu. V gozdu so nekoč izkopavali gramoz, v manjših količinah tudi mivko. Odstranili so vrhnjo plast listja in zemlje, pod katero je bil ta gramoz. Sčasoma so zaradi izkopavanja v gozdu nastale velike, globoke jame, ki jih danes na žalost uporabljajo za odlaganje odpadkov. Gramoz, ki so ga izkopavali v teh jamah, je bil zelo droben, zato so ga lahko uporabljali za malto.¹⁹ Veliko hiš v Jastrebcih je zgrajenih iz malte, ki so jo pridobili iz tega gramoza.²⁰

¹¹ Tako Ciril Vnuk.

¹² Po pripovedovanju Katarine Vnuk.

¹³ Jožefa Luci, Ciril Vnuk in Katarina Vnuk.

¹⁴ Tako Ciril Vnuk.

¹⁵ Ciril Vnuk.

¹⁶ Katarina Vnuk, Ciril Vnuk in Angela Dvorščak.

¹⁷ Ciril Vnuk.

¹⁸ Jožefa Luci.

¹⁹ Tako Ciril Vnuk.

²⁰ Miran Kolarič.

Uporabljali so ga tudi za posutje blatnih dvorišč. Ko se je ta gramoz vezal z blatom, je nastala trda plast, podobna betonu.²¹ Uporaben pa je bil seveda tudi za ceste.

Nižje, na travnikih ob potoku Šantavcu, so rasle vrbe. Tem vrbam so pozno v jeseni posekali veje, ki so jih uporabljali kot pletivo za košare, zelo tanke tudi za vezanje trsja v gorica in vezanje snopov iz šibja ter koruznih listov. Ponekod so iz teh vej naredili celo cele ograde za živino.²² Te vrbe so rasle tudi v Tumpovščaku.

Razlaga: Ime je dobila zaradi sestave tal, po produ.

Živalstvo

Pesovčak /m. edn., Pêsofčak, v Pêsofčak/ - zaselek.

Majhen zaselek ob stranski cesti, ki vodi v sosednjo vas Vodranci (le nekaj hiš). Znan je po obrtnikih. Skoraj vsaka hiša v Pesovčaku je bila znana po eni obrti. Pri Podgorelčevih je bila kovačnica (kovača so domačini klicali »Kovačof« Ciril), kamor so se tudi vaški fantje hodili učiti te obrti. Preko ceste, pri Kolaričevih, je bil zidar, pri Vnukovih pa mizar.²³

Razlaga: O nastanku imena Pesovčak domačini povedo zgodbo o duhovniku, ki je nekoč šel dajat zadnjo odvezo nekemu moškemu v tem zaselku. Pri vsaki hiši so nanj lajali psi, kar ga je zelo razjezilo. Ko je moral ob neki drugi priliki spet v ta konec, je dejal: »Pa ne že spet v ta Pesovčak!«²⁴ Tako je ta del vasi dobil svoje ime, ki se je ohranilo vse do danes in je označeno tudi na nekaterih zemljevidih.

Človeška dejavnost

Čeprav gre za sodobna ledinska imena, nosijo sporočila o načinu življenja preteklih dob, odvisno od časa nastanka. Najpogosteje razkrivajo vrste in načine obdelovanja kmetijskih površin.

Kmetijstvo in gozdarstvo

Prvotno kmetijstvo

Krč /m. edn., Krč, v Krč/ - njiva.

Njiva sredi gozda (približno 2 ha).

Razlaga: Izkrčili so del gozda in pridobili njivo.

Etimologija (LG): krč – pomeni podobno kot treb del sveta, ki ga potrebujejo, to je posekajo, vejevje požgejo in zemljo prekopljejo, da napravijo njivico in tam

posejejo rž, oves, ajdo. Ta treb rodi samo dve leti, potem pa ga je treba pognojiti ali pa nastane frata za pašo.

Poljedelstvo

Glavatišče /sr. edn., Glavátišče, na Glavátišče/ - travnik.

Travnik, ki je spadal pod gmajno.²⁵ To je bila občinska zemlja, kjer so domačini imeli vrtove, na katerih so si posejali zelje.²⁶ Danes vrtov ni več, na tem mestu je travnik.

Razlaga: Ime izvira iz lokalnega izraza za zelje – glavática.²⁷

Trate /ž. mn., Tráte, na Tráte/ - travniki.

Travniki pod Glavatiščem. Prav tako kot Glavatišče so spadali pod gmajno. Nekoč so bili tukaj skupni vaški pašniki, okrog njih pa so bili sadovnjaki.²⁸

Razlaga: Ime je povezano s pašniki (travniki).

Etimologija (LG): trata – manjša goljava (paša, seča, planja). Izraz nastopa tako v dolini kakor visoko v sredogorju in se pojavlja pri ledinskih imenih v teh oblikah: trática ali tratíca, trátina ali tratína, trátice, tratínice in trate.

Živinoreja

Ogradi /ž. mn., Ógradi, v Ógradi/ - njive.

Razlaga: Izvor imena domačinom ni več poznan, nekateri domnevajo, da mora biti povezano z ograjo za živino (ograd). Možno je tudi, da se tako imenuje zaradi vrtov, ki so stali ob hišah pri cesti.²⁹ Na franciscejskem katastru so Ogradi označene kot njive, tako da je verjetno šlo za ograje okrog njiv, da nanje ni mogla živina. Ta razlaga je najverjetnejša, saj so tu v neposredni bližini Trate, kjer je vsa vas pasla živino. Zanimivo je tudi, da nobeden od domačinov ni vedel, da bi bile Ogradi tam, kjer so označene na franciscejskem katastru. Vsi so jih postavili na drugo lokacijo. Možno je, da so tako poimenovali več območij.

Etimologija (LG): ograd – ograjeno: posestvo, zemljišče, vrt, sadovnjak, polje, senožet in druge goljave kakor tudi stavbe in občila vseh vrst.

²⁵ Jožefa Luci.

²⁶ Tako Katarina Vnuk.

²⁷ Katarina Vnuk.

²⁸ Ciril Vnuk.

²⁹ Angela Dvorščak.

²¹ Katarina Vnuk.

²² Ciril Vnuk.

²³ Katarina Vnuk.

²⁴ Ciril Vnuk, Katarina Vnuk in Jožefa Luci.

Gozdarstvo

Podgajšče /sr. edn., Podgâjšče, v Podgâjšče/ - travniki in cesta.

Travniki pod delom gozda v Pesovčaku. Tako se imenuje tudi cesta, ki vodi iz Pesovčaka v Ciganijo. Uporabljali so jo predvsem za prevažanje sadja do domačije Orešnikovih v Ciganiji, kjer so imeli veliko leseno stiskalnico (prêša). Ko so jeseni začela zoreti jabolka in hruške, je bila cesta zelo prometna z vozovi, natovorjenimi s sadjem. Vlekle so jih krave, pri premožnejših kmetih tudi konji. Iz tega sadja so pridobivali alkoholno pijačo (jabolčnik), iz ostankov jabolk po stiskanju pa kis. Pridobili so ga tako, da so na te ostanke (trop) nalili vodo in se je v procesu fermentacije vsebina potem skisala.³⁰

Če tropa (ostanek jabolk po stiskanju; ostanku grozdja po stiskanju pa domačini pravijo tropine) niso uporabili za kis, so iz njega pridobivali žganje.

Razlaga: iz besede gaj. Šlo je za območje pod gajem.

Etimologija (SSKJ): gaj – gojeni gozd, nasad.

Oblika parcele

Kračine /ž. mn., Kráčine, na Kráčine/ - njive.

Njive na vzhodnem pobočju Doliča. Zanimivo je, da jim pravijo Kračine, čeprav gre za precej dolge njive. Verjetno so bila v preteklosti tu krajša zemljišča. Možno pa je tudi, da so tako ime dobile po svoji obliki.

Etimologija (SES): kračina – velika krača.

Stavbe, poti in obcestna znamenja

Kolaričev križ /m. edn., Kólaričof križ, h Kólaričovemu križi/ - križ ob cesti.

Železni križ ob glavni cesti. Pri njem so se ob cerkvenih praznikih ustavljale cerkvene procesije. Procesija je potekala od cerkve skozi vasi kogovske fare in se je ustavljala pri cerkvenih obeležjih, kapelicah in razpelih. Za veliko noč in za praznik sv. rešnjega telesa so ob teh obeležjih postavili hute iz vej (narečni izraz za uto).³¹ To so bile iz vejevja narejene improvizirane kapelice. Notranjost so okrasili z rožami. V uti je stala tudi miza - oltar, pogrnjena s svečanim prtom. V teh utah je duhovnik opravljal velikonočni blagoslov (žêgen). Te cerkvene procesije je spremljala tudi godba na pihala.³²

Za telovo (praznik sv. rešnjega telesa) je bila po celotni župniji Sv. Bolfenka velika procesija. Vasi so

tekmovala med sabo, katera bo pripravila lepše okrašeno huto za sprejem procesije in obred, ki se je ob tem opravil. V tem času so bile hute najlepše, saj so bile izdelane iz sveže ozelenelih bukovih in gabrovih vej. Na tej procesiji ni manjkal skoraj nihče. Udeležila se je je mladina z učitelji, gasilci v uniformah, igrala pa je godba na pihala.³³

Požganov mlin /m. edn., Požgónof mlin, k Požgónovemu mlini/ - mlin.

To je bil edini mlin na potoku Šantavcu, ki je bil na območju katastrske občine Jastrebeci. V veliki meri je bil odvisen od višine vode Šantavca, ki je v tem zgornjem delu v sušnem obdobju rad presahnil. Kadar Požganov mlin ni obratoval, so zrnje nosili mlet na Benetkov mlin, ki je v sosednji vasi Vodranci ali pa na Hrvaško na Videčev mlin, včasih celo v Središče ob Dravi, na Damf.³⁴

Žito se je do mlina nosilo v vrečah na hrbtih. Iz koruznega ličja so si naredili naramnice, da so si vreče lažje oprtali.³⁵

Prelaz /m. edn., Prélaz, čez Prélaz/ - pot.

Pot med njivami, ki jo je lastnik zgradil s plotom, ker ni maral, da bi tam hodili drugi ljudje. Kljub temu pa hoje s tem niso preprečili, ljudje so še vedno hodili po tej poti, preskakovali so plot, saj so bili klanci običajno polni blata. Zato so ob teh klancih vzporedno potekale poti, ki so jih shodili ljudje. Ko so travo poteptali v zemljo, so nastale utrjene poti, ki za razliko od klancev niso bile blatne.³⁶

Razlaga: prelaz v narečju pomeni prehod ali bližnjica.

Etimologija (LG): prëlaz – skupno ime za vse različne prehode, v ožjem smislu, kjer koli po dolinah in v hribih. Kot prestop ali prehod, predvsem čez (skoz) ograje, plotove, čez steze, pota in ceste, kakor skoz raznotere žive in umetne meje.

Sela /ž. mn., Séla, v Séla/ - travniki.

Terensko so to travniki in majhne krpe njivic. Področje je plazovito, močvirno. Oblika terena se ob močnih nalivih spremeni zaradi teh plazov. Tu je nekoč stalo več kamnitih studencev, v katere so hodili po vodo. Voda se je nosila v brentah (pütah) za grozdje, v vedrih ali pa v škafih na glavi. Ti studenci so bili primerni tudi za napajanje živine.³⁷ Zraven je bila tudi velika mlaka. Pozneje so tu zgradili šolsko vodovodno zajetje.

³³ Vida Luskovič.

³⁴ Ciril Vnuk.

³⁵ Katarina Vnuk.

³⁶ Jožefa Luci, Ciril Vnuk in Katarina Vnuk.

³⁷ Jožefa Luci.

³⁰ Po pripovedovanju Cirila in Katarine Vnuk.

³¹ Tako Angela Dvorščak.

³² Angela Dvorščak.

Razlaga: Lahko, da ime prihaja iz besed posedati se ali sedlo. Verjetno pa je to povezano z legendo, ki jo domačini znajo povedati o Selih: Ko je nekoč tu neka domačinka prala perilo v mlaki, se ji je to v vodi zataknilo za križ. Vsa prestrašena je stekla po ostale domačine, ki so bili prepričani, da je to križ od cerkve, ki je stala na tem mestu in se je pogreznila. Tako so tudi domnevali, da je tu nekoč stala cela vas, ki se je pogreznila z ljudmi vred.³⁸ Od takrat naj bi se to območje imenovalo Sela.

Slika 4: Sela in Gomilica nad njimi (na Gomilici je bela hiša). Foto: Iztok Luskovič.

Leg

Skrivajak /m. edn., Skrvájak, v Skrvájak/ - gozd in travniki.

Razlaga: Gre za območje, kjer so zasadili mlada drevesa. Verjetno od tod ime Skrivajak, ker je območje pozneje precej zaraslo in je tako nastal skrit predel v gozdu. Ciril Vnuk meni drugače: Po etimologiji naj bi ime izviralo iz besed krn ali kriv – indoevropska baza (s)krei – skrej – vrteti, obračati, sločiti, kriviti – kriv, krivina, ukrivljati, skrieti – krožno se premikati (litovščina) – sorodno lat. kurvus. To je možna razlaga, saj gre cesta, ki vodi skozi Skrivajak, v krivine. Možno je, da izraz izvira od tod.

Lastništvo

Adamovo /sr. edn., Ádamovo, na Ádamovo/ - vinograd.

Faroške njive /ž. mn., Fároške jíve, na Fároške jíve/ - njive.

Cerkvene njive. Svoje njive je cerkev obdelovala sama, saj je imel nekoč duhovnik na Kogu zaposlene hlapca, deklo in kuharico. Tudi duhovnik je včasih pomagal pri kakšnem delu.³⁹

Faroške šume /ž. mn., Fároške šúme, v Fároške šúme/ - gozd.

Cerkveni gozd.

Košarjevo /sr. edn., Košárovo, na Košárovo/ - vinograd.

To je celotno severno pobočje Jastrebcv. Gre za veliko posestvo, ki je bilo zasajeno z vinogradi. Obdelovali so jih viničarji. To so bili dninarski delavci, značilni za Slovenske gorice. Te dninarje je nadzoroval šafar, ki je bil prav tako viničar, vendar je bil zadolžen za nadzorovanje dela.⁴⁰ Tudi drugi vaščani so hodili delat v Košarjeve vinograde, da so si prislužili nekaj denarja. To se je imenovalo hoditi v dêro. Včasih so lahko vodo za škropljenje v goricah moškim nosili tudi otroci. Nositi vodo je pomenilo prinašati škropivo moškim, ki so škropili gorice z nahrbtnimi škropilnicami, poganjali pa so jih ročno s tlačilko. Škropivo se je imenovalo galicija (mešanica vode in modre galice). S prisluženim denarjem so si kupili svinčnike in druge šolske potrebščine.⁴¹

Pojovo /sr. edn., Pójovo, na Pójovo/ - njiva in sadovnjak.

Po lastniku zemljišča Francu Poju, gostilničarju iz Čakovca.⁴²

Vrabljevo /sr. edn., Vráblovo, na Vráblovo/ - njiva.

Po bogati družini Vrabelj.⁴³

Nedefinirana imena

Ciganija /ž. edn., Ciganíja, v Ciganíjo/ - zaselek.

Tako kot Pesovčak je tudi Ciganija del vasi, zaselek.

Razlaga: Nekoč naj bi na tem območju v gozdovih živeli cigani, ki so ropali po hišah.⁴⁴ Druga razlaga pa pravi, da je bil to nekoč najrevnejši predel vasi. Ljudje, ki so živeli v Ciganiji, so veliko prosjačili. Od tod naj bi izviralo ime, torej od revščine in prosjačenja.⁴⁵

Kalvarija /ž. edn., Kalvárija, na Kalvárijo/ - vinograd.

Kalvarija je del pobočja, ki spada pod Košarjevo, vendar je verjetno izraz dosti starejši. Na Kalvariji je bila tako imenovana rüda, kjer so izkopavali kamen. Takšno ime so uporabljali povsod, kjer se je kaj izkopavalo.⁴⁶ Rüda je bila tudi v Ciganiji, ob

⁴⁰ Jožefa Luci.

⁴¹ Katarina Vnuk.

⁴² Anton Luskovič.

⁴³ Angela Dvorščak.

⁴⁴ Katarina Vnuk.

⁴⁵ Angela Dvorščak.

⁴⁶ Ciril Vnuk.

³⁸ Tako vsi informatorji.

³⁹ Jožefa Luci in Katarina Vnuk.

Gomilici, pa tudi v Prodnici, kjer so kopali gramoz. Ta izraz je prleški narečni izraz za neke vrste rudnik. Iz kamna, ki so ga izkopavali, je bilo zgrajenih kar nekaj hiš in studencev v vasi, v veliki meri se je uporabljal tudi za tlakovanje cest.

Kamnite bloke so pridobili tako, da so v steno zabijali kline. V razpokah, kjer so kline zabili, je stena počila in se odlomila. Včasih so steno tudi minirali.⁴⁷

Razlaga: Domačini ne vedo več, od kod ime Kalvarija. Najverjetnejša razlaga pa je, da je območje dobilo ime po velikem križu, ki ga je tu postavili cerkveni red križnikov, ti so nekoč imeli tod veliko posest. Križ je bil postavljen pred letom 1607, ko so križniki nekoliko višje postavili kapelico, kot zametek današnje cerkve Sv. Bolfenka.⁴⁸ Nekateri domačini pravijo tudi, da je ime povezano s prstjo. Tu naj bi bila zemlja zelo težka za obdelovanje.⁴⁹

Etimologija (LG): Kalvarija – prostor, kjer so nekaj stali trije križi.

Pisni vir

- Dajnko, Peter, 1840: Kronika župnije Svetega Bolfenka.
- Franciscejski kataster.

Ustni viri

- Ciril Vnuk
- Katarina Vnuk
- Jožefa Luci
- Angela Dvorščak
- Anton Luskovič
- Vida Luskovič

Literatura

- Belec, Borut, 1968: Ljutomersko-Ormoške gorice. Maribor.
- Badjura, Rudolf, 1953: Ljudska Geografija. Ljubljana.
- Rajšp, Vincenc in Kološa, Vladimir, 1995: Slovenija na vojaškem zemljevidu. Ljubljana.
- Roblek, Polona, 2003: Ledinska imena v katastrski občini Tupaliče – Imenoslovni poskus. Ljubljana.

Ključne besede

Ledinska imena, Jastrebc pri Kogu.

Povzetek

Ledinska imena v Jastrebcih odražajo življenje v tej vasi, ki se je, tako kot povsod drugod, prilagodilo obstoječim razmeram. Pri tem imam v mislih relief, sestavo tal in vodne oblike. Ljudje se ukvarjajo in so se tudi v preteklosti ukvarjali predvsem s poljedelstvom, z živinorejo in vinogradništvom. Vinograde najdemo predvsem v severnem delu vasi, na gričevnatem območju, poljedelstvo in živinoreja pa sta značilna za južni, ravninski del Jastrebcv, katerega obsežni del preraščajo tudi gozdovi. Ob potoku Šantavcu, ki je mejni potok s Hrvaško, je obširno močvirnato območje, ki je bilo v sušnih dneh, ko je voda v studencih ob hišah presahnila, glavni vir pitne vode. Tako v severnem delu vasi naletimo na imena, kot so Kalvarija, Košarjevo ali Košarjeve gorice in Gomilica. Južni del vasi je posejan s številnimi raznolikimi imeni, ki odražajo bodisi naravno stanje ali pa gospodarske dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali domačini. Veliko imen v vasi je povezanih tudi z močvirnatim delom ob potoku. Ledinska imena v Jastrebcih pričajo o tem, da je bilo življenje v vasi nekoč nekoliko drugačno od današnjega. Danes krav ne pasejo več na prostem, na pašnikih, ki so danes po večini travniki, ali pa jih je prerasel gozd. Skratka, imena pravzaprav pripovedujejo o vsakdanjem življenju te vinogradniško-poljedelske vasi v preteklosti.

Za konec naj samo še pripomnim, da so mojo pozornost pritegnila tri ledinska imena - Kalvarija, Gomilica in Sela. Te tri ledine ležijo druga ob drugi, zato sem domneval, da so ime dobile po kakšnih arheoloških najdbah. Vendar po pregledu strokovne literature in po pogovoru z domačini nisem mogel potrditi svoje domneve. Domačini ne vedo za arheološke najdbe na tem območju in tudi strokovna literatura jih ne navaja. Izvori imen se skrivajo drugje in so razloženi v nalogi.

⁴⁷ Jožefa Luci.

⁴⁸ Anton Luskovič, pisec krajevne kronike.

⁴⁹ Ema Plohl (po terenskih zapiskih Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani).

Zdenka Kresnik*

ORMOŠKE ULICE

Članek govori o ormoških ulicah, ki so bile prvič poimenovane leta 1954. Natančneje predstavi tiste ulice, ki se imenujejo po osebnosti iz ormoške in širše slovenske zgodovine. Precej pozornosti je zato namenjeno zlasti predstavitvi življenja in dela posameznikov, katerih imena nosijo ulice našega mesta.

Uvod

Vsako mesto ima svojo zgodovino, ki govori o življenju ljudi v različnih časovnih obdobjih. Tako se tudi mesto Ormož in njegova okolica ponašata z bogato preteklostjo. Slednjo so s svojim delovanjem zaznamovali tudi posamezniki, katerih dela so postala nesmrtna. Nekateri so se rodili na območju občine Ormož in jih je kasneje življenje poneslo v svet. Drugi so prišli v naše kraje in so s svojim delovanjem vtisnili pečat časa, v katerem so živeli. Tretji so spremljali razmere na našem območju in pisali o njih dela, zaradi katerih preteklost ni utonila v pozabo. Po nekaterih izmed njih smo v Ormožu poimenovali ulice.

Marsikaterega prebivalca mesta prav gotovo zanima, po kom se imenuje ulica, v kateri stanuje. Zato smo z udeleženkami mladinskega raziskovalnega tabora, ki je v Ormožu potekal od 4. do 8. julija 2005, raziskale življenje in delo posameznikov, katerih imena nosijo ormoške ulice. Članek, ki je sedaj pred nami, predstavlja povzetek rezultatov omenjenega tabora in bo, upam tako, koristil predvsem Ormožanom – številni med njimi bodo tako izvedeli, kdo so bili možje, po katerih so nekoč poimenovali ulice.

Poimenovanje ulic in trgov

Zaradi majhnega števila hiš in prebivalstva so se v Ormožu ulice poimenovala razmeroma pozno – šele leta 1954. Vendar to še ne pomeni, da hiše v mestu do tega leta niso bile oštevilčene – numeracija se je začela že okoli leta 1780.¹ O poimenovanju ulic iz

leta 1954 ni zaslediti ohranjenih dokumentov razen podatka, da je bilo treba izvoliti tričlansko komisijo, ki je hišne tablice namestila na vsako hišo. Vsaka komisija se je morala strogo držati določil seznama, na katerem sta bili točno določeni prejšnja in nova hišna številka.² Tričlansko komisijo so za mesto Ormož sestavljali naslednji člani: Franc Gerlovič, Franc Zgonc in Franc Čerček. Komisija je material in hišne tablice prevzela 14. januarja 1954. Poimenovanje ulic iz leta 1954 se je ohranilo, vendar je leta 1958 prišlo do ene spremembe – tedanja Ulica heroja Polaka je bila preimenovana v Vrazovo ulico.³ Občinski ljudski odbor Ormož je namreč na svoji seji, ki je potekala 27. junija 1958, odobril omenjeno preimenovanje. Ulice namreč niso smele nositi imena še živečih ljudi – v tem primeru Bojana Polaka.

Do zadnje spremembe pri poimenovanju ulic v Ormožu pa je prišlo leta 2002, ko je bila poimenovana Lešniška cesta.

Ormoške ulice in trg

Danes imamo v Ormožu 34 ulic in en trg. Meščani Ormoža tako stanujejo na Kerenčičevem trgu (15 hišnih številk (dalje: h. št.))⁴ in v naslednjih ulicah: Cvetlična ulica (21 h. št.), Dobravska ulica (13 h. št.), Dolga lesa (15 h. št.), Dravska ulica (8 h. št.), Flegeričeva ulica (4 h. št.), Geršakova ulica (2 h. št.), Gregoričeva ulica (11 h. št.), Gubčeva ulica (8 h. št.), Ilirska ulica (14 h. št.), Kolodvorska cesta (13 h. št.), Lešniška cesta (2 h. št.), Ljutomerska cesta (43 h. št.), Novakova cesta (19 h. št.), Ob ribniku (7 h. št.), Opekarniška cesta (20 h. št.), Poštna ulica (7 h. št.), Ptujška cesta (54 h. št.), Raičeva ulica (11 h. št.), Rakuševa ulica (16 h. št.), Skolibrova ulica (15 h. št.), Ulica dr. Hrovata (19 h. št.), Ulica dr. Kelemine (8 h. št.), Ulica dr. Kovačiča (11 h. št.), Ulica dr. Ozvalda (9 h. št.), Ulica heroja Kerenčiča (18 h. št.), Ulica heroja Megle (7 h. št.), Ulica kneza Koclja (9 h. št.), Ulica Ksaverja Meška (8 h. št.), Varaždinska cesta (3

Zdenka Kresnik, prof. zgodovine in sociologije, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

¹ O starejši hišni numeraciji, imenih ulic in trgov ter prebivalcih mesta Ormoža glej članek: Fournier, G., Hernja Masten, M., Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož, Ormož, 1988, str. 70–136.

² ZAP, LOMO Ormož, škatla št. 1, Zapisnik 13. redne seje LOMO Ormož, 10. januar 1954.

³ Kresnik, Z., Ormož po drugi svetovni vojni, junij 2005, str. 6.

⁴ Podatki o številu hišnih številk posameznih ulic v Ormožu so bili pridobljeni na Območni geodetski upravi Ptuj, Geodetska pisarna Ormož.

h. št.), Vinarska ulica (7 h. št.), Vrazova ulica (13 h. št.), Vrtnarska ulica (13 h. št.), Za kolodvorom (10 h. št.) in Žigrova ulica (8 h. št.).

V nadaljevanju so tako predstavljene ormoške ulice, ki nosijo imena po možeh iz naše preteklosti – navedene pa so po abecednem redu.

Flegeričeva ulica

Imenuje se po Božidarju Flegeriču⁵. Rodil se je 30. januarja 1841 v Vodrancih, očetu Štefanu (Božidarjev ded Leopold je prišel v drugi polovici 18. stoletja iz Slavonije v Medžimurje in se naselil v bližini Štrigove ter tam služil za pastirja; okoli leta 1805 je s prihranki kupil posestvo v Vodrancih; leta 1818 se mu je rodil sin Štefan, Božidarjev oče) in materi Jeri, rojeni Lukman. Božidar Flegerič je najprej obiskoval ljudsko šolo na Kogu. Na učiteljevo priporočilo ga je oče vpisal v varaždinsko gimnazijo, vendar se je kasneje prepisal v Maribor. Po končanem mariborskem šolanju je pričel s študijem slavistike in staroklasičnega jezikoslovja na univerzi v Gradcu⁶. Leta 1871 je dobil službo profesorja v Osijeku, od koder so ga kasneje odpustili. Zato se je vrnil v domače kraje in nekaj časa služboval na Ptuj. V Krčevini pri Ptuj se je zaljubil in dobil sina Leopolda. Ker pa tudi na Ptuj ni dolgo vzdržal, se je vrnil v Vodrance. Ženska, ki mu je rodila sina, je prišla za njim na domačijo. Ker pa ni bilo nikogar doma, je na kljuko vhodnih vrat obesila cekar z njegovim sinom in listkom, na katerem je bilo napisano ime in priimek otroka – Leopold Prater. Božidarjeva starša sta otroka vzgojila in kasneje je posestvo prešlo v njegove roke. Božidar Flegerič je umrl 9. junija 1907 v Vodrancih. Pokopan pa je na pokopališču pri Sv. Bolfenku na Kogu.

Bil je pesnik, pisatelj in publicist. Govoril je sedem jezikov in prevajal iz angleščine, italijanščine, francoščine in hrvaščine. Poznal je tudi grški in latinski jezik. Ker ni nikoli dolgo vzdržal na enem mestu, se ga je prijelo ime "večni popotnik Slovenskih gor".

Pisal je že od rane mladosti. Prve pesmi je objavil kot osmošolec v "Glasniku" in "Jadranski zarji". Leta 1871 je objavil pesem "Jek iz gor". V času njegovega življenja na Ptuj so nastale njegove pomembne pesnitve – "Krčevinske potočnice" in "Grajenske pesmi" (izdal jih je leta 1880). Svoja dela je objavljval v "Zori", "Kresu", "Narodu", "Edinosti", "Gospodarju", "Slovanskem svetu"...

Leta 1881 je izdal življenjepis pesnika Štefana Modrinjaka, leta 1890 pa življenjepis dr. Štefana Kočevarja.

17. avgusta 1913 so na njegovi rojstni hiši v Vodrancih odkrili spominsko ploščo, na Kogu pa njegov spomenik (le-ta je bil med drugo svetovno vojno porušen). Med drugo svetovno vojno so spominsko tablo na Flegeričevi domačiji odstranili. Po vojni so nanjo malo pozabili. Kasneje se je znašla na Ptuj, od koder so jo v 70. letih 20. stoletja ponovno prinesli v Vodrance, jo obnovili in ponovno odkrili 19. junija 1977.

Geršakova ulica

Poimenovana je bila leta 1980.⁷ Imenuje pa se po dr. Ivanu Geršaku, ki se je 4. novembra 1838 rodil v Bistrici ob Sotli, prej Sv. Peter pod Svetimi gorami. Gimnazijo je obiskoval v Celju in Gradcu, kjer je leta 1865 tudi končal študij prava. Najprej je bil domači učitelj pri baronu Conradu, nato je v letih 1865 in 1866 služboval kot odvetniški kandidat v Mariboru, med leti 1866 in 1867 v Gradcu ter v letih 1867 in 1871 na Ptuj.⁸

Leta 1871 je prišel v Ormož na prosto mesto notarja ter tukaj služboval in živel polnih 40 let, do svoje smrti 24. februarja 1911. Z njegovim imenom je tesno povezana ustanovitev ormoške posojilnice leta 1876, saj je bil eden od njenih ustanovnih članov. Tu je bilo do konca 19. stoletja središče slovenskega narodnega življenja. Ob ustanovitvi je imela 62 članov, dr. Geršak pa jo je vodil celih 35 let. Po njegovi zaslugi je Ormož leta 1891 dobil tudi vinorejsko društvo za ormoški okraj. Leta 1898 je bilo na njegovo pobudo ustanovljeno še kletarsko društvo.⁹

Dr. Ivan Geršak je v času študija in tudi kasneje objavljval v različnih slovenskih časopisih, na primer v "Novicah", "Slovenskem glasniku", "Napreju" in "Slovenskem narodu" – pisal je v glavnem o narodnem gospodarstvu. Med letoma 1865 in 1866 je v Gradcu izdajal revijo "Čitalnica". Njegovo najobsežnejše delo predstavlja narodnogospodarski opis slovenske Štajerske, pod naslovom "Slovenski Štajer III" iz leta 1870. V omenjenem delu se je v uvodu izrekel proti centralizmu in dualizmu ter za federalizem.¹⁰

⁷ Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XII, št. 12, 29. maj 1980.

⁸ Enciklopedija Slovenije 3, Eg–Hab, Ljubljana, 1989, str. 210.

⁹ Plejnshek, Z., Ustvarjali so ormoško zgodovino, marec 2002, str. 7.

¹⁰ Enciklopedija Slovenije 3, Eg–Hab, Ljubljana, 1989, str. 210.

⁵ Pogovor s Francem Krnjakom, Ormož.

⁶ Geršak, dr. I., Ormoški spomini, Ljubljana, 1902, str. 133.

Gregoričeva ulica

Ulica, ki je bila poimenovana leta 1980¹¹, se imenuje po Iliji Gregoriću. Rodil se je v Ribniku pri Karlovcu okoli leta 1520. Bil je vrhovni poveljnik uporniške vojske v hrvaško-slovenskem kmečkem upor 1572/73. Okoli leta 1550 je živel v Brdovcu (Susedgrad), kjer je imel posestvo. Ukvarjal se je s trgovino in služil kot vojak ob turški meji. Uporniki so ga zaradi njegovih vojaških izkušenj leta 1572 izbrali za vrhovnega poveljnika. Izdelal je obsežen vojaški načrt in poveljeval najpomembnejšemu delu uporniške vojske, ki bi morala razširiti upor na slovensko ozemlje "do morja". Načrt je propadel, ker se upor niso pridružili žumberški Uskoki ter zaradi poraza upornikov pri Krškem (5. februarja 1573) in pri Bistrici ob Sotli (8. februarja 1573). Gregorić je bil ujet pri Jasenovcu in odpeljan na Dunaj. Junija 1574 je bil vrnjen na Hrvaško in usmrčen v Zagrebu.¹²

Gubčeva ulica

Ulica, ki je bila prav tako poimenovana leta 1980, se imenuje po Ambrožu Gubcu, imenovanem Matija. Bil je voditelj hrvaško-slovenskega kmečkega upora 1572/73. Uporniki so ga izbrali za voditelja, ker "so sodili, da se med vsemi odlikuje po pameti in hrabrosti". Med uporom je vodil oddelek, ki je skušal razširiti upor proti severu. Nato je bil na čelu upornikov v odločilni bitki pri Stubiških Toplicah, 9. februarja 1573. Po porazu je bil ujet in odpeljan v Zagreb, kjer je bil usmrčen po obsodbi škofa in bana Draškovića "v svarilo drugim", čeprav ban še ni dobil za svoj predlog soglasja kralja Maksimiljana II.¹³

Kerenčičev trg in Ulica heroja Kerenčiča

Ime nosita po Jožetu Kerenčiču, ki se je rodil 9. marca 1913 v Jastrebcih pri Kogu. Osnovno šolo je obiskoval na Kogu. Po končanem učiteljskišču v Mariboru je leta 1937 diplomiral na filozofski fakulteti iz filozofije in pedagogike. Tam je bil tudi osrednja osebnost Akademskega agrarnega kluba Njiva. Bil je tudi njegov predsednik.¹⁴

Na Kogu je spoznal težko življenje viničarjev, zato se je lotil študije Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah, ki je izšla leta 1939. V njej je predstavil težko življenje viničarjev in bajtarjev v teh krajih ter ugotovil, da bo problem rešen šele, ko bo postala zemlja v Jeruzalemskih goricah last tistih, ki jo obdelujejo. Leta 1935 je postal član komunistične

partije. Bil je med organizatorji ljudskofrontnih zborovanj v Ljutomeru, avgusta in septembra 1935. Zaradi nedogmatskega gledanja na kmečka in druga vprašanja je bil konec leta 1937 skupaj s tremi člani Njive izključen iz Komunistične partije Slovenije. Vendar to ni pretrgalo njegovega delovanja. Kmalu po ustanovitvi Osvobodilne fronte (27. aprila 1941) je postal idejni vodja upora v Slovenskih goricah. Večkrat je tudi zahajal k svojemu stricu v Pesnico pri Mariboru. Bil je sekretar Ljutomersko-radgonskega okrožja. Sodeloval je pri sabotažnih akcijah in trosenju letakov. Po vaseh se je velikokrat vozil s kolesom, oblečen v kmečko obleko, da je vzbujal manj pozornosti. Na njegovem domu v Jastrebcih je bila 1. novembra 1941 organizirana širša konferenca aktivistov OF.¹⁵ Gestapo ga je 17. novembra 1941 aretiriral v Pesnici pri Mariboru. Nato so ga odpeljali v zapore in mučili. 27. decembra 1941 so ga, skupaj z bratom Slavkom, ustrelili na dvorišču mariborskih zaporov kot talca.

Jože Kerenčič je bil 27. novembra 1953 proglašen za narodnega heroja. Istega leta so v avli kogovske osnovne šole odkrili Kerenčičev doprsni kip, delo kiparja Staneta Keržiča. Leta 1963 so na domu kulture na Kogu odkrili še njegovo spominsko ploščo. 29. novembra 1975 pa so na Kerenčičevem trgu v Ormožu odkrili spomenik, delo kiparja Viktorja Gojkoviča. Istega leta se je dotedanji Mestni trg preimenoval v Kerenčičev trg.¹⁶

Novakova cesta

Ime nosi po Alojzu Novaku, ki so ga klicali tudi "Zek". Bil je sin ormoškega krojača Jakoba Novaka, stanujočega na ormoški Lenti.¹⁷ Alojz je bil napredna osebnost tedanjega časa, ki pa je bil ob začetku druge svetovne vojne preseljen in že leta 1941 v Kraljevem ustreljen kot talec.¹⁸ Njegovo ime je zapisano na spomeniku padlim v NOV, ki stoji pri ormoškem Domu kulture in je bil odkrit 1. novembra 1950.¹⁹

Konec 80. in v začetku 90. let 20. stoletja je v Ormožu pričela nastajati "nova Lenta". Ulico pa so poimenovali po nekdanjem prebivalcu Lente.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XI, št. 16, 22. december 1975.

¹⁷ Ormoško Lento so 15. aprila 1945 požgali umikajoči se Nemci. Zgorelo je 15 hiš z vsemi gospodarskimi poslopji. (Kresnik, Z., Ormož po drugi svetovni vojni, junij 2005, str. 13.)

¹⁸ ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 53.

¹⁹ Novak, D., Orešnik, I., Štičl, H., Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, Ljubljana, 1985, str. 242.

¹¹ Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XII, št. 12, 29. maj 1980.

¹² Enciklopedija Slovenije 3, Eg-Hab, Ljubljana, 1989, str. 385.

¹³ Prav tam, str. 406.

¹⁴ Enciklopedija Slovenije 5, Keri-Krei, Ljubljana, 1991, str. 53.

Raičeva ulica

Ulica je bila poimenovana leta 1980.²⁰ Ime pa nosi po Božidarju Raiču, katerega prvotno ime je bilo Matija Reich. Bil je duhovnik, jezikoslovec, narodni buditelj, politik in publicist. Rodil se je 9. februarja 1827 na Žvabu, očetu Juriju in materi Katarini, rojeni Serc. Šolo je najprej obiskoval pri Svetem Tomažu, leta 1838 pa je šolanje nadaljeval na varaždinski gimnaziji. Med leti 1844 in 1846 se je šolal v Zagrebu, kjer je študiral filozofijo. Leta 1846 je pričel obiskovati semenišče v Gradcu in bil 31. julija 1850 posvečen v duhovnika. Njegovo prvo kaplansko mesto je bilo v Ljutomeru, od koder je leta 1851 odšel v Slivnico. Med leti 1853 in 1860 je poučeval na mariborski gimnaziji. Tam je poživil in razširil pouk slovenščine, uvedel pouk starocerkvenoslovanščine ter dosegel, da se je slovenščina na mariborski gimnaziji začela poučevati slovensko²¹.

Po letu 1859 si je prizadeval za razširitev slovenščine kot učnega jezika in o tem pisal v "Novicah". Zaradi takšnih razmišljanj je moral zapustiti gimnazijo in 1. novembra 1860 je odšel za kaplana k Sveti Barbari v Haloze, kjer je leta 1870 postal župnik.

V svojem delovanju si je prizadeval za kulturno uveljavitev slovenstva, ustanavljal je narodna društva, prirejal prireditve družabne, kulturne in politične narave, skliceval je prve slovenske politične shode – tabore in bil njihov pobudnik. Na treh taborih je govoril o nujnosti zedinjenja Slovencev v eno politično skupino, o enakopravnosti slovenskega naroda z drugimi v državi, o za Slovence pomembnih gospodarskih zadevah in šolah. Zahteval je šole s slovenskim učnim jezikom kot osnovno narodovo pravico in edino učinkovito sredstvo za izobrazbo ljudi. Prizadeval si je tudi za ustanavljanje slovenskih gospodarskih šol. Opazno je bilo njegovo zavzemanje za Zedinjeno Slovenijo²², zahteval pa je tudi dosledno rabo slovenščine pri državnem in cerkvenem uradovanju.²³

Posebno skrb je posvetil Prekmurju, saj je bil eden izmed prvih Slovencev na tej strani Mure, ki si je

zastavil cilj, da Prekmurce vključi v slovensko narodno-kulturno sceno. Po smrti Mihaela Hermana leta 1883 ga je ormoška Sloga predlagala za poslanca v državnem zboru na Dunaju. Leta 1884 je bil izvoljen v državni zbor in nato še v deželni zbor v Gradcu. Leta 1886 je zbolel za legarjem (tifusom) in je 6. junija 1886 umrl v Ljubljani. Pokopan je v grobnici Pisateljskega društva na Navju.²⁴

Rakuševa ulica

Poimenovana je bila leta 1980.²⁵ Imenuje pa se po stenografu²⁶, esperantistu²⁷ in strokovnjaku za strojepisje Rudolfu Rakuši, ki se je rodil 22. marca 1893 v Ormožu. Po končanem učiteljskem študiju je leta 1924 opravil izpit za poučevanje slovenske stenografije in leta 1926 še esperanta na srednjih šolah. Nato je poučeval na trgovski šoli in na državni trgovski akademiji v Mariboru ter bil inšpektor srednjih strokovnih šol za stenografijo in strojepisje. Umrl je 25. maja 1970 v Mariboru.²⁸

Rakuša je sestavil učbenik esperanta pod naslovom "Esperanto za šole, tečaje in samouke" in "Esperanto za šole in tečaje I–II". Napisal je tudi priročnik za metodiko pouka esperanta pod naslovom "Instrumetodo por esperanto" in "Metodiko de la esperanto-instruando". V esperanto je prevedel tudi delo Ivana Cankarja "Hlapec Jernej in njegova pravica", pod naslovom "La servisto Jernej kaj lia rajto". Reformiral je sistem slovenske stenografije in zanjo napisal večkrat ponatisnjene priročnike. Leta 1934 je napisal tudi učbenik za nov način učenja slovenskega strojepisja, pod naslovom "Strojepis za šolski pouk in samouke", ki je bil prav tako večkrat ponatisnjen. Sestavil pa je tudi učbenike strojepisja za srbohrvaščino (za latinico in cirilico).²⁹

Maja 1971 mu je bila na njegovi rojstni hiši v Ormožu odkrita spominska plošča.

Skolibrova ulica

Omenjeno ime ulice zasledimo že po prvem poimenovanju leta 1954. Imenuje pa se po Martinu Skolibru³⁰, rojenem 1. decembra 1910 v Pušencih,

²⁰ Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XII, št. 12, 29. maj 1980.

²¹ Belec, R., Božidar Raič, Ormož, 2005, str. 716–739.

²² Zedinjena Slovenija je oznaka za upravno ali politično združeno slovensko etnično ozemlje. Program Zedinjene Slovenije je 29. marca 1848 zasnoval Matija Majar. Natančneje pa so program Zedinjene Slovenije formulirali Slovenci na Dunaju. V ustanovnem razglasu društva Slovenije (20. aprila 1848) so zahtevali "da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom Slovenija zedini." (Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1999, str. 227.)

²³ Enciklopedija Slovenije 10, Pt–Savn, Ljubljana, 1996, str. 68.

²⁴ Belec, R., Božidar Raič, Ormož, 2005, str. 716–739.

²⁵ Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XII, št. 12, 29. maj 1980.

²⁶ Stenograf se ukvarja s stenografijo – to pa je pisava iz posebnih znakov in okrajšav za hitro zapisovanje, hitropis. (Op. avtorice.)

²⁷ Esperantist obvlada esperanto – to pa je umeten jezik, sestavljen iz elementov najbolj razširjenih evropskih jezikov, zlasti romanskih. (Op. avtorice.)

²⁸ Enciklopedija Slovenije 10, Pt–Savn, Ljubljana, 1996, str. 76.

²⁹ Prav tam, str. 76 in 77.

³⁰ Pogovor z Ljubomiro Skolibrom in Borislavo Vičar, Maribor.

očetu Martinu in materi Katarini. Imel je še mlajšo sestro, prav tako Katarino. Po končani meščanski šoli v Ormožu je šolanje nadaljeval v Svečini pri Mariboru, kjer je končal kmetijsko šolo. Kasneje je bil soustanovitelj in upravitelj kmetijske zadruge v Ormožu ter do začetka druge svetovne vojne upravitelj veleposestva grofice Marije Irme Wurmbrand Stuppach Georgevits v Ormožu. Junija 1940 se je poročil z Ljubomiro Rojs iz Ormoža in leta 1941 se jima je rodila hči Borislava. Skoliber se je aktivno vključeval v društveno življenje Ormoža in okolice ter bil dejaven zlasti v Katoliškem prosvetnem društvu Ormož, katerega povečano dejavnost lahko zasledimo v drugi polovici 30. let 20. stoletja. Omenjeno društvo je med drugim prirejalo tudi številne gledališke predstave, ki so najprej potekale v t. i. katoliškem domu. Le-ta danes stoji na Ptujski cesti 16 a. Ker pa so omenjeni prostori postali postopno premajhni in za društvene namene neprimerni, je katoliško prosvetno društvo na čelu z Martinom Skolibrom dalo pobudo za gradnjo t. i. prosvetnega doma v Ormožu (to je današnji Dom kulture). Gradnja omenjenega doma je bila končana leta 1940 in pozimi 1940/41 je bila v njem odigrana tudi prva predstava pod naslovom "Naša kri". V omenjenem novozgrajenem domu je 27. marca 1941 prišlo do zborovanja zavednega slovenskega prebivalstva v Ormožu, ki je protestiralo proti širjenju nemškega vpliva. Zbrani množici je, poleg šolskega upravitelja Alojza Tomšiča in primarija ormoške bolnišnice dr. Antona Hrovata³¹, spregovoril tudi Martin Skoliber. V svojem govoru je med drugim dejal: *"Slovenska zemlja ne bo sprejela vase dotičnega, ki bo izpljunil kri slovenske matere."* Protestno zborovanje se je nato iz doma preselilo na ormoške ulice, vendar manifestacije niso odvrnile nemške nevarnosti. Nekaj dni kasneje, 8. aprila 1941, so namreč Nemci prišli v Ormož in tudi tukaj pričeli z različnimi raznarodovalnimi ukrepi, ki so prizadeli zavedno slovensko prebivalstvo. Martin Skoliber je bil ob začetku druge svetovne vojne vpoklican v jugoslovansko vojsko, ki pa je v okolici Ormoža naglo razpadla. Nemcem je uspelo zajeti okoli 800 jugoslovanskih vojakov, ki so jih odpeljali v Varaždin, od tam pa v nemško ujetništvo. Martinu Skolibru je uspelo pobegniti in se je potem skrival pred Nemci, ki so ga že iskali zaradi njegovega govora 27. marca 1941. V noči s 16. na 17. april 1941 je gestapo v Ormožu aretiralo 16 zavednih Slovencev, med katerimi sta bila tudi starša Ljubomire Skoliber – Ivan in Marija Rojs. Odpeljali so jih v ptujske zapore in od tam na Borl. 17. aprila 1941 so nato Nemci

aretirali še Martina Skolibra, ga najprej zaprli v ormoški prosvetni dom, nato odpeljali v ptujske zapore in kasneje na Borl. Iz borlskih zaporov so bili Martin in Ljubomira Skoliber ter njeni starši kasneje poslani nazaj domov v Ormož, kjer so ostali 14 dni. 24. julija 1941 pa so jih transportirali najprej v Maribor, sledila je pot v Vrgin most v bližini Slunja. Od tam so šli na Strmec in nato v Varaždin, kjer je Martin aktivno sodeloval v NOB-ju – bil je namreč vodja slovenske udarne grupe. 15. marca 1944 pa so ga ustaši po izdaji mučenega sodelavca aretirali, zaprli v varaždinske zapore in hudo mučili. 15. septembra 1944 so Martina Skolibra, skupaj s tremi Hrvati, ustrelili v Tomaševcu pri Varaždinu. Žena in hčerka sta po njegovi smrti ostali v Varaždinu do konca druge svetovne vojne. Po 15. maju 1945 pa sta se vrnili v Ormož.

Ulica dr. Hrovata

Imenuje se po dr. Antonu Hrovatu, zdravniku bolnišnice v Ormožu in županu Mestne občine Ormož, ki se je rodil 13. januarja 1886 v Šmarjah pri Jelšah. Od 1. avgusta 1919 je bil ordinarij ormoške bolnišnice. Bil je izvrsten zdravnik operater – kirurg (specializiral se je zlasti za operacijo slepiča, ki je bila takrat veliko bolj zahtevna kot danes). K njemu so bolniki prihajali mimo večjih in pomembnejših bolnišnic, na primer mariborske³².

Dr. Anton Hrovat je živel z ženo Primo, ki je doma gospodinjala, ter s sinom Brankom in hčerko Zdenko (oba sta kasneje prav tako opravljala poklic zdravnika) v hiši, ki danes stoji na Ptujski cesti 31.³³

Dr. Anton Hrovat je bil tudi župan Mestne občine Ormož. To je postal kot nosilec kompromisne kandidatne liste po volitvah 15. oktobra 1933. V funkciji župana je ostal do 23. decembra 1935, ko ga je kraljeva banska uprava razrešila službe pri občini zaradi nezdržljivosti službe banovinskega zdravnika s funkcijo občinskega predsednika.³⁴

Dr. Hrovat je moral ob prihodu Nemcev leta 1941 kot zaveden Slovenec zapustiti Ormož. Najprej so ga zaprli na Borlu, nato v Rajhenburgu in potem, ko je odklonil zdravniško delo v Nemčiji, izgnali na Hrvaško. Tam je med vojno ves čas skrbel za izgnane Slovence. Po vojni se je vrnil v Ormož. Umrli je 3. septembra 1948³⁵.

³² Pogovor s Pavlo Laňi, Ormož.

³³ Pogovor z Nadico Granduč, Ormož.

³⁴ Plejňšek, Z., Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941, Ormož, 2004, str. 13.

³⁵ Zdravstvene razmere na ormoškem območju v 20. stoletju (do leta 1965), julij 2003, str. 9.

³¹ Šuligoj, L., Ormoški Nemci med obema vojnama, Ormož, 1988, str. 222.

Ulica dr. Kelemine

Ime nosi po Jakobu Kelemeni, ki se je rodil 19. julija 1882 na Vinskem Vrhu. Umrl je 14. maja 1957 v Ljubljani. Na univerzi v Gradcu je študiral germanistiko in tam leta 1909 tudi doktoriral. V doktorski disertaciji je obravnaval nastanek in razvoj zahodnoevropskih srednjeveških romanc o Tristanu in Izoldi. Poučeval je na gimnaziji v Novem mestu in Ljubljani. Leta 1920 je bil imenovan za docenta germanske filologije na filozofski fakulteti v Ljubljani. Od leta 1928 je bil tam tudi redni profesor in do smrti predstojnik germanskega seminarja. Sprva je predaval predvsem nemški jezik in književnost, po letu 1945 pa je zasnoval in razvil tudi študij anglistike.³⁶

Dr. Kelemina je leta 1954 dobil Prešernovo nagrado. Vrsto razprav s področja literarne teorije je objavil v "Ljubljanskem zvonu" ter "Domu in svetu". Napisal je tudi več uvodov k Župančičevim prevodom Shakespeareovih dram. Osrednje teme njegovih kasnejših raziskav pa so bile povezane s sledovi Gotov in Langobardov na Balkanu, s starejšo zgodovino slovensko-nemških kulturnih stikov... Obravnaval je tudi mitološke prvine v slovenskih ljudskih bajkah in pripovedkah ter etimološka vprašanja.³⁷

Ulica dr. Kovačiča

Imenuje se po teologu, zgodovinarju in uredniku dr. Franu Kovačiču. Le-ta se je rodil 25. marca 1867 v Veržetu. Po končani gimnaziji v Varaždinu je opravil prvi letnik bogoslovja v Zagrebu. Na Hrvaškem je postal vnet privrženec ideje o politični in kulturni povezanosti južnih Slovanov. Leta 1891 je prišel v mariborsko bogoslovje, kjer je ostal do leta 1894. Leta 1895 je odšel v Rim in dve leti kasneje doktoriral iz filozofije. Nato je bil do leta 1923 profesor fundamentalne teologije na mariborskem bogoslovju, do leta 1932 pa profesor filozofije.³⁸

Med leti 1897 in 1909 je urejal teološko revijo "Voditelj v bogoslovnih vedah". Zasnoval je temelje Zgodovinskega društva Maribor, ki je bilo ustanovljeno leta 1903 in je leto kasneje začelo izdajati "Časopis za zgodovino in narodopisje", ki ga je dr. Kovačič urejal od leta 1917 do svoje smrti (umrl je 19. marca 1939 v Mariboru). Bil je društveni tajnik, od leta 1921 tudi predsednik društva. Od leta 1920 je bil predsednik mariborskega Muzejskega društva. Dosegel je, da je iz društvene knjižnice leta 1923

nastala mestna Študijska knjižnica. Leta 1918 je postal tudi član Narodnega sveta za Štajersko.³⁹

Svoje prispevke je objavljajal v različnih slovenskih in tujih revijah. Leta 1905 je izdal delo pod naslovom "Občna metafizika ali ontologija", leta 1930 pa delo "Kritika ali noetika". Leta 1910 je izdal delo, ki je pomembno za naše kraje in nosi naslov "Trg Središče", leta 1926 je izšlo njegovo delo "Ljutomer", istega leta še "Slovenska Štajerska in Prekmurje", njegovo najobsežnejše delo pa je "Zgodovina lavantinske škofije", ki je izšlo leta 1928.⁴⁰

Za naše kraje je najpomembnejše njegovo delo "Trg Središče", v katerem je opisana zgodovina omenjenega kraja (od prazgodovine, preseljevanja narodov, cerkvene, šolske, zunanje politične in gospodarske zgodovine), opisane so tudi trška uprava in pomembnejše osebnosti središke župnije.⁴¹

Ulica dr. Ozvalda

Imenuje se po dr. Karlu Ozvaldu⁴², rojenem 20. januarja 1873 v Središču ob Dravi. Rodil se je kot prvorojenec očetu Antonu in materi Mariji, rojeni Jakl. Bistrega fanta so vpisali na mariborsko gimnazijo, ki jo je končal leta 1894. Kasneje je v Gradcu študiral slovansko in klasično filologijo in filozofijo. Ob koncu 19. stoletja je promoviral za doktorja filozofije z disertacijo "Fonetični, morfološki in akcentološki oris središkega narečja". Kmalu nato je opravil profesorski izpit in poučeval na gimnazijah v Kranju, na Ptuju in v Gorici. V Gorici si je ustvaril tudi družino. Leta 1910 se je namreč poročil z Ivano, rojeno Čelisnik. Naslednje leto se mu je rodil prvi otrok, hči Dragica. Konec leta 1919 mu je v epidemiji krvave griže umrla žena Ivana. Leta 1920 se je preselil v Ljubljano, kjer je ostal do svoje smrti, 30. novembra 1946. Leta 1925 se je znova poročil, tokrat z Elizabeto, rojeno Pistotnik. V tem zakonu se mu je leta 1926 rodil sin Marjan.

Že leta 1914 je na zagrebški univerzi dobil "veniam legendi" – dovoljenje za predavanje na vseučiliščih in visokih šolah. Po ustanovitvi slovenske univerze je bil januarja 1920 imenovan za izrednega profesorja, kmalu nato (aprila 1922) pa še na filozofski fakulteti za rednega profesorja pedagogike. V začetku se je ukvarjal s prešernoslovjem. Pozneje so ga bolj pritegnili pedagoški in filozofski problemi. Zagovarjal in razvil je novo teorijo odnosa do učenca, ki je

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Kovačič, prof. Fr., Trg Središče – krajepis in zgodovina, Maribor, 1910. str. 192–194.

⁴² Pogovor s Francem Krnjakom, Ormož.

³⁶ Enciklopedija Slovenije 5, Keri–Krei, Ljubljana, 1991, str. 40.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam, str. 339.

temeljila na prijateljskem pristopu brez palice in prisile. V kraljevini SHS je bil Ozvald dvakrat odlikovan: leta 1926 so mu oblasti podelile red sv. Save III. stopnje, leta 1928 pa red belega orla V. stopnje. Karel Ozvald se je kot teoretik sprva bolj ukvarjal z vprašanji logike in psihologije kot pedagoške teorije, kot učitelj praktik pa z vprašanji pouka slovenščine in latinščine. Njegovo prvo knjižno delo je izšlo leta 1911, pod naslovom "Logika kot splošno vedoslovje", napisal pa je tudi enega izmed prvih učbenikov psihologije pri nas, pod naslovom "Psihologija", ki je izšel leta 1913. Z razvojem pedagoške teorije se je začel intenzivneje ukvarjati, ko je zasedel mesto profesorja pedagogike na ljubljanski univerzi.

Kot rezultat dotedanjega dela na tem področju je leta 1927 izdal knjigo z naslovom "Kulturna pedagogika". Svoja dela je dr. Ozvald objavljaval v "Pedagoškem letopisu", "Pedagoškem zborniku", "Njivi", "Popotniku", "Ljubljanskem zvonu", "Socialni misli"... Njegova bibliografija zajema 249 enot objavljenih del. Obstajajo pa še tudi neobjavljeni tipkopisi in rokopisi strokovnih del.

Ulica heroja Megle

Ulica se imenuje po Vinku Megli, ki se je rodil 13. januarja 1922 pri Tomažu. Po končani osnovni šoli se je izučil za krojača. Leta 1938 je postal član SKOJ-a (Savez komunistične omladine Jugoslavije), dve leti kasneje pa še član Komunistične partije Jugoslavije. Po okupaciji se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Aprila 1941 je ustrelil ustaša v Zagrebu, pobegnil in se vrnil v domači kraj. Tukaj se je povezal s PK KPS (Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije) za Štajersko v Mariboru ter z organizatorji OF v Prekmurju in Medžimurju.⁴³

Megla je avgusta 1941 sprožil prvi strel v Slovenskih goricah (v Mali vasi pri Tomažu ga je hotel aretirati domačin, ki je bil nemški orožnik, vendar ga je Vinko ranil s pištolo in pobegnil). Zato so Nemci za njim razpisali tiralico in nagrado. Toda Megla je kljub temu nadaljeval s svojim bojem proti okupatorju in sodeloval v številnih sabotažnih akcijah. Pogosto se je oblačil celo v ženska oblačila, da ga sovražnik ne bi odkril. Ubit je bil zaradi izdaje 26. januarja 1942 v Mali vasi pri Tomažu.

Vinko Megla je bil 24. julija 1953 proglašen za narodnega heroja. 22. decembra 1955 so na njegovi rojstni hiši pri Tomažu odkrili spominsko ploščo. 22. novembra 1975 pa so odkrili še njegov spomenik pred tomaževsko osnovno šolo.

⁴³ Novak, D., Orešnik, I., Štiel, H., Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, Ljubljana, 1985, str. 253.

Ulica kneza Koclja

Kocelj je bil slovanski knez v Spodnji Panoniji. Po izvoru je bil Moravan. Bil je sin moravskega kneza Pribine iz Nitre, ki se je okoli leta 833 pred Mojmirom umaknil k Frankom, in bil s sinom krščen v Traismauerju. Leta 847 je postal mejni grof v Spodnji Panoniji s središčem v Blatenskem Kastelu. Ko je Pribina okoli leta 860 padel v boju z Moravani, ga je Kocelj nasledil (med 20. februarjem 860 in 21. marcem 861) kot mejni grof. Kot frankovski velikaš je sprva podpiral frankovska kolonizacijska prizadevanja in utrjevanja krščanstva z darovnicami bavarskim škofijam ter z gradnjo novih lastniških cerkva. Ko sta se na poti v Rim leta 867 ustavila pri Koclju Ciril in Metod, je Kocelj "močno vzljubil slovanske knjige" in jima dal "do 50 učencev" – v tem se kaže začetek odvrčanja od Frankov. Kocelj se je leta 869 pridružil obsežnemu uporniškemu gibanju proti Frankom, pod vodstvom Velikomoravske, za politično in cerkveno osamosvojitve. Na prošnjo moravskih knezov in Koclja je papež Hadrijan II. poslal leta 869 Metoda kot svojega legata, vendar ga je že istega leta (na Kocljevo prošnjo) imenoval za nadškofa stare nadškofije v Sirmiju, čeprav sprva s sedežem v Blatenskem Kastelu. Hkrati s cerkveno osamosvojitvijo je potekala posvetna, saj je med leti 869 in 874 Kocelj vladal kot samostojni slovanski knez. Leta 874 pa je prišla Spodnja Panonija po sporazumu med Franki in Velikomoravsko pod frankovsko oblast. Kocelj je bil takrat odstranjen z oblasti.⁴⁴

Ulica Ksaverja Meška

Imenuje se po pisatelju in duhovniku Francu Ksaverju Mešku, ki se je rodil 28. oktobra 1874 v Ključarovcih, hišna številka 4. Očetu je bilo ime Anton, materi pa Marija (bila je rojena pod priimkom Obrán). Rodilo se jima je sedem otrok, Franc Ksaver je bil četrti. Od leta 1882 do 1885 je obiskoval ljudsko šolo pri Svetem Tomažu. Septembra 1885 pa je odšel v četrti razred nemške šole na Ptuj. Leta 1886 je na Ptuj vstopil v prvi razred nižje gimnazije, kjer je ostal do jeseni 1890. Tega leta je šolanje nadaljeval v Celju. Leta 1894 je tam naredil zrelostni izpit. Jeseni leta 1894 je vstopil v bogoslovje v Mariboru. Po 3. letu je odšel v Celovec ter bil 19. julija 1898 posvečen v "mešnika". Primiciral je pri Svetem Tomažu 7. avgusta 1898. Njegovo prvo službeno mesto je bilo v Škocijanu na Koroškem. S 1. avgustom 1921 je pri Svetem Roku na Selah postal najprej provizor, nato pa od 1. oktobra 1934 župnik. Zaradi narodne zavednosti so ga Nemci 26. aprila 1941 aretirali in zaprli. Za tem je bil s

⁴⁴ Enciklopedija Slovenije 5, Kari-Krei, Ljubljana, 1991, str. 174.

transportnim vlakom izseljen na Hrvaško, v Slavonsko Požego. Od tam pa je bil poslan v Sarajevo za duhovnika. Služboval je na Palah, kjer so ga decembra 1941 ujeli četniki. Po številnih hudih doživetjih mu je uspelo pobegniti v Slovenijo, kjer se je zatekel v samostan Stična na Dolenjskem. Tu je dočakal konec druge svetovne vojne. 14. junija 1945 pa se je vrnil na Sele pod Uršljo goro.⁴⁵

Franc Ksaver Meško je umrl 11. januarja 1964 v Slovenj Gradcu.

Začel je pisati že v gimnaziji – najprej pesmi, potem prozo. Meškovo najboljše delo je roman "Na Poljani", ki je posvečen domovini. Roman je bil izdan leta 1902. Leta 1903 je objavil zbirko črtic "Ob tihih večerih". Te črtice so njegove najboljše, zbirka je doživela velik uspeh, v njej pa je zbral enajst črtic, ki predstavljajo vrh njegovega pesniškega in pripovednega dela. Zbirka dvanajstih črtic "Mir božji", ki je izšla leta 1906, je podobna zbirki "Ob tihih večerih", le da je bolj umirjena in se odlikuje po mehkobi in lirizmu. Leta 1914 je objavil dramo "Mati". Meško je pisal tudi svetniške legende (npr. "Frančišek in oljka", "Legende o sv. Frančišku", "Legenda o sv. Agnezi", itd.). Pisal je tudi mladinsko prozo in velja za našega najizrazitejšega mladinskega pripovednika. Njegove najlepše povesti so zbrane pod naslovom "Mladim srcem". Izdala jih je Mohorjeva družba med leti 1911 in 1964.⁴⁶

Francu Ksaverju Mešku je posvečenih kar nekaj spominskih obeležij tako pri nas kot na Koroškem. Tako je na njegovi rojstni hiši v Gornjih Ključarovcih spominska plošča iz leta 1968. Na sosednjo hišo, v kateri sedaj živi Meškov pranečak Alojz Meško z družino, pa so spominsko ploščo namestili leta 2004. Pred cerkvijo pri Svetem Tomažu stoji Meškov doprni kip, prav tako tudi v aleji pomembnih mož Ormoža in okolice pred ormoškim gradom. V Ormožu se po njem imenuje knjižnica, Občina Ormož pa vsako leto podeljuje Meškovo značko za dosežke na področju kulture.

V Slovenj Gradcu imajo Meškovo ulico, pred cerkvijo sv. Duha stoji njegov doprni kip, knjižnica nosi njegovo ime, v Sokličevem muzeju pa si lahko ogledamo tudi Meškovo spominsko sobo. Na pokopališču pod cerkvijo sv. Roka na Selah pri Slovenj Gradcu je Meško pokopan in tam lahko vidimo njegov nagrobnik. Na bližnjem župnišču sta vzdani dve spominski plošči, po njem pa se imenuje tudi Meškova planinska pot.

Vrazova ulica

To ime nosi od leta 1958. Imenuje pa se po pesniku Stanku Vrazu, katerega prvotno ime je bilo Jakob Frass ali Frass. Rodil se je 30. junija 1810 v Cerovcu. Po končani mariborski gimnaziji je šolanje nadaljeval v Gradcu, kjer je končal licej leta 1834. Po večkratnih potovanjih v Zagreb se je leta 1839 dokončno preselil tja. V Zagrebu je ustanovil in urejal literarno-umetnostno-narodni zbornik "Kolo", med leti 1846 in 1850 je bil tudi tajnik "Matice ilirske".⁴⁷

Vraz je najprej pesnil pod vplivom nemške klasicistične poezije, nato pa se je seznanil z romantičnim pesništvom in v skladu s tem tudi pesnil. Vraz je med leti 1833 in 1839 zbiral slovenske narodne pesmi in v ta namen prepotoval Kranjsko, Koroško, Štajersko in Prekmurje. Plod zbiranja teh pesmi je njegova knjiga z naslovom "Narodne pesni ilirske", ki jih je izdal v Zagrebu leta 1839. Omenjena zbirka obsega 114 pesmi in 2 predgovora (prvi je v ilirščini in drugi v slovenščini).⁴⁸

Leta 1840 je zbral svoje pesmi in jih izdal pod naslovom "Djulabije", ki predstavljajo pomemben del hrvaške književnosti. Leta 1841 so izšle "Glasi iz Dubrave žerovinske" (imenovane po občini Žerovinci, pod katero je spadala njegova rojstna vas Cerovec) in leta 1845 "Gosli i tambura".⁴⁹ Vse njegove pesmi izražajo veliko ljubezen do domovine. Z velikim ponosom se je v svojih pesmih spominjal domače zemlje in domačega kraja. V zbirki pesmi pod naslovom "Djulabije" nas popelje v Jeruzalem in nam prikazuje lepoto hribov in ravnin. Vraz poudarja, da kdor ni slišal, kako tukaj govori Slovenka, ta ne ve, kako se z ljudmi pogovarja nebeški angel. Lepota krajev ga je tako prevzela, da je vzkliknil: "*Bog je zato ustvaril te krasne kraje Slovincu, da bi mu vrnil izgubljeni raj!*"⁵⁰

Vraz je postal tudi privrženec ilirskega gibanja⁵¹. V

⁴⁷ Enciklopedija Slovenije 14, U–We, Ljubljana, 2000, str. 372.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Geršak, dr. I., Ormoški spomini, Ljubljana, 1902, str. 102–108.

⁵⁰ Prav tam, str. 176.

⁵¹ Ilirizem je južnoslovansko narodno-politično in književno-kulturno gibanje iz prve polovice 19. stoletja. V pojmu je oblikovana misel o slovanski avtohtonosti na Balkanu (ilirski = južnoslovanski). Za Slovence je ilirizem pomenil težnjo, da bi v književnosti opustili svoj jezik, česar ni sprejel noben slovenski privrženec. Ilirske tendence so bile sprejete kot možnost kulturnega sodelovanja, ki ni izključevalo narodne individualnosti. Ilirska ideja je bila sprejeta zlasti v obmejnih slovenskih pokrajinah (Štajerski, Koroški), na Kranjskem pa je bil odziv neznačen. Stanko Vraz ni razmišljal o opustitvi slovenščine; po njegovem naj bi bilo vse višje slovstvo v ilirščini, nižje (nabožne, šolske in poučne knjige) pa v slovenščini. (Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1999, str. 222.)

⁴⁵ Plejňšek, Z., 130-letnica rojstva in 40-letnica smrti našega rojaka Franca Ksavra Meška, junij 2004.

⁴⁶ Prav tam.

svoji teoriji o opuščanju slovenskega jezika v literaturi in narodnega imena je bil osamljen. Izbiral je med dvema možnostma, in sicer: slovensko, ki mu takrat ni jamčila, da bi se lahko uveljavil kot slovenski pesnik, in ilirsko-hrvatsko, ki se mu je kazala obetavna, dinamična in dolgoročna. Konec leta 1837 je zato Francetu Prešernu sporočil svojo odločitev, da bo odslej pisal samo ilirsko. Tako je v naslednjih letih postal popolnoma hrvaški pesnik.

Žigrova ulica

Omenjeno ulico zasledimo že po prvem imenovanju ormoških ulic leta 1954. Imenuje pa se po Franju Žigru⁵², rojenem 11. avgusta 1919 v Ormožu. Rodil se je očetu Juliju Žigru in je imel še starejšo sestro Jelko. Njegov oče je imel v Ormožu slaščičarno od leta 1924 in se je slaščičarske obrti izučil leta 1904 v znani celjski slaščičarni pri Mörtlu. Franjo Žiger se je izučil trgovske obrti v Čakovcu. Kasneje se je preselil v Zagreb, kjer je delal kot knjigovodja. Tam se je 27. februarja 1944 poročil z ženo Hildo. V zakonu pa se jima je rodila hčerka Lidija.

Franjo Žiger je bil leta 1945 ustreljen pri Jasenovcu. Njegovo ime je zapisano tudi na spomeniku padlim v drugi svetovni vojni pri Domu kulture v Ormožu.

Sklepne misli

Med ormoškimi ulicami, ki nosijo imena posameznikov iz širše slovenske ali ormoške zgodovine, je 15 ulic in 1 trg, poimenovanih po moških, ki so se rodili v naši občini ali kasneje prišli v naše kraje, in jih s svojim delovanjem tudi zaznamovali, ali pa so pisali o njih. Zanimivo pa je, da nobena od ulic ne nosi imena po kakšni ženski iz naše zgodovine – pa prav gotovo bi se katera našla.

Pisni viri

- Območna geodetska uprava Ptuj, Geodetska pisarna Ormož, Seznam hišnih številk posameznih ulic v Ormožu.
- Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XI, št. 16, 22. december 1975.
- Uradni vestnik občin Ormož in Ptuj, leto XII, št. 12, 29. maj 1980.
- Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje: ZAP), LOMO Ormož, škatla št. 1, Zapisnik 13. redne seje LOMO Ormož, 10. januar 1954.
- ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža.

Ustni viri

- Nadica Granduč, Ormož; rojena leta 1942.
- Franc Krnjak, Ormož.
- Pavla Lah, Ormož; rojena leta 1918.
- Ljubomira Skoliber; rojena leta 1919.
- Anica Vaupotič, Ormož; rojena leta 1933.
- Borislava Vičar, Maribor; rojena leta 1941.

Literatura

- Belec, Robert, 2005: Božidar Raič. V: *Ormož skozi stoletja V*, Ormož, str. 716–739.
- Enciklopedija Slovenije 3, Eg–Hab. Ljubljana, 1989.
- Enciklopedija Slovenije 5, Kari–Krei. Ljubljana, 1991.
- Enciklopedija Slovenije 10, Pt–Savn. Ljubljana, 1996.
- Enciklopedija Slovenije 14, U–We. Ljubljana, 2000.
- Fournier, Gernot, Hernja Masten, Marija, 1988: Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož. V: *Ormož skozi stoletja III*, Ormož, str. 70–136.
- Geršak, dr. Ivan, 1902: Ormoški spomini. Ljubljana.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1999.
- Kovačič, Fran, 1910: Trg Središče – krajepis in zgodovina. Maribor.
- Kresnik, Zdenka, 2005: Ormož po drugi svetovni vojni. Razstavna publikacija, Pokrajinski muzej Ptuj.
- Novak, Drago; Orešnik, Ivo; Štičl, Herman, 1985: Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju. Ljubljana.
- Plejňšek, Zdenka, 2002: Ustvarjali so ormoško zgodovino. Razstavna publikacija, Pokrajinski muzej Ptuj.
- Plejňšek, Zdenka, 2004: 130-letnica rojstva in 40-letnica smrti našega rojaka Franca Ksavra Meška. Zloženska k razstavi, Pokrajinski muzej Ptuj in Osnovna šola Tomaž pri Ormožu.
- Plejňšek, Zdenka, 2004: Politično dogajanje v Ormožu in okolici med leti 1918 in 1941. V: *Zgodovinski zapisi 1*, Ormož.
- Šuligoj, Ljubica, 1988: Ormoški Nemci med obema vojnama. V: *Ormož skozi stoletja III*, Ormož.
- Zdravstvene razmere na ormoškem območju v 20. stoletju (do leta 1965). Bilten mladinskega raziskovalnega tabora, julij 2003.

⁵² Pogovor z Anico Vaupotič, Ormož.

Ključne besede

Ormož, ulice, trg, poimenovanje, 1954–2002, osebnosti Ormoža in okolice.

Povzetek

V Ormožu, kjer je prvič prišlo do poimenovanja ulic leta 1954, imamo danes 34 ulic in 1 trg. Od teh se 18 ulic in 1 trg imenuje po osebnosti, povezani z ormoško ali širšo slovensko zgodovino, in sicer: Flegeričeva ulica (po pesniku, pisatelju in publicistu Božidarju Flegeriču, rojenem v Vodrancih), Geršakova ulica (po notarju dr. Ivanu Geršaku), Gregoričeva ulica (po vrhovnem poveljniku uporniške vojske v hrvaško-slovenskem kmečkem uporu 1572/73), Gubčeva ulica (po Ambrožu Gubcu, imenovanem Matija, voditelju hrvaško-slovenskega kmečkega upora 1572/73), Kerenčičev trg in Ulica heroja Kerenčiča (po nosilcu odpora proti okupatorju Jožetu Kerenčiču, rojenem v Jastrebcih pri Kogu), Novakova cesta (po Alojzu Novaku – Zeku z ormoške Lente), Raičeva ulica (po duhovniku, jezikoslovcu, narodnem buditelju, politiku in publicistu Božidarju Raiču, rojenem na Žvabu), Rakuševa ulica (po

stenografu, esperantistu in strokovnjaku za strojepisje Rudolfu Rakuši, rojenem v Ormožu), Skolibrova ulic (po aktivnem društvenem delavcu Martinu Skolibru, rojenem v Pušencih), Ulica dr. Hrovata (po zdravniku in županu Mestne občine Ormož dr. Antonu Hrovatu), Ulica dr. Kelemine (po filologu Jakobu Kelemeni, rojenem v Vinskem Vrhu), Ulica dr. Kovačiča (po teologu, zgodovinarju in uredniku dr. Franu Kovačiču), Ulica dr. Ozvalda (po pedagogu in filozofu dr. Karlu Ozvaldu, rojenem v Središču ob Dravi), Ulica heroja Megle (po nosilcu odpora proti okupatorju Vinku Megli, rojenem pri Tomažu), Ulica kneza Koclja (po knezu Koclju, slovanskem knezu v Spodnji Panoniji), Ulica Ksaverja Meška (po pisatelju in duhovniku Francu Ksaverju Mešku, rojenem v Ključarovcih), Vrazova ulica (po pesniku Stanku Vrazu, rojenem v Cerovcu), Žigrova ulica (po knjigovodji Franju Žigru, rojenem v Ormož).

Marko Mele*

ARHEOLOŠKI MUZEJ NA PROSTEM – TUDI V ORMOŽU?

Članek odpira problematiko arheoloških muzejev na prostem v Sloveniji. Predstavljene so definicije arheoloških muzejev na prostem in zakonske podlage za njihovo delovanje. Novost v našem prostoru predstavlja eksperimentalna arheologija, ki je kljub dolgi tradiciji v zahodnoevropskih državah pri nas še v povojih. Jedro članka je predstavitev idejnega načrta za arheološki muzej na prostem v Ormožu.

Uvod

Vprašanje, »kako so živeli...?«, si pogosto zastavimo pri odkrivanju naše preteklosti. Pri iskanju odgovorov na to vprašanje lahko povprašamo stare starše, lahko pobrskamo v zgodovinskih knjigah in dokumentih, pri arheologiji pa se moramo zanesti predvsem na arheološke ostaline v zemlji.

Branje zapisa človekovega bivanja, ki se je ohranil kot arheološka dediščina v zemlji, poteka skozi oči bralca, torej arheologa, ki je podvržen času in okolju, v katerem živi. Od njegovega znanja in poznavanja različnih del pri pripravi hrane, gradnji hiš, kovanju orodja, izdelavi posod... sta odvisni interpretacija in razumevanje arheoloških najdb v zemlji. Obrti, kot so lončarstvo, kovaštvo, pletenje košar..., nam lahko posredujejo osnovna znanja, ki jih v arheologiji uporabimo za razumevanje arheološkega najdišča, vendar kljub temu ostaja prepad med »nekoč« in »danes«, ki ga verjetno nikoli ne bomo premostili. K zmanjšanju prepada med daljno preteklostjo in sedanjostjo pripomorejo tudi arheološki muzeji na prostem in eksperimentalna arheologija.

Članek predstavlja uvod v problematiko arheoloških muzejev na prostem. Pri tej tematiki izhajam predvsem iz literature in lastnih izkušenj z arheološkimi muzeji na prostem v Nemčiji in Avstriji, ki sem jih obiskal v študijskem letu 2004/05, ko sem v okviru DAAD programa študiral na Inštitutu za prazgodovinsko arheologijo Svobodne univerze v Berlinu.

Izbira muzejev, ki sem jih obiskal, je vezana na glavno temo članka *Ormož in uporaba izkušenj iz tujine v Ormožu in Sloveniji*, kajti prav na tem področju

arheološkega dela in raziskovanja so še številne neizkoriščene priložnosti za razvoj arheologije.

Kaj je arheološki muzej na prostem?

V tem delu članka se moramo dotakniti nekaterih definicij, kajti arheološki muzeji na prostem, ki imajo v Evropi že stoletno tradicijo, so v tem času oblikovali pravila svojega delovanja.

Muzej na prostem je definiralo Združenje evropskih muzejev na prostem kot: *znanstveno vodene ali pod znanstvenim nadzorom stoječe zbirke, v katerih so celostno predstavljene naselbinske, gradbene, t.j. bivanjske in gospodarske oblike v odprtem prostoru*¹. Celostni način predstavitve je natančneje opredelil A. Zippelius²: *vsak predmet v muzeju na prostem stoji v odnosu z drugimi stvarmi in tvori celoto, skupaj s kulturno in naravno krajino*.

Kakšne so naloge in cilji arheološkega muzeja na prostem?

Naloge in cilje delovanja muzejev na prostem je skozi literaturo obravnaval L. Lah³, ki poleg primarnih nalog, kot so varovanje in ohranjanje kulturne dediščine, izobraževalne, znanstvenoraziskovalne in dokumentarne naloge ter krepitev lokalne in nacionalne zavesti, opiše tudi sekundarne naloge, kot so raziskovanje in posredovanje posebnih (tradicionalnih) znanj in veščin, promocija in informacijska središča v okviru turistične ponudbe, oddih in razvedrilo.

V okvir raziskovalne dejavnosti muzejev na prostem sodi tudi usposabljanje vseh, ki sodelujejo pri nastajanju, vodenju in vzdrževanju muzeja na prostem, hkrati pa posredovanje znanja tudi ljubiteljem in splošni javnosti (tečajji rokodelstva, npr.).

Muzeji na prostem ponekod delujejo kot informacijski centri za širšo okolico (države, regije...), v turistično

¹ Statut združenja evropskih muzejev na prostem 1973, Odstavek 1.

² Zippelius, A., Handbuch der europäischen Freilichtmuseen. Köln, 1974, str. 9.

³ Lah, L., Muzeji na prostem – večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine (doktorska disertacija), Ljubljana, 2002. Lah, L., Poslanstvo muzejev na prostem v sodobnosti, Ljubljana, 2003, str. 166-176.

* Marko Mele, univ. dipl. arheolog, Muzej Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

ponudbo sodi tudi prodaja lokalnih izdelkov in replik predmetov, hranjenih v muzeju.

V novejšem času so muzeji vedno bolj tudi kraj oddiha in razvedrila, k čemur pripomore tudi gojenje rastlin in živali, ki spadajo k predstavljenim objektom. Ponekod pa organizirajo celo gledališke predstave, praznična srečanja, prireditve.

Podobno kot arheološki muzeji na prostem so zasnovani tudi arheološki parki, katerih glavna naloga je ohranjanje kulturne dediščine oziroma varovanje arheološko še neizkopenega območja, saj na ta način ogrožena arheološka najdišča lahko preživijo⁴. V arheološkem parku rekonstrukcije služijo predvsem za atraktivnost parka.

Slika 1: Ormož. Mladinski arheološki tabor 2006.
Rekonstrukcija in žganje keramike v prazgodovinski peči.
Foto: Andrej Lamut.

Kaj je eksperimentalna arheologija?

Z nastankom arheološkega muzeja na prostem je tesno povezana eksperimentalna arheologija. Znanstveni pristop z upoštevanjem interdisciplinarnosti se je v arheologiji razvil v zadnjih desetletjih s povečanjem uporabe naravoslovnih raziskav in metod pri arheoloških vprašanjih⁵. Prav interdisciplinarnost in uporaba znanstvenega eksperimenta, kot ga poznajo naravoslovne vede, sta osnovi eksperimentalne arheologije.

Eksperimentalna arheologija izvaja po B. Richterju⁶ znanstvene eksperimente, ki raziskujejo:

- osnovne lastnosti materialov, kot so les, kamen, baker, bron...,
- eksperimenti za rekonstrukcijo preteklih procesov in aktivnosti (npr. sečnja s kamnito sekuro) in
- testi metod in tehnik arheologije (kakšne ostanke pustijo v zemlji različna opravila in jih kasneje odkrijemo pri arheoloških raziskavah).

Znanstveni eksperiment pa nam poleg odgovorov na zastavljene definicije nudi tudi okvir za demonstracije procesov v preteklosti, namenjene obiskovalcem muzeja na prostem⁷.

Arheološki muzeji na prostem v Sloveniji in svetu v luči zakonodaje

V tem delu članka bom na kratko opozoril na zakonodajo, ki je neposredno vezana na muzeje na prostem. Ne bom šel v podrobnosti, vendar je nujno opozoriti na pomanjkljivosti na področju muzejev na prostem.

Muzeji na prostem so kljub svoji tradiciji iz 19. stoletja dobili prve zakonske osnove po 2. svetovni vojni. Ključna za utemeljitev muzejev na prostem je bila deklaracija ICOM-a iz leta 1957 in njena dopolnitev iz leta 1984. Kljub temu da sta ti deklaraciji izdelani predvsem za etnološke oziroma arhitekturne muzeje na prostem, se dotakneta tudi arheologije.

Arheološka rekonstrukcija je v tej deklaraciji najprej obravnavana z določeno previdnostjo, vendar kljub temu že opozarjajo na znanstvena merila, ki jih je treba upoštevati pri nastajanju posnetkov. Rekonstrukcija je bila sicer opredeljena kot primeren načina varovanja in predstavitve arheološke dediščine že leta 1957, kljub temu so arheološki muzeji na prostem »le izjemoma priznani za prave muzeje na prostem«⁸.

Pravo utemeljitev dobijo arheološke rekonstrukcije v Listini iz Lausanne v devetdesetih letih 20. stol., ko je opredeljena funkcija rekonstrukcij, in sicer: »za eksperimentalne raziskave in interpretacijo«⁹.

Za področje muzejev na prostem je v Sloveniji treba

⁴ Schmidt, H., Archäologische Denkmäler in Deutschland-rekonstruiert und wieder aufgebaut, Stuttgart, 2000, str. 55-62.

⁵ Ahrens, C., Wiederaufgebaute Vorzeit. Archäologische Freilichtmuseen in Europa, Neumünster, 1990, str. 45.

⁶ Richter, B. Pascale 1991, Experimentelle Archäologie: Ziele, Methoden und Aussage-Möglichkeiten, Oldenburg: Isensee, 1991, str. 23-27.

⁷ Jantzen, D., Erst das Experiment und dann... Zum praktischen Nutzen experimenteller Archäologie, Oldenburg: Isensee, 1994, str. 15-22.

⁸ Deklaracija ICOM-a, 1984, člen I.3.

⁹ Listini iz Lausanne, 1994/96, 7. člen.

upoštevati naslednje zakone: Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD), Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (MEKVAD oziroma Malteško konvencijo), Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK) in Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lasti (ZLKSDL).

V zadnjih letih se tudi v Evropi kaže povečana potreba po ureditvi razmer na področju arheoloških muzejev na prostem, saj je prav v arheologiji prišlo do številnih zlorab naziva arheološki muzej na prostem, kar je vodilo do zahtev po vzpostavitvi kontrole kvalitete pri nastanku arheoloških rekonstrukcij. Eden izmed načinov urejanja tega področja je nastanek organizacij, kot je na primer EXARC¹⁰, kjer poskušajo z določenimi pravili delovanja distancirati znanstveno-eksperimentalno arheološko rekonstrukcijo od sodobnih posnetkov, ki jih nudijo doživljajski parki.

Projekt muzeja na prostem v Ormožu?

V Ormožu in okolici potekajo že dvesto let arheološke raziskave, ki so razkrile enkratna najdišča v Podravju in širšem srednjeevropskem prostoru¹¹. Lahko opazujemo poselitev krajine v različnih obdobjih, in sicer, če omenimo zgolj nekatere: utrjeno mestno naselbino, kot je bila v Ormožu v času pozne bronaste in zgodnje železne dobe, naselje na Hajndlu v času zgodnje železne dobe, naselbino na Hardeku iz bakrene dobe, rimsko cesto med Ormožem in Središčem ob Dravi, rimsko vilo v Pavlovcih in Središču ob Dravi in slovansko grobišče v Središču ob Dravi. Pri arheoloških izkopavanjih so bili odkriti velika količina keramike, bronasti in železni predmeti, ostanki favne in flore ter ostanki prebivališč, kurišč in delovnih prostorov takratnih prebivalcev. Ta izredna arheološka dediščina nudi ogromno možnosti za predstavitev na prostem, hkrati pa odpira številna nova vprašanja.

V prvem delu študije so bile predstavljene glavne smernice in oblike delovanja muzejev, ki se ukvarjajo s predstavitvijo arheološke dediščine na prostem. V nadaljevanju bom poskusil z idejnim načrtom za nastanek muzeja na prostem v Ormožu prikazati eno izmed možnosti predstavitve arheološke dediščine v Ormožu.

Večina območij arheoloških izkopavanj v občini Ormož je danes pozidanih, na Hajndlu pa je območje izkopavanj namenjeno gradnji ceste. Zato sama

predstavitev in rekonstrukcija odkritih naselij različnih obdobj »in situ« nista mogoči. Za rekonstrukcije je namreč potrebno tudi primerno okolje, saj rekonstrukcije prazgodovinskih hiš znotraj urbanega prostora Ormoža ne bi izpolnile svoje znanstvene, pedagoške in turistične vloge.

Najprimernejša oblika prikaza arheoloških najdišč iz Ormoža in okolice bi bila zato v obliki arheološkega muzeja na prostem. Rekonstrukcije hiš morajo biti izvedene na osnovi arheoloških izkopavanj in z metodami eksperimentalne arheologije, saj je arheološka rekonstrukcija le tako legitimen prikaz arheološke dediščine in sodi v muzej. Vsakršna oblika popularnih rekonstrukcij, kot jih poznajo doživljajski parki, ni primerna, kajti muzej kot ustanovo obvezujejo zakoni in deklaracije, ki zahtevajo določene standarde pri prikazu arheološke dediščine.

Sama postavitev rekonstrukcij oziroma muzeja na prostem je smiselna samo, če rekonstrukcijam vdihnemo aktivne programe, v katerih bi obiskovalci lahko sodelovali. Pri teh programih se vključujejo tudi lokalni obrtniki.

Slika 2: Kolišča Unteruhldingen. Obiskovalcem so na voljo vodstva s preizkušanjem kopij prazgodovinskih predmetov na vsakih 45 minut.

Foto: T. Mörtz.

Muzej mora obiskovalcu ponuditi arheološko razstavo, v kateri je prikazano arheološko gradivo področja, ki ga pokriva. Dodatna ponudba muzeja je rekonstrukcija v Ormožu in drugih arheoloških najdiščih regije odkritih stavb in gospodarskih objektov, ki so postavljeni tako, da poudarimo razlike v različnem načinu poselitve v posameznih časovnih obdobjih.

Rekonstrukcije je smiselno postaviti v okviru naravnega okolja, ki ga zahteva tudi posodobljena deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1982, ki pa mora nuditi tudi določeno infrastrukturo za obiskovalce.

¹⁰ Statut EXARC, 2003.

¹¹ Vomer Gojkovič, M., Kolar, N., Dvesto let arheoloških raziskav v Ormožu, Ormož, 2005, str. 211-225.

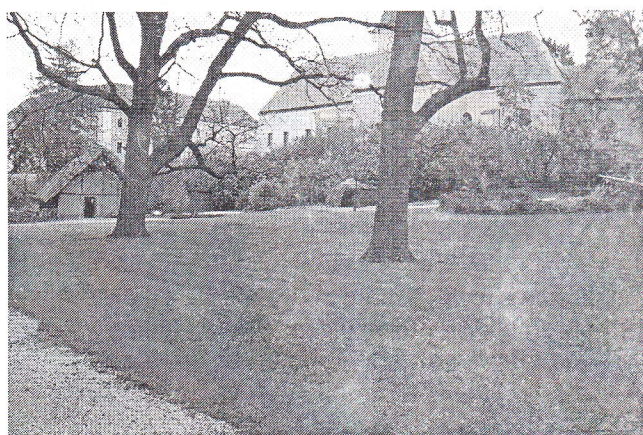
Slika 3: Muzejska vas Düppel v Berlinu. V naravnem okolju gozda je rekonstruirana srednjeveška vas.

Foto: Marko Mele.

Pri postavitvi rekonstrukcij je treba upoštevati eksperimentalno arheologijo, ki bo nudila okvir tudi za nadaljnje znanstveno delovanje muzeja in demonstracije za obiskovalce. Prostor muzeja na prostem mora predvidevati širitev za nove rekonstrukcije.

Raziskovalna dejavnost muzeja so arheološke raziskave na področju, ki ga pokriva. Dodatna raziskovalna dejavnost muzeja je področje eksperimentalne arheologije, ki nudi osnovo programom za obiskovalce.

Zgoraj predlagane smernice so vodila, ki se jih je treba držati, da lahko zaživi arheološki muzej na prostem v Ormožu.

Slika 4: Muzej Asparn an der Zaya. Na sliki je grad z arheološko razstavo, v grajskem parku pa stojijo rekonstrukcije prazgodovinskih hiš.

Foto: Marko Mele.

S člankom pa bi rad odprl tudi vprašanje lokacije muzeja na prostem. Po mojem mnenju je ena izmed primernih lokacij grajski park v Ormožu. Grajski park nudi primerno naravno okolje, infrastrukturo, dopolnjuje ponudbo bazena in muzeja v gradu Ormož. Muzej na prostem v parku ne bi močno posegel v

podobo parka ali v rastline v parku, ampak bi po mojem mnenju dodal novo vrednost in vsebino, hkrati pa bi odigral določeno vlogo v turistični ponudbi regije.

Ormož in okolica ponujata tudi številne druge lokacije, ki so primerne za arheološki muzej na prostem, vendar se moramo zavedati, da sta uspešno delovanje in razvoj muzeja na prostem odvisna od lokalne skupnosti, v kateri mora takšen muzej zaživeti.

Slika 5: Muzej Asparn an der Zaya. Rekonstruirane prazgodovinske hiše iz različnih obdobjev predstavljene v grajskem parku. Foto: Marko Mele.

Namesto zaključka

Skozi raznovrstnost arheoloških muzejev na prostem, ki sem jih obiskal, je mogoče spoznati različne tehnike in principe posredovanja znanja ljudem v posameznih muzejih na prostem. Kljub temu je enotno dejstvo, da ti muzeji poskušajo pritegniti obiskovalce predvsem z aktivnimi dogodki, kjer lahko obiskovalec sodeluje. Tako so peka kruha, lončarjenje, lokostrelstvo, preja itd. postali »železen« repertoar muzejev na prostem.

S tem načinom delovanja so ti muzeji spremenili ritem delovanja, saj se morajo prilagajati trendom in željam obiskovalcev. Večina muzejev ima zato glavno sezono od aprila do oktobra, v kateri jo zaradi aktivnih vsebin na prostem obišče največ obiskovalcev. Ostali del leta zapolni delovanje muzeja z raziskovalno dejavnostjo in, s pripravo novih programov za obiskovalce.

Novi programi so nujni za vzdrževanje zanimanja za muzej, saj so muzeji na »trgu prostega časa« podvrženi konkurenčnemu boju. To je tema, ki zadeva problematiko celotne muzejske stroke, in zahteva posebno obravnavo, v katero se v tem članku ne bom podrobneje spuščal.

Eksperimentalna arheologija je tista, ki prinaša nove rezultate, na katerih lahko ti muzeji pripravijo

programe za obiskovalce. Kljub temu moramo postaviti jasno mejo med znanstvenim eksperimentom in predstavitvijo za obiskovalca, ki je zgolj oblika posredovanja znanja. Znanstveni eksperiment zahteva hipotezo, dokumentacijo, kontrolo in ponovljivost eksperimenta.

Za konec je nujno, da se vključim v razpravo o muzejih na prostem v Sloveniji, ki traja že nekaj časa brez vidnih uspehov. Slovenija ima dosti prekrasnih arheoloških spomenikov, ki so bili tudi predstavljeni na mestu, kjer so bili najdeni (Ljubljana, Rifnik, Šempeter...). Poraja se vprašanje, kako te spomenike opremiti z vsebinami, saj se spomeniškovarstvena stroka srečuje tu z različnimi težavami. Mogoče je prav v tem pogledu eksperimentalna arheologija toliko pomembnejša, saj s svojimi rezultati postavlja mejo med »svobodno domišljijo in razbiranjem dejstev, umetnostjo in znanostjo«, seveda če je način posredovanja rezultatov eksperimentalne arheologije pravilen. To pomeni, da je treba najti srednjo pot med dejavnostmi, ki so obiskovalcu zanimive, in raziskovalnimi rezultati arheološkega eksperimenta.

Poudaril bi nerazvitost eksperimentalne arheologije v Sloveniji, kljub temu da v tujini že dalj časa dosega veliko zanimanje med obiskovalci. Višek eksperimentalne arheologije v začetku 90. let 20. stol. je sicer že mimo, ampak še zdaleč trend ni zamrl. O tem nam priča razvoj na Češkem, Slovaškem in Poljskem, kjer nastajajo in delujejo centri eksperimentalne arheologije (Všestary na Češkem in Liptovská Mara na Slovaškem), ter vzpostavitev študija eksperimentalne arheologije v Exeterju¹². Seveda bi morala v korak s tem stopiti tudi zakonodaja, ki pri nas na tem področju še zdaleč ni primerna.

Kako se v celotno sliko vključuje Ormož? Dejstvo je, da imajo Ormož in okolica ter celotno Podravje in Pomurje veliko število enkratnih arheoloških najdišč, ki so bila tudi zelo dobro raziskana. Ormož z okolico pa nudi tudi primerno naravno okolje, ki je po mojem mnenju ključnega pomena za uspeh nastanka in delovanja muzeja na prostem. Prav arheološki muzej na prostem je najprimernejša oblika predstavitve te enkratne kulturne dediščine.

Pri nastajanju muzeja na prostem so poleg stroke najpomembnejši lokalni prebivalci, ki bodo neposredno povezani z delovanjem muzeja in ki naj bi zaživel hkrati z njim. Prav majhni koraki, v obliki posameznih eksperimentov, kot smo ga izvedli na

arheološkem taboru 2006 v opekarni v Ormožu, so tisto, kar bo pokazalo, ali obstaja želja po takem načinu spoznavanja in promocije naše preteklosti.

Literatura

- Ahrens, Claus, 1990: Wiederaufgebaute Vorzeit. Archäologische Freilichtmuseen in Europa. Neumünster.
- Jantzen, Detlef, 1994: Erst das Experiment und dann... Zum praktischen Nutzen experimenteller Archäologie. V: *Experimentelle Archäologie, Bilanz 1994, Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland: Beiheft 8*, Oldenburg: Isensee, str. 15-22.
- Lah, Ljubo, 2002: Muzeji na prostem – večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine (doktorska disertacija). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo. Ljubljana.
- Lah, Ljubo, 2003: Poslanstvo muzejev na prostem v sodobnosti. V: *Varstvo spomenikov 40*, Ljubljana, str. 165-183.
- Outram, A. K., 2004: The MA in Experimental Archaeology at the University of Exeter Becomes More Established. V: *(Re)construction and Experiment in Archaeology-European Platform, Volume 1 (EuroREA), Litomyšl (Češka)*, str. 163-165.
- Richter, B. Pascale, 1991: Experimentelle Archäologie: Ziele, Methoden und Aussage-Möglichkeiten. V: *Experimentelle Archäologie in Deutschland: Bilanz 1991, Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland: Beiheft 6*, Oldenburg: Isensee, str. 19-49.
- Schmidt, Hartwig, 2000: Archäologische Denkmäler in Deutschland- rekonstruiert und wieder aufgebaut. V: *Archäologie in Deutschland, Sonderheft 2000*, Stuttgart.
- Statut Združenja evropskih muzejev na prostem 1973: Tagungsberichte 1966-1972. V: *Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern 6*, Köln.
- Statut EXARC 2003: http://www.exarc.net/about_us/statutes.html
- Vomer Gojkovič, Mojca in Kolar, Nataša 1994: Arheologija ormoškega Območja. Ptuj, 1-12.
- Zippelius, Adelhart, 1974: Handbuch der europäischen Freilichtmuseen. V: *Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern 7*, Köln.

¹² Outram, A. K., The MA in Experimental Archaeology at the University of Exeter Becomes More Established, Litomyšl (Češka), 2004, str. 163-165.

Ključne besede

Ormož, arheologija, arheološki muzeji na prostem, eksperimentalna arheologija, rekonstrukcija, zakonodaja, prazgodovina, grajski park, arheološki park, keltska peč.

Povzetek

Arheološki muzeji na prostem so tematika, ki kljub dolgi tradiciji svojega obstoja niso našli pravega odziva v arheološki stroki in javnosti v Sloveniji. V članku sem poskusil predstaviti oporne točke te tematike, predvsem skozi literaturo in arheološke muzeje na prostem, ki sem jih obiskal v času svojega študijskega bivanja v Berlinu.

Predvsem neurejene definicije pojma arheološki muzej na prostem povzročajo preglavice v zakonodaji, ki zaenkrat ne nudi zadostne osnove za nastajanje takih muzejev. Probleme pri definiranju pojmov še dodatno povzroča zaostanek na področju eksperimentalne arheologije, ki v državah z dolgo tradicijo arheoloških muzejev na prostem predstavlja temelj dela teh muzejev.

Eksperimentalna arheologija s svojimi rezultati ne služi zgolj novim znanstvenim odkritjem, ampak nudi osnovo za oblikovanje aktivnih programov za obiskovalce.

Aktivni programi arheoloških muzejev na prostem, kot so peka kruha, lončarjenje, lokostrelstvo, preja itd., ki so postali »železen« repertoar muzejev na prostem, vplivajo na sezonski ritem delovanja, saj je glavna sezona obiska od aprila do oktobra. Kaj pa Ormož? Arheološki muzej na prostem je možnost, ki bi lahko prinesla razvoj muzeja in arheologije in s tem posledično turizma v regiji. Vendar je izredno pomembno, da se nastanka muzeja na prostem lotimo postopoma in zelo premišljeno, z upoštevanjem dognanj arheoloških raziskav, eksperimentalne arheologije in lokalnega prebivalstva. Taka oblika muzeja lahko zaživi zgolj, če je lokalno okolje pripravljeno sprejeti tako obliko prikaza svoje preteklosti.

Prvi majhni koraki, kot je bil arheološki tabor 2006, v katerem smo rekonstruirali prazgodovinsko lončarsko peč, in v njej žgali keramiko, bodo pokazali, ali smo pripravljeni storiti korak naprej k nastanku arheološkega muzeja na prostem.

Nevenka Korpič

Simona Menoni

Brane Lamut

Viktor in Metka Vrbnjak

Marija Hernja Masten

Viktor Vrbnjak

Anton Luskovič

Franc Krnjak

Ciril Vnuk

Rajko Topolovec

Frane Goljevšček

Maja Botolin Vaupotič

Iztok Luskovič

Zdenka Kresnik

Marko Mele